Eseistika



ARTHUR SCHOPENHAUER

Parerga ir paralipomena



Aforistika

pradai

ARTHUR SCHOPENHAUER

Parerga ir paralipomena



Filosofiniai
samprotavimai
apie
filosofiją,
būtį,
kančią,
grožį,
moteris
ir
savižudybę

Vilnius
pradai
2001

UDK 1(430)
Sc 59

Sudarė
ANTANAS RYBELIS

Iš vokiečių kalbos vertė
ALFONSAS TEKORIUS

ISBN 9986-943-66-3

Istorinė idealumo ir realumo teorijos apybraiža

Plurimi pertransibunt
et multiplex erit scientia.
[Daugelis ją tyrinės,
ir žinojimo padaugės.][1]
Dan 12,4

Descartes'as teisėtai laikomas naujosios filosofijos tėvu pirmiausia ir apskritai todėl, kad išmokė protą stovėti ant savo paties kojų, mokydamas žmones mąstyti savo pačių galvomis, nes iki tol už jas tą funkciją atliko Biblija ir Aristotelis; kalbant siauresne prasme, svarbu, kad Descartes'ui tai pavyko dėl to, jog jis pirmas įsisąmonino problemą, kuri nuo to laiko iš esmės sudaro bet kokio filosofavimo branduolį, – idealumo ir realumo problemą, t. y. klausimą, kas mūsų pažinime yra objektyvu ir kas jame subjektyvu, kitaip tariant, ką šiame procese reikia priskirti skirtingiems nuo mūsų daiktams, o ką – mums patiems. Mūsų galvose kaip tik iškyla vaizdai ne dėl vidi-

nės, sakysim, savivale arba minčių sąsajomis paremtos, taigi išorinės, dingsties. Vien tik šitie vaizdai yra tai, ką mes tiesiogiai pažįstame, kas yra duota. Koks gi mūsų santykis su daiktais, kurie egzistuoja visiškai skyrium, nepriklausomai nuo mūsų, bet kažkaip tampa tų vaizdų priežastimi? Ar mes garantuoti, kad išvis tokių daiktų esama? Ir ar šiuo atveju vaizdai pasako mums ką nors apie tų daiktų savybes? Tai ir yra problema, ir jau du šimtai metų, kai filosofai stengiasi aiškiai nubrėžti teisingą liniją tarp idealumo, t. y. kas priklauso vien tik mūsų patirčiai, ir realumo, t. y. kas egzistuoja nepriklausomai nuo patirties, ir šitaip nustatyti jų tarpusavio santykį.

Iš tikrųjų, kaip atrodo, nei senovės filosofai, nei scholastai nepriėjo prie aiškaus šios be galo senos filosofijos problemos sprendimo; tam tikrą jos pėdsaką – idealizmą, taip pat laiko idealybės teoriją – aptinkame Plotino traktatuose, jų rinkinyje „Eneados“ (3, lib. 7, cap. 10), kur jis aiškina, kad pasaulį sukūrusi siela, kai iš amžinybės įžengė į laiką. Ten, pavyzdžiui, sakoma: *Οὐ γάρ τις αὐτοῦ τοῦδε τοῦ παντὸς τόπος ἢ ψυχή. (Neque datur alius huius universi locus quam anima.)* [Nes šis pasaulis neturi kitos vietos kaip siela.], taip pat: *Δεῖ δὲ οὐκ ἔξωθεν τῆς ψυχῆς λαμβάνειν τὸν χρόνον ὥσπερ οὐδὲ τὸν αἰῶνα ἐκεῖ ἔξω τοῦ ὄντος. (Oportet autem nequaquam extra animam tempus accipere quemadmodum neque aeternitatem ibi extra id, quod ens appellatur.)* [Tačiau negalima manyti laiką esant ne sieloje, kaip ir amžinybę anapus – ne tame, kas egzistuoja.] – tuo iš tikrųjų jau

nusakomas Kanto laiko idealumas. O kitame skyriuje skaitome: *Οὗτος ὁ βίος τὸν χρόνον γεννᾷ διὸ καὶ εἴρηται ἅμα τῷδε τῷ παντὶ γεγονέναι, ὅτι ψυχὴ αὐτὸν μετὰ τοῦδε τοῦ παντὸς ἐγέννησεν. (Haec vita nostra tempus gignit, quamobrem dictum est tempus simul cum hoc universo factum esse, quia anima tempus una cum hoc universo progenuit.)* [Šis mūsų gyvenimas gimdo laiką, todėl ir galima sakyti, kad laikas yra atsiradęs kartu su pasauliu, kad siela jį pagimdė kartu su šiuo pasauliu.] Vis dėlto toji aiškiau suvokta ir nedviprasmiškai suformuluota problema lieka būdinga *naujosios* filosofijos tema, o šiuo atveju svarbi ypatybė pirmam toptelėjo į galvą Descartes'ui, ir jį sužavėjo tiesa, jog mus pirmiausia riboja mūsų pačių sąmonė, o pasaulis mums duotas tik kaip *vaizdinys*: savo žinomu posakiu *dubito, cogito, ergo sum* [abejoju, t. y. mąstau, vadinasi, esu; „Principia philosophiae", 1, 7] jis norėjo pabrėžti tai, kas subjektyviajai sąmonei yra vienintelis tikras dalykas, priešingai visam kam, kas problemiška, ir pasakyti didžią tiesą, jog viena vienintelė ir besąlygiška *duotybė* yra savimonė. Atidžiai pasižiūrėję pamatysime, kad jo garsusis posakis absoliučiai atitinka mano pamatinę mintį, jog pasaulis yra mano vaizdinys. Skirtumas tik tas, kad Descartes'o mintis akcentuoja subjekto tiesiogiškumą, o manoji – objekto netiesiogiškumą. Abu teiginiai apibūdina dalyką iš dviejų pusių, yra nelyginant dvi medalio pusės, vadinasi, tarp jų egzistuoja toks pat santykis, kaip tarp tvermės dėsnio ir priežastingumo, apie kuriuos rašiau savo „Etikos" pra-

tarmėje, p. XXIV[2]. Kaip žinome, nuo to laiko Descartes'o tezė buvo nepaliaujamai kartojama jaučiant jos svarbą, bet neturint aiškaus supratimo apie jos tikrąją prasmę ir tikslą (žr. Cartesius, „Meditationes [de prima philosophia]", meditatio 2, p. 15). Taigi jis atskleidė prarają, kuri žiojėja tarp subjektyvumo, arba idealumo, ir objektyvumo, arba realumo. Šį savo supratimą jis įvilko į abejonės dėl išorinio pasaulio egzistavimo drabužį: jau tuo, kad iš tos keblios padėties pasiūlė nekokią išeitį – kad Dievas mus tikriausiai neapgausiąs – jis parodė, kokia toji problema gili ir kaip ji sunkiai sprendžiama. Ši jo išsakyta abejonė atėjo į filosofiją ir be paliovos kelia nerimą, kol susilauks esminio sprendimo. Suvokimas, kad į minėtą skirtumą kaip reikiant neįsigilinus ir jo neišaiškinus neįmanoma jokia patikima ir patenkinama sistema, dabar ėmė gyvuoti, ir į tą klausimą nebebuvo galima numoti ranka.

Ieškodamas į jį atsakymo, Malebranche'as sugalvojo atsitiktinių priežasčių sistemą. Pačią problemą kaip visumą jis suvokė aiškiau, rimčiau ir giliau už Descartes'ą („Recherches de la vérité", livre 3, seconde partie). Pastarasis pasaulio realumą grindė Dievo kreditu; žinoma, atrodo keista, kad tuo metu, kai filosofai teistai stengėsi įrodyti Dievo buvimą, remdamiesi pasaulio buvimu, Descartes'as daro priešingai: remdamasis Dievo buvimu ir tikrumu, jis įrodinėja pasaulio buvimą – tai išvirkščias kosmologinis įrodinėjimas. Taip pat ir čia žengdamas žingsnį toliau Malebranche'as aiškina, kad visus daiktus mes regime tiesiogiai Die-

ve. Tai reiškia ne ką kita, kaip vieną nežinoma aiškinti kitu, dar labiau nežinomu. Negana to, pagal Malebranche'ą išeina, kad visus daiktus mes ne tik regime Dieve, bet šis yra ir vienintelis, kuris juose veikia, tad fizinės priežastys tėra tiktai tariamos, grynos *causes occasionnelles* [atsitiktinės priežastys] („Recherches de la vérité", livre 6, seconde partie, chap. 3). Taigi čia iš esmės jau turime Spinozos panteizmą; atrodo, kad Spinoza bus daugiau pasimokęs iš Malebranche'o negu iš Descartes'o.

Apskritai reikia tik stebėtis, kad dar XVII a. panteizmas nešventė galutinės pergalės prieš teizmą, nes visi jo originaliausi, gražiausi ir esmingiausi Europoje sukurti aiškinimai (o palyginti su vedų upanišadomis, visa tai yra niekis) išplaukė į dienos šviesą anuo laikotarpiu: turima galvoje Bruno, Malebranche'as, Spinoza ir Škotas Eriugena, iš kurių pastarasis, daugelį šimtmečių pamirštas ir dingęs, vėl buvo atrastas Oksforde, ir 1681 m., tai yra praėjus ketveriems metams po Spinozos mirties, pirmą kartą jo darbai buvo išspausdinti. Šis atvejis, ko gera, rodo, kad pavienių mąstytojų sampratos negali būti pripažintos tol, kol laiko dvasia nėra subrendusi jų priimti, kaip, sakysim, mūsų dienomis regime priešingą dalyką: panteizmas, kurį atgaivinęs eklektiškai ir painiai pateikia Schellingas, pasidarė vyraujančia mokslininkų ir net išsilavinusių sluoksnių mąstysena, nes Kantas pirma buvo įveikęs teistinį dogmatizmą ir panteizmui parengęs dirvą – šitaip laiko dvasia, nelyginant suartas laukas sėjai, jam buvo parengta. Tuo

tarpu XVII a. filosofija vėl pasuko iš ano kelio ir prisikapstė, pirma, prie Locke'o, kurio naudai jau buvo pasidarbavę Baconas ir Hobbes'as, kita vertus, per Leibnizą – prie Wolffo: pastarieji abu tada viešpatavo XVIII a. daugiausia Vokietijoje, pagaliau vien joje ir tik tiek, kiek buvo įtraukti į sinkretinį eklektizmą.

Tačiau gilios Malebranche'o mintys davė tiesioginę dingstį Leibnizo *harmonia praestabilita* [iš anksto nustatytos harmonijos] sistemai, kurios atitinkamu laiku paplitusi šlovė ir didis autoritetas patvirtina tai, jog geriausiai pasaulyje sekasi absurdui. Nors negaliu pasigirti turįs aiškų supratimą apie Leibnizo monadas, kurios yra kartu ir matematiniai taškai, ir kūniški atomai, ir sielos, bet man atrodo, jog bent tai nekelia abejonės, kad tokia prielaida, jeigu ji jau vieną kartą suformuluota, gali padėti susilaikyti nuo visų kitų hipotezių aiškinant idealumo ir realumo sąsają ir klausimo atsisakyti todėl, jog ir viena, ir kita monadose yra absoliučiai identifikuota (štai kodėl ir mūsų dienomis Schellingas, kaip tapatumo sistemos autorius, tuo vėl buvo labai patenkintas). Vis dėlto garsiajam filosofuojančiam matematikui, daugiažiniui ir politikui nepatiko jų tam reikalui panaudoti, ir jis galiausiai pats suformulavo iš anksto nustatytą harmoniją. Šioji pateikia mums du visai skirtingus pasaulius, iš kurių nė vienas negali veikti kito („Principia philosophiae", § 84 ir „Examen du sentiment du P. Malebranche" – „Œuvres de Leibniz", publiés par Raspe, p. 500 ir kt.). Abu jie yra visai vienas kito nereikalingi dubletai, ta-

čiau ir tas, ir anas, jei jau sukurti, turi egzistuoti, tiksliai skrieti greta ir plauko tikslumu laikytis spartos; todėl jų abiejų kūrėjas jau iš pat pradžių nustatė tarp jų tiksliausią harmoniją, kurioje dabar vienas šalia kito puikiausiai skrieja toliau. Tarp kitko, *harmonia praestabilita* galbūt geriausiai galima suvokti, kai ją palygini su scena, kur labai dažnai *influxus physicus* [fizinė įtaka] tik tariamai egzistuoja, ir priežastį bei padarinį susieja tik režisieriaus iš anksto nustatyta harmonija, pvz., kai vienas šauna, o kitas *a tempo* [iškart] griūva. Itin akivaizdžiai ir trumpai Leibnizas siaubingą to dalyko absurdiškumą išdėstė savo „Teodicėjos“ 62 ir 63 paragrafuose. Ir vis tiek dėl viso to dogmatizmo jis nenusipelnė būti vadinamas originaliu, nes jau Spinoza *harmonia praestabilita* ganėtinai aiškiai nusakė antroje savo „Etikos“ dalyje, būtent šeštoje ir septintoje teoremose, šalia jų priedų, ir dar penktoje dalyje (1 teoremoje), kai antros dalies penktoje teoremoje savitai apibūdino tą taip artimą Malebranche'o teoriją, kad viską regime Dieve*. Vadinasi, viso šito samprotavimo,

* „Ethica“, pars 2, prop. 7: *Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum.* [Idėjų tvarka ir sąryšis yra tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis.]; pars 5, prop. 1: *Prout cogitationes rerumque ideae ordinantur et concatenantur in mente ita corporis affectiones seu rerum imagines ad amussim ordinantur et concatenantur in corpore,* et sic porro. [Kūno būsenos arba daiktų vaizdai išsidėsto kūne ta pačia tvarka ir sąryšiu, kuriuo sieloje išsidėsto mintys apie daiktus ir daiktų idėjos, ir taip toliau.]; pars 2, prop. 5: *Esse formale idearum Deum, quatenus tantum ut res cogitans consideratur, pro causa agnoscit, et non quatenus alio attributo explicatur. Hoc est, tam Dei attributorum, quam rerum singularium ideae, non ipsa ideata sive res perceptas pro causa efficiente agnoscunt, sed ipsum Deum, quatenus est res cogitans.* [Idėjų formalios būties priežastimi Dievas

kuriuo ir Spinoza, ir Leibnizas savaip pasinaudojo ir jį savaip sudėliojo, pradininkas yra tik Malebranche'as. Leibnizas, kaip man atrodo, galėjo be to dalyko išsiversti, nes jis čia jau pasitraukė nuo problemą sudarančio gryno fakto, jog pasaulis mums tiesiogiai duotas tik kaip mūsų vaizdinys; jis pasitraukė siekdamas pasaulį pakeisti dogma apie kūnų pasaulį ir dvasių pasaulį, tarp kurių neįmanomas joks tiltas, ir čia jis klausimą apie vaizdinių santykį su daiktais pačiais savaime suplaka su klausimu apie žmogaus kūno judėjimo galimybę valios pastangomis, o paskui abu pasaulius ištirpdo savąja *harmonia praestabilita* (žr. „Système nuoveau de la nature in Leibniz, „Opera", editio Erdmann, p. 125; Brucker, „Historia philosophiae", tom. 4, pars 2, p. 425). Siaubingą šios prielaidos absurdiškumą prikišamai atskleidė jau kai kurie jo amžininkai, ypač Bayle'is, parodydami su ja susijusius padarinius (žr. Leibnizo smulkiųjų raštų, kuriuos 1740 m. išvertė Huthas, pastabą 79 puslapyje, kur Leibnizas pats laiko būtina išdėstyti pasipiktinimą keliančius savo teiginio padarinius). Tačiau kaip tik šios prielaidos absurdiškumas, prie kurio privedė mąstytoją aptariamoji problema, rodo jos svarbumą, sunkumą, sudėtingumą ir tai, kaip nelengva ją išspręsti vien

pripažįstamas tik tiek, kiek jis laikomas mąstančiu daiktu, o ne kiek jis atskleidžiamas kuriuo nors kitu atributu. Vadinasi, tiek Dievo atributų idėjų, tiek atskirų daiktų idėjų veikiančioji priežastis – ne patys jų objektai, arba suvokti daiktai, bet pats Dievas, kiek jis yra mąstantis daiktas.]

neigimais bei išsiginimais, kaip mūsų laikais buvo drįstama daryti, ir šitaip perkirsti mazgą.

Spinoza vėl tiesiogiai remiasi Descartes'u, todėl iš pradžių, būdamas Descartes'o šalininku, jis išlaikė net savo mokytojo dualizmą, postuluodamas *substantia cogitans* ir *substantia extensa* [mąstančią ir tįsią substancijas; plg. t. 2, p. 828][3]: pirmąją – kaip pažinimo subjektą, antrąją – kaip jo objektą. Po kurio laiko, jau savarankiškai stovėdamas ant kojų, Spinoza suprato, kad ir viena, ir antra sudaro visai tą pačią substanciją, tik matomą iš skirtingų pusių, taigi vieną kartą ji suvokiama kaip *substantia extensa*, o kitą – kaip *substantia cogitans*. Tai iš tikrųjų reiškia, kad skirti tai, kas mąsto, ir tai, kas yra tįsu, arba skirti dvasią ir kūną, nėra pamato, vadinasi, neleistina; todėl atrodytų, jog toliau apie tai nebebus kalbama. Tačiau Spinoza tos pažiūros vis dar laikosi ta prasme, kad nepaliaudamas kartoja, jog ir viena, ir antra esą tas pats. Prie to jis grįžta dar tik sakydamas *sic etiam* [taip pat ir], kad *modus extensionis et idea illius modi una eademque est res* [tįsumo modusas ir šio moduso idėja yra vienas ir tas pats daiktas] („Ethica", pars 2, prop. 7, schol.) – ir čia turima galvoje tai, kad kūnų vaizdiniai ir patys kūnai esą vieno galo dalykai. Bet žodžiai *sic etiam* šiuo atveju yra nepakankamas perėjimas, nes tai, kad skirtumas tarp dvasios ir kūno arba tarp įsivaizduojančiojo ir to, kas tįsu, yra nepamatuotas, jokiu būdu nerodo, jog skirtumas tarp mūsų vaizdinio ir nuo jo nepriklausomai egzistuo-

jančio objektyvumo ir realybės – seniai Descartes'o iškelta problema! – taip pat yra nepagrįstas. Tai, kas įsivaizduoja, ir tai, kas įsivaizduojama, vis dėlto gali būti vienoda; tačiau vis tiek lieka klausimas, ar iš vaizdinių mano galvoje galima daryti garantuotas išvadas, kad egzistuoja skirtingi negu aš, t. y. nuo manęs nepriklausomi, esiniai. Painiava, kurią pirmiausia Leibnizas (pvz., „Theodicée" [pars I], §. 59) norėtų sukelti, yra ne ta, kad tarp tariamų sielų ir kūnų pasaulio, kaip dviejų visai heterogeniškų substancijos rūšių, negali būti jokios sąveikos bei bendrumo, – todėl jis ir neigė fizinę įtaką, nes ši painiava – tai tik racionalistinės psichologijos padarinys; taigi, kaip ir daro Spinoza, į ją, kaip fikciją, tereikią numoti ranka: ir iš viso to prieš šios painiavos skelbėjus kaip *argumentum ad hominem* [argumentu, taikomu žmogui] siekiama įtvirtinti savo dogmą, kad tik Dievas, kuris ir esąs dvasia, sukūręs kūnų pasaulį ir be paliovos valdąs, vadinasi, dvasia galinti tiesiogiai veikti kūnus. Kitaip sakant, ta painiava yra ir lieka Descartes'o painiava – kad pasaulis, kuris duotas mums tik tiesiogiai, yra absoliučiai idealus, t. y. sudarytas vien iš vaizdinių mūsų galvoje; nepaisant to, apie jį mes imamės spręsti kaip apie realų, t. y. nuo mūsų vaizdinių nepriklausomai egzistuojantį pasaulį. Vadinasi, pašalindamas skirtumą tarp *substantia cogitans* ir *substantia extensa*, Spinoza tos problemos dar neišprendžia, tik dabar, iškilus reikalui, jai vėl padaro galimą fizinę įtaką. Tačiau tai nepadeda iš-

vengti painiavos, nes priežastingumo dėsnis, kaip įrodyta, yra subjektyvios prigimties; bet jeigu, priešingai, jis ir būtų atsiradęs iš išorinės patirties, priklausytų kaip tik anam abejotinam, tik mums idealiai duotam pasauliui; taigi jokiu būdu negali nebūti tilto tarp absoliučiai objektyvaus ir subjektyvaus, tiksliau sakant, jis yra tik reiškinius susiejantis saitas žr. „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ [„Welt als Wille und Vorstellung“]).

Norėdamas geriau apibūdinti minėtąjį tįsumo ir jo vaizdinio tapatumą, Spinoza vis dėlto išsako tai, kas glūdi drauge ir Malebranche'o, ir Leibnizo sampratose. Visiškai taip pat, kaip mano Malebranche'as, visus daiktus mes regime Dieve: *Rerum singularium ideae non ipsa ideata, sive res perceptas, pro causa efficiente agnoscunt, sed ipsum Deum, quatenus est res cogitans* („Ethica“, pars 2, prop. 5) – ir šis Dievas yra juose kartu ir realybė, ir veikiantis pradas, lygiai kaip sako Malebranche'as. O kadangi Spinoza „Dievo“ vardu vadina pasaulį, ta teorema galiausiai nieko nepaaiškina. Kaip ir Leibnizo sampratoje, čia drauge esama tikslaus paralelizmo tarp tįsiojo ir įsivaizduojamojo pasaulio: *Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum* (pars 2, prop.7). Galima pateikti ir daug kitų panašių vietų. Štai tokia yra Leibnizo *harmonia praestabilita,* tiktai čia, ne taip, kaip mano Malebranche'as, įsivaizduojamas ir objektyviai egzistuojantis pasauliai, atitikdami vienas antrą tik dėl iš anksto ir iš išorės reguliuojančios *harmonia,* lieka ne visiškai atskirti, o yra iš tikrųjų vienas ir tas pats. Taigi pirmiau-

sia čia turime absoliutų *realizmą*, nes daiktų būtis visiškai atitinka jų vaizdinį mumyse – juk abu niekuo nesiskiria vienas nuo kito*; tokiu būdu atpažįstame daiktus pačius savaime – jie patys savaime yra *extensa*, o kadangi iškyla kaip *cogita*, t. y. reiškiasi mūsų vaizdinyje, jie negali nebūti *extensa*. (Tarp kitko, čia glūdi Schellingo realumo ir idealumo sampratos tapatybė.) Tačiau visa tai išties grindžiama vien tik žodžiais. Be kita ko, jau pats aiškinimas darosi neaiškus dėl visai neįprasta reikšme vartojamo žodžio *Deus* dviprasmiškumo, todėl tas *Deus* paskęsta tamsoje, kai galiausiai pareiškiama: *Nec impraesentiarum haec clarius possum explicare* [Šiuo metu aš negaliu šito išdėstyti aiškiau; „Ethica", pars 2, prop. 7, schol.]. Tačiau aiškinimo neaiškumas visados atsiranda dėl savo paties sampratos ir filosofemų apmąstymo neaiškumo. Labai taikliai yra pasakęs Vauvenargues: *La clarté est la bonne foi des philosophes.* [Aiškumas yra filosofų akredityvas; žr. „Revue des deux mondes", 1853, 15 août, p. 635.] Tai, kas muzikoje yra „švari frazė", filosofijoje yra absoliutus aiškumas – kol jis yra *conditio sine qua non* [būtina sąlyga], kurios nesilaikant viskas praranda savo vertę, ir mes priversti pasakyti: *Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.* [Visko, ką tu man taip rodai, aš, būdamas nepatiklus, neapkenčiu; Horaz, „De arte poetica", 188.] Jeigu

* Veikale „Tractatus de emendatione intellectus...", p. 414–425 [editio prima, p. 366] Spinoza aiškių aiškiausiai atskleidžia *realizmą* būtent taip, kad *idea vera est diversum quid a suo ideato; etc.* [tikra idėja nuo savo objekto šiek tiek skiriasi; ir t. t.]. Bet šitas traktatas yra truputį senesnis už jo „Etiką".

net įprastinio, praktinio gyvenimo reikaluose, siekiant aiškumo, reikia rūpestingai vengti galimų nesusipratimų, tai kaipgi įmanoma nagrinėjant kebliausius, painiausius, vos suvokiamus mąstymo objektus ir filosofijos uždavinius kalbėti neapibrėžtai, netgi mįslingai? Peikiamojo Spinozos teorijos neaiškumo šaltinis yra tas, kad jis šališkai traktavo daiktų prigimtį, neįžvelgė jos tokios, kokia ji yra, o rėmėsi Descartes'u ir įvairiomis iš jo perimtomis sąvokomis, tokiomis kaip *Deus, substantia, perfectio* [Dievas, substancija, tobulumas] etc., kurias stengėsi aplinkiniais keliais suderinti su savo tiesa. Geriausias savo mintis, ypač antroje „Etikos" dalyje, jis išdėsto dažnai tik netiesiogiai, kalbėdamas visą laiką *per ambages* [užuolankomis] ir beveik alegoriškai. Antra vertus, Spinoza vėlei rodo akivaizdų *transcendentalinį idealizmą*, t. y. Locke'o ir ypač Kanto aiškiai išdėstytų tiesų, tegu tik ir bendrą, suvokimą, taigi jis tikrai skiria daikto paties savaime reiškimąsi ir pripažįsta, kad vien tik anas mums yra prieinamas. Siūlau pasižiūrėti: „Ethica", pars 2, prop. 16 su antruoju papildymu; prop. 17, schol.; prop. 18, schol.; prop. 19; prop. 23, kur nukrypstama į savęs pažinimą; prop. 25, kur tai aiškiai pasakyta, ir pagaliau atkreipti dėmesį į prop. 29 papildymą kaip išvadą, kur nedviprasmiškai teigiama, kad mes nepažįstame nei pačių savęs, nei daiktų tokių, kokie jie yra patys savaime, o tik tokius, kokie jie rodosi. Prop. 27, pars 3 įrodinėjimas jau pačioje pradžioje kuo aiškiausiai atskleidžia dalyko esmę. Dėl Spinozos ir Descartes'o teorijų san-

tykio aš čia norėčiau skaitytojo dėmesį nukreipti į savo veikalą „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys", t. 2, p. 639 ir pakviesti prisiminti, ką apie tai ten esu sakęs[4]. Kadangi, kaip minėta, buvo perimtos Descartes'o filosofijos sąvokos, į Spinozos aiškinimą plūstelėjo ne tik daug miglos ir buvo pasėta jo nesupratimo sėkla, bet dėl to radosi ir daugybė klaikių paradoksų, akivaizdžių nesusipratimų, net absurdo ir prieštaravimų, o tai vėlgi lėmė, kad daug teisingų ir puikių jo teorijos dalykų įgijo itin nemalonių, absoliučiai nesuvirškinamų priemaišų, o skaitytojas pasijuto stumdomas tarp nuostabos ir apmaudo. Tačiau čia nagrinėjamu atžvilgiu nereikia išleisti iš akių Spinozos esminės klaidos, kad skiriamąją liniją tarp idealumo ir realumo, arba tarp subjektyviojo ir objektyviojo pasaulio, jis nubrėžė remdamasis neteisingu požiūriu. *Tįsumas* jokiu būdu neprieštarauja *vaizdiniui* – jis visas yra jame. Daiktus mes vaizduojamės tįsius, o kadangi jie yra tįsūs, jie yra mūsų vaizdiniai: bet ar nepriklausomai nuo mūsų vaizdavimosi esama ko nors tįsaus, net ar išvis kas nors egzistuoja, – štai koks klausimas ir pirminė problema. Tą problemą vėliau neginčijamai teisingai išsprendė Kantas ta prasme, kad tįsumą arba erdviškumą manė esant vien tik vaizdinyje, tai yra siejamą su juo, o visa erdvė sudaro vien pastarojo formą; todėl nepriklausomai nuo mūsų vaizdinio negali būti jokio tįsumo ir, be abejo, jo nėra. Taigi Spinozos skiriamoji linija atsidūrė kaip tik idealumo pusėje, ir jis sustojo ties *įsivaizduojamuoju* pasauliu: tad šį pasaulį, apibūdinamą tįsumo forma, Spinoza

laiko realiu, vadinasi, nepriklausomu nuo reikalo jį įsivaizduoti, kitaip sakant, jį laiko savaime egzistuojančiu. Tada Spinoza, žinoma, turi teisę sakyti, jog tai, kas tįsu, ir tai, kas įsivaizduojama, t. y. mūsų vaizdiniai apie kūnus ir patys kūnai, yra vienas ir tas pats (pars 2, prop. 7, schol.). Juk, aišku, daiktai yra tįsūs tik tada, kai jie įsivaizduoti ir galimi įsivaizduoti tik kaip tįsūs: pasaulis kaip vaizdinys ir pasaulis erdvėje yra *una eademque res* [kartu vienas ir tas pats dalykas] – tam mes galime visiškai pritarti. Jeigu, sakysim, tįsumas būtų daiktų pačių savaime savybė, mūsų žiūra būtų daiktų pačių savaime pažinimas: Spinoza irgi taip mano, ir tai sudaro jo realizmą. Bet kadangi jis to nepagrindžia, neįrodo, kad toks erdvinis pasaulis, kokį mes jį matome, atitinka nuo mūsų žiūros nepriklausomą erdvinį pasaulį, pagrindinė problema lieka neišspręsta. O priežastis kaip tik ta, kad skiriamoji linija tarp realumo ir idealumo, tarp objektyvumo ir subjektyvumo, tarp daikto savaime ir reiškinio nubrėžta neteisingai: kaip sakyta, ji pjauna per patį idealiosios, subjektyviosios, pasirodančiosios pasaulio pusės vidurį, taigi pasaulį kaip vaizdinį suskaido į tįsumą arba erdviškumą. Taip pat ji suskaido ir mūsų vaizdinį apie jį, ir tada jau labai stengiamasi parodyti, jog abu yra vienas ir tas pats, t. y. kokie jie iš tikrųjų ir yra. Kaip tik todėl, kad Spinoza lieka grynai idealiojoje pasaulio pusėje, nes manė jai priklausančiame tįsume jau radęs realumą, ir kadangi jam dėl to regimasis pasaulis yra vienintelis realus dalykas *ne* mumyse, o tai, ką pažįstame

(cogitans), – vienintelis realus dalykas *mumyse*, tai jis vienintelį tikrai realų dalyką, valią, nukelia į idealumą, suteikdamas jam galimybę būti tik *modus cogitandi* [mąstymo būdu], net sutapatindamas su juo *sprendimą*. Pažvelkime į įrodymus, pateikiamus „Ethica" 2, prop. 48 ir 49, kur sakoma: *Per voluntatem intellego affirmandi et negandi facultatem* [Valią aš suprantu kaip gebėjimą teigti arba neigti]; ir toliau: *Concipiamus itaque singularem aliquam volitionem, nempe modum cogitandi, quo mens affirmat, tres angulos trianguli aequales esse duobus rectis* [Tad imkime kokį nors atskirą valios aktą, pavyzdžiui mąstymo modusą, kuriuo siela teigia, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems], o po to eina išvada: *Voluntas et intellectus unum et idem sunt.* [Valia ir intelektas yra viena ir tas pat.] Apskritai Spinoza daro didžiulę klaidą, nes sąmoningai piktnaudžiauja žodžiais, norėdamas pažymėti sąvokas, kurios visame pasaulyje turi kitus pavadinimus, ir priešingai – iš jų atima tas reikšmes, kurias jie visur turi, pavyzdžiui, „Dievu" jis vadina tai, kas įprasta vadinti „pasauliu"; „teisingumu" vadina tai, kas įprasta vadinti „prievarta", „valia" – tai, kas įprasta vadinti „sprendimu". Visai teisėtai čia ateina į galvą kazokų hetmonas iš Kotzebue „Benovskio"[5].

Berkeley's vėliau ir jau susipažinęs su Locke'u nuosekliai ėjo dekartininkų keliu ir dėl to tapo tikrojo *idealizmo* pradininku, t. y. tos sampratos, kad viskas, kas yra ištįsę erdvėje ir ją pripildo, taigi apskritai regimasis pasaulis, savo būtį kaip

pačią savaime gali turėti absoliučiai tik mūsų *vaizdinyje* ir kad yra absurdiška, net prieštaringa priskirti jam dar būtį už vaizdinio ribų ir nepriklausomą nuo pažįstančiojo subjekto ir tuo remiantis pripažinti savaime egzistuojančią materiją*. Tai yra labai teisinga ir gili įžvalga – joje glūdi visa Berkeley'o filosofija. Tai, kas idealu, jis tiksliai pastebėjo ir puikiai atskyrė, tačiau tai, kas realu, nemokėjo surasti, tiesą sakant, nelabai čia ir stengėsi – apie tai pasisako tik tada, kai išeina iš kalbos, probėgšmais ir neišsamiai. Dievo valia ir visagalybė jam yra tiesiogiai visų regimojo pasaulio reiškinių, t. y. visų mūsų vaizdinių, priežastis. Tikrą būtį turi tik pažįstančios ir norinčios būtybės, o tokios esame mes: šios būtybės šalia Dievo yra realios. Jos yra protingos, t. y. norinčios ir pažįstančios būtybės, nes valią ir pažinimą ir jis laiko absoliučiai neatskiriamais dalykais. Su pirmtakais jį sieja tai, kad Dievas jam atrodo labiau pažįstamas nei regimasis pasaulis, todėl pastarojo kildinimą iš jo laiko jo paaiškinimu. Apskritai dvasininko, net vyskupo luomas uždėjo jam per sunkius antrankius ir įspraudė į siaurą minčių ratą, kurio niekur negalėjo peržengti, todėl jis, nieko daugiau neįstengdamas padaryti, turėjo moky-

* Filosofams diletantams, prie kurių priklauso daug jos daktarų, žodį „*idealizmas*" reikėtų visai išplėšti iš rankų, nes jie, nežinodami, ką jis reiškia, krečia su juo visokias išdaigas: idealizmas jiems kai kada yra spiritualizmas, kai kada – kažkas panašaus į filisteriškumo priešingybę, ir šiai jų pažiūrai pritaria bei ją remia vulgarieji literatai. Žodžiai „idealizmas" ir „realizmas" nėra benamiai klajūnai – jie turi savo aiškias filosofines reikšmes; jei kas mano ką nors kitka, tevartoja kitą žodį. *Idealizmo* ir *realizmo* priešpriešа apibūdina tai, kas pažinta, objektą, o *spiritualizmo* ir *materializmo* priešpriešа – tą, *kuris pažįsta*, subjektą. (Nieko neišmanantys šių laikų postringautojai idealizmą ir spiritualizmą tiesiog painioja.)

tis savo galvoje derinti, pakęsti, kiek įmanoma, tai, kas teisinga ir klaidinga. Tai, kas čia pasakyta, būdinga visiems minėtiems filosofams, išskyrus Spinozą: juos visus gadina tas niekaip nepatikrinamas, niekaip neištiriamas, išties vien kaip *idēe fixe* pasireiškiantis žydiškas teizmas, gulantis kiekviename žingsnyje tiesai skersai kelio, ir toji žala, kurią jis daro čia, teoriniuose dalykuose, yra ne kas kita, kaip tąsa ano juodo darbo, kurį jis su kalaviju rankose dirbo ištisą tūkstantį metų praktiniame gyvenime, – čia turiu galvoje religinius karus, tikėjimo tribunolus ir tautų vertimą į „tikrąjį" tikėjimą.

Malebranche'as, Spinoza ir Berkeley's vienas kitam labai artimi ir panašūs – to negalima nepastebėti. Be to, jie visi trys remiasi Descartes'u, kai nagrinėja ir mėgina spręsti jo pateiktą abejonėmis pagrįstą svarbiausią išorinio pasaulio egzistavimo problemą, stengdamiesi tirti idealaus, subjektyvaus, t. y. tik mūsų vaizdinyje duoto, ir realaus, objektyvaus ir nuo vaizdinio nepriklausomo, taigi paties savaime esančio, pasaulio atskyrimo ir jų santykio dalykus. Ši problema, kaip sakyta, yra ašis, aplink kurią sukasi visa naujųjų laikų filosofija.

Locke'as nuo anų filosofų skiriasi tuo, kad jis, galimas daiktas, veikiamas Hobbes'o ir Bacono kiek įmanydamas šliejasi arčiau patirties ir bendrojo proto, visaip vengdamas hiperboliškų hipotezių. *Realia* jis laiko *materiją,* todėl, nekreipdamas per daug dėmesio į kategorišką Leibnizo teiginį apie tai, kad neįmanomas priežastinis ryšys

tarp nematerialios, mąstančios ir materialios, tįsios substancijos, mano, jog tarp materijos ir pažįstančiojo subjekto yra kone fizinė sąsaja. Tačiau čia jis pavydėtinai apdairiai ir sąžiningai nueina taip toli, kad sutinka, jog pats pažįstantysis ir mąstantysis galbūt irgi gali būti materija („On human understanding", lib. 4, cap. 3, § 6); tuo jis vėliau nusipelnė didžiojo Voltaire'o ne kartą išsakytų pagyrimų, o kai dar buvo gyvas, užsitraukė sukto anglikonų dvasininko, Vusterio vyskupo, pagiežingų išpuolių*. Locke'o filosofijoje *realumas*, t. y. materija ją pažįstančiajame „impulsu", t. y.

* Nėra kitos bažnyčios, kuri labiau bijotų šviesos, negu anglikonų bažnyčia, nes jokia kita neturi tokių didelių piniginių interesų kaip šitoji: jos pajamas sudaro penki milijonai svarų sterlingų, o tai yra 40 000 svarų sterlingų daugiau už viso kito abiejų Žemės pusrutulių krikščionių klero pajamas kartu sudėjus. Antra vertus, nerasi kitos tautos, išskyrus anglų, į kurią žiūrint tiesiog gniaužia širdį, kad degraduojantis aklas tikėjimas ją metodiškai kvailina, nors protu ji pranoksta visas kitas. Blogybės šaknis yra ta, kad Anglija neturi valstybinės švietimo ministerijos, todėl mokymo reikalai iki šiol tebėra vien klero rankose, o kleras taip rūpinosi švietimu, kad du tautos trečdaliai nemoka nei skaityti, nei rašyti, o kai kada net taip suįžūlėja, jog nelyginant koks vaikas akiplėšiškai ima koneveikti gamtos mokslus. Todėl kiekvieno žmogaus pareiga yra visais įmanomais būdais į Angliją gabenti kontrabanda šviesą, švietimą ir mokslą, kad tos labiausiai iš visų nutukusios ilgaskvernijos niekšybei pagaliau būtų padarytas galas. Kai žemyne gyvenantys anglai atvirai demonstruoja savo žydiškus šabo prietarus ir šventeiviškumą, reikia juos kuo atviriausiai traukti per dantį – *until they be shamed into common sense* [kol juos sugėdins jų pačių sveikas protas]. O juk tai Europos masto skandalas, ir jo negalima ilgiau kęsti. Todėl nedera niekur, net kasdieniame gyvenime, anglikonų bažnyčios prietarams daryti kad ir menkiausių nuolaidų, priešingai – visur, kur tik jie reiškiasi, tučtuojau kirsti iš peties, nes jokia arogancija neprilygsta anglų bažnytininkų arogancijai, tad žemyne ją reikia taip lenkti prie žemės, jog dalį to suniekinimo parsivežtų namo, ten, kur jo nėra. Anglikonų bažnyčios ilgaskvernių ir jų pataikūnų akiplėšiškumas iki šiol yra tiesiog neįtikėtinas, todėl tegu jis lieka įkalintas jų saloje, na, o jeigu jie drįstų pasirodyti žemyne, būtina tuojau pat priversti daryti tai, ką dieną daro pelėdos.

postūmiu, kuria vaizdinius, kitaip sakant, tai, kas *idealu* (ibidem, lib. I, cap. 8, § 11). Taigi čia turime tikrai aiškų realizmą, kuris, sukeldamas prieštaravimą kaip tik savo perlenkimu, pažadino Berkeley'o idealizmą, kurį pagimdė galbūt tai, ką Locke'as aiškiai ne visai neapdairiai sukuria savo antros knygos 21 skyriaus antrojo paragrafo pabaigoje. Tarp kitko, jis ten sako: *Solidity, extension, figure, motion, and rest would be really in the world, as they are, whether there were any sensible being to perceive them or not.* [Tankis, tįsumas, forma, judėjimas ir rimtis tikrai egzistuotų pasaulyje tokie, kokie yra, nesvarbu, ar egzistuoja kokia nors juos suvokianti, juslinė būtybė ar ne.] Kai tik pradedi apie tai mąstyti, turi tą mintį pripažinti esant klaidingą, o tada ateina į galvą Berkeley'o idealizmas, ir jis neginčijamas. Beje, ir Locke'as neapeina šios pagrindinės problemos, prarajos tarp vaizdinių mumyse ir nepriklausomai nuo mūsų egzistuojančių daiktų, taigi idealumo ir realumo skirtumo, tačiau susidoroja su ja sveiko, bet šiurkštaus proto argumentais ir kreipimusi į tai, kad praktiniame gyvenime daiktų pažinimas mums yra pakankamas (ibidem, lib. 4, cap. 4 et 9); šis teiginys nepaliečia reikalo esmės, o tik rodo, kaip giliai toje problemoje yra įsišaknijęs empirizmas. Kaip tik realizmas verčia jį apriboti tai, kas mūsų pažinime atitinka *realumą* daiktų, *kokie jie yra patys savaime*, inherentinėmis savybėmis ir jas skirti nuo savybių, kurios priklauso mūsų pažinimui, taigi vien idealumui; tuo remdamasis, jis pastarąsias vadina *antrinėmis*, o anas – *pirminė-*

mis savybėmis. Štai iš kur kilęs tas vėliau Kanto filosofijoje tokią nepaprastą svarbą įgijęs daikto paties savaime ir reiškinio skirtumas. Taigi čia glūdi tikroji Kanto teorijos genetinė sąsaja su ankstesniąja filosofija, būtent su Locke'u. Dirvą Kanto teorijai rengė ir jai rastis palankesnes sąlygas sudarė Hume'o skeptiškos replikos, nukreiptos prieš Locke'o filosofiją, o jų santykis su Leibnizo-Wolffo filosofija tėra tik poleminis.

Kaip minėjome, *pirminės* savybės, kurios esą turi būti vien tiktai daiktų pačių savaime atributai, vadinasi, ir egzistuoti ne mūsų vaizdiniuose ir nepriklausomai nuo jų, pasirodo esančios vien tokios, kurių *negalima* nuo jų *atskirti*, t. y. tįsumas, tankis, forma, judėjimas arba rimtis ir skaičius. Visos kitos savybės laikomos *antrinėmis*, tiksliau sakant, anų pirminių poveikio mūsų juslių organams rezultatu, vadinasi, grynomis juslėmis, sakysim, spalvos, garsai, skonis, kvapai, kietumas, minkštumas, lygumas, šiurkštumas ir t. t. Vadinasi, šios savybės nė iš tolo nepanašios į jas sukeliančias *daiktuose pačiuose savaime* esančias savybes, o kildintinos iš anų pirminių savybių, kurios yra jų priežastys, ir vien tik jos yra absoliučiai objektyvios ir tikrai egzistuoja daiktuose (ibidem, lib. I, cap. 8, § 7 seqq.). Todėl jų vaizdiniai mumyse yra absoliučiai tikros kopijos, tiksliai atspindinčios tas savybes, kurios daiktuose pačiuose savaime neabejotinai egzistuoja (loco citato, § 15. Linkiu sėkmės skaitytojui, kuris tikrai jaučia, kaip realizmas čia darosi juokingas). Taigi matome, kad Locke'as atskiria nuo daiktų pačių sa-

vaime kokybės, kurios vaizdinius gauname iš išorės, tai, kas yra *juslių organų* nervų funkcija – tai lengvas, suprantamas, nenuginčijamas samprotavimas. Šia linkme Kantas vėliau žengė kur kas didesnį žingsnį, taip pat atskirdamas tai, kas sudaro mūsų *smegenų* (tos kur kas didesnės nervų masės) funkciją; dėl to visos tariamos pirminės savybės sumenksta iki antrinių, o menami daiktai patys savaime pasidaro gryni reiškiniai, tačiau tikrasis daiktas pats savaime, dabar irgi netekęs visų minėtųjų savybių, lieka visai nepažįstamas dydis, vien X. Suprantama, tai reikalauja sunkesnės ir gilesnės analizės, kurią reikės ilgai ginti nuo nesusipratimų ir nesupratimo užmačių.

Locke'as nededukuoja daiktų pirminių savybių, taip pat ir nemotyvuoja, kodėl kaip tik šitos, o ne kitos yra tikrai objektyvios, tik pamini, kad jos yra nesunaikinamos. Jei mes patys imame tirti, kodėl jis tas daiktų savybes, kurios visai tiesiogiai veikia jusles, vadinasi, ateina tiesiai iš išorės, skelbia *ne* objektyviai egzistuojančiomis, o kitoms, kurios (kaip nuo tada buvo suprasta) kyla iš savųjų mūsų intelekto funkcijų, tą egzistenciją pripažįsta, tada suvokiame, kad to priežastis yra ta, jog objektyviai stebinti sąmonė (kitų daiktų sąmonė) būtinai turi turėti sudėtingą aparatą, kuris tas funkcijas sukeltų, vadinasi, jo svarbiausi esminiai atributai jau yra vidujai nustatyti, todėl bendra forma, t. y. žiūros būdas, iš kurio gali atsirasti tai, kas vien *a priori* pažįstama, iškyla kaip pagrindinis matomo pasaulio audinys, todėl reiškiasi kaip tai, kas tiesiog būtina, neturi išimčių ir

niekaip negali būti pašalinama, taigi jau iš anksto yra nustatyta kaip viso kito ir jo begalinės įvairovės sąlyga. Kaip žinome, pirmiausia yra laikas ir erdvė ir visa, kas iš jų kyla ir tik per juos yra įmanoma. Šiaip laikas ir erdvė yra tušti: jei kas nors į juos pretenduoja patekti, privalo reikštis kaip *materija*, kaip tai, kas *daro poveikį*, vadinasi, kaip priežastingumas, nes materija yra grynų gryniausias priežastingumas – jos būtį sudaro veikimas ir priešingai: ji yra tik objektyviai suvokta paties priežastingumo supratimo forma („Apie keturiopą pakankamo pagrindo dėsnio šaknį" [„Über die vierfache Wurzel des Satzes vom Grunde"], 2 leidimas, p. 77 [t. 3, p. 104], taip pat „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys", t. 1, p. 9 [t. 1, p. 38], ir t. 2, p. 48 ir 49 [t. 2, p. 63]). Štai kodėl Locke'o pirminės savybės yra vien tokios, kurių negalima įsivaizduoti nesant, o tai ganėtinai aiškiai rodo jų subjektyvią kilmę, nes jos tiesiogiai susijusios su paties stebėjimo aparato pobūdžiu, taigi Locke'as laiko grynu objektyvumu kaip tik tai, kas, reikšdamasis kaip smegenų funkcija, yra dar daug subjektyvesnis dalykas už tiesiogiai išorės sukeltą arba bent jos tiksliau determinuotą juslinį suvokimą.

Na, o šiaip yra gražu matyti, kaip visos tos įvairios sampratos ir aiškinimai Descartes'o iškeltą idealumo ir realumo santykio problemą toliau rutulioja ir nušviečia, taigi padeda siekti tiesos. Vis dėlto reikia pabrėžti, jog tai vyko gana palankiomis laiko arba, teisingiau sakant, gamtos sąlygomis, kuriomis per trumpą dviejų šimtmečių laikotarpį Europoje gimė ir subrendo pustuzinis mąs-

lių galvų, be to, ir likimo būta prielankaus, kad šitie žmonės, gyvendami tik naudos ir malonumų siekiančiame pasaulyje, galėjo dirbti savo kilnų darbą, nekreipdami dėmesio į kunigijos bambėjimą ir filosofijos profesorių tuščias kalbas arba tyčia keliamą triukšmą.

Locke'as, nuoseklus empiristas, priežastingumo santykį mums aiškino, remdamasis vien patirtimi, o Hume'as neneigė, nors ir reikėjo, tos klaidingos prielaidos, bet jis tuoj pat šovė pro šalį, pro paties priežastingumo santykio realybę, pridurdamas šiaip jau teisingą pastabą, jog patirtis niekada negali jusliškai ir tiesiogiai duoti daugiau už gryną daiktų seką, o ne tikrą priežastingumą, būtiną jų sąsają. Visiems žinoma, kaip ši skeptiška Hume'o replika Kantui davė pretekstą imtis nepalyginti gilesnių to dalyko tyrimų, atvedusių prie išvados, kad priežastingumą, taip pat dar erdvę bei laiką, mes pažįstame *a priori*, t. y. kad jie glūdi mumyse dar nė neturint jokios patirties, todėl priklauso prie *subjektyviosios* pažinimo dalies; iš to daroma išvada, kad visos anos pirminės, t. y. absoliutinės, Locke'o nustatytos daiktų savybės, būdamos visos sudarytos iš grynų laiko, erdvės ir priežastingumo atributų, negali priklausyti daiktams patiems savaime, o yra būdingos tam būdui, kuriuo mes juos pažįstame, vadinasi, jos priskirtinos ne realumui, o idealumui; galiausiai tai rodo, jog daiktų mes nepažįstame tokių, kokie jie yra *patys savaime*, o vien tiktai tokius, kokie jie mums *rodosi*. Vadinasi, galime teigti, kad realu-

mas, t. y. daiktai patys savaime, yra visiškos nežinomybės, grynas X, ir visas regimas pasaulis priklauso idealumui kaip grynas vaizdinys, reiškinys, kuris pats savaime turi kaip nors atitikti realumą, daiktą patį savaime.

Remdamasis tuo, aš galiausiai žengiau dar vieną žingsnį ir manau, kad jis bus pats svarbiausias, nes problemą, apie kurią nuo Descartes'o laikų sukasi visa filosofija, išsprendžiau būtį ir pažinimą kildindamas iš abiejų mūsų savimonės elementų, taigi iš to, kas nebegali daugiau turėti jokio aiškinimo principo, nes šis principas yra labiausiai tiesioginis ir galutinis. Aš sumąsčiau, kad, kaip rodo čia išdėstyti visų mano pirmtakų tyrimai, absoliutus realumas, arba daiktas pats savaime, niekada negali būti mums duotas iš išorės tiesiogiai kaip grynas *vaizdinys*, nes pati esmė neišvengiamai teikia vien tik tai, kas idealu, priešingai, kadangi mes patys juk neginčijamai esame realūs, realumo pažinimo kažkaip turime semtis iš mūsų pačių esmės vidaus. Iš tikrųjų realumas tiesiogiai įeina į sąmonę ne kaip kitaip, o kaip *valia*. Todėl skiriamoji linija tarp realumo ir idealumo man brėžiasi taip, kad visas regimasis ir objektyviai prieš mus iškylantis pasaulis kartu su kiekvieno iš mūsų nuosavu kūnu, taip pat erdve, laiku ir priežastingumu, kartu su Spinozos tįsumu ir Locke'o materija, kaip *vaizdinys* priklauso *idealumui*, o *reali* tėra tik *valia*, kurią visi mano pirmtakai nepagalvoję ir neapdairiai kaip gryną vaizdinio rezultatą priskyrė idealumui, valia, kurią

Descartes'as ir Spinoza identifikuoja net su sprendimu*. Todėl ir *etiką* aš visai tiesiogiai ir nepalyginti tvirčiau sieju su metafizika, negu tai yra padaryta kokioje nors kitoje sistemoje, todėl pasaulio ir būties moralinė reikšmė mano filosofijoje stovi ant tvirtesnio pamato nei kur nors kitur. *Valia* ir *vaizdinys* iš esmės yra skirtingi dalykai, nes visuose pasaulio daiktuose jie sudaro vienintelę fundamentalią priešingybę ir nieko daugiau nepalieka. Įsivaizduotas daiktas ir jo vaizdinys yra vienas ir tas pats, tačiau tik *įsivaizduotas* daiktas, o ne daiktas *pats savaime*: šis visuomet yra *valia*, nesvarbu, kokiu pavidalu jis iškyla vaizduotėje.

Priedas

Skaitytojai, susipažinę su tuo, kas šiame šimtmetyje Vokietijoje buvo laikoma filosofija, galbūt nustebs, kad laikotarpiu tarp Kanto ir manęs neranda paminėtų nei Fichte's idealizmo, nei absoliutaus realumo ir idealumo tapatumo sistemos, nors ir atrodo, jog tie dalykai tikrai turi priklausyti mūsų temai. Aš negalėjau jų minėti todėl, kad, mano nuomone, Fichte, Schellingas ir Hegelis nėra filosofai, nes jiems trūksta svarbiausio filosofui keliamo reikalavimo – tyrimo rimtumo ir sąžiningumo. Jie yra gryni sofistai: jie nori atrodyti, o ne būti, ir pasaulyje ieškojo ne tiesos, bet siekė savo pačių gerovės bei karjeros. Vyriausybi-

* Spinoza, loc. cit. – Cartesius in „Meditationibus de prima philosophia", meditatio 4, p. 28.

nės tarnybos, honorarai iš studentų ir knygų prekiautojų ir, kaip būdas šiems tikslams įgyvendinti, noras savo tariama filosofija įgyti kuo daugiau garbės ir kelti kuo didesnį triukšmą – štai tų teisybės tarnų kelrodės žvaigždės ir genialumas. Todėl jie neišlaiko priimamojo patikrinimo ir negali būti įsileisti į garbingą žmonių giminės mąstytojų draugiją.

Vis dėlto vienu atveju jie sublizgėjo, būtent mene dumti publikai akis ir rodytis tokie, kokie nebuvo; ir tam, be abejonės, reikia talento, bet ne filosofo talento. O kad jie filosofijoje nepajėgė nieko tikra padaryti, priežastis galiausiai yra ta, jog jų *intelektas nepasidarė laisvas*, bet liko tarnauti *valiai*: jai ir jos tikslams jie gali nuveikti nepaprastai daug, tačiau filosofijai, kaip ir menui, – nieko, nes ir viena, ir kita kelia pačią pirmučiausią sąlygą, kad protas veiktų tik savo paties varomas ir, kol jis taip veikia, turi liautis tarnavęs valiai, t. y. kėlęs sau asmeninius tikslus. Tačiau jis pats, veikdamas savo paties paskatomis, iš prigimties neturi jokio kito tikslo, išskyrus vien tiesą. Taigi norint būti filosofu, t. y. išminties (kuri yra ne kas kita kaip tiesa) mylėtoju, neužtenka mylėti tiesą tokią, kuri suderinama su savo paties interesais arba viršininkų norais, arba Bažnyčios nuostatomis, arba bendraamžių skoniu: kol šito neatsikratai, esi tik *φιλαυτός*, o ne *φιλόσοφος* [savo paties draugas, o ne tiesos bičiulis], nes šitas garbės vardas yra kaip tik dėl to taip gražiai ir išmintingai sugalvotas, kad bylotų, jog tiesą tu myli

rimtai ir iš visos širdies, taigi besąlygiškai, be išlygų, už viską labiausiai, jei reikia, tai ir nepaisant nieko. Tai ir yra tas motyvas, kodėl anksčiau teigiau, kad intelektas pasidaro *laisvas* tada, kai bet kokioje būsenoje jam nežinomas ir nesuprantamas joks kitas interesas, išskyrus tiesą: o to padarinys yra tai, kad imi beatodairiškai neapkęsti bet kokio melo, nesvarbu, kokiais drabužiais jis dangstosi. Su tokia pažiūra pasaulyje, žinoma, ne ką tenuveiksi, bet užtat laimėsi filosofijoje. Ir priešingai: filosofijai yra blogas ženklas, jei, tariamai norėdamas tirti, kas yra tiesa, pradėsi nuo to, kad atsisveikinsi su nuoširdumu, sąžine ir dora ir rūpinsies vaizduoti save tuo, kas nesi. Tokiu atveju, trokšdamas imponuoti, kaip ir anie trys sofistai, turėsi vieną kartą griebtis netikro patoso, kitą kartą – dirbtinai atrodyti nepaprastai rimtas, trečią – nutaisyti be galo galvoto žmogaus veido išraišką ir, žinodamas, kad neturi vilties įtikinti, rašyti neapgalvotai, nes, rašydamas tik dėl rašymo jau anksčiau esi išjungęs protą, todėl dabar mėginsi akivaizdžius sofizmus kontrabanda prakišti kaip įrodymus, tuščią ir beprasmį žodžių šlamštą – skelbti esant giliomis mintimis, apeliuoti į intelektinę žiūrą arba į absoliutinį mąstymą ir sąvokų savaiminį judėjimą, su panieka atmesti „refleksijos“, t. y. protingos nuovokos, nešališko apmąstymo ir sąžiningo išdėstymo poziciją, taigi išvis tikrą, normalų naudojimąsi protu, na, o tada bus deklaruojama begalinė panieka „refleksijos filosofijai“, kurios vardu vadinamas rišlus, argumentuotas išvadas darantis mąstymas – viso

ankstesnio filosofavimo esmė ir turinys – ir, jei turi užtektinai epochos skurdo keliamo įžūlumo, tuo pagrindu gali apie tai pareikšti: „Nesunku suvokti, kad *maniera* iškelti kokį nors teiginį, pateikti jam argumentus už jį ir lygiai taip pat, remiantis argumentais, paneigti priešingą teiginį, nėra toji forma, kuria gali pasireikšti tiesa. Tiesa yra jos pačios savaime judėjimas“ ir t. t. (Hegelio „Dvasios fenomenologijos“ [„Phänomenologie des Geistes“] pratarmė, p. LVII, „Pilnas raštų rinkinys“, p. 36). Manau, kad tas, kuris tokį dalyką parašo pratarmėje, yra gėdos neturintis šarlatanas, norintis apkvailinti mulkius ir tariantis, kad XIX a. vokiečiai tam reikalui yra patys tinkamiausi.

Tad jeigu tariamai skubant tiesos šventovės link vadelės perduodamos savajam interesui, dairomasi į šalis ir ieškoma visai kitų kelrodžių žvaigždžių, sakysim, amžininkų skonio ir silpnybių, šalies religijos, ypač valdančiųjų sluoksnių ketinimų ir užuominų, – kaip tuomet pasiekti ant aukštų, stačių, nuogų uolų stūksančią tiesos šventovę?! Galbūt tuomet galima šalia savęs sutelkti būrį išties vilčių teikiančių, t. y. protekcijos ir tarnybų siekiančių mokinių, kurie dėl akių sudaro sektą, o iš tikrųjų – grupuotę, ir savo rėksmingais balsais visam pasauliui skelbia tave kaip niekam neprilygstamą išminčių: asmeninis interesas patenkintas, tiesa išduota.

Visa tai paaiškina tą slogų jausmą, kuris tave pagauna, kai, išstudijavęs anksčiau aptartų tikrų mąstytojų darbus, imiesi Fichte's ir Schellingo ra-

šinių ar net su begaliniu, tačiau teisėtu pasitikėjimu vokiečių kvailybe įžūliai papeizotų Hegelio nesąmonių*. Gilindamasis į anų filosofų darbus, visada matai, kaip jie *sąžiningai* ieško tiesos ir lygiai taip pat *sąžiningai* stengiasi savo mintis perteikti kitiems. Todėl kiekvienas, kas skaito Kantą, Locke'ą, Hume'ą, Malebranche'ą, Spinozą, Descartes'ą, jaučia pakilumą ir džiaugsmą, o tai visuomenę veikia kaip tauri dvasia, turinti ir keliantì minčių, pati mąstanti ir kitus verčianti mąstyti. Priešingi dalykai darosi, kai skaitai minėtus tris vokiečių sofistus. Nešališkas žmogus, atsivertęs kurią nors jų knygą ima klausinėti, ar tai mąstytojo, norinčio pamokyti, ar šarlatano, siekiančio apdumti akis, kalba, jau po penkių minučių nebeturės jokių abejonių: čia viskas taip *nesąžininga*. Ramų tyrėjo toną, būdingą visai ligšiolinei filosofijai, čia pakeičia nepajudinamas tikrumas, o tai visada liudija visokio plauko šarlatanystę, tačiau čia jis paremtas esą tiesiogine, intelektine žiūra arba absoliučiu, t. y. nuo subjekto, vadinasi, ir nuo jo galimybės klysti, nepriklausomu mąstymu.

* Hegelio tariama išmintis – tai nelyginant tos girnos „Fauste" vaizduojamo mokinio galvoje[6]. Jei nori jauną žmogų padaryti kvailu, visai nesugebančiu mąstyti, nerasi patikimesnio būdo už kruopštų Hegelio originaliųjų veikalų studijavimą, nes tos monstriškos vienas kitą naikinančių ir vienas kitam prieštaraujančių žodžių virtinės, kurias skaitant bergždžiai kankinasi protas, stengdamasis ką nors suprasti, iš lėto taip galutinai verčia niekais gebėjimą mąstyti, kad tuščias, bevaises banalybes jis ima laikyti mintimis. Prie to dar prisideda visų gerbiamų žmonių žodžiais ir pavyzdžiais įkalta regimybė, jog tas žodžių šlamštas esąs tikra didžioji išmintis! Jei kada tektų kam nors tapti globėju, o jo globotinis globėjo planų atžvilgiu pasidarytų per daug gudrus, stropiomis Hegelio filosofijos studijomis galima būtų šios nelaimės išvengti.

Kiekviena eilutė, kiekvienas puslapis čia dvelkia pastangomis žavėti skaitytoją, mulkinti jį, stebinti improvizacijomis, stulbinti nesuprantamomis frazėmis, net grynomis nesąmonėmis, gluminti formuluočių įžūlumu, vienu žodžiu, pūsti miglą į akis ir kaip įmanoma jį mistifikuoti. Todėl jausmą, kuris kyla pereinant, kaip minėjau, prie teorinių dalykų, galima palyginti su išgyvenimu, patiriamu praktinių dalykų atžvilgiu, su dvasine būsena žmogaus, kuris, grįždamas iš garbingos draugijos, staiga patenka į sukčių ir apgavikų buveinę. Koks vis dėlto garbingas yra Christianas Wolffas palyginti su anais trimis jį taip menkinančiais ir išjuokiančiais sofistais! Wolffas turėjo ir išsakė tikrų minčių, o iš šių sofistų plūdo vien žodžių konstrukcijos ir frazės, skirtos akims dumti. Todėl visos tos vadinamosios pokantinės filosofijos mokyklos tikrasis, skiriamasis bruožas yra *nesąžiningumas*, jos stichija – pilka migla, o asmeniniai interesai – pagrindinis tikslas. Jos korifėjai nėrėsi iš kailio, norėdami *atrodyti*, bet ne *būti*, dėl to jie – sofistai, o ne filosofai. Ateinančių kartų patyčios, taikomos ir jų gerbėjams, paskui – užmarštis, – štai kas jų laukia. Tarp kitko, su akla šiems žmonėms būdinga tendencija susijęs ir vaidingas, koneveikiantis tonas, kuris kaip neatskiriamas elementas persmelkia visus Schellingo rašinius. Jei viso to, kaip sakau, nebūtų, jei, užuot siekus imponuoti ir visokių vėjavaikiškumų, būtų sąžiningai imtasi darbo, galėtų Schellingas, iš visos trijulės, be abejo, pats gabiausias, filosofijoje vis dėlto eiti pagalbines, tuo tarpu naudingas eklektiko pareigas, nes

iš Plotino, Spinozos, Jakobo Böhme's, Kanto teorijų ir naujųjų laikų gamtos mokslų jis pagamino amalgamą, gebėjusią kol kas užpildyti didžią tuštumą, kurią atvėrė neigiami Kanto filosofijos padariniai, kol kada nors rasis išties nauja, aną reikalaujamą pasitenkinimą teikianti filosofija. Jis panaudojo mūsų šimtmečio gamtos mokslą Spinozos abstrakčiajam panteizmui atgaivinti. Kaip tik Spinoza, nieko nenutuokdamas apie gamtą, remdamasis vien abstrakčiomis sąvokomis, postringavo filosofinius niekus ir iš jų, pats kaip reikiant nepažindamas daiktų, surentė savo teorijos statinį. Tai, kad šį braškantį skeletą Schellingas apaugino mėsa ir suteikė spalvą, kad, naudodamasis – nors dažnai ir klaidingai – per tą laiką prinokusiu gamtos mokslu, kiek galėdamas įkvėpė jam gyvybės ir judesio, – štai tas nepaneigiamas jo gamtos filosofijos, kuri tarp įvairiausių jo mėginimų ir naujų užmojų yra pati geriausia, nuopelnas.

Kaip vaikai žaidžia su suaugusiųjų rimtiems tikslams skirtais ginklais ar kitais įtaisais, taip elgėsi ir trys minėti sofistai su dalyku, apie kurio nagrinėjimą čia pasakoju, kai jie varginantiems, du šimtus metų trukusiems galvą laužusių filosofų tyrimams pateikė komišką priešybę. Kai būtent Kantas didžiąją to, kas savaime egzistuoja, ir mūsų vaizdinių santykio problemą kaip niekada suaktualino ir tuo gerokai priartino jos sprendimą, Fichte pareiškė, kad už vaizdinių nieko daugiau neslypi; jie esą ne kas kita, kaip pažįstančiojo subjekto, arba *Aš*, produktas. Šitaip siekdamas pranokti Kantą ir vis laikydamasis anų trijų pseu-

dofilosofų jau išgarbinto metodo, jis visai panaikino realumą, palikdamas vien tik idealumą; šitaip jis Kanto filosofiją pavertė gryna karikatūra. Tada pasirodė Schellingas, savo realumo ir idealumo absoliutaus tapatumo sistemoje minėtą skirtumą paskelbęs neegzistuojančiu, teigdamas, kad idealumas ir realumas – ir viena, ir kita – esą tas pats. Vadinasi, tai, kas didelėmis pastangomis ir žingsnis po žingsnio besiplėtojančio mąslaus apdairumo buvo atskirta, Schellingas lyg koks laukinis stengėsi sujaukti ir supainioti (Schelling, „Apie gamtos filosofijos santykį su Fichte's filosofija", [„Vom Verhältnis der Naturphilosophie zur Fichteschen"], p. 14–21). Mėgdžiojant ką tik mano supeiktas Spinozos klaidas, idealumo ir realumo skirtumas įžūliai paneigiamas. Vėl buvo ištrauktos, iškilmingai pašlovintos ir pasitelktos net Leibnizo monados, šita dviejų nesąmonių, tai yra atomų ir nedalomų, pirminio ir esminio pažinimo siekiančių individų, vadinamų sielomis, monstriška identifikacija (Schelling, „Gamtos filosofijos idėjos" [„Ideen zur Naturphilosophie"], 2 leid., p. 38 ir 82). Schellingo gamtos filosofija todėl vadinama tapatumo filosofija, kad ji, eidama Spinozos pėdomis, taip pat panaikina tris skirtumus, kuriuos buvo pašalinęs Spinoza, būtent Dievo ir pasaulio, kūno ir sielos ir galiausiai idealumo ir realumo regimajame pasaulyje skirtumą. Pastarasis skirtumas visai nepriklauso, kaip minėta nagrinėjant Spinozos pažiūras, nuo anų dviejų, o jeigu tą priklausomybę ir galima įžvelgti, tai ji tokia menka, kad juo labiau tas skirtumas buvo pabrėžiamas,

tuo daugiau abejonių kildavo dėl anų dviejų, nes jie remiasi dogmatiškais įrodymais (kuriuos sugriovė Kantas), o aptariamasis – vienu paprastu sąmonės aktu. Dėl to Schellingas ir suplakė metafiziką su fizika, o tai savo ruožtu jam davė pagrindą grynai fizikos ir chemijos diatribei suteikti skambų pavadinimą – „Apie pasaulio sielą“. Visas tikras metafizines problemas, kurios be paliovos smelkiasi į žmogaus sąmonę, reikią numaldyti kategoriškais teiginiais įžūliai skelbiant, kad jų nėra. Gamta čia yra kaip tik todėl, kad ji yra iš savęs ir pačia savimi, mes jai suteikiame Dievo vardą – ir su ja baigtas kriukis, o jei kas geidžia daugiau, yra kvailys; skirtumas tarp subjektyvumo ir objektyvumo tėra vien mokyklinė paikystė, kaip ir visa Kanto filosofija, kurios nubrėžta skiriamoji linija tarp *a priori* ir *a posteriori* – nieko verta: mūsų empirinė žiūra teikia visai tikrus daiktus pačius savaime ir t. t. Atsiverskite Schellingo „Apie gamtos filosofijos santykį su Fichte's filosofija“ (p. 51 ir 67), kur (p. 61) atvirai tyčiojamasi iš tų, „kurie ne juokais nustemba, kad esama ne nieko, ir negali atsistebėti, jog iš tikrųjų kažkas egzistuoja“. Taigi ponui von Schellingui viskas atrodo itin savaime suprantama. Tačiau iš tikrųjų tokios kalbos tėra vien gražiais žodžiais apvilktas apeliavimas į vadinamąjį sveiką, kitaip sakant, neišlavintą protą. Tarp kitko, skaitytojui čia primenu tik tai, ką esu sakęs pačioje savo pagrindinio veikalo antrojo tomo 17 skyriaus pradžioje [t. 2, p. 206]. Mūsų aptariamam dalykui būdinga ir net naivi yra dar ši minėtos Schellingo knygos vieta

69 p.: „Jei empirika visiškai pasiektų savo tikslą, tai jos prieštara filosofijai, o kartu su ja ir pati filosofija kaip savarankiška mokslo sritis arba rūšis dingtų: visos abstrakcijos virstų tiesiogine „draugiška“ žiūra, svarbiausia būtų malonumo ir *tuštybės* žaismas, tai, kas sunkiausia, – lengva, kas beprasmiškiausia – prasminga, ir žmogus galėtų patenkintas laisvai skaityti gamtos knygą“. Tai, be abejo, būtų labai malonu! Bet su mumis – kita kalba: proto šitaip neišgrūsi pro duris. Tas rimtas senas sfinksas su savo mįsle tįso nejudėdamas ir neketina pulti nuo uolos, jei pavadinsite jį baidykle. O kai Schellingas vėliau suprato, jog metafizinių problemų neįmanoma atsikratyti įsakinėjimais, pats mėgino ieškoti sprendimo metafizikoje ir parašė veikalą „Apie laisvę“ („Über die Freiheit“), kuris, deja, tėra vien gryna fantazija, *conte bleu* [pilka migla]; todėl visais tais atvejais, kai jame prabylama aiškinamuoju tonu (pvz., 453 p. ir kt.), juokingiau ir būti negali.

Kurdamas realumo ir idealumo tapatumo teoriją, Schellingas, kaip matome, susidūrė su problema, kurią nuo to laiko, kai Descartes'as ją iškėlė, gvildeno visi didieji mąstytojai ir kuriai galiausiai nepaprastą dėmesį skyrė Kantas, taigi Schellingas mėgino ją spręsti perkirsdamas jos mazgą tuo paneigdamas jųdviejų priešpriešą. Nors jis vaizdavo, kad remiasi Kantu, iš tikrųjų dėl to jis pasidarė jo tiesioginiu priešininku. Tačiau nėra to blogio, kuris neišeitų į gera: jis bent užfiksavo pirminę ir tikrąją šios problemos prasmę, susijusią su santykiu tarp mūsų *žiūros* ir būties bei

esmės pačios savaime, kurioje reiškiasi daiktai, bet kadangi peno savo teorijai jis sėmėsi daugiausia iš Spinozos, netruko iš jo perimti ir tokius sakymus, kaip *mąstymas* ir *būtis*, kurie labai menkai tinka gvildenamai problemai ir vėliau davė pretekstą rastis idiotiškiausiems monstrams. Spinoza, aiškindamas, kad *substantia cogitans et substantia extensa una eademque est substantia, quae iam sub hoc, iam sub illo attributo comprehenditur* [mąstanti substancija ir tįsi substancija yra viena ir ta pati substancija, suprantama to ar kito atributo požiūriu] ([„Ethica"], pars 2, prop. 7, schol.), arba *scilicet mens et corpus una eademque res sit, quae iam sub cogitationis, iam sub extentionis attributo concipitur* [kad siela ir kūnas yra vienas ir tas pats daiktas, kuris suvokiamas ir kaip mąstymo, ir kaip tįsumo atributai] (pars 3, prop. 2, schol.), norėjo panaikinti Descartes'o pabrėžtą skirtumą tarp kūno ir sielos, matyt, supratęs, kad empirinis objektas nesiskiria nuo mūsų susidaryto jo vaizdinio. Taigi Schellingas perėmė iš jo sakymus *mąstymas* ir *būtis*, kuriuos palengva pakeitė *žiūra* arba, tiksliau sakant, tuo, į ką žiūrima, ir daiktu pačiu savaime („Naujasis spekuliatyviosios fizikos žurnalas" [„Neue Zeitschrift für spekulative Physik"] pirmo tomo pirmas straipsnis „Tolesni samprotavimai" [„Fernere Darstellungen"] ir t. t.). Mat mūsų daiktų *žiūros* santykis su *būtimi* ir *esme pačia savaime* ir yra ta didžiulė problema, kurios vieną kitą istorijos bruožą čia stengiuosi iškelti, tačiau visai nekalbu apie mūsų *minčių* problemą, t. y. *sąvokas*, nes šios yra

vien stebėjimu pažintų dalykų abstrakcijos, atsiradusios bet kaip atmetant vienas savybes ir paliekant kitas; tuo suabejoti neateitų į galvą nė vienam protingam žmogui*. Todėl tos *sąvokos* ir *mintys*, sudarančios *nežiūrinių* vaizdinių klasę, niekada nesisieja su *esme ir būtimi pačia savaime tiesiogiai*, o visada tik *netiesiogiai*, būtent per *žiūrą*: ne kas kitas, o jinai, pirma, duoda joms medžiagos, antra vertus, sieja su daiktais pačiais savaime, t. y. su nežinoma, žiūroje visada objektyvuojančia tikrąja daiktų esme.

Iš Spinozos perimti netikslūs Schellingo sakymai vėliau davė Hegeliui, tam dvasios skurdžiui ir skonio neturinčiam šarlatanui, atlikusiam šiuo atžvilgiu Schellingo juokdario vaidmenį, pretekstą viską pasukti taip, kad ėmė teigti, jog pats *mąstymas*, o iš tikrųjų *sąvokos*, esą turinčios sutapti su daiktų pačių savaime esme, vadinasi, tai, kas abstrakčiai ir tiesiogiai mąstoma, turi sudaryti vienovę su tuo, kas pats savaime objektyviai egzistuoja; tada ir logika turėtų būti tikroji metafizika; taigi norint sužinoti, kaip absoliučiai tiksliai sudarytas tenai lauke esantis pasaulis, užtektų paleisti į darbą mąstymą arba duoti valią sąvokoms. Jei taip būtų, visa, kas tik pasivaidena kieno nors smegeninėje, iškart virstų realybe. Kadangi to laikotarpio filosofuotojų šūkis buvo „Juo kvailiau, juo geriau“, šis absurdas buvo sutvirtintas dar ir tuo: girdi, mąstome ne *mes* – minčių procesą vykdančios pačios sąvokos be mūsų įsikišimo, todėl vė-

* „Über die vierfache Wurzel des Satzes vom Grunde“, zweite Auflage, § 26 [Bd. 3, S. 120].

liau tas procesas buvo pavadintas dialektine sąvokos savijuda, turėjusia dabar tapti visų daiktų atsivėrimu *in et extra naturam* [gamtoje ir ne gamtoje]. Tačiau šią baidyklę iš tikrųjų formavo kita, kuri irgi buvo paremta žongliravimu žodžiais, bet apie kurią niekada nebuvo aiškiai kalbama, nors, be abejonės už jos slypėjo. Schellingas Spinozos metodu pasaulį pavadino *Dievu*. Hegelis tai suprato pažodžiui. O kadangi žodis reiškia išties asmenišką esmę, kuri tarp kitų su pasauliu absoliučiai nesuderinamų savybių turi ir tokią, kaip *visažinystė*, tai ir *šią* jis priskyrė *pasauliui*; žinoma, ji negalėjo būti apgyvendinta niekur kitur, o tik bukos žmogaus galvos kiauše; tada, norint atskleisti visas dangaus ir žemės paslaptis, būtent grynoje Hegelio dialektikos paistalynėje, tereikia duoti savo mintims laisvę (dialektinė savijuda). Ką jau ką, bet *vieną* meną tasai Hegelis tikrai išmanė – vedžioti vokiečius už nosies. Tačiau tas menas ne toks jau didis. Mes juk matome, kokiais pokštais Hegelis galėjo trisdešimt metų priversti vokiečių mokslininkų pasaulį rodyti sau pagarbą. Tai, kad filosofijos profesoriai šiuos tris sofistus tebelaiko vertais dėmesio ir ne juokais stengiasi rasti jiems vietą filosofijos istorijoje, paaiškinama vien tuo, kad tai yra jų *gagnepain* [amatas], nes iš to jie semiasi medžiagos savo pranešimams ir straipsniams apie vadinamąją pokantinę filosofijos istoriją, kur išsamiai dėstomos ir rimtai svarstomos šitų sofistų moksliškos nuomonės. Iš tikrųjų būtų kur kas protingiau numoti ranka į visa, ką tie žmonės, norėdami kuo nors išsiskirti, išmetė į rin-

ką; betrūksta, kad Hegelio rašliava būtų pripažinta farmakologine priemone ir nuolat laikoma vaistinėse kaip psichiką veikiantis vomityvas[7], kurio sukeliamas šleikštulys tikrai yra specifinis. Tačiau užteks aušinti burną apie tuos išvedžiojimus ir jų autorių – tegu jį verčiau gerbia Danijos Mokslų akademija, įžvelgusi jame, kaip jai atrodo, *summus philosophus* [didžiausią filosofą] ir todėl reikalaujanti jam pagarbos savo vertinime, amžinam prisiminimui pridurmai išspausdintame prie mano „Konkursinio darbo apie moralės pamatą" („Preisschrift über das Fundament der Moral")[t. 3, p. 814] vertinimo, nusipelniusiame irgi būti apsaugotam nuo užmaršties tiek dėl įžvalgumo, tiek dėl abejotino sąžiningumo, taip pat ir dėl to, kad tai yra puikus gana gražaus Labruyère posakio paliudijimas: *Du même fonds, dont on nēglige un homme de mērite, l'on sait encore admirer un sot.* [Dėl tos pačios priežasties, dėl kurios pradedama nebekreipti dėmesio į nusipelniusį žmogų, įmanoma gėrėtis ir kvailiu; „Les caractères", chap. „Des jugements", editio Didot, p. 291.]



Transcendentinė spekuliacija apie tariamą tikslingumą individo likime

Τὸ εἰκῆ οὐκ ἔστι ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλὰ μία ἁρμονία καὶ τάξις.
[Atsitiktinumo nėra gyvenime – jame viešpatauja tik harmonija ir tvarka.]
Plotinos, „Enneades“, 4, lib. 4, cap. 35

Nors mintys, kurias ketinu čia išdėstyti, nėra tvirtos išvados, net, ko gera, jos gali būti pavadintos vien metafizine fantazija, vis dėlto nesiryžau jų palikti užmarščiai manydamas, kad ne vienam, mąstančiam apie tą patį, jos galbūt pravers palyginimui su savomis. Juk verta prisiminti ir tokį dalyką, kur viskas neaišku – ne tik sprendimas, bet dargi pati problema. Todėl čia nederėtų tikėtis kokių nors ryžtingų išaiškinimų, o veikiau tik prisilietimo prie labai tamsaus aspekto, su kuriuo žmogus savo gyvenime arba jį apžvelgdamas neretai yra susidūręs. Gal mūsų samprotavimai bus

ne kas daugiau, kaip grabaliojimas tamsoje jaučiant, kad kažkas čia yra, bet tiksliai nežinant, kur ir kas. Jei kartais imčiau kalbėti teigiančiu ar net dogminiu tonu, noriu iš anksto tiesiai pasakyti, jog tai tik dėl to, kad nereikėtų be galo ir krašto kartoti abejones ir spėliones keliančių daugiažodžių formuluočių, tad nereikia visko imti už gryną pinigą.

Tikėti tam tikra Apvaizda arba šiaip antgamtišku individo gyvenimo įvykių vairavimu visais laikais buvo populiaru, ir net mąstančiose, jokių prietarų nepripažįstančiose galvose tas tikėjimas iki šiol tebėra tvirtai įsišaknijęs, ir netgi be jokių sąsajų su kokiomis nors dogmomis. Pirmiausia į tai būtų galima atsakyti, kad šis tikėjimas pagal visus tikėjimo Dievu principus išties yra atsiradęs ne iš *pažinimo*, o iš *valios*, taigi pirmiausia jis yra mūsų menkystės vaisius, nes duomenis, kuriuos šiuo atveju būtų teikęs tiktai pažinimas, ko gera, būtų galima paaiškinti tuo, kad atsitiktinumas, krečiantis mums aibę piktų ir tarsi tyčia sumanytų klastingų pokštų, retsykiais pasirodo esąs nepaprastai palankus ir tiesiogiai mumis labai rūpinasi. Visais tokiais atvejais jame atpažįstame Apvaizdos ranką, o ryškiausiai tada, kai jis, priešingai nei patys tikėjomės, tik jam žinomais, mūsų neapkenčiamais būdais padėjo mums laimingai pasiekti tikslą; ir tuomet sakome: *Tunc bene navigavi, cum naufragium feci* [Tada laimingai nuplaukiau, kai patyriau laivo katastrofą], ir priešpriešа tarp pasirinkimo ir valdymo pasidaro visai neaiški, bet jausmas linkęs atiduoti pirmenybę valdy-

mo galimybei. Kaip tik todėl, kai atsitiktinumai nepalankūs, guodžiamės daug kartų pasiteisinusiu posakiu: „Kas žino, kam dėl to geriau", ši mintis, gimusi iš suvokimo, kad, nors pasaulį valdo *atsitiktinumas*, jo bendravaldis yra *klydimas*, o kadangi vienodai paklūstame ir vienam, ir antram, galbūt laimė kaip tik yra tai, kas dabar atrodo nelaimė. Taip sprunkame nuo vieno pasaulio tirono prie kito, apeliuodami ne į atsitiktinumą, o į klaidos galimybę.

Tačiau nepaisant to, paprastam, grynam, akivaizdžiam atsitiktinumui priskirti ketinimą – tai mintis, kuriai pagal drąsą ieškotina ir kita jai lygiavertė mintis. Vis dėlto tikiu, kad kiekvienam žmogui bent *vieną* kartą gyvenime anoji yra aiškiai atėjusi į galvą. Ji aptinkama visose tautose ir gyvuoja greta visų tikėjimų, bet labiausiai įsitvirtinusi mahometonų kraštuose. Tai mintis, kuri – nelygu kaip suprasi – gali būti pati absurdiškiausia arba pati prasmingiausia. Bet visiems tiems pavyzdžiams, kurie ją turėtų įrodyti, kad ir kokie stulbinantys jie būtų, galima pateikti vieną ir tą patį prieštaravimą, jog tai būtų pats didžiausias stebuklas, jei atsitiktinumas niekada mūsų reikalams nebūtų gerai pasitarnavęs, net kur kas geriau už mūsų protą ar nuovoką.

Viskas, kas vyksta, atsitinka veikiant *nepermaldaujamai būtinybei* – tai yra apriorinė, vadinasi, nenuneigiama tiesa: pavadinsiu čia ją demonstratyviuoju fatalizmu. Savo konkursiniame veikale „Apie valios laisvę" („Über die Freiheit des Willens", p. 62, [t. 3, p. 581]) priėjau prie tos išva-

dos kaip visų iki tol mano atliktų tyrimų rezultato. Šitą tiesą empiriškai ir *a posteriori* patvirtina abejonių nebekeliantis faktas, jog ateitį tiesiogiai ir tiksliai iš anksto nusako magnetiniai nakvišos, aiškiaregystės gebėjimu apdovanoti žmonės ir net kartais įprastinio miego sapnai*. Akivaizdžiausiai mano teoriją apie visko, kas vyksta, nepermaldaujamą neišvengiamumą, patvirtina *aiškiaregystė*, nes jos dažnai iš anksto skelbiamus dalykus išvystame labai tiksliai su visomis šalutinėmis aplinkybėmis, tokius, kokie jie buvo pranašauti, net tada, kai sąmoningai ir visais būdais buvo stengiamasi jiems sukliudyti arba padaryti taip, kad jie bent nukryptų nuo vizijos nurodyto vyksmo į kokį nors neesminį atvejį, bet tai nuolat nueidavo per nieką, nes kaip tik tai, kas turėdavo pranašystę sužlugdyti, visados padėdavo jai išsipildyti, lygiai kaip antikos laikų tragedijose ir istorijos liudijimuose, kur orakulų arba sapnuose regėti sprendimai išsipildydavo būtent dėl to, kad prieš juos būdavo imamasi atsargumo priemonių. Iš daugelio paminėsiu tik karaliaus Edipo pavyzdį ir puikiąją istoriją apie Kroisą su Adrastu pirmoje He-

* 1852 m. gruodžio 2 d. laikraštyje „Times“ buvo paskelbta tokia teismo žinutė: „Glosteršyro grafystėje Niuvente smurtinių ir įtartinų mirčių tyrėjas misteris Lovegrove'as atliko teisminę analizę, aiškindamasis vandenyje rasto skenduolio Marco Lane'so žuvimo aplinkybes. Skenduolio brolis kitą dieną per apklausą po brolio žūties iškart pareiškė, kad jis nuskendo, nes naktį sapnavęs, jog stovi giliai vandenyje ir stengiasi jį ištraukti. Kitą naktį jam dar kelis kartus prisisapnavę, kad jo brolis nuskendęs netoli Oksenholo šliuzo ir kad *šalia jo plaukiojęs upėtakis*. Išaušus su kitu broliu jis nuėjo prie minėto šliuzo ir ten *vandenyje* pamatė *upėtakį*. Jam išsyk pasidarę aišku, kad brolis turįs būti čia, ir iš tikrųjų lavonas buvo rastas toje vietoje“. Taigi toks akimirksnio dalykas kaip upėtakio pasirodymas, praėjus nemaža valandų buvo numatytas sekundės tikslumu!

rodoto knygoje ([„Historiae“], cap. 35 iki 43). Šiuos atvejus atitinkantį aiškiaregystės pavyzdį, apie kurį praneša itin sąžiningas žmogus Bende Bendsenas, randame Kieserio žurnalo „Gyvulių magnetizmo archyvas“ („Archiv für tierischen Magnetismus“) aštunto tomo trečiame sąsiuvinyje (ypač 4, 12, 14 ir 16 pavyzdžiai) ir dar vieną – Jungo Stillingo veikalo „Dvasių mokslo teorija“ („Theorie der Geisterkunde“) § 155. Jei aiškiaregystės gebėjimas būtų toks dažnas, koks jis yra retas, begalė išpranašautų atvejų tiksliai išsipildytų, ir kiekvieno įvykio nepermaldaujamo būtinumo nepaneigiami faktiniai įrodymai būtų visiems prieinami, visiems žinomi. Tada niekas nebeabejotų dėl to, kad nors įvykių tėkmė ir atrodo grynai atsitiktinė, iš esmės tokia nėra, o priešingai, kad patys tie atsitiktinumai, *τὰ εἰκῇ φερόμενα* [tai, kas atsitiktinai vyksta] paklūsta giliai paslėptai būtinybei (*εἱμαρμένη* [iš tiesų – lemčiai]), kurios rankose jie patys tėra vien įnagiai. Į ją žvilgtelėti – tai sena *mantikos* svajonė. Prisiminę mantiką, iš jos galime daryti išvadą, kad ne tik visi įvykiai vyksta pagal griežtą būtinybę, bet jie kažkaip yra jau iš anksto nulemti ir objektyviai nustatyti, nes prieš regėtojo akis jie iškyla kaip dabarties dalykai – jų pasirodymą būtų galima taip pat aiškinti kaip gryną priežasčių grandine paremtą būtinybę. Tačiau kad ir kaip būtų, supratimas arba, tiksliau sakant, pažiūra, jog bet kokio vyksmo būtinybė *nesanti akla*, tikėjimą planinga ir būtina įvykių grandine mūsų gyvenime daro ne kuo kitu, kaip aukštesnio laipsnio fatalizmu, kurio, kaip paprastojo,

neįmanoma pademonstruoti, bet kuriam vis dėlto galbūt kiekvienas anksčiau ar vėliau vieną kartą pakliūva į nagus ir priklausomai nuo to, kokia žmogaus mąstysena, tam tikrą laiką arba paskui visuomet žmogus jos laikosi. Kad šį fatalizmą atskirtume nuo paprastojo, demonstruojamojo, pavadinkime jį *transcendentiniu*. Jis nėra pagrįstas nei grynai teorinėmis išvadomis, nei šioms išvadoms padaryti būtinais tyrimais – jis palengva išsikristalizuoja iš žmogaus asmeninio gyvenimo patirties. Gyvendamas kiekvienas pastebi tam tikrus įvykius, kurie, pirma, dėl savo ypatingo ir didelio tikslingumo žmogui yra aiškiai paženklinti moralinės arba dvasinės būtinybės antspaudu, tačiau, antra vertus, jam būdingi visi išoriniai atsitiktinumo požymiai. Kai dažniau jie kartojasi, iš lėto padeda formuoti pažiūrą, neretai tampančią įsitikinimu, jog individo gyvenimas, nors, atrodytų, ir nepaprastai painus bei pinklus, yra vidinę darną, tam tikrą tendenciją ir pamokomą prasmę turinti visuma, primenanti puikiausiai sukomponuotą epą*. Gyvenimo patirties suteiktos pamokos atrodo esančios susijusios tik su žmogaus individualia valia, bet šioji galiausiai yra ne kas kita, kaip jo individuali klaida, nes ne pasaulio istorijoje, kaip byloja profesorių galvose gimusi filosofija, glūdi planas ir visuma, o individo gyvenime. Tautos juk egzistuoja tik *in abstracto* – realūs yra individai. Todėl pasaulio istorija neturi tiesio-

* Kai mes tiksliai apmąstome kai kuriuos savo praeities etapus, viskas ten pasirodo taip tinkamai sudėliota, tarsi kokiame gerai suplanuotame romane.

ginės metafizinės reikšmės – iš tikrųjų ji tėra vien atsitiktinė konfigūracija; čia primenu tai, ką esu sakęs savo veikalo „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ I tome, § 35. Taigi individualaus likimo atžvilgiu daugelyje žmonių gimsta ir susiformuoja anas *transcendentinis fatalizmas*, kuriam rastis atidus asmeninio gyvenimo, kurio siūlas yra jau gerą galą nusidriekęs, perkratymas duoda pretekstą galbūt kiekvienam iš mūsų; negana to, kai žmogus permąsto savo gyvenimo detales, transcendentinis fatalizmas kai kada gali jam iškilti taip, jog ims atrodyti, tarsi viskas čia slaptai sureguliuota, o sutiktieji žmonės panašūs į aktorius. Šitame fatalizme glūdi ne tik daug paguodos, bet galbūt ir nemaža tiesos, todėl visais laikais jis būdavo paverčiamas dogma*. Visiškai objektyviai verta čia pateikti vieno patyrusio dvariškio ir diduomenės žmogaus, sulaukusio nestoriško amžiaus, liudijimą; turiu galvoje devyniasdešimt metų išgyvenusį Knebelį[8], kuris viename laiške rašo: „Atidžiau įsižiūrėjus galima nustatyti, kad daugelio žmonių gyvenime esama tam tikro plano, kuris iš pačios prigimties arba dėl aplinkybių, per kurias žmogus vedamas, yra tarsi iš anksto nubrėžtas. Nors jų gyvenimo sąlygos itin nepanašios ir įvairios, galų

* Nei mūsų *veikla*, nei mūsų *gyenimas nėra mūsų nuopelnas*, ir viena, ir kita iš tikrųjų yra tai, kuo niekas to nelaiko – *mūsų esmė ir būtis*. Nes jų ir dėl tvirtų priežastinių sąsajų atsirandančių aplinkybių bei išorinių įvykių pagrindu mes veikiame ir gyvename tiksliai, kaip reikalauja būtinumas.Vadinasi, žmogui gimstant visas jo gyvenimas yra iki smulkmenų ir nepakeičiamai nulemtas, todėl kokia nors nepaprastai pajėgi pranašė galėtų jį tiksliai numatyti. Nagrinėdami ir vertindami savo gyvenimą, savo darbus ir kančias, neišleiskime iš akių šios didelės ir tikros tiesos.

gale vis tiek išryškėja visuma, kur galima pastebėti tam tikrų sutapimų... Nematomo likimo ranka, kad ir kaip slėpiningai ji veiktų, vis tiek tiksliai jaučiama, nesvarbu, ar ji reiškiasi išoriškai, ar dvasiniu jauduliu – net prieštaringos priežastys neretai juda jos nurodyta kryptimi. Ir sujaukčiausiame vyksme visuomet prasimuša priežastis ir kryptis" („Literatūrinis Knebelio palikimas" [„Knebels literarischer Nachlaß"], antras leidimas, 1840, t. 3, p. 452).

Šį čia nusakytą planingumą kiekvieno žmogaus gyvenime galima paaiškinti, tiesa, tik iš dalies, įgimto charakterio nekintamumu ir pastoviu nuoseklumu – savybėmis, kurios žmogų visuomet sugrąžina į tas pačias vėžes. Tai, kas šitam charakteriui yra tinkamiausia, žmogus atpažįsta taip tiesiogiai ir tiksliai, kad tie dalykai paprastai net nepatenka į aiškią, atspindimąją sąmonę, ir žmogus veikia pagal juos iš karto ir tarsi instinktyviai. Šį atpažinimą, kai jis, nepakliuvęs į aiškią sąmonę, pereina į veiksmą, galima palyginti su Marshallo Hallo *reflex actions* [refleksų judėjimais][9]. Dėl jų kiekvienas, jei tik nėra prievartaujamas išorinių ar savo paties klaidingų nuostatų arba prietarų, pasirenka tai, kas jam asmeniškai tinkamiausia, negalėdamas sau to nei paaiškinti, nei motyvuoti, – maždaug kaip tas smėlyje saulės šilumos išperintas ir iš kiaušinio išsiritęs vėžliukas, kuris, neturėdamas galimybių pamatyti vandens, tiesiai pasuka jo kryptimi. Tai yra vidinis kompasas, slaptoji jėga, kuri kiekvieną neklysdama nukreipia *tuo* keliu, kuris tik jam yra tinka-

mas ir kurio pastovią kryptį jis tiktai tada suvokia, kai jau yra juo nužingsniavęs. Tačiau šitas aiškinimas, turint galvoje, kokios galingos yra išorinės aplinkybės ir kokią didžiulę įtaką jos gali daryti, neatrodo pakankamas; be to, nelabai tikėtina, kad tai, kas pasaulyje svarbiausia, žmogaus gyvenimas, už kurį sumokėta nesuskaičiuojamais darbais, vargais ir kančiomis, kitą savo vairavimo pusę, tai yra iš išorės ateinančią dalį, taip paprastai ir tiesiai gautų iš tikrai aklo, paties savaime niekuo nesančio, jokios tvarkomosios galios neturinčio atsitiktinumo. Priešingai, esama pagundos manyti, kad, kaip rodo kai kurie paveikslai, vadinami anamorfozėmis (Pouillet[10], [„Eléments de physique expérimentale et de météorologie"], 2, 171), kurie, žiūrint vien plika akimi, rodo iškraipytus ir išdarkytus žmogaus atvaizdus, o sferiniame veidrodyje rodo taisyklingus yra grynai empirinis įvykių eigos suvokimas tolygus anam žiūrėjimui į paveikslą plika akimi, o lemties ketinimų sekimas – žiūrėjimui į sferinį veidrodį, kuris visa, kas tenai išskaidyta, sujungia ir sutvarko. Tačiau šiai pažiūrai vis dar galima priešpriešinti kitą pažiūrą, pagal kurią planingas ryšys, kurį manome pastebį savo gyvenimo įvykiuose, yra vien tik nesąmoningas mūsų tvarkančios ir scheminančios fantazijos veikimas, panašus į tą, kurio dėka ant dėmėtos sienos regime ryškias ir gražias žmonių bei jų grupių figūras dėl to, kad planingai susiejame dėmes, kurias išbarstė aklų akliausias atsitiktinumas. Tuo tarpu juk galima numanyti, kad tai, kas tiesiogine ir tikriausia prasme mums yra

tinkama ir palanku, negali būti, kas buvo tik projektuojama, bet niekada nebuvo įgyvendinta, kitaip sakant, kas niekur kitur neegzistavo, o vien tik mūsų mintyse, kaip sako Ariosto: *Vani disegni, che non han' mai loco* [Kvaili planai, kurie niekada nėra tikri][11] ir kurių žlugimą dėl atsitiktinumo mums paskui iki karsto lentos reikėtų apraudoti; priešingai, tai, kas didžiajame tikrovės paveiksle realiai išryškėja, ir mes, pažinę jo tikslingumą, su įsitikinimu pareiškiame: *sic erat in fatis,* taip turėjo įvykti [Ovidius, „Fasti", I, 481]. Štai dėl kokio tikslingumo įgyvendinimo turėtų būti kažkokiu būdu pasirūpinta, sakysim, per giliausioje daiktų gelmėje glūdinčią atsitiktinumo ir tikslingumo vienovę. Dėl jos vidinė būtinybė, iškylanti kaip instinktą primenantis veržimasis, paskui protingi apmąstymai ir galiausiai išorinis aplinkybių poveikis žmogaus gyvenime turėtų taip tarpusavyje susiderinti, kad gyvenimas, kai jis jau visas praėjęs, pasirodytų kaip gerai užbaigtas, tobulas meno kūrinys, nors iš pradžių, kai viskas dar tebebuvo radimosi stadijoje, kaip būna su kiekvienu ką tik pradėtu meno kūriniu, nebuvo matyti nei plano, nei tikslo. Jei kas nors jam pasibaigus prieitų ir į jį atidžiai įsižiūrėtų, turėtų tokiu gyvenimu stebėtis kaip puikiausiai apmąstyto numatymo, išminties ir atkaklumo kūriniu. Tačiau kiek tas kūrinys apskritai reikšmingas, priklauso nuo to, ar jo subjektas buvo paprastas ar nepaprastas žmogus. Šiuo požiūriu būtų galima suformuluoti labai transcendentišką mintį, jog to *mundus phaenomenon* [reiškinių pasaulio], kuriame

viešpatauja atsitiktinumas, pamatą visur ir visada sudaro *mundus intellegibilis* [nuovokus pasaulis], valdantis patį atsitiktinumą. Gamta, žinoma, viską daro rūšiai, bet nieko – individui, nes rūšis jai – viskas, o individas – niekas. Tačiau tai, ką mes čia spėjame esant veiksminga, būtų ne gamta, o anapus gamtos esantis metafiziškumas, egzistuojantis kiekviename individe kaip nedaloma visuma, todėl visa tai individui ir galioja.

Kad galėtume tuos dalykus išnarplioti, pirmiausia reikėtų atsakyti į šiuos klausimus: ar įmanoma, kad tarp žmogaus charakterio ir likimo nebūtų absoliučiai nieko bendra, ar iš esmės kiekvienas likimas tinka kiekvienam charakteriui, ar pagaliau iš tikrųjų paslaptinga, nesuvokiama būtinybė tuos du dalykus, kaip klausia vienos tragedijos poetas, visuomet tinkamai suderina? Kaip tik šitai mums ir neaišku.

Tuo tarpu tikime, kad kiekvieną akimirką savo veiksmus tvarkome taip, kaip norime. Tačiau, apžvelgę nueitą savo gyvenimo kelią ir ypač atkreipę dėmesį į nevykusius, tam tikrų padarinių turėjusius žingsnius, dažnai nesuprantame, kaip galėjome daryti viena, o nedaryti kita? Todėl ir ima rodytis, tarsi mūsų žingsnius lėmė svetima galia. Ne veltui Shakespeare'as sako:

Fate, show thy force: ourselves we do not owe;
What is decreed must be, and be this so!

[Bejėgiai esame. Tad spręsk, likime,
Man teks priimti tavąjį sprendimą!]

„Dvyliktoji naktis", I veiksmas, 5 scena

Senovės graikai ir romėnai nesiliauja kalbėję eilėmis ir proza apie likimo visagalybę vis pabrėždami, koks prieš jį bejėgis yra žmogus. Visur matyti, kad šis įsitikinimas juos yra persmelkęs nuo galvos iki kojų, bet jaučiama, jog jie numano esant paslaptingos ir giliau glūdinčios daiktų sąsajos negu aiški empirika (žr. Lukiano „Mirusiųjų pašnekesiai", 19 ir 30; Herodot, [„Historiae"], lib. I, cap. 91 ir [lib.] 9, cap. 16). Tuo paaiškinama tokia to dalyko pavadinimų graikų kalboje gausa: *Πότμος, αἶσα, εἱμαρμένη, πεπρωμένη, μοῖρα, Αδράστεια* ir galbūt dar kiti. Žodis *πρόνοια* [numatymas], pavyzdžiui, iškreipia dalyko esmę, nes remiasi *νοῦς* [dvasia], antriniu reiškiniu, tiesa, tai daro sąvoką aiškią ir suprantamą, bet ir paviršutinišką bei klaidingą*. Ir Goethe savo istorinėje dramoje „Gecas fon Berlichingenas" („Götz von Berlichingen") (V veiksmas) sako: „Mes, žmonės, irgi nevadovaujame patys sau: piktos dvasios turi mums valią, kad savo pokštais mus pražudytų". Panašiai pasakyta ir „Egmonte" (V veiksmas, paskutinė scena): „Žmogus mano, kad jis pats tvarko savo gyvenimą ir pats sau vadovauja, tačiau jo dvasia nepermaldaujamai paklūsta lemčiai". Jau pranašas Jeremijas yra kalbėjęs: „Aš žinau, Viešpatie, kad ne

* Reikia tiesiog stebėtis, kaip visavaldžio likimo *(εἱμαρμένη, fatum)* sąvoka buvo įsišaknijusi senovės graikų ir romėnų protuose; apie tai byloja ne vien poetai, ypač jų tragedijos, bet ir filosofai bei istorikai. Krikščionybės laikais ši sąvoka pasitraukė iš apyvartos ir nebuvo taip peršama, nes ją išstūmė Apvaizdos *(πρόνοια)* sąvoka, kuri yra intelektinės kilmės, nes susijusi su asmens būtybe, todėl nėra tokia sustingusi ir nekintama, taip pat ne tokia gili ir paslaptinga, taigi ji negali anos pakeisti, priešingai – ji padarė ją netikėjimo priekaištu.

žmogus sau kelią lemia. Žmogus negali nei pasirinkti gyvenimo kelio, nei savo žingsnius gyvenime pakreipti“ *(Jer 10, 23)*. Vadinasi, mūsų elgsena yra būtinas dviejų veiksnių rezultatas, iš kurių vienas, mūsų charakteris, yra nekintamas, ir mes jį pažįstame tik *a posteriori*, t. y. laipsniškai; kitą sudaro motyvai: jie yra išorėje, juos neišvengiamai teikia mums gyvenimo įvykiai ir jie lemia duotąjį charakterį, nepaveikdami jo pastovumo lygiai taip pat neišvengiamai, kaip tai būdinga mechanikai. Apie taip vykstančius įvykius sprendžiantis *Aš* tėra tik pažinimo subjektas, todėl pats savaime minėtiems abiem veiksniams yra svetimas, vien kritiškas jų vyksmo stebėtojas. Tad suprantama, kad retkarčiais jis ima stebėtis.

Jeigu jau suvokei to transcendentinio fatalizmo veikimo principą ir paskui jo požiūriu imi žvelgti į vieno ar kito individo gyvenimą, neretai prieš akis atsiveria nuostabiausias spektaklis, susidedantis iš kontrasto tarp akivaizdaus įvykių fizinio atsitiktinumo ir jų moralinės-metafizinės būtinybės, kurios niekada neįmanoma parodyti, bet kuri visuomet gali būti tik įsivaizduojama. Kad geriau suprastume, paimkime visiems žinomą gana ryškų pavyzdį, kuris čia gerai tinka, – Schillerio baladę „Ėjimas į geležies liejyklą“ („Der Gang nach dem Eisenhammer“)[12]. Čia matome, kaip Fridolinas visiškai atsitiktiniai sugaišta dėl to, kad jam prireikė patarnauti mišioms, o tai savo ruožtu jam yra itin svarbu ir lemtinga. Galbūt kiekvienas iš mūsų gerai pagalvojęs ras savo gyvenime panašių, nors ir ne tokių svarbių ir lemtingų atvejų.

Kai kas iš to darys prielaidą, kad *paslaptinga ir nepaaiškinama jėga* vairuoja mus visuose gyvenimo vingiuose ir posūkiuose, tiesa, labai dažnai veikdama prieš mūsų laikinus ketinimus, tačiau taip, kaip tinkamiausia objektyviai gyvenimo visumai ir subjektyviam tikslingumui, taigi taip, kaip reikalinga mūsų pačių labui; todėl neretai paskui įžvelgiame savo turėtų priešingų norų kvailumą. *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt* [Paklusnų likimas veda, nepaklusnų – tempia] (Seneca, „Epistulae", 107 [11]). Ši jėga, nematomu siūlu persmelkianti visus dalykus taip pat ir tuos, kurie atsiduria šalia priežasčių grandinės, turėtų taip susieti, kad atitinkamą akimirką jie susitiktų. Tokiu atveju jinai tikrojo gyvenimo įvykius laikytų savo rankose panašiai kaip tragedijos autorius: atsitiktinumai ir paklydimai, kurie iš pradžių į normalią, priežastiniais saitais motyvuotą įvykių tėkmę kišasi kliudydami, tada pasidarytų grynais jos nematomos rankos įnagiais. Daugiau negu bet kas verčia mus daryti drąsią prielaidą, jog tokia jėga egzistuoja, jei atsižvelgsime į tai, kad iš kažkur giliai glūdinčios būtinumo ir atsitiktinumo vienovės šaknies išauga nepaaiškinama galia, verčianti manyti, kad tokia nepakartojama ir savita fizinė, moralinė ir intelektinė kiekvieno žmogaus *individualybė*, kuri jam yra absoliučiai viskas, turi būti atsiradusi iš pačios aukščiausios būtinybės, kita vertus (kaip esu parodęs savo pagrindinio veikalo II t. 43 sk. [t. 2, p. 660–678]), toji individualybė yra tėvo moralinio charakterio, motinos intelektinio gebėjimo ir abiejų kūnišku-

mo būtinas rezultatas, o šitų dviejų tėvų susivienijimą nulėmė, kaip dažniausiai būna, akivaizdžiai atsitiktinės aplinkybės. Taigi čia mums primygtinai peršasi mintis arba metafizinis-moralinis postulatas apie neišardomą būtinumo ir atsitiktinumo vienovę. Tačiau iš šios bendros šaknies išgauti aiškią sąvoką, kaip man atrodo, neįmanoma: galima pasakyti tik tiek, kad ta bendra šaknis būtų tai, ką senovės graikai ir romėnai vadino likimu *(εἱμαρμενη, πεπρωμένη, fatum)*, tai, ką jie laikė kiekvieną žmogų per gyvenimą lydinčiu genijumi, panašiai kaip krikščionys garbina Apvaizdą *(πρόνοια)*. Tiesa, toje trijulėje esama skirtumo: *fatumas* įsivaizduojamas kaip aklas, o pirmieji du – kaip matantys, bet šis antropomorfinis skirtumas atkrenta ir netenka jokios reikšmės, kai pažvelgiame į gilesnę vidinę metafizinę dalykų esmę, kurioje tik ir reikia ieškoti minėtos nepaaiškinamos atsitiktinumo ir būtinumo vienovės šaknies, iškylančios kaip paslaptinga visų žmogaus reikalų lėmėja.

Įsivaizdavimas, kad kiekvienam žmogui yra priskirtas ir jo gyvenimui vadovauja *genijus*, manoma, yra kilęs iš Etrurijos, o paskui visuotinai paplito senovės pasaulyje. To dalyko esmė nusakyta šiose Menandro eilutėse, kurias mums išsaugojo Plutarchas („De tranquillitate animi“, cap. 15 [p. 474 B], taip pat Stobajas, „Eclogae [physicae et] ethicae“, lib. I, cap. 6, § 4 ir Klemensas Aleksandrietis, „Stromata“, lib. 5, cap. 14):

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ
Εὐθὺς γενομένων, μυσταγωγὸς τοῦ βίου
Ἀγαθός.

(Hominem unumquemque, simul in lucem est editus, sectatur Genius, vitae qui auspicium facit, bonus nimirum.) [Kiekvienam žmogui gimstant priskiriamas gerasis Genijus, ir jis lydi jį į gyvenimo paslaptis.]

Platonas „Valstybės" pabaigoje (lib. 10, p. 336 [p. 620 D]) aprašo, kaip kiekviena siela, prieš gimdama iš naujo, renkasi gyvenimo likimą ir jį atitinkančią asmenybę; paskui autorius priduria: *Ἐπειδὴ δ' οὖν πάσας τὰς ψυχὰς τοὺς βίους ᾑρῆσθαι, ὥσπερ ἔλαχον, ἐν τάξει προσιέναι πρὸς τὴν Λάχεσιν, ἐκείνην δ' ἑκάστῳ, ὃν εἵλετο δαίμονα, τοῦτον φύλακα ξυμπέμπειν τοῦ βίου καὶ ἀποπληρωτὴν τῶν αἱρεθέντων.* [Kai visos sielos pasirinkusios gyvenimus, tada jos iš eilės, kaip buvo ištraukusios burtus, ėjusios pas Lachesę. Ši kiekvienai sielai davusi demoną, kurį ta buvo pasirinkusi; jis turėjęs būti jos sargu per visą gyvenimą ir įvykdyti visa, ką siela buvo pasirinkusi.] Apie šitą vietą Porfirijas pateikė labai vertingą komentarą, kurį Stobajas mums išsaugojo savo „Eclogae [physicae et] ethicae", lib. 2, cap. 8, § 37 (vol. 3, p. 368 sq., ypač 376). Tačiau Platonas savo knygoje jau anksčiau (p. 330 [p. 617 E]) apie tai yra pasakęs štai ką: *Οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε· πρῶτος δὲ ὁ λαχὼν* (likimas, kuris nustato tik pasirinkimo tvarką) *πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης.* [Ne jus

demonas burtais ištrauks, bet jūs pasirinksite demoną. Kas pirmas ištrauks burtą, tas tegul pirmas pasirenka gyvenimą, kurį jam neišvengiamai teks gyventi.] Labai gražiai apie tai kalba Horacijus:

Scit Genius, natale comes qui temperat astrum,
Naturae deus humanae mortalis, in unum
Quodquae caput vultu mutabilis, albus et ater.

[Žino tik Genijus, jis likimo žvaigždę palydi,
Žmogiška jo prigimtis, kartu ir mirtinga, jo veidas
Gręžias pirmyn ir atgal, jis būna ir baltas, ir juodas.]

„Epistulae“, II, 2, 187 [iki 189]

Dėmesio vertą vietą aptinkame Apulėjaus „De deo Socratis“ (p. 236, 238, editio Bipontini). Trumpą, bet reikšmingą skyrių apie tai yra parašęs Jamblichas traktate „De mysteriis Aegyptiorum“, sectio 9, cap. 6: „De proprio daemone“. Tačiau dar nuostabesnė vieta yra Proklo komentare Platono „Alkibiadui“ (p. 77, editio Creuzer): *Ὁ γὰρ πᾶσαν ἡμῶν τὴν ζωὴν ἰθύνων καὶ τάς τε αἱρέσεις ἡμῶν ἀποπληρῶν τὰς πρὸ τῆς γενέσεως καὶ τὰς τῆς εἱμαρμένης δόσεις καὶ τῶν μοιρηγενετῶν θεῶν, ἔτι δὲ τὰς ἐκ τῆς προνοίας ἐλλάμψεις χορηγῶν καὶ παραμετρῶν, οὗτος ὁ δαίμων ἐστί κ. τ. λ.* [Mat tas, kuris vadovauja visam mūsų gyvenimui, realizuoja iki mūsų gimimo padarytą pasirinkimą, teikia likimo ir jo pagimdytų dievų dovanas bei duoda ir atseikėja apvaizdos saulės šviesą, tai yra demonas, ir t. t.] Nepaprastai giliai tą pačią mintį suvokė Teofrastas Paracelsas, sakydamas: „Kad *Fatum* būtų aiškiai suprastas, reikia pripažinti,

jog kiekvienas žmogus turi dvasią, kuri gyvena ne jame, o sėdi tolimuose žvaigždynuose. Ji naudojasi savo meistro kyšuliais*: jinai yra ta, kuri žmogui teikia *praesagia*[13], kurios lieka tokios, kaip jos nurodyta. Šitos dvasios vadinasi *Fatum* (Theophrast, „Werke", Straßburg, 1603, Folio[-Ausgabe], Bd. 2. S. 36). Įsidėmėtina, kad kaip tik ši mintis aptinkama jau Plutarcho raštuose, kur jis sako, jog be tos sielos dalies, kuri panardinta žemiškajame kūne, kita, grynesnioji, dalis lieka kyboti virš žmogaus galvos kaip žvaigždė ir teisėtai vadinama jo demonu, genijum, kuris jam vadovauja ir kuriam išmintingesnis žmogus klusniai eina iš paskos. Ta vieta per ilga, kad būtų galima ją pacituoti, ji yra skyriuje „De genio Socratis", cap. 22 [p. 591 E]. Svarbiausia frazė yra tokia: *Τὸ μὲν οὖν ὑποβρύχιον ἐν τῷ σώματι φερόμενον Ψυχὴ λέγεται τὸ δὲ φθορᾶς λειφθὲν οἱ πολλοὶ Νοῦν καλοῦντες ἐντὸς εἶναι νομίζουσιν αὐτῶν οἱ δὲ ὀρθῶς ὑπονοοῦντες ὡς ἐκτὸς ὄντα Δαίμονα προσαγορεύουσι.* [Tai, kas kūno gelmėje srovena, vadinama siela; tačiau tai, kas amžina, daugelis vadina dvasia ir mano ją esant jų viduje, bet tie, kurie laikosi teisingos nuomonės, spėja, jog jinai yra ne žmoguje ir vadina ją demonu.] Pridursiu, kad krikščionybė, kuri, kaip žinome, visų pagonių dievus ir dvasias mielai pavertė šėtonu, iš šito senovės laikų *Genijaus*, atrodo, padarė mokslininkų ir magikų *spiritus familiaris* [patikimą dvasią]. Krikščionių dieviškosios Apvaizdos samprata

* Tipais, kyšuliais, išgaubomis (iš italų kalbos *bozza, abbozzare, abbozzo)* iš čia vok. *Bossieren*, prancūzų *bosse*.

yra pernelyg žinomas dalykas, kad reikėtų čia apie ją kalbėti. Tačiau visa tai tėra tik vaizdingi, alegoriški samprotavimai; apskritai mes neturime kito būdo didžiausias ir slapčiausias tiesas suvokti kitaip negu vaizdais ir alegorijomis.

Iš tiesų ir anoji slėpininga ir net išorines įtakas vairuojanti jėga gali glūdėti ne kur kitur, o mūsų pačių paslaptingame viduje, nes juk visos būties alfa ir omega tūno galiausiai mumyse pačiuose. Net ir į pačią galimybę, kad taip galėtų būti, sėkmingiausiu atveju mes įstengsime šiek tiek žvilgtelėti vėlgi tik per analogijas ir alegorijas ir labai iš tolo.

Arčiausią analogiją anos jėgos viešpatavimui atskleidžia *gamtos teleologija*, pasak kurios, tikslingumas reiškiasi be tikslo pažinimo, ypač tada, kai iškyla išorinis, t. y. tarp įvairių, dargi skirtingų rūšių būtybių ir net neorganinėje gamtoje glūdintis tikslingumas; puikus tos rūšies pavyzdys yra plukdomasis miškas, kuriuo jūra gausiai aprūpinami šios augmenijos neturintys poliariniai kraštai; ir kitas pavyzdys – ta aplinkybė, kad mūsų planetos sausuma yra smarkiai pastūmėta prie Šiaurės ašigalio, kur žiema dėl astronominių priežasčių yra aštuoniomis dienomis trumpesnė, todėl ir daug švelnesnė už Pietų ašigalio žiemą. Taip pat ir vidinis, savarankiškame organizme nedviprasmiškai pasireiškiantis tikslingumas, toji tarpininkaujanti, mus stulbinanti gamtos technikos dermė su jos grynu mechanizmu, arba *nexus*[14] *finalis* [galutinės priežasties] dermė su *nexus effectivus* [veikiančiąja priežastimi] (smulkiau apie tai žr.

mano pagrindinio veikalo II tomo 26 skyriuje, 334–339 p. [t. 3, p. 423–442]), leidžia įžvelgti analogiją, kaip iš įvairių, net smarkiai vienas nuo kito nutolusių taškų išplaukiantys, kaip mums atrodo, svetimi dalykai, vis tiek galiausiai deramai susieina ir susitinka galutiniame tiksle, tačiau ne dėl to, kad prie to vestų pažinimas, o dėl už pažinimą pirmesnio aukštesnės rūšies būtinumo. Be to, jei prisiminsime Kanto ir vėliau Laplace'o sukurtą labai įtikimą teoriją apie mūsų planetų sistemos atsiradimą ir imsime samprotauti, kaip mėginau daryti savo pagrindinio veikalo II tomo 25 skyriuje, 324 p. [t. 2, p. 418], kitaip sakant, jei apmąstysime, kaip iš aklų, nekintamų dėsnių išplaukiančių gamtos jėgų žaismo galiausiai turėjo atsirasti šitas puikiai sutvarkytas, susižavėjimą keliantis planetų pasaulis, ir čia matysime analogiją, leidžiančią apskritai ir iš tolo numatyti galimybę, kad net individualų žmogaus gyvenimą vis dėlto vairuoja įvykiai, esantys dažnai itin kaprizingo aklo atsitiktinumo padarinys, tarsi pagal planą taip, kaip asmeniui yra tinkamiausia*. Pritarus tai minčiai, galima būtų manyti, kad dogma apie *Apvaizdą* kaip grynai antropomorfišką, nors ir netiesiogiai, ir ne *sensu proprio* [tikrąja prasme], yra teisinga, na, o netiesioginė, alegorinė ir mitinė tiesos raiška, kaip ir visi religiniai mitai,

* *Αὐτόματα γὰρ τὰ πράγματ' ἐπὶ τὸ συμφέρον*
Ῥεῖ, κἂν καθεύδῃς, ἢ πάλιν τἀναντία.

[Į gerą pusę patys klostos reikalai.
Jei ir miegi, ar vėl išeina priešingai.]

Menandras *Stobajas.* „Florilegium", vol. I, p. 363

praktiniam tikslui bei subjektyviam nusiraminimui būtų visiškai pakankama ta prasme, kaip, pavyzdžiui, Kanto moralės teorija, kuri juk irgi tėra tik orientavimo schema, turi būti suprantama alegoriškai, taigi, trumpai kalbant, tai būtų nors ir ne tiesa, bet beveik kaip ir tiesa. Kaip anose neaiškiose ir aklose pirminėse gamtos jėgose, iš kurių tarpusavio sąveikos radosi planetų sistema, valia gyventi, kuri vėliau iškyla tobuliausiuose pasaulio reiškiniuose, jau yra tai, kas viduje veikia ir vairuoja, ir jau ten griežtais gamtos dėsniais siekdama savo tikslų kloja pamatą pasaulio statybai bei jo tvarkai, kur, pavyzdžiui, atsitiktiniausias postūmis ar spustelėjimas visam laikui nulemia ekliptikos pasvirimą ir sukimosi greitį ir viso to galutinis rezultatas turi sudaryti visos jos esmės vaizdą, taip ir visus žmogaus veiksmus lemiantys įvykiai šalia juos sukeliančių priežastinių sąsajų yra ne kas kita, kaip vien objektyvacija tos pačios valios, kuri reiškiasi ir šitame žmoguje, o čia, nors ir kaip migloje, galima pastebėti, kad tie įvykiai turi tikti ir derėti net specialiausiems ano žmogaus tikslams, ir šia prasme jie paskui sudaro tą slaptingą galią, kuri vairuoja pavienio žmogaus likimą ir yra alegorizuojama kaip Genijus arba Apvaizda. Tačiau, pasižiūrėjus visai objektyviai, čia yra ir lieka viską apimantys, jokių išimčių nepripažįstantys priežastiniai ryšiai – viskas, kas vyksta, būtinai ir neišvengiamai turi įvykti, – tie ryšiai atstoja grynai mistinį pasaulio valdymą, jie net turi teisę vadintis tuo vardu.

Kad būtų aiškiau, pamėginkime pasamprotauti. „Atsitiktinis“ yra įvykis laike, neturintis priežastinių sąsajų. Tačiau nėra *absoliučiai* atsitiktinių dalykų: net atsitiktiniausias reiškinys yra tik ilgesniais keliais atėjusi būtinybė; tikrosios, toli priežasčių grandinėje glūdinčios priežastys jau seniai yra nulėmusios, kad kas nors įvyktų kaip tik dabar ir su kuo nors vienu metu. Taigi kiekvienas įvykis yra pavienis laike vykstančių priežasčių ir poveikių grandinės elementas. O kadangi egzistuoja erdvė, tokių grandinių yra begalė. Tačiau jos nėra viena kitai visai svetimos ir tarp savęs nesusijusios, priešingai – jos įvairiopai susipynusios, pavyzdžiui, daugybė dabar vienu metu veikiančių priežasčių, iš kurių kiekviena sukelia kitą poveikį, yra kilusios iš gerokai ankstesnės bendros priežasties ir todėl giminiškos, kaip, sakysim, protėvio vaikaičiai; kita vertus, dabar veikiantis pavienis vyksmas dažnai reikalingas daugybės įvairių priežasčių, kurios kiekviena ateina iš praeities kaip savosios grandies elementas. Taigi visos tos laiko kryptimi besiplėtojančios priežasčių grandinės sudaro didžiulį bendrą, labai susipynusį tinklą, kuris irgi visu frontu juda laiko kryptimi ir yra pasaulinis vyksmas. Jei dabar šias pavienes priežasčių grandines įsivaizduosime kaip meridianus, nubrėžtus laiko kryptimi, tai tuo pačiu metu vykstančius ir dėl to tiesiogiai priežastiniais ryšiais nesusijusius dalykus galima sujungti lygiagrečiais apskritimais. Nors tai, kas yra po tuo pačiu lygiagrečiu apskritimu, tiesiogiai nepriklauso nuo jo, vis tiek dėl viso tinklo susipynimo

arba visų priežasčių bei vyksmo visumos judėjimo laiko kryptimi tie dalykai tam tikru būdu netiesiogiai, gal ir tolimais saitais, yra susiję, todėl jų vienalaikiškumas yra būtinas. Štai kuo remiasi visų šia sudėtingesne prasme būtino įvykio sąlygų atsitiktinis susidūrimas – kad įvyktų tai, ko likimas yra panorėjęs. Šitaip galima paaiškinti, pavyzdžiui, ir tai, kad dėl tautų kraustymosi Europą užliejus barbarybės tvanui, tuojau, nelyginant teatro scenai nusileidus, dingo nuostabiausi graikų skulptūros kūriniai, tokie kaip „Laokonas“, Vatikano „Apolonas“ ir kt., patekdami žemės prieglobstin, kad ten tūkstantį metų sveikutėliai palauktų švelnesnių, tauresnių, geriau meną suprantančių ir vertinančių laikų, o jiems pagaliau atėjus, XV a. pabaigoje [ir XVI a. pradžioje], valdant popiežiui Julijui II, vėl kaip gerai išsilaikę meno ir tikri žmogaus atvaizdai išvystų dienos šviesą. Lygiai taip pat pavienio žmogaus gyvenime atitinkamu laiku atsiranda jam svarbios ir lemiamos dingstys bei priežastys, galiausiai ir *omina* [pranašingi ženklai], kuriais tiki tokia daugybė žmonių, ir taip tvirtai, kad net ir šviesiausių protų tas tikėjimas retai teaplenkia. Kadangi nėra nieko *absoliučiai* atsitiktina, o priešingai – viskas būtinai įvyksta, ir net pats vienalaikiškumas to, kas *neturi* priežastinių ryšių ir vadinama atsitiktinumu, yra būtinas, nes juk dabartinis vienalaikiškumas *pats savaime* jau yra nulemtas tolimos praeities priežasčių, tad viskas viskame atsispindi, viskas viskame ataidi, todėl daiktų ir reiškinių visuotinumui apibūdinti tinka ana žinoma, orga-

nizmo sąveikas nusakanti Hipokrato mintis („De alimento“ [„Opera“, editio Kühn, tom 2], p. 20): *Ξύρροια μία, σύμπνοια μία, πάντα συμπαθέα.* [Yra vien tekėjimas, dvelkimas, viskas – dermėje.] Atkaklus žmogaus noras paisyti *omina*, jo *extispicia* [būrimai iš gyvulių vidurių] ir *ὀρνιθοσκοπία* [paukščių stebėjimas], Biblijos skaitinėjimai, kortų dėlionės, švino lydimas, kavos tirščių apžiūrinėjimai ir panašūs dalykai rodo, kad jis ignoruoja proto prielaidas, jog esama šiokių tokių galimybių iš dabarties, iš to, kas akivaizdu ir ką laikas ir erdvė yra paslėpę, t. y. kas buvo praeityje, atpažinti, kas bus ateityje; taigi iš anų dalykų žmogus galėtų išskaityti ateitį, jei tik turėtų tinkamą slaptaraščio raktą.

Dar viena analogija, galinti visai kitu aspektu padėti suvokti nagrinėjamąjį transcendentinį fatalizmą, yra *sapnai*, su kuriais gyvenimas išvis turi seniai pripažintą ir gana dažnai išsakomą panašumą – ir dar tokį didelį, kad net Kanto transcendentalinis idealizmas gali būti laikomas aiškiausiu tos mūsų į sapną panašios sąmoningos būties savybės išdėstymu; tai mintis, kurią išsakiau savo „Kanto filosofijos kritikoje“ [t. 1, p. 567]. Kaip tik šita analogija įgalina mus pamatyti, nors irgi tik per miglotą tolumą, kaip ta slėpininga galia, valdanti ir vairuojanti su mumis susijusius ir savo tikslų siekiančius išorinius procesus, vis dėlto galėtų turėti šaknis mūsų neišaiškinamos esmės gelmėje. Taip pat ir sapne susiduria aplinkybės, kurios čia pat tampa mūsų veiksmų motyvais, kaip išoriniai ir nuo mūsų nepriklausomi,

net mūsų niekinami kaip grynai atsitiktiniai dalykai, tačiau vis dėlto tarp jų esama paslaptingų ir tikslingų sąsajų, kur slapta galia, kuriai sapne paklūsta visi atsitikimai, vienintelė pati tvarko ir vairuoja mūsų atžvilgiu tas aplinkybes. Bet keisčiausia čia tai, kad ši galia negali būti niekas kita kaip mūsų pačių valia, tačiau taip, kad ji nepatenka į mūsų sapnuojančią sąmonę; tuo paaiškinama, kodėl sapnų įvykiai taip dažnai klostosi visai prieš mūsų valią – stebina, erzina, netgi gąsdina ir įvaro siaubą, o likimas, kurį mes juk slapta patys vairuojame, nešoka mūsų gelbėti; tai panašu į situaciją, kai primygtinai ko nors klausiame ir gauname atsakymą, kuris mus nustebina; arba vėlgi – esame patys klausinėjami nelyginant per egzaminą, bet nepajėgiame rasti atsakymo, tuo tarpu kitas mūsų gėdai atsako puikiausiai; o juk abiem atvejais atsakymas gali ateiti vien iš mūsų pačių. Šitam paslaptingam, tik iš mūsų pačių kylančiam sapno įvykių reguliavimui dar labiau paryškinti ir tam būdui, kaip viskas vyksta, kur kas suprantamiau atskleisti yra dar vienas, jokiu kitu nepakeičiamas paaiškinimas, bet nepriklausantis prie padoriųjų, todėl tikiuosi, kad skaitytojai, kurie verti to, kad jiems kalbėčiau, tuo dalyku nei piktintųsi, nei jį laikytų juokingu. Kaip žinome, esama sapnų, kuriais gamta pasinaudoja visai materialiems tikslams – perpildytoms sėklidėms ištuštinti. Tos rūšies sapnai, žinoma, susiję su intymiais epizodais, tačiau tokių pat epizodų būna ir kituose sapnuose, kurie to tikslo visai neturi ir nesiekia. Čia atsiskleidžia toks skirtumas:

pirmojo atvejo sapnuose netrukus atsiranda ir gražuolės, ir tinkama proga – gamta pasiekia savo tikslą; antruoju atveju – priešingai: mūsų didžiausiam troškimui nuolat iškyla naujos kliūtys, kurias bergždžiai stengiamės įveikti, bet tikslo galiausiai vis tiek nepasiekiame. Tai, kas kuria šias kliūtis ir smūgis po smūgio sužlugdo mūsų didį geismą, yra ne kas kita, kaip vien mūsų pačių valia; tačiau ji kyla iš srities, esančios toli nuo vaizdus sapne kuriančios sąmonės, ir todėl čia pasireiškia kaip nenumaldomas likimas. Tad ar likimas tikrovėje ir planingumas, kurį galbūt kiekvienas žmogus pastebi savo paties gyvenime, negali būti susiję su aplinkybėmis, analogiškomis toms, kurias atskleidėme sapnuose?* Kai kada pasitaiko, kad sukuriame planą ir entuziastingai griebiamės jį vykdyti, bet vėliau paaiškėja, jog jis visai neatitiko mūsų tikrosios gerovės; stengėmės, plušome, o patyrėme tarsi prieš mus nukreiptą likimo suokalbį – atrodo, jis darė viską, kad mūsų planą sužlugdytų; taip jis mus paskui galiausiai prieš mūsų valią grąžino į tikrai deramą kelią. Tokiais atvejais, kai likimas lyg tyčia priešinasi, kai kas linkę sakyti: „Pastebiu, kad taip *neturi* būti“; kiti tai vadina nelaimę pranašaujančiu dalyku, dar kiti – Dievo pirštu, bet visi pritaria nuomonei, kad jei likimas prieš kokį nors planą taip

* Pasižiūrėjus objektyviai, žmogaus gyvenimas – tai ištisa ir griežta būtinybė, nes visi jo veiksmai yra tokie pat neišvengiami, kaip ir mašinos judesiai, o išoriniai įvykiai ištinka jį nulemti priežasčių grandinės, kurios elementai susiję griežtos būtinybės saitais. Tai suvokus mes neturėtume labai stebėtis, jei žmogaus gyvenimas susiklosto taip, tarsi jis būtų suplanuotas, suderintas su tokiu planu.

aiškiai ir atkakliai stoja piestu, turime jo atsisakyti, nes, neatitikdamas mūsų nesuvoktos dalios, jis vis dėlto nebus įgyvendintas, ir mes, bukaprotiškai siekdami jį žūtbūt realizuoti, susilauksime tik dar skaudesnių likimo smūgių, kol pagaliau vėl atsidursime tikrajame kelyje, o jei tą planą pavyktų forsuoti, tik užsitrauktume bėdų ir negandų. Čia visiškai pasitvirtina jau minėta Senekos mintis: *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.* [Paklusnų likimas veda, nepaklusnų – tempia.] Kai kada paskui tikrai pasidaro aišku, kad tokio plano sužlugdymas mums buvo kur kas naudingesnis dalykas; tai tiktų ir tais atvejais, kai mes to nežinome, ypač kai savo tikruoju gėriu laikome metafizinius-moralinius dalykus. Jei dabar atsigręšime į pagrindinį visos mano filosofijos rezultatą, bylojantį, kad tai, kas sudaro pasaulio fenomeną, yra ne kas kita kaip *valia*, gyvenanti ir gyvuojanti kiekviename žmoguje, ir jei kartu prisiminsime tą visuotinai pripažintą gyvenimo panašumą į sapnus, reziumuodami galėsime viską, ką iki šiol aptarėme, bendriausiais bruožais manyti esant įmanoma, jog, panašiai kaip kiekvienas yra savo sapnų slaptasis teatro direktorius, taip ir anas likimas, valdantis tikrąjį mūsų gyvenimą, kažkaip galiausiai kyla iš minėtosios *valios*, priklausančios mums patiems, bet čia, kur ji reiškiasi kaip likimas, veikiančios iš toli nuo mūsų įsivaizduojamosios individualios sąmonės esančios srities, o toji sąmonė kaip tik teikia motyvus, kurie vadovauja mūsų empiriškai pažiniai individualiai valiai, todėl dažnai turinčiai nuožmiai kovoti

su ana kaip mūsų likimas iškylančia valia, mus vairuojančiu Genijumi, mūsų „dvasia, gyvenančia ne mumyse, o sėdinčia tolimuose žvaigždynuose“, toli savo žvilgsniu aprėpiančia mūsų individualią sąmonę ir todėl nepermaldaujamai prieš ją kaip išorinė prievarta darančia ir nustatančia tai, ką ji nenori jai leisti sužinoti ir pasiryžusi vykdyti.

Nemalonų, net perdėtą, šios drąsios minties įspūdį gali sušvelninti pirmiausia viena vieta iš Škoto Eriugenos, primenanti, kad jo „Dievas“, kuris neturi žinojimo ir iš kurio negalima atimti laiko ir erdvės, taip pat dešimties Aristotelio kategorijų, kuriam iš viso lieka tik vienas predikatas – *valia*, aiškiai yra ne kas kita, kaip mano filosofijoje valia gyventi: *Est etiam alia species ignorantiae in Deo, quando ea, quae praescivit et praedestinavit, ignorare dicitur, dum ad huc in rerum factarum cursibus experimento non apparuerint* [Yra dar kita nežinojimo Dieve rūšis, kai sakoma, kad jis nežinąs to, ką iš anksto žino ir yra nustatęs, kol tatai tikrais faktais dar nėra pasirodę patirtyje] („De divisione naturae“, p. 83, editio Oxoniensis). Ir šiek tiek toliau teigiama: *Tertia species divinae ignorantiae est, per quam Deus dicitur ignorare ea, quae nondum experimento actionis et operationis in effectibus manifeste apparent, quorum tamen invisibiles rationes in se ipso a se ipso creates et sibi ipsi cognitas passidet.* [Trečią dieviškojo nežinojimo rūšį sudaro tai, kad apie Dievą sakoma, jog jis nežinąs to, kas veiksmo ir vykdymo patirtimi dar nepasireiškė efektais, nors nematomų priežasčių, kurias pats sukūrė ir ku-

rios pačiam yra žinomos, turi savyje; ibidem, p. 84.]

Kadangi, norėdami kiek paryškinti dėstomąją pažiūrą, pasitelkėme pripažintą individualaus gyvenimo panašumą į sapnus, dabar reikia atkreipti dėmesį ir į skirtumą, jog tikrajame sapne santykis yra vienpusis, kad čia tik *vienas Aš* tikrai geidžia ir jaučia, o kiti yra vien fantomai; tuo tarpu didžiajame gyvenimo sapne veikia tarpusavio santykis, kai ne tik vienas reiškiasi kito sapne, kaip tą akimirką yra reikalinga, bet ir šis – ano sapne, taigi dėl tikros *harmonia praestabilita* kiekvienas sapnuoja tik tai, kas atitinka, dera jam pačiam, jo paties metafiziniam valdymui, ir visi gyvenimo sapnai tarpusavyje yra taip meistriškai susipynę, kad kiekvienas patiria tai, kas jam naudinga, ir kartu daro tai, kas būtina kitiems; taip didysis pasaulio vyksmas iš daugybės tūkstančių likimų prisitaiko individualiai prie kiekvieno. Taigi visi įvykiai žmogaus gyvenime priklauso nuo dviejų iš esmės skirtingų sąsajų: pirma, nuo objektyvių, priežastinių sąsajų su gamtos procesu, antra, nuo subjektyvių sąsajų, egzistuojančių tik jas patiriančio individo atžvilgiu ir pasižyminčių tokiu subjektyvumu, kaip jo paties sapnai, tačiau tų sąsajų seka ir turinys yra taip pat būtinai nustatyti panašiu principu, kaip tragedijos scenų seką yra nulėmęs poeto planas. Tai, kad šios dvi sąsajų rūšys egzistuoja vienu metu ir koks nors konkretus įvykis kaip dviejų visai skirtingų grandinių elementas vis tiek tiksliai įsiterpia į abi kitas ir todėl kiekvieną kartą vieno likimas dera su kito likimu

ir kiekvienas yra ir savo paties dramos herojus, ir kartu figūruoja svetimoje dramoje, – iš tikrųjų yra dalykas, pralenkiantis mūsų nuovokos galias ir tik dėl nuostabiausios *harmonia praestabilita* gali būti mąstomas kaip galimas. Antra vertus, ar nebūtų ribota ir silpnadvasiška laikyti neįmanoma pažiūrą, kad visų žmonių susipynę gyvenimai gali turėti tiek pat *concentus* [darnos] ir harmonijos, kiek kompozitorius jos sugeba suteikti savo daugybei, atrodytų, netvarkingai siaučiančių simfonijos garsų? Mūsų drovumas anos didingos minties atžvilgiu irgi sumažėtų, jei prisimintume, kad didžiojo gyvenimo sapno subjektas tam tikra prasme tėra vien valia gyventi ir kad begalę reiškinių riboja laikas ir erdvė. Tai yra didžiulis sapnas, kurį sapnuoja ana *viena* esybė, bet taip, kad visi jos asmenys jį sapnuoja drauge. Todėl viskas tarpusavyje susipynę ir viskas prie visko prisiderinę. Jei ta pažiūra priimtina, jei tariame esant aną visų įvykių dvejopą grandinę, dėl kurios kiekviena būtybė, viena vertus, egzistuoja sau pačiai, veikia pagal savo prigimtį paklusdama būtinumui ir eina savo keliu, antra vertus, yra skirta ir tinkama suvokti taip pat svetimą būtybę bei jai daromą poveikį kaip jos sapnų paveikslus, tai šiuos dalykus reikės išplėsti visai gamtai, vadinasi, ir gyvūnijai bei žinojimo neturinčioms būtybėms. Tada vėl atsivers *omina, praesagia* ir *portenta* [pranašingų ženklų, nuojautų ir stebuklingų požymių] galimybės perspektyva taip, kad tai, kas pagal gamtos procesą *būtinai* įvyksta, antra vertus, vėlgi gali būti laikoma grynu vaizdu man ir *mano*

gyvenimo sapno fonu, tuo, kas egzistuoja ir darosi *mano* atžvilgiu arba ir vien tik *mano* veiklos ir išgyvenimų atspindžiu; tada įvykio natūralumas ir įrodomas priežastinis būtinumas jokiu būdu nepanaikintų jo ominoziškumo, o šis – įvykio. Todėl akivaizdžiai klysta tie, kurie įvykio ominoziškumą mėgina pašalinti tuo, kad jo pasireiškimo neišvengiamumą gan aiškiai ir, jei tai yra gamtos reiškinys, mokslingu veidu įrodinėja, atskleisdami natūralias ir būtinai veikiančias įvykio priežastis kaip fizikinį dalyką. O juk tuo neabejoja joks protingas žmogus, ir pranašingų ženklų niekas nežada laikyti stebuklu, priešingai – kaip tik iš to, kad iki begalybės nusidriekianti priežasčių ir vyksmų grandinė šito įvykio pasireiškimą tokią reikšmingą akimirką neišvengiamai nustatė su jai būdingu būtinumu ir nenuspėjama lemtimi, atsiranda jo ominoziškumas, todėl tiems gudragalviams, ypač kai jie sufizikėja, pirmiausia reikia šūktelėti: *There are more things in heaven and earth, than are dreamt of in your philosophy* [Ir danguje, Horacijau, ir žemėj daugiau dalykų paslėpta yra, negu sapnavo jūsų išmintis] („Hamletas", I veiksmas, 5 scena). Antra vertus, tikėdami pranašingų ženklų buvimu, vėl atveriame duris astrologijai, nes mažiausio ominoziškumo įvykis, sakysim, paukščio skrydis, žmogaus sutikimas ir panašūs dalykai yra sukelti tokios pat be galo ilgos ir tokios pat griežtai būtinos priežasčių grandinės, kaip ir tam tikru laiku apskaičiuojama žvaigždynų padėtis. Tiktai konsteliacija susidaro

taip aukštai, kad ją iškart mato pusė Žemės gyventojų, o omenas pasirodo pavienio žmogaus aplinkoje. Beje, jei kas norėtų pranašingų ženklų galimybę įprasminti įvaizdžiu, žmogų, kuris prieš lemtingą gyvenimo žingsnį, kurio padarinius dar slepia ateitis, išvysta gerą ar blogą ženklą ir tuo yra įspėjamas ar paskatinamas, galima būtų palyginti su styga, kuri pajudinta savęs negirdi, bet dėl jos virpėjimo kartu skambanti kita styga – girdi.

Kanto daikto paties savaime ir jo raiškos skyrimas bei mano pirmojo kildinimas iš valios, o antrojo – iš vaizdinio, įgalina, nors ir netobulai, ir žvelgiant tik iš tolo, suderinti *tris prieštaras*. Jos yra tokios:

1. Prieštara tarp valios pačios savaime laisvės ir visuotinio visų individų veiksmų būtinumo.
2. Prieštara tarp gamtos mechanizmo ir technikos arba tarp *nexus effectivus* ir *nexus finalis* arba tarp grynai priežastinio ir teleologinio gamtos produktų paaiškinamumo (apie tai žr. Kanto „Sprendimo galios kritikos“ § 78 ir mano pagrindinio veikalo II t. 26 sk. [t. 2, p. 430–435]).
3. Prieštara tarp akivaizdaus visų individo gyvenimo įvykių atsitiktinumo ir jo moralinio būtinumo gyvenimo realizacijai pagal transcendentinį individui skirtą tikslingumą, arba, populiariai sakant, tarp gamtos vyksmo ir Apvaizdos.

Mūsų išvados apie kiekvienos iš šitų trijų prieštarų suderinamumą aiškumas nė vienu atveju nepasižymi tobulumu, bet vis dėlto yra daugiau vertas pirmuoju negu antruoju atveju, o menkiausias – trečiuoju. Kad ir netobulas tas kiekvienos iš šitų prieštarų suderinamumo supratimas, jis visados praskaidrina kitas dvi, nes jis yra jų atvaizdas ir alegorija.

Kaip visą tą čia nagrinėjamą paslaptingą individo gyvenimo vairavimą iš tikrųjų įmanoma nuspėti, galima nusakyti tik labai bendrais bruožais. Žvelgiant į pavienius atvejus dažnai susidaro įspūdis, kad jisai mato tik mūsų laikiną, praeinantį gėrį. Tačiau šis dėl savo mažareikšmiškumo, netobulumo, menkumo ir trumpalaikiškumo negali būti jo rimtas tikslas, vadinasi, tikslo reikia ieškoti mūsų amžinoje, už individualaus gyvenimo išeinančioje būtyje. Ir čia galima tik apskritai pasakyti: anuo vairavimu mūsų gyvenimas yra taip reguliuojamas, kad apie jo visumą, kaupiantis begyvenant mūsų pažinimui, metafiziškai tikslingiausias įspūdis randasi per *valią*, kuri yra žmogaus branduolys ir esmė pati savaime. Nors valia gyventi atsakymą gauna apskritai pasaulio tėkmėje kaip savo siekio apraiškoje, kiekvienas žmogus čia yra anoji valia gyventi visai individualiu ir unikaliu būdu, tarsi tos valios individualizuotas aktas, todėl ir pakankamas atsakymas į jį gali būti tik visai specifinis pasaulio tėkmės formavimas, duotas žmogui per jo savitus išgyvenimus. Kadangi iš mano rimties filosofijos rezultatų (priešingai grynai profesorių ir juokdarių filosofijai) va-

lios nusigręžimą nuo gyvenimo pažinome kaip didžiausią laikinosios būties tikslą, turime daryti prielaidą, kad *į ten* kiekvienas yra nuolat vairuojamas visai individualiu, jam prideramu būdu, taigi dažnai ir tolimais aplinkkeliais. Na o dėl to, kad laimė ir pasitenkinimas šiam tikslui iš tikrųjų priešinasi, matome, jog kiekvieno žmogaus gyvenime neišvengiamai yra įpinta nelaimių ir kančių, nors ir labai nevienodai ir retai kada perlenkiant lazdą, kai viskas baigiasi tragiškai; tada atrodo, tarsi valia tam tikros jėgos yra verčiama nusigręžti nuo gyvenimo ir tarsi po Cezario pjūvio vėl turėtų gimti iš naujo.

Taigi anas nematomas ir tik neaiškiai pasireiškiantis vairavimas lydi mus iki mirties, to tikrojo gyvenimo rezultato ir šia prasme – tikslo. Tą valandą visos paslaptingosios (nors glūdinčios mumyse pačiuose) jėgos, visą laiką lemiančios žmogaus likimą, suplūsta krūvon ir ima veikti. Iš jų konflikto atsiveria kelias, kuriuo dabar žmogus turi eiti, pasirengiama jo palingenezei[15] su visa ją lydinčia palaima ir visais skausmais, ir nuo tos akimirkos ji yra galutinai nulemta. Štai kodėl mirties valanda tokia nepaprastai rimta, iškilminga ir baisi. Tai tikrų tikriausia krizė – paskutinis teismas.



1

Apie filosofiją ir jos metodą

§ 1

Pamatą, ant kurio stūkso visas mūsų pažinimas ir mokslas, sudaro tai, kas nepaaiškinta. Todėl kiekvienas aiškinimas, einantis per daugiau ar mažiau grandžių, yra nukreiptas ton pusėn, panašiai kaip jūros gylio matavimas lotu: vienur jis nugrimsta giliau, kitur – ne tiek, bet dugną visur turi pasiekti. Šitas nepaaiškintumas tenka metafizikai.

§ 2

Beveik visi žmonės nuolat pagalvoja, kad kiekvienas iš jų yra štai toks ir toks žmogus *(τίς ἄνθρωπος)*, kad iš to kyla štai tokie dalykai, tačiau tai, kad jie išvis yra žmonės *(ὁ ἄνθρωπος)* ir kas iš to išeina, vargu ar susimąsto, o tai vis dėlto yra svarbiausia. Nedaugelis iš tų, kurie labiau atitinka antrąjį nei pirmąjį atvejį, yra filosofai. Anų mąstymo krypties ištaka ta, kad jie apskritai daiktuose regi tik vienumą ir individualumą, o ne ben-

drybę. Tiktai gabesnieji, destis koks jų eminencijos laipsnis, pavieniuose daiktuose įžvelgia vis daugiau ir daugiau juose glūdinčio bendrumo. Šis svarbus skirtumas taip persmelkia visą gebėjimą pažinti, kad ima reikštis net požiūryje į kasdienius daiktus; todėl jau šitas matymas eminentiškoje galvoje yra kitoks nei paprastoje. Šis bendrybės suvokimas kiekvieną kartą besireiškiančioje atskirybėje sutampa taip pat su tuo, ką esu pavadinęs grynuoju, nevalinguoju pažinimo subjektu ir laikau Platono idėjos subjektyviu koreliatu, nes pažinimas, jei jis nukreiptas į bendrybę, gali likti nevalingas, na, o pavieniai daiktai – tai *noro* objektai, todėl gyvulių pažinimas apsiriboja vien pavieniais objektais, o jų intelektas tėra tik jų valios vykdytojas. Tuo tarpu minėtasis dvasios polinkis į bendrybę sudaro būtiną sąlygą tikriems filosofijos, poezijos ir apskritai menų bei mokslų laimėjimams.

Valiai tarnaujančiam intelektui, vadinasi, praktinėje jo panaudos srityje, tėra tik *pavieniai daiktai*; intelektui, kuriančiam mokslą ir meną, vadinasi, kuris veikia sau pačiam, yra tik *bendrybės*, ištisos daiktų rūšys, porūšiai, klasės, *idėjos*, nes menininkas per individą siekia pavaizduoti idėją, kitaip sakant, rūšį. Taip yra todėl, kad tiesiogiai *valia* yra nukreipta tik į pavienius daiktus: jie yra jos tikrieji objektai, nes tik jie turi empirinę realybę. Tačiau sąvokos, klasės, rūšys gali tapti jo objektais tik labai sąlygiškai. Todėl neišsilavinęs žmogus apie bendrąsias tiesas nieko nenutuokia, o genijus į individualius dalykus nežiūri, nekrei-

pia į juos dėmesio: prievartinis darbas su atskirybėmis, tokiomis, kurios sudaro praktinio gyvenimo medžiagą, jam yra sunkus lažas.

§ 3

Filosofui būtina laikytis šių dviejų reikalavimų: pirma, turėti drąsos nenutylėti nė vieno klausimo ir, antra, gerai įsisąmoninti, kad į visa, kas *savaime aišku*, verta žvelgti kaip į problemą. Pagaliau norint iš tikrųjų filosofuoti, reikia, kad dvasia būtų tikrai laisva nuo visokių darbų: ji neturi turėti jokių tikslų, taigi neturi būti vadovaujama valios – jai reikia besąlygiškai klausyti tų pamokymų, kuriuos teikia regimasis pasaulis ir sava sąmonė. O filosofijos profesoriai rūpinasi savo asmenine nauda ir pranašumais bei tuo, kas šitai teikia – štai kas sudaro jų rimtybę. Todėl jie visai nemato tiek daug reikšmingų dalykų ir nė kartelio neprisimena pačių filosofijos problemų.

§ 4

Poetas kuria gyvenimo vaizdus, žmonių charakterius ir situacijas, paleidžia visa tai veikti, duodamas kiekvienam galimybę gilintis į tuos vaizdus tiek, kiek pajėgia jo asmenybė. Šitaip jis gali patenkinti įvairiausių sugebėjimų žmones, ir kvailius, ir išminčius. O *filosofas* nepateikia šitaip paties gyvenimo, jis siūlo gatavas, iš jo abstrahuotas mintis ir reikalauja, kad skaitytojas mąstytų taip pat ir vienodai plačiai, kaip ir jis pats. Todėl filosofo publika nepaprastai sumažėja. Šiuo atžvilgiu

poetą galima lyginti su žmogumi, kuris atneša gėlių puokštę, o filosofą, – kuris pateikia jų kvintesenciją.

Kitas didžiulis pranašumas, kurį turi poetinės kūrybos vaisiai filosofijos atžvilgiu, yra tas, kad poetiniai kūriniai gyvena vienas šalia kito visai nekliudydami vienas antram, netgi patys skirtingiausi iš jų gali teikti malonumą vienam ir tam pačiam žmogui, gali būti jo puikiausiai vertinami, tačiau filosofinės sistemos, vos tik gimusios, jau siekia pražudyti visas savo seseris nelyginant koks valdyti pradedantis Azijos sultonas. Kaip viename avilyje tegali būti tik *viena* motinėlė, taip dabartyje tegali egzistuoti tik *viena* filosofija. Jos sistemos yra tokios nedraugiškos kaip vorai: kiekvienas sėdi savo tinkle ir žiūri, kiek musių į jį paklius, bet jei tik priartėtų kitas voras, tuoj įsiliepsnotų kova. Taigi poetiniai kūriniai kaip ėriukai ganosi sau ramiausiai, o filosofijos veikalai – apsigimę plėšrūnai: savo plėšrumu jie prilygsta net skorpionams, vorams ir kai kurių vabzdžių lervoms, padermėms, naikinančiomis net savo gentainius. Filosofijos kūriniai pasaulyje reiškiasi lyg tie iš Jasono[16] pasėtų slibino dantų išaugę kareiviai; ligi šiol jie visi, kaip ir tie kareiviai, vienas kitą naikina. Tos kautynės tęsiasi jau per du tūkstančius metų: ar pasieks kas galutinę pergalę ir ar įsiviešpataus ilgalaikė taika?

Dėl tokios aiškios filosofinių sistemų poleminės prigimties, to *bellum omnium contra omnes* [karo visų su visais] filosofui yra nepalyginti sunkiau įgyti pripažinimą negu rašytojui. Juk grožinės li-

teratūros kūrinys iš skaitytojo nereikalauja nieko daugiau, – tik pasinerti į malonumą teikiančius arba nuotaiką keliančius raštus, praleidžiant taip vieną kitą valandą. Filosofo veikalas, priešingai, pretenduoja apversti aukštyn kojomis visą jo mąstyseną, iš skaitytojo jis reikalauja, kad tai, ką tas iki šiol šioje srityje buvo išmokęs ir kuo tikėjo, paskelbtų buvus klaidinga, pripažintų laiką bei pastangas nuėjus perniek ir viską pradėtų iš naujo: geriausiu atveju filosofas palieka vieną kitą dalykėlį, kad turėtų nuo ko pradėti. Negana to, kiekvienas jau esančios sistemos mokytojas *ex officio* tampa jo priešininku, kai kada net valstybė ima globoti jai patinkančią filosofijos sistemą ir savo fizine galia užkerta kelią rastis bet kuriai kitai. Dar pridurkime, kad filosofija ir poezija besidominčios publikos gausumo santykis yra toks, kaip skaičius žmonių, norinčių būti pamokyti, ir tų, kurie skaitydami geidžia patirti tik malonumą, ir bus galima susidaryti vaizdą, *quibus auspiciis* [kokios perspektyvos] laukia filosofo. Antra vertus, akivaizdu, kad žavimasi mąstytojais, kurie tapo išrinkti per ilgus amžius ir iš visų kraštų, neatsižvelgiant į tautybę, ir tai filosofui teikia paguodos: žmonės palengva išmoksta gerbti jo vardą ir autorystę. Dėl tos priežasties ir todėl, kad filosofijos procesas yra lėtas, tačiau darantis didžiulį poveikį visos žmonijos raidai, jau ištisi tūkstantmečiai filosofų istorija eina greta su karalių istorija, tik filosofų vardų – šimtąkart mažiau nei karalių; tad yra didelis dalykas savo vardui čia rasti nuolatinę vietą.

§ 5

Filosofas yra vedlys, o skaitytojas – keliauninkas. Jeigu jie nori drauge pasiekti tikslą, pirmiausia turi drauge ir išeiti, t. y. autorius turi savo skaitytojui pasiūlyti pažiūrą, kuri tikriausiai abiem yra bendra, o toji negali būti jokia kita, o tik toji, kurią mums visiems teikia bendra empirinė sąmonė. Tad čia tegu filosofas paima skaitytoją tvirtai už rankos ir paskui žiūri, kaip aukštai virš debesų, eidamas siauru kalnų taku, žingsnis po žingsnio su juo galės pakilti. Taip darė jau ir Kantas: jis pradeda nuo labai bendro tiek savo paties, tiek ir kitų daiktų suvokimo. Tačiau kaip klystama, kai norima pradėti remiantis tariama intelektinės hiperfizinių santykių ar net procesų žiūros pozicija arba nejuslumą suvokiančiu ar absoliučiu, save patį mąstančiu protu, nes visa tai reiškia pradėti ne nuo tiesiogiai įgyjamo patyrimo; ir tada jau iš pat pradžių skaitytojas nežino, ar jis stovi šalia savo autoriaus, ar nutolęs nuo jo per mylią.

§ 6

Tarp mūsų pačių rimtos meditacijos bei nuoširdaus daiktų apmąstymo ir *pokalbio* apie juos su kitu yra toks pat santykis kaip tarp mašinos ir gyvo organizmo. Mat tiktai pirmuoju atveju viskas yra tarsi iš *vieno* daikto išpjaustyta arba lyg iš *vieno* molio gabalo nulipdyta, todėl čia gali būti pasiektas visiškas aiškumas, suprantamumas ir

atskleistos tikros sąsajos, netgi vienovė, tačiau antruoju atveju sugretinami labai skirtingos prigimties heterogeniniai dalykai, o tam tikra judėjimo vienovė pasiekiama per prievartą, todėl tas judėjimas dažnai netikėtai nutrūksta. Tiktai save patį supranti iki galo, kitus – tik perpus, nes daugiausia, ką gali padaryti, tai suderinti sąvokas, bet ne jų pamatą sudarančius požiūrius. Štai kodėl didžios filosofinės tiesos, ko gera, niekada negimsta kolektyvinio mąstymo, dialogo metu. Suprantama, visa tai nepaprastai naudinga parengiamajai treniruotei, problemoms iškelti, joms atsijoti, o paskui – pasiūlytus sprendimus tikrinti, peržiūrėti ir kritikuoti. Šia prasme buvo sukurti ir Platono pokalbiai, tad nenuostabu, kad iš jo mokyklos radosi antroji ir trečioji akademijos, pasižymėjusios vis didesniu skepticizmu. Rašytinis dialogas kaip filosofinių minčių pateikimo forma tikslingas tik tada, kai objektas įgalina būti dviem ar didesniam skaičiui skirtingų, net priešingų požiūrių, apie kuriuos spręsti norima patikėti skaitytojui, arba jie, kartu paėmus, prisideda prie kompleksiškos ir teisingos dalyko sampratos: pirmam atvejui priklauso ir pareikštų priekaištų paneigimas. Jei dialogo forma pasirenkama tokiu tikslu ir jei skirtingi požiūriai yra esminiai ir gerai motyvuoti, nešvengiamas tikras dramatiškas susikirtimas – tada išties reikia kalbėti *dviese*. Neturint šitokio tikslo, dialogas tėra beprasmis žaidimas, o taip dažniausiai ir būna.

§ 7

Lyginant ir aptariant kitų išsakytas mintis, nepagausinamos kiek daugiau nei mūsų žinios, nei mūsų samprata, nes visuomet tai panašu į vandens pilstymą iš vieno indo į kitą. Tikrai praturtinti savo išmanymą ir žinias galima tik pačiam stebint ir gilinantis į daiktų esmę: tik šis būdas yra nuolat plačiai atviras ir visada netoliese esantis gyvas šaltinis. Todėl keista matyti, kaip tie, kurie nori būti filosofais, visą laiką skuba, plūkiasi pirmuoju keliu ir, atrodo, visai nenutuokia, kad yra antras kelias; jie nuolat nagrinėja tai, ką pasakė tas, ką turėjo galvoje anas; jie tarsi be perstojo vartalioja senus indus, norėdami pamatyti, ar neužsiliko juose koks lašelis, tuo tarpu gyvasis šaltinis teka apleistas ties jų kojomis. Niekas taip neišduoda jų bejėgiškumo ir neatskleidžia jų veide melo svarbos, giliamintiškumo ir originalumo, kaip šitas darbas.

§ 8

Visi, kurie tikisi tapti filosofais studijuodami filosofijos istoriją, verčiau turėtų iš jos pasidaryti išvadą, kad filosofais, kaip ir poetais, tik *gimstama*, ir kur kas rečiau.

§ 9

Keistas ir žeminantis filosofijos apibrėžimas, kurį pateikia netgi Kantas, yra tas, kad ji esanti mokslas, susidedantis *iš grynų sąvokų*. O juk visas tas sąvokų lobynas yra ne kas kita, kaip tai,

kas į jas įdėta po to, kai tai buvo paskolinta ir iškaulyta iš stebimojo pažinimo, to tikrojo neišsenkamo visos įžvalgos šaltinio. Todėl tikros filosofijos neįmanoma išfantazuoti iš grynai abstrakčių sąvokų – ji turi būti pagrįsta stebėjimu ir patirtimi, tiek vidine, tiek išorine. Nieko gero filosofijoje nepasieksi ir sąvokų kombinacijomis, kurios taip dažnai buvo sudarinėjamos, ypač mūsų laikų sofistų, taigi Fichte's ir Schellingo, o dar šlykščiau – Hegelio, moralės srityje – Schleiermacherio. Kaip ir meno bei poezijos šaltinis, jos turi būti regimasis pasaulio suvokimas; nors čia labai svarbu nepamesti galvos, bet negalima elgtis ir taip šaltakraujiškai, kad žmogus sukiltų visa širdimi ir protu ir būtų sukrėstas iki kaulų smegenų. Ne veltui Vauvenargues yra pasakęs: *Les grandes pensées viennent du coeur* [Didelės mintys eina iš širdies] („Rēflexions et maximes“, Nr. 127).

§ 10

Apskritai į visų laikų filosofiją galima žiūrėti kaip į švytuoklę, svyruojančią tarp *racionalizmo* ir *iliuminizmo*, t. y. tarp naudojimosi objektyviu ir subjektyviu pažinimo šaltiniu.

Racionalizmas, kurio priemonė savo kilme yra vien *valiai* skirtas ir todėl į išorę nukreiptas intelektas, pirmiausia pasireiškia kaip *dogmatizmas*, ir tame vaidmenyje jis elgiasi itin *objektyviai*. Tada jį pakeičia *skepticizmas*, ir dėl to jis galiausiai virsta *kriticizmu*, kuris mėgina ginčą išspręsti atsižvelgdamas į *subjektą*, t. y. jis tampa *transcen-*

dentaline filosofija. Ją suprantu kaip kiekvieną filosofiją, kuri remiasi tuo, kad savo artimiausiu ir tiesioginiu objektu laiko ne daiktus, o tik tai, kaip žmogus daiktus *įsisąmonina,* todėl to daiktų įsisąmoninimo niekada nereikėtų išleisti iš akių ir palikti be dėmesio. Prancūzai šią filosofiją vadina gana netiksliai – *méthode psychologique* [psichologiniu metodu] kaip priešpriešą *méthode purement logique* [grynai loginiam metodui], šitaip suprasdami filosofiją, kuri nešališkai remiasi daiktais arba objektyviai mąstomomis sąvokomis, o tai yra dogmatizmas. Čia racionalizmas daro išvadą, kad intelektu suvokia tik *reiškinį,* bet ne daiktų pagrindinę, vidinę ir jiems savitą esmę.

Visose racionalizmo raidos pakopose, tačiau šioje labiausiai prieš jį ima veikti *iliuminizmas,* kuris, būdamas iš esmės nukreiptas *į vidų,* naudojasi tokiomis priemonėmis kaip vidinis nušvitimas, intelektinė žiūra, aukštesnioji sąmonė, tiesiogiai pažįstantis protas, Dievo suvokimas, unifikacija ir pan., ir jį nuvertina iki „gamtos šviesos“. Kai jis savo pamatus paremia kokia nors religija, tampa *misticizmu.* Svarbiausia iliuminizmo yda yra ta, kad jo pažinimo rezultatų *neįmanoma perteikti* iš dalies todėl, kad *vidiniam* suvokimui nėra įvairių subjektų objekto tapatumo kriterijaus, iš dalies ir dėl to, kad tokio pažinimo rezultatus vis dėlto reikėtų perteikti kalba, o ji, atsiradusi prireikus perduoti intelekto *išorėn* nukreiptus pažinimo rezultatus abstrakcijomis, visai netinka nusakyti iš esmės skirtingoms vidinėms būsenoms, kurios

sudaro iliuminizmo medžiagą, tad jam tektų susikurti savą kalbą, o tai vėlgi dėl pirmosios priežasties neįmanoma. Na, o toks pažinimas, kurio *negalima perteikti*, yra ir neįrodomas; tad, įsikibęs skepticizmo rankos, į areną vėl išeina racionalizmas. *Iliuminizmas* vietomis jaučiamas jau Platono veikaluose; tačiau kur kas ryžtingiau jis reiškiasi neoplatonikų, gnostikų, Dionisijo Areopagito bei Škoto Eriugenos filosofijoje; tarp mahometonų jis plito kaip *sufizmas*; Indijoje viešpatauja vedantoje ir mimansoje; akivaizdžiausiai jam priklauso Jakobas Böhme ir visi krikščionių mistikai. Iliuminizmas visuomet išnyra tada, kai racionalizmas, nepasiekęs tikslo, yra įveikęs bent vieną pakopą: štai jis pasirodė scholastinės filosofijos pabaigoje, konfrontuodamas su ja kaip mistika, ypač vokiečių, Taulerio ir „vokiečių teologijos“ kūrėjo bei kitų veikaluose, o naujaisiais laikais kaip Kanto filosofijos priešingybė – Jacobi'o ir Schellingo bei paskutiniojo Fichte's kūrybos laikotarpio darbuose. Tačiau filosofija privalo būti *netiesioginis* pažinimas, taigi racionalizmas. Atsižvelgdamas į tai, savojoje filosofijoje aš, nors pabaigoje ir nurodžiau iliuminizmo sritį kaip egzistuojančią, stengiausi neįkelti į ją kojos *nė per pėdą*, todėl ir nemėginau duoti naujausių paaiškinimų apie pasaulio būtį – ta kryptimi pasistūmėjau tik tiek, kiek objektyviai įmanoma einant racionalizmo keliu. Iliuminizmui palikau jo erdvę, kur tegu mena sau kaip tinkamas visas mįsles nei man stodamas skersai kelio, nei jausdamas reikalą su manimi polemizuoti.

O šiaip gana dažnai racionalizme įsitaiso slaptas iliuminizmas, į kurį paskui filosofas nukreipia akis kaip į paslėptą kompasą, tuo tarpu savo kelią orientuoja tik pagal žvaigždes, t. y. išorinius ir aiškiai matomus objektus, vien juos įtraukdamas į savo skaičiavimus. Taip elgtis leistina, nes filosofas nemėgina perteikti tiesioginio pažinimo, jo sakymai lieka visiškai objektyvūs ir racionalūs. Panašiai, matyt, elgėsi Platonas, Spinoza, Malebranche'as ir kai kurie kiti: tai niekieno reikalas, nes tie dalykai – jų širdies paslaptys. Tačiau viešai remtis intelektine žiūra ir įžūliai pasakoti jos turinį pretenduojant į objektyvumą, kaip tai daro Fichte ir Schellingas, yra begėdiška ir atmestina.

Beje, pats savaime *iliuminizmas* yra natūralus ir todėl pateisinamas mėginimas nustatyti tiesą, nes juk *išorėn* nukreiptas intelektas kaip gryna priemonė *valios* tikslams realizuoti, vadinasi, kaip vien antrinis dalykas, tėra tik mūsų visos žmogiškosios esmės *dalis*: jis priklauso *reiškiniui*, ir jo pažinimas atitinka vien tik jį, nes jis egzistuoja tik tam reikalui. Taigi, kas gali būti natūraliau, kaip, nieko neišėjus su objektyviai pažįstančiu intelektu, paleisti dabar į žaidimą visą likusią mūsų esmės dalį, kuri juk irgi turi būti daiktas pats savaime, t. y. priklausyti tikrajai pasaulio esmei ir todėl kaip nors turėti savyje visų mįslių įminimą, kad per ją būtų galima gelbėtis, kaip gelbėdavosi tie senovės vokiečiai, kurie pralošę viską užstatydavo save pačius. Tačiau vienintelis teisingas ir objektyvus būdas visa tai įgyvendinti yra suvokti mūsų viduje besireiškiančios, sakyčiau, to

vidaus vienintelę esmę sudarančios valios empirinį faktą ir jį panaudoti objektyviam išoriniam pažinimui aiškinti, kaip aš atitinkamai ir esu padaręs. Na, o iliuminizmo kelias dėl ką tik išdėstytų priežasčių neveda prie tikslo.

§ 11

Gudrumas padeda tapti skeptiku, bet ne filosofu. Skepticizmas filosofijoje, kaip ir opozicija parlamente, taip pat yra naudingas, net būtinas. Visada jis remiasi tuo, kad filosofija nepajėgia būti tokia akivaizdi, kaip, sakysim, matematika, arba kaip gyvuliams būdingi žmogaus sugebėjimai, kurie irgi jiems duoti *a priori*. Todėl skepticizmas galės prieš kiekvieną sistemą gulti ant kitos svarstyklių lėkštės, bet jo svoris galiausiai pasidarys toks mažas, kad savo oponentui pakenkti galės tik tiek, kiek aritmetinei apskritimo kvadratūrai, o juk ir skepticizmas, ir apskritimo kvadratūra yra tik aproksimacijos.

Tai, *kas žinoma*, yra dvigubos vertės, jei tuo pačiu metu tai, *kas nežinoma*, pripažįstama esant nežinoma. Tuo žinojimas išvengia įtarimo, kurį užsitrauka, pavyzdžiui, Schellingo sekėjai, kai vaizduoja žiną tai, ko nežino.

§ 12

Proto žodžiais kiekvienas vadina tokius teiginius, kuriuos be jokių tyrimų laiko teisingais ir mano esąs jais taip tvirtai įsitikinęs, kad net jei ir panorėtų, nerastų argumentų imtis rimtai tikrinti

to, kodėl jis jais turėtų abejoti. Tokį tvirtą pasitikėjimą žmogus įgijo todėl, kad, vos jam išmokus kalbėti ir pradėjus mąstyti, jie be perstojo jam buvo kartojami ir šitaip įėjo į kūną ir kraują; dėl to įprotis remtis jais mąstant yra toks pat senas, kaip ir apskritai įprotis mąstyti; štai kodėl jis nebegali tų dalykų atskirti, jie tiesiog įaugę į jo smegenis. Šios mintys yra tokios teisingos, kad pagrįsti jas pavyzdžiais, pirma, nėra reikalo, o, antra, būtų abejonių keliantis darbas.

§ 13

Nė viena iš objektyvia žiūra grindžiamo daiktų suvokimo kilusi ir korektiškai atlikta pasaulio interpretacija negali būti absoliučiai klaidinga, blogiausiu atveju ji yra vienpusiška, pavyzdžiui, visiškas materializmas, absoliutus idealizmas ir kt. Visos jos teisingos, bet teisingos kartu, vadinasi, jų tiesos yra tik santykinės. Taigi kiekviena tokia pažiūra yra teisinga tik tam tikru požiūriu, panašiai kaip paveikslas vietovę vaizduoja irgi tik *vienu* požiūriu. Tačiau jei į tokios sistemos požiūrį pažvelgsi iš šalies, pamatysi jos tiesos santykinumą, t. y. vienpusiškumą. Absoliučią tiesą gali teikti tik aukščiausias, viską aprėpiantis ir į viską atsižvelgiantis požiūris. Todėl, pavyzdžiui, tiesa yra tai, kad aš save laikau vien laikinu, atsiradusiu ir visiškam išnykimui pasmerktu gamtos padaru, kaip, sakysim, aiškinama Koheleto knygoje, kartu yra tiesa ir tai, kad visa, kas kada nors buvo ir kada nors bus, esu *Aš* ir be manęs nėra nieko.

Lygiai taip pat tiesa ir tai, kad aš, pasak Anakreonto, didžiausią laimę įžvelgiu dabarties malonume, bet kartu tiesa yra ir tai, jei suvokiu kančios vertingumą ir bet kokio malonumo menkumą, net pražūtingumą, ir savo būties tikslu laikau mirtį.

Taip yra todėl, kad kiekviena korektiška žiūra yra tik sąvokomis perteikiamas ir todėl fiksuotas, objektyvus stebimos gamtos suvokimas, o pati gamta, kitaip sakant, tai, kas stebima, niekados nei meluoja, nei priešgyniauja, nes to nėra jos esmėje. Todėl ten, kur esama priešgyniavimo ir melo, susiduriame su mintimis, pagrįstomis ne objektyviu suvokimu, pavyzdžiui, optimizme. Tačiau ir objektyvus suvokimas gali būti nevisiškas ir vienpusis; tada jį dera papildyti, bet ne atmesti.

§ 14

Vis nenutyla priekaištai metafizikai, kad jos pažanga, palyginti su fizikos mokslais, tokia menka. Jau Voltaire'as sušunka: *O métaphysique! nous sommes aussi avancés que du temps des premiers Druides* [O, matafizika! Mes tiek teesame pažengę, kiek pirmųjų druidų laikais] („Mélanges de philosophie [I, p. 61: „Éléments de philosophie de Neuton“ I], chap. 9). Tačiau koks kitas mokslas, jei ne ji, visą laiką turėjo kliūtį, tą nuolatinį priešininką *ex officio*, už pinigus samdomą kaltintoją, nuo galvos iki kojų apsiginklavusį *king's champion*[17], kuris tik puolė ją, negalinčią apsiginti ir beginklę? Ji niekada negalės parodyti savo tikrųjų jėgų, ženg-

ti milžiniškų žingsnių, kol grasinimais iš jos bus reikalaujama prisitaikyti prie tokios didelės, bet tokiam mažam pajėgumui apskaičiuotos dogmų krūvos. Iš pradžių mums surišamos rankos, o paskui tyčiojamasi, kad nepajėgiame nieko padaryti.

Religijos uzurpavo žmogaus metafizinius sugebėjimus, iš dalies juos luošindamos nuo mažumės kalant į galvą savo dogmas, iš dalies uždraudžiant ir smerkiant visas jos laisvas ir nuoširdžias apraiškas, todėl žmogui nevaržomai tirti svarbiausius ir įdomiausius dalykus, pačią savo būtį buvo arba tiesiogiai užginama, arba netiesiogiai kliudoma, arba subjektyviai tuo luošinimu tokį tyrimą padarant visiškai neįmanomą. Šitaip buvo uždėti antrankiai pačioms didingiausioms jo išgalėms.

§ 15

Kad svetimoms, mums priešingoms pažiūroms būtume tolerantiški, o prieštaravimams – pakantūs, galbūt nerasime nieko veiksmingesnio už prisiminimą, kaip dažnai mes patys apie tą patį dalyką laipsniškai įgydavome visiškai priešingų nuomonių ir kartais per labai trumpą laiką ne kartą jas keisdavome, tai vieną nuomonę, tai jos priešingybę atmesdami ir vėl jų griebdamiesi, nelygu kokioj šviesoj mums iškildavo objektas.

Taip pat būna ir tada, kai norime, kad ir kitas panašiai sutiktų mūsų prieštaravimą, ir tuo atveju nėra nieko geresnio už posakį: „Taip anksčiau aš irgi maniau, bet...“ ir t. t.

§ 16

Klaidinga teorija, nesvarbu, ar ji buvo sukurta remiantis neteisinga žiūra, ar atsirado dėl negero ketinimo, visados apskaičiuota tik specialioms aplinkybėms, vadinasi, tam tikram laikui, ir tik tiesa yra skirta visiems laikams, nors tuo tarpu ji gali būti nesuprasta ar uždusinta. Juk vos tik švysteli mažytis šviesos spindulėlis iš vidaus ar dvelkteli truputis oro iš išorės, atsiranda kas nors, kas ima ją skelbti arba ginti. Atėjusi į pasaulį ne kokios nors partijos užsakymu, ji visados susilaukia kiekvienos šviesios galvos paramos, nes yra panaši į magnetą, kuris visuomet ir visur rodo tą pačią kryptį; o klaidinga teorija, primenanti statulą, rodančią ranka į kitą statulą, nuo kurios atskirta, visai neteko reikšmės.

§ 17

Tai, kas labiausiai trukdo rasti tiesą, nėra nei iš daiktų sklindanti ir klysti verčianti regimybė, nei tiesiog proto silpnumas, o išankstinė nuomonė, neigiamas išankstinis nusistatymas, stojantis kaip *after-a-priori* tiesai skersai kelio, ir tada jis, lyg priešingas vėjas, varo laivą ne ta kryptimi, kur yra žemė, todėl dabar vairuok nevairavęs, buriuok neburiavęs – viskas perniek.

§ 18

Goethe's eilutes iš „Fausto“ [I, eil. 682]:

Tau nepriklauso turtas paveldėtas,
Jei nedrįsti naudotis juo laisvai,

komentuoju šitaip: tai, ką mąstytojai yra atradę iki mūsų, nepriklausomai nuo jų ir kol patys sugebėsime rasti savo pačių priemonėmis, yra nepaprastai vertinga ir naudinga, nes tai, ką pats esi mąstęs, supranti nepalyginti geriau nei tai, ką esi išmokęs, ir tai, jei dar kartą randi ankstesniųjų darbuose, netikėtai įgauna didžiulę to dalyko tiesą remiančią paspirtį svetimu, pripažintu autoritetu, ir tada įgyji tikėjimą ir tvirtybę tuos dalykus ginti nuo bet kokių prieštaravimų.

Priešingai, jei ką nors iš pradžių randi knygose, bet paskui prieini prie tos pačios minties savo galva, niekada nebūsi garantuotas, kad sumąstei ir išsamprotavai pats, o nekalbi ir nejauti taip kaip anie. Dalyko tikrumo atžvilgiu tai anaiptol ne tas pats. Antruoju atveju galėtum anų ankstesniųjų atžvilgiu dėl jų išankstinio nusistatymo paprasčiausiai suklysti, panašiai kaip vanduo, kuris lengvai teka anksčiau praėjusiojo pėdomis. Jei skaičiuoja du, kiekvienas sau, ir pasiekia tą patį rezultatą, tada jis yra tikras, bet ne tada, kai vienas suskaičiuoja, o kitas peržiūri.

§ 19

Tokia jau mūsų iš valios atsiradusio intelekto savybė, kad pasaulio negalime nelaikyti arba *tikslu*, arba *priemone*. Pirmoji pažiūra reikštų, kad pasaulio būtis pateisinama jo esme, tad pirmenybė ryžtingai teiktina jo būčiai, o ne nebūčiai. Tačiau patyrimas, kad pasaulis tėra vien kenčiančių ir mirštančių būtybių arena, šitą mintį griauna.

Bet, antra vertus, laikyti jį *priemone* neleidžia begalė prabėgusio laiko, per kurį kiekvienas siektinas tikslas jau seniai turėjo būti pasiektas. Vadinasi, anas mūsų intelektui natūralios prielaidos taikymas daiktų visumai arba pasauliui yra *transcendentinis,* t. y. toks, kuris, nors *veikia* pasaulyje, bet *netinka* pasauliui; tada darosi aišku, jog pasaulis kyla iš intelekto prigimties, intelekto, kuris, kaip esu parodęs, atsirado, kad tarnautų individualiai *valiai,* t. y. jos objektams siekti, ir todėl yra apskaičiuotas vien tikslams ir priemonėms – daugiau nieko kito jis nežino ir nesuvokia.

§ 20

Nukreipus žvilgsnį *išorėn,* kur prieš akis iškyla pasaulio neišmatuojamumas ir nesuskaičiuojama būtybių gausa, savasis *Aš* kaip individas ima mažėti, virsdamas beveik nieku, ir atrodo, kad jis išvis pradings. Šito masės ir skaičiaus pranašumo priblokštas žmogus pradeda manyti, kad teisingu keliu, ko gera, eina *išorėn* nukreipta, taigi *objektyvioji, filosofija*; tuo abejoti visai neatėjo į galvą ir senovės graikų filosofams.

Jei, priešingai, žvilgsnis nukreipiamas į vidų, iš pradžių pastebima, jog kiekvienas individas tiesiogiai susijęs tik su pačiu savimi, kitaip sakant, savo paties širdžiai jis nepalyginti artimesnis už visa kita kartu paėmus, – štai kodėl žmogus tiesiogiai pažįsta tik save patį, o visa kita – tik netiesiogiai. Jei dar pridursime, kad individais įsivaizduojamos tik sąmonę ir pažinimo galią

turinčios būtybės, o jos neturinčios gyvena tik pusine, vien netiesiogine būtimi, tada tikroji egzistencija atitenka individams. Jeigu pagaliau dar prisiminsime, kad objektas yra sąlygojamas subjekto, vadinasi, anas neišmatuojamas išorinis pasaulis egzistuoja tik pažinti gebančių būtybių *sąmonėje*, taigi yra susietas su būtimi individų, kurie yra jo būties turėtojai, susietas taip tvirtai ir aiškiai, kad šia prasme jį netgi galima laikyti šiaip jau visada individualios sąmonės struktūra, akcidencija – jei, kaip sakau, visa tai turėsime galvoje, prieisime prie pažiūros, kad tik *į vidų* nukreiptoji, subjektu kaip tiesiogine duotybe besiremianti filosofija, vadinasi, naujųjų laikų filosofija, pradedant Descartes'u, eina teisingu keliu; tai svarbiausias dalykas, kurio nepastebėjo senovės mąstytojai. Tačiau visiškai tuo įsitikinsime tik tada, jei giliai skverbdamiesi į save kilmės jausmą, glūdintį kiekvienoje pažįstančioje būtybėje, pakelsime iki sąmonės lygmens. Ir ne vien tai. Juk kiekvienas, net pats paprasčiausias žmogus suvokia save kaip realių realiausią būtybę ir neišvengiamai įžvelgia savyje tikrąjį pasaulio centrą, net pirminį visos realybės šaltinį. Ir ar šitoji pirminė nuovoka turėtų būti apgaulinga? Ryškiausiai tai nusako šie upanišadų žodžiai: *Hae omnes creaturae in totum ego sum et praeter me ens aluid non est et omnia ego creata feci* [Visi tie kūriniai kartu esu aš, ir be manęs nėra kitos esybės, ir visą kūriniją padariau aš] („Oupnekhat", I, p. 122); žinoma, tai yra perėjimas prie iliuminizmo, net, sakyčiau, prie misticizmo. Taigi čia turime į vidų nukreiptos žiūros

rezultatą, o ta žiūra, kuri, kaip mūsų būties tikslas nukreipta išorėn, atrodo nelyginant pelenų krūvelė*.

§ 21

Skirstant filosofiją – tai ypač svarbu jos perteikimui – reikėtų, mano nuomone, laikytis šių principų.

Nors filosofijos objektas yra patirtis, bet ji ne tokia specializuota ir konkreti kaip kitų mokslų – tai pati patirtis apskritai ir pati savaime pagal savo galimybes, savo sritį, savo pagrindinį turinį, savo vidinius ir išorinius elementus, savo formą ir materiją. Apie tai, kad filosofija, suprantama, privalo turėti empirinį pamatą, o neturi būti rezgama iš grynai abstrakčių sąvokų, išsamiai aiškinau savo pagrindinio veikalo antro tomo 17 skyriuje, p. 180–185 [t. 2, p. 232–238] ir trumpai apibendrinau šio straipsnio § 9. Jai priskirtas baras dar rodo, kad pirmų pirmiausia, ką ji turi nagrinėti, yra toji terpė, kurioje *patirtis apskritai* reiškiasi, žinoma, taip pat jos forma ir savybės. Ši terpė – tai vaizdinys, pažinimas, taigi intelektas. Todėl kiekviena filosofija turi pradėti nuo pažinimo galimybių, formų ir dėsnių tyrimo, žiūrėti, kiek visa tai galioja ir kokios ribos. Todėl toks tyrimas bus *philosophia prima* [pirmoji filosofija][18]. Šioji skyla

* *Baigtinis* ir *nebaigtinis* yra sąvokos, reikšmingos tik erdvės ir laiko atžvilgiu, ir čia jos abi gali būti dalomos be galo, t. y. nesiliaujant. O jei tos sąvokos vartojamos kitiems dalykams apibūdinti, jos turi būti tokios, kad, pripildydamos laiką ir erdvę, suteiktų aniems dalykams šitų savybių. Iš to matyti, kokio didžiulio būta piktnaudžiavimo, kai šiame šimtmetyje tas sąvokas gvildeno filosofuotojai ir vėjavaikiai.

į pirminių, t. y. žiūros, vaizdinių nagrinėjimą, ir tą dalį galima pavadinti *dianojalogija,* arba intelekto teorija, ir antrinių, t. y. abstrakčių, vaizdinių ir disponavimo jais dėsningumų gvildenimą, taigi *logiką,* arba proto teoriją. Ši bendroji dalis apima arba veikiau rodo tai, ką anksčiau vadindavo *ontologija* ir kas sudarė teoriją apie bendriausias ar esmines daiktų apskritai ir pačių savaime savybes, o daiktų pačių savaime savybėmis buvo laikoma tai, kas jiems dėl mūsų vaizduotės formos ir pobūdžio priklauso, ir pagal tą formą ir pobūdį jos turi atrodyti visos kaip vienodai suvokiamos esmės, o paskui visos turi turėti bendras savybes. Tai galima palyginti su atveju, kai stiklo spalva priskiriama pro jį matomiems daiktams.

Po tokių tyrimų einanti filosofija siaurąja prasme tada yra *metafizika,* nes tai, kas egzistuoja, gamtą, ji ne vien moko pažinti, sistemina ir analizuoja tarpusavio priklausomybę, bet ir suvokia kaip duotą, tačiau tam tikru būdu sąlygotą reiškinį, kuriame iškyla skirtinga nuo jos pačios esmė, todėl pastaroji būtų daiktas pats savaime. Štai šituos dalykus metafizika siekia geriau pažinti, o tikslas įgyvendinamas iš dalies siejant išorinę patirtį su vidine, iš dalies kasantis prie viso reiškinio sampratos per jo prasmės ir ryšių atskleidimą; tai galima palyginti su mįslingų ypatybių iš nežinomo rankraščio išskaitymu. Taigi metafizika nuo reiškinio prieina prie to, *kas reiškiasi,* kas už reiškinio slypi, todėl ir buvo pasakyta: *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* [kas eina po fizikos]. Dėl tos priežasties metafizika suskyla į tris dalis:

gamtos metafiziką,
grožio metafiziką,
dorovės metafiziką.

Šio skirstymo sąlyga yra jau pačios metafizikos buvimas. Kaip tik ji įrodo egzistuojant mūsų *valioje* daiktą patį savaime, vidinę ir svarbiausią reiškinio esmę, todėl remiantis jos stebėjimu, kaip ji reiškiasi išorinėje gamtoje, tiriama visai kitokia ir tiesioginė manifestacija mūsų viduje, iš kur išplaukia dorovės metafizika; tačiau pirma atsižvelgiama dar į tobuliausią ir gryniausią jos išorinio arba objektyvaus reiškimosi suvokimą, o tai duoda grožio metafizika.

Racionalios psichologijos arba sielos teorijos nėra, nes, kaip įtikino Kantas, siela yra transcendentinė ir būdama tokia lieka neįrodyta ir nepagrįsta hipostazė, todėl „dvasios ir gamtos“ priešybės dalykus palikime filisteriams ir hegelininkams. Žmogaus esmę pačią savaime galima suprasti tik drauge su visų daiktų, taigi pasaulio, esme pačia savaime. Štai kodėl Platonas dialoge „Faidras“ ([sk. 54] p. 270 [c]) Sokrato lūpomis neigiama prasme klausia: *Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἴει δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως; (Animae vero naturam absque totius natura sufficienter cognosci posse existimas?)* [Tad negi manai, kad sielos prigimtį įmanoma vertai suprasti nesuvokus visa ko prigimties?]; vadinasi, mikrokosmas ir makrokosmas paaiškina vienas kitą, pasirodydami esą iš esmės tas pats. Šis su žmogaus dvasiniu pasauliu susijęs nagrinėjimas eina per visą metafiziką ir užpildo visas jos dalis,

todėl jis negali vėl iškilti atskirai kaip psichologija. Tačiau *antropologiją* kaip patirties mokslą galima sudaryti, bet jis susidėtų iš dalies iš anatomijos ir fiziologijos, iš dalies iš grynos psichologijos, t. y. iš stebėjimu imamų žinių apie žmonių moralės ir intelekto apraiškas bei ypatybes, taip pat ir apie individualybių įvairovę šia prasme. Vis dėlto tai, kas svarbiausia, t. y. empirinė medžiaga, iš visų trijų metafizikos dalių neišvengiamai būtų atskirta ir jų atskirai nagrinėjama. O tai, kas lieka, reikalauja subtilaus stebėjimo ir nepaprastos nuovokos, net, sakyčiau, aukštesnio lygmens svarstymo, turiu galvoje tam tikrą žvelgimą iš tolo, todėl ir žavimasi tokių iškilių protų, kokie buvo Teofrastas, Montaigne, Larochefoucauld, Labruyère, Helvecijus, Chamfort, Addisonas, Shaftesbury, Shenstone, Lichtenbergas ir kt. raštais, bet nereikėtų to nei ieškoti, nei dėl to kankintis skaitant neišmintingų, todėl protui priešiškų filosofijos profesorių kompendiumus.



5

Keletas žodžių apie panteizmą

§ 68

Šiuo metu nesiliaujančius filosofijos profesorių ginčus dėl teizmo ir panteizmo galima būtų alegoriškai ir dramiškai pateikti kaip dviejų žiūrovų pokalbį Milano teatro parteryje vaidinimo metu. Vienas pokalbininkas, įsitikinęs, kad sėdi garsiajame Girolamo lėlių teatre, žavisi lėlininko puikiai pagamintomis lėlėmis ir nuostabia vaidyba. Antrasis atsikerta: „Nieko panašaus! Mes esame teatre „La scala“, jo direktorius ir jo kolegos patys vaidina ir lindi personažuose, kuriuos matome; ir poetas vaidina drauge“.

Ypač smagu žiūrėti, kaip filosofijos profesoriai meiliai žvilgčioja į panteizmą tarsi į uždraustą vaisių, neturėdami drąsos ištiesti į jį rankos. Jų elgseną esu jau apibūdinęs savo veikale „Apie universitetinę filosofiją“ („Über die Universitäts-Philosophie“ [t. 4, p. 229]), kur ta proga prisiminiau audėją Metmenį iš Shakespeare'o „Vasarvidžio nakties sapno“. Ak, kokia karti ta duona, toji filosofijos profesorių duonos kriaukšlė! Iš pradžių rei-

kia šokti pagal ministrų dūdelę, o kai jau esi tai gana gražiai padaręs, žiūrėk, lauke tave dar užpuola laukiniai žmogėdros, tikrieji filosofai: tie gali tave pasiglemžti ir nusinešti, kad paskui savo veikaluose, pasitaikius progai, ištrauktų palinksminimui kaip kišeninį Pulčinelą[19].

§ 69

Prieš panteizmą galiu pasisakyti iš esmės tik tiek, kad jis nieko nesako. Pavadinti pasaulį „Dievu“ – tai dar ne jį paaiškinti, tai tik kalbos praturtinimas dar vienu žodžio „pasaulis“ sinonimu. Jei teigsite: „Pasaulis yra Dievas“ ir „Pasaulis yra pasaulis“, pasakysite vieną ir tą patį. Tiesa, tuo atveju, jei apie Dievą kalbėsime kaip apie duotybę, kurią reikia paaiškinti, vadinasi, sakysime: „Dievas yra pasaulis“, tada bus tam tikras aiškinimas, nes *ignotum* [nežinoma] atskleidžiama per *notius* [žinoma], tačiau tai tėra vien žodžio aiškinimas. Bet jei pirminiu dalyku imsime tikrąją duotybę, pasaulį, ir sakysime: „Pasaulis yra Dievas“, akivaizdu, kad tuo nebus nieko paaiškinta, nebent tai, kad *ignotum* bus aiškinama *per ignotius* [nežinoma per nežinoma].

Dėl tos priežasties panteizmas kaip pirminį ima teizmą, nes tik tada, kai remiesi Dievu, kai jį turi jau iš anksto ir esi su juo susipažinęs, galima galiausiai žengti dar vieną žingsnį ir Dievą identifikuoti su pasauliu, o iš tikrųjų – mandagiai jį pašalinti. Paprasčiausiai buvo pradėta ne nuo pasaulio kaip to, ką reikia paaiškinti, o nuo Dievo kaip

duotybės, bet kai netrukus pasidarė nežinoma, ką su juo daryti, tada jo vaidmenį turėjo perimti pasaulis. Tai panteizmo šaknys, nes iš anksto ir be jokių skrupulų laikyti pasaulį Dievu niekam neateitų į galvą. Matyt, prastai informuotas tas Dievas, kuris nesugeba iškrėsti sau geresnio pokšto, negu pasiversti tokiu pasauliu, kaip šis, tokiu išbadėjusiu pasauliu, kad jame, įgavęs nesuskaičiuojamų milijonų gyvų, bet įgąsdintų ir kankinamų būtybių (egzistuojančių tik tol, kol vienas kitą suės) pavidalą, patirtų begalę betikslių vargų, kančių ir mirčių; pavyzdžiui, kad, tapęs šešiais milijonais negrų vergų, kasdien gautų vidutiniškai šešiasdešimt milijonų kirčių botagu per pliką nugarą, ir, virtęs trimis milijonais Europos audėjų, pusbadžiu ir skurde vegetuotų pelėsiais dvokiančiose kamarose ir apleistose fabrikų salėse ir t. t. Štai kokia būtų pramoga Dievui, kuris, būdamas Dievas, turėtų būti pratęs visai kitaip gyventi!*

Taigi tariama didi pažanga pereinant nuo teizmo prie panteizmo, jeigu į tai žiūrėsime rimtai, o ne vien kaip į maskuotą neigimą, apie kurį jau minėjau, yra ne kas kita, kaip perėjimas nuo neįrodyta ir sunkiai suvokiama prie paprasčiausio absurdo. Kad ir kokia neaiški, neapibrėžta ir sujaukta yra ta sąvoka, kuri siejama su žodžiu „Dievas“, vis dėlto du predikatai nuo jos neatskiriami – didžiausia galia ir didžiausia išmintis. O tai, kad šias savybes turinti būtybė esą pati įstumianti save į ką tik aprašytąją padėtį, laikytina tiesiog

* Jei imsitės aiškinti pasaulį, neužteks nei panteizmo, nei žydų mitologijos; tad pasižiūrėkite į jį vieną kartą atviromis akimis!

absurdu, nes mūsų padėtis pasaulyje yra akivaizdžiai tokia, kad į ją savęs nestums jokia išmaninga būtybė, o ką jau kalbėti apie absoliučiai išmintingą būtybę. Šiaip ar taip, panteizmas yra optimizmas ir todėl klaidingas. Na, o teizmas yra tik neįrodytas dalykas, ir nors sunku įsivaizduoti, kad begalinis pasaulis esąs vienos asmeniškos, taigi ir individualios, būtybės, kokias mes pažįstame tik iš gyvūnijos pasaulio, kūrinys, bet tai vis tiek nėra beviltiškai absurdiška, nes tai, kad visagalė ir dar absoliučiai išmintinga būtybė sukuria kupiną kančių pasaulį, vis dar galima įsivaizduoti, nors ir nežinome – kodėl. Todėl net jeigu tai būtybei dar bus priskirta didžiausio gėrio savybė, jos sprendimo neištiriamumas vis tiek bus ta landa, kuri tokiai teorijai duos galimybę išsisukti nuo kaltinimo absurdiškumu. Tačiau pripažinus panteizmą Dievas kūrėjas pats tampa be galo kankinama ir toje mažoje Žemėje kiekvieną sekundę mirštanti būtybė, susidedanti iš pavienių individų, o tai yra absurdas. Nepalyginti teisingiau būtų pasaulį identifikuoti su šėtonu, ir tai gerbiamas „Vokiečių teologijos“ autorius iš tikrųjų padarė, savo nemirtingo veikalo (pagal restauruotą tekstą, Štutgartas, 1851) 93 puslapyje pasakęs: „Todėl piktoji dvasia ir gamta yra vienas ir tas pats, ir ten, kur gamta neįveikta, neįveiktas ir priešas“.

Akivaizdu, kad šitie panteistai *sansarai* suteikia *Dievo* vardą. Tačiau tą patį vardą mistikai suteikia *nirvanai*. O apie ją jie pasakoja daugiau negu gali žinoti; *budistai* to nedaro, todėl jų nirvana yra santykinis niekas. Žodį „Dievas“ savo

tiesiogine ir teisinga prasme vartoja sinagoga, bažnyčia ir islamas. Jei tarp *teistų* yra tokių, kurie *Dievo* vardu supranta *nirvaną*, dėl vardo su jais nesiginčysime. *Mistikai*, atrodo, jį šitaip ir supranta. *Re intellecta in verbis simus faciles.* [Jei dalykas suprantamas teisingai, dėl žodžių nesivarginsime.][20]

Dabar dažnai girdimas pasakymas „Pasaulis esąs sau tikslas“ palieka neišspręstą klausimą, ar jis aiškinamas panteizmu, ar grynu fatalizmu, tačiau, šiaip ar taip, pasaulis čia turi tik fizinę, bet ne moralinę reikšmę, o jei priimsime pastarąją, jis visada iškils kaip *priemonė* didesniam tikslui siekti. Ir kaip tik toji mintis, kad pasaulis turi tik fizinę, o ne moralinę reikšmę, yra baisiausia klaida, atsiradusi dėl didžiausio dvasios iškrypimo.



10

Dėl teorijos apie mūsų tikrosios esmės neišnykimą mirštant

§ 134

Nors savo pagrindiniame veikale šį dalyką aptariau sistemiškai ir nuodugniai [t. 2, p. 590–651], vis dėlto manau, kad dar kartą truputį pasigilinti į atskirus tam klausimui skirtus samprotavimus, kurie vis dar šiek tiek papildo aną aiškinimą, ne vienam bus pravartu.

Reikia perskaityti Jeano Paulio „Seliną", kad pamatytum, kaip nepaprastos dvasios žmogus vargsta, plūkiasi su į galvą lendančiais klaidingos minties absurdais, minties, kurios nenori atsisakyti, nes susiejo su ja savo širdį, bet visą laiką gyvena nerimastyje dėl beprasmybių, kurių negali suvirškinti. Tai yra mintis apie individualų visos mūsų asmeniškos sąmonės tolesnį gyvenimą po mirties. Kaip tik šis begalinis Jeano Paulio kamavimasis rodo, kad tokios iš klaidingų ir teisingų elementų susidedančios mintys, dar vadinamos naudingais klydimais, yra absoliučiai žalingos. Juk neteisingai supratus sielos ir kūno priešingy-

bę, taip pat visą asmenybę iškėlus iki turinčio amžinai egzistuoti daikto paties savaime, pasidaro neįmanomas ne tik autentiškas, prieštara tarp reiškinio ir daikto besiremiantis mūsų tikrosios esmės, neliečiamos laiko, priežastingumo ir kitimo, nesunaikinamumo suvokimas, bet ir kiekviena klaidinga mintis net negali būti užfiksuota kaip tiesos atstovė, nes protas nuolat iš naujo piktinasi dėl čia glūdinčio absurdo, su kuriuo tada turi išnykti ir nuo jo, kaip amalgamos, neatskiriama tiesa. O juk tai, kas tikra, ilgą laiką gali egzistuoti tik grynu pavidalu: susimaišiusi su paklydimais, tikrybė pasmerkta senti kaip tas granitas, kuris suyra, kai jo lauko špatas ima dūlėti, nors kvarcas ir žėrutis dūlėjimui nepaveikūs. Taigi su tiesos surogatais prasti reikalai.

§ 135

Kai kasdieniame gyvenime daugelis žmonių, norinčių viską žinoti, bet nepageidaujančių į nieką gilintis, tavęs klausia, koks bus gyvenimas po mirties, geriausia ir kol kas teisingiausia atsakyti taip: „Po mirties būsi tas, kas buvai prieš gimimą“, nes gimimas implikuoja klaidingą reikalavimą, kad egzistencija, kuri turi pradžią, privalanti būti begalinė, tačiau gimime glūdi ir užuomina, jog, ko gera, esama dvejopos egzistencijos ir atitinkamai dvejopo nieko. Tačiau į tą klausimą būtų galima atsakyti ir taip: „Nesvarbu, kas tu būsi po mirties, nors ir niekas, tau ta būsena bus lygiai tokia pat natūrali ir tinkama, kaip dabar yra tavoji indi-

viduali organinė būtis, tad daugiausia, ko tau reikėtų bijoti, – perėjimo akimirkos. Kai viską gerai apgalvoji, supranti, jog už tokią būtį, kaip mūsiškė, vertesne reikėtų laikyti visišką nebūtį; mintis apie tai, kad mūsų egzistencija liausis, arba ateis laikas, kada mūsų nebebus, protingai mąstant neturėtų jaudinti daugiau už mintį, kas būtų, jei mūsų išvis niekada nebūtų buvę. O kadangi ši būtis iš esmės yra asmeninė, todėl ir asmens pabaiga yra ne kas kita, kaip prapultis".

Na, o tuos, kurie, objektyviai ir empiriškai mąstydami ėjo įtikinamo materializmo keliu ir dabar įsibaiminę, kad į akis žvelgianti mirtis juos visiškai sunaikins, kreiptųsi į mus su anuo klausimu, galbūt mažiausiai aiškindami ir atsižvelgdami į empirika pagrįstas jų pažiūras, nuramintume, akivaizdžiai jiems parodę skirtumą tarp materijos ir laikinai ją pasiglemžiančios metafizinės jėgos; pavyzdžiui, paukščio kiaušinis: jo homogeniškas, beformis skystis, vos atsiradus tinkamai temperatūrai, įgauna nepaprastai sudėtingą ir tiksliai apibrėžtą atitinkamos paukščio rūšies pavidalą. Tam tikra prasme čia yra savotiškas *generatio aequivoca* [pirminis gimdymas]: labai tikėtina, kad kadaise senų senovėje palankią akimirką įvyko šuolis nuo to gyvūno tipo, kuriam kiaušinis priklausė, prie aukštesnio, ir atsirado vis sudėtingesnių formų gyvūnų eilė. Šiaip ar taip, čia radosi materijos nevienodybė, kuri, jei būtų susiklosčiusios bent kiek nepalankesnės sąlygos, nebūtų prasidėjusi. Iš to matyti, kad koks nors atsiradęs arba vėliau sukliudytas vyksmas lygiai taip pat gali

visiškai iš materijos pradingti; tai reikštų visai kitokį permanentiškumą, negu materijos pastovumas laike.

§ 136

Amžinam gyvenimui netinkamas joks individas – mirdamas jis žūva. Tačiau mes čia nieko neprarandame, nes individualiosios būties pamatą sudaro visai kas kita, negu ji reiškiasi. Laikui tai nepavaldu, taigi neturi nei tąsos, nei išnykties. Jei įsivaizduotume būtybę, kuri viską pažįsta, supranta ir aprėpia, klausimas, ar po mirties mes dar būsime, jai tikriausiai neturėtų jokios prasmės, nes po dabartinės laikinos, individualios mūsų egzistencijos kokia nors tąsa ar baigtis nebūtų reikšmingos ir tos sąvokos nesiskirtų, todėl nei žūties, nei tąsos sąvokos tikrajai mūsų esmei arba mūsų pavidalu besireiškiančiam daiktui pačiam savaime nebūtų pritaikomos, nes jos yra perimtos iš laiko, kuris tėra tik reiškinio forma. O mes aną mūsų kaip reiškinio esmės *nesunaikinamumą* galime mąstyti tik kaip jos *tąsą* – ir ne kitaip, o tik pagal *materijos*, kuri, nepaisant visų formos kismų, išlieka laike, schemą. Tad jeigu tai esmei šitoji tąsa nepripažįstama, tada savo būties laike pabaigą mes regime kaip sunaikinimą pagal *formos* schemą, formos, kuri išnyksta, kai iš jos atimama ją sudaranti materija. Tačiau ir viena, ir kita yra *μετάβασις εἰς ἄλλο γένος* [perėjimas į kitą rūšį] (Aristoteles, „De caelo“, I, 1, p. 268 b I), tai yra reiškinio formų perkėlimas daiktui pačiam

savaime. O nesunaikinamumo, kuris nebūtų tąsa, beveik neįmanoma net abstrakčiai įsivaizduoti, nes jam pagrįsti nėra už ko nusitverti.

Iš tikrųjų į nuolatinį naujų būtybių radimąsi ir esamų nykimą reikia žiūrėti kaip į iliuziją, kurią teikia dviejų šlifuotų stiklų aparatas (smegenų funkcijos): jei mes išvis ką nors matome, tai tik pro tuos stiklus; jie vadinasi laikas ir erdvė, o jų tarpusavio susipynimas yra priežastingumas. Visa, ką mes šiomis sąlygomis suvokiame, yra vien tik reiškiniai, tačiau mes nepažįstame daiktų, kokie jie gali būti patys savaime, t. y. nepriklausomai nuo mūsų suvokimo. Tai sudaro tikrąją Kanto filosofijos esmę, filosofijos, kurios pačios ir jos turinio per dažnai nepriminsi po to, kai parsidavėliškas šarlatanizmas savo kvailinimu išvijo iš Vokietijos filosofiją, klusniai padedant žmonėms, kuriems tiesa ir protas pasaulyje mažiausiai rūpi, o svarbiausi dalykai yra uždarbis ir honorarai.

Ta būtis, kuri individui mirštant lieka neliesta, nėra įforminta laike ir erdvėje, tačiau visa, kas realu, mums iškyla laike ir erdvėje, todėl mirtis mums atrodo kaip sunaikinimas.

§ 137

Kiekvienas jaučia, kad jis yra kažkas kita nei kito iš nieko sukurta būtybė. Iš to atsiranda įsitikinimas, jog mirtis gali užbaigti žmogaus gyvenimą, bet ne jo būtį.

Dėl *laiko* pažinimo formos žmogus (t. y. valios gyventi teigimas savo aukščiausioje objektyvaci-

jos pakopoje) įsivaizduoja save kaip nuolat iš naujo gimstančių ir mirštančių žmonių giminės dalis.

Žmogus yra kažkas kita nei gyvybę gavęs niekas – ir gyvulys taip pat.

Kaip galima, regint mirštantį žmogų, manyti, jog štai dabar daiktas pats savaime tampa *nieku*? Kiekvienas žmogus intuityviai suvokia, kad atėjo galas, ko gera, tik reiškiniui laike, šitai visų reiškinių formai, bet tuo neliečiamas daiktas pats savaime, todėl tą mintį buvo stengiamasi pasakyti visais laikais įvairiomis formomis ir žodžiais, bet visi jie, būdami perimti iš reiškinio, savo tikrąja prasme skirti tik pastarajam.

Kam atrodo, kad jo būtis apsiriboja dabartiniu gyvenimu, laiko save gyvybę turinčiu nieku, nes ir prieš trisdešimt metų jis buvo niekas, ir po trisdešimties vėl yra niekas.

Jei pažintume savo pačių esmę visą iki pat jos gelmių, mums pasirodytų juokinga reikalauti individo nebaigtinumo, nes tai reikštų pačią tą esmę aukoti vienai iš begalės jos apraiškų – fulguracijų[21].

§ 138

Juo aiškiau žmogus suvoks visų daiktų nykstamumą, menkumą ir iliuziškumą, juo aiškiau jis supras ir savo paties tikrosios esmės amžinumą, nes iš tikrųjų tik priešpriešinant su šia esme pažįstama anoji daiktų prigimtis, panašiai kaip laivo greitis suvokiamas tik nukreipus akis į krantą, o ne žiūrint į patį laivą.

§ 139

Dabartis turi dvi puses – *objektyviąją* ir *subjektyviąją*. Vien tik objektyvioji egzistuoja kaip *laiko* žiūros forma ir todėl vis nesulaikomai rieda, o subjektyvioji – nejuda ir todėl visados yra ta pati. Iš čia kyla gyvi mūsų praeities prisiminimai ir mūsų nebaigtinumo suvokimas, nors žinome, kad mūsų egzistencija laikina.

Mano pirmojo teiginio: „Pasaulis yra mano vaizdinys" pirmoji reikšmė yra: „Iš pradžių esu aš, o paskui – pasaulis". Tai reikėtų įsidėmėti kaip priešnuodį, kad mirtis nebūtų painiojama su sunaikinimu.

Tegu kiekvienas mano, kad jo tikroji esmė yra kažkas, ką turi *dabartis* ir ką su savimi nešiojasi.

Nesvarbu, kada mes gyvename, bet savo sąmone visuomet esame laiko centre, niekuomet jo pakraštyje, todėl iš to galime daryti išvadą, kad kiekvienas nejudamą viso begalinio laiko centrą nešiojasi pats savyje. Tuo iš esmės ir paaiškinama, kodėl žmogus gyvena nejausdamas nuolatinės mirties baimės. Na, o tas, kuris, pasitelkęs atminties ir fantazijos galią, geba aiškiausiai įsivaizduoti savo paties gyvenimo praeitį, ryškiau nei kiti suvoks *dabarties identiškumą visame laike*. Gal net teisingiau būtų šią mintį formuluoti priešingai. Tačiau, šiaip ar taip, šitoks aiškesnis visos dabarties identiškumo suvokimas yra svarbus filosofinio požiūrio reikalavimas. Jis padeda tai, kas nepastoviausia, t. y. dabartį, traktuoti kaip vienintelį pastovumą. Taigi kas šitaip intuityviai

pajaus, kad *dabarties*, kuri vis dėlto yra vienintelė visos realybės siauriausia prasme forma, šaltinis slypi *mumyse*, taigi trykšta iš vidaus, o ne iš išorės, tas gali neabejoti savo tikrosios esmės nesunaikinamumu. Tiksliau sakant, jis supras, jog nors jam mirštant žūsta objektyvusis pasaulis kartu su jo vaizdavimo tarpininku, intelektu, jo būties tai neliečia, nes realybės buvo vienodai tiek viduje, tiek išorėje. Jis galės visiškai sąmoningai pasakyti: *Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον* [Aš esu viskas, kas buvo, yra ir bus] (žr. Stobaios, „Florilegium“, vol. 2, p. 201)[22].

Kas viso to nepripažįsta, turi teigti priešingai ir sakyti: „Laikas yra absoliučiai objektyvus ir realus, egzistuojantis visai nepriklausomai nuo manęs. Esu atsitiktinai į jį įmestas, gavęs jo dalelę ir dėl to patekęs į laikiną realybę kaip tūkstančiai kitų iki manęs, kurie dabar yra niekas, ir aš netrukus irgi būsiu niekas. Tuo tarpu laikas, būdamas realus, toliau judės be manęs.“ Manau, kad esminė šios pažiūros klaida, net absurdas, – jos kategoriškumas.

Turint visa tai galvoje, į gyvenimą galima žiūrėti kaip į sapną, o į mirtį – kaip į pabudimą. Tokiu atveju asmenybė, individas, priklausys sapnuojančiai, o ne budinčiai sąmonei, todėl anos pažiūros žmogui mirtis atrodys kaip sunaikinimas. Tačiau vis dėlto jos šiuo požiūriu nereikėtų laikyti perėjimu į mums visai naują ir svetimą būseną, veikiau – tik grįžimu į mums iš pat pradžių būdingą būvį, kuriame gyvenimas tebuvo tik trumpas epizodas.

Jei, tarkim, koks nors filosofas imtų manyti, jog mirtyje jis ras tik jam vienam priklausančią paguodą, bent jau diversiją, – kad paskui išsispręstų problema, kuri taip dažnai jam nedavė ramybės, jis, ko gera, atsidurs tokioje padėtyje, kaip tas, kuris jau buvo beatrandąs, ko ieškojo, bet tą akimirką užgeso žibintas.

Suprantama, mirštant sąmonė žūsta, bet jokiu būdu nepradingsta tai, ką iki tol ji yra sukūrusi. Pati sąmonė pirmiausia remiasi intelektu, o šis – fiziologiniu procesu. Pastarasis, be abejo, yra smegenų funkcija ir priklauso nuo nervų ir kraujagyslių sistemų sąveikos, konkrečiau – nuo širdies veikla maitinamų, gaivinamų ir nuolat dirginamų smegenų, kurių sudėtinga ir paslaptinga sandara, kurią aprašo anatomija, bet kurios nesupranta fiziologija, realizuoja objektyvaus pasaulio fenomeną ir mūsų minčių judėjimą. *Individualios sąmonės*, vadinasi, apskritai sąmonės neįmanoma įsivaizduoti *nekūniškoje būtybėje*, nes kiekvienos sąmonės sąlyga – pažinimas – būtinai yra smegenų funkcija, nes iš tikrųjų intelektas objektyviai neatskiriamas nuo smegenų. Kadangi intelektas fiziologiškai, vadinasi, empirinėje realybėje, t. y. reiškinyje, iškyla kaip antrinis, kaip gyvenimo proceso rezultatas, tai ir psichologiškai jis yra antrinis valios atžvilgiu, nes tik ji vienintelė ir visada yra pirminė. Net juk ir pats organizmas yra tik smegenyse regimai ir objektyviai, taigi jų laiko ir erdvės formose besireiškianti valia, kaip ne kartą esu aiškinęs, ypač rašinyje „Apie valią gamtoje" („Über den Willen in der Natur" [t. 3, p. 377]) ir

savo pagrindiniame veikale [t. 2, p. 317]. Tad kadangi sąmonė su valia nėra susijusi tiesiogiai, o per intelektą, o šis priklauso nuo organizmo, nekyla jokios abejonės, kad mirštant sąmonė užgęsta – taip būna miegant arba apalpus*. Bet nesijaudinkite! Pirma paklauskime, kokia tai sąmonė? Cerebralinė, gyvulinė, šiek tiek pajėgesnė gyvulinė sąmonė, nes iš esmės esame susiję su visa gyvūnijos grandimi, nors ir sudarome jos viršūnę. Pagal savo tikslą ir kilmę jinai yra, kaip esu ganėtinai įtikinamai parodęs, aiškių aiškiausias gamtos *μηχανή* [dirbtinis įrenginys], žinojimo priemonė padėti gyvuliškoms būtybėms tenkinti savo reikmes. O būsena, į kurią mus grąžina mirtis, yra mūsų pirminė, t. y. būtybei savaime būdinga, būsena, kurios pirminė jėga reiškiasi dabar nykstančios gyvybės kūrimu ir išlaikymu. Tai yra kaip tik daikto paties savaime būsena reiškinio atžvilgiu. Šitoje pirminėje būsenoje, suprantama, visai nereikalinga tokia pagalbinė priemonė kaip cerebralinis, itin tiesioginis ir būtent todėl vien reiškinius teikiantis pažinimas; dėl tos priežasties sąmonę mes ir prarandame. Jos išnykimas mums yra tas pat, kaip atsisveikinimas su reiškinių pasauliu, kuriame ji buvo tik tarpininkė, nes nieko kita daryti negali. Jei šitoje pirminėje būsenoje mums kas nors ir pasiūlytų išlaikyti tą gyvulinę sąmonę, mes jos atsisakytume kaip pasveikęs luošys – ramentų. Taigi tas, kuris ims aimanuoti dėl artėjančio cerebralinės, vien su reiškiniais susiju-

* Būtų, žinoma, nuostabu, jei mirštant nepradingtų intelektas: tada graikų kalbą, kurią esi išmokęs šiame pasaulyje, jau gatavą nusineštum į anapus.

sios ir nieko daugiau nesugebančios sąmonės praradimo, bus panašus į tuos Grenlandijos atsivertėlius, kurie nepanoro patekti į dangų, kai sužinojo, kad ten nėra ruonių.

Visa, kas čia pasakyta, remiasi prielaida, kad *besąmoninės* būsenos *mes* negalime įsivaizduoti kitokios, kaip sugebančios *pažinti*, vadinasi, jai yra būdingos pagrindinės *pažinimo* apskritai formos, subjekto ir objekto, pažįstančiojo ir to, kas pažįstama, skyrimas. Tačiau reikia turėti galvoje, kad visa šita pažinimo ir galimybės pažinti forma priklauso tik nuo mūsų gyvulinės, vien antrinės ir išvestinės prigimties, vadinasi, jokiu būdu nėra pačios esybės ir visos būties pirminė būsena, kuri dėl to gali būti visai kitokia, bet vis tiek *ne besąmoninė* – juk net mūsų pačių dabartinė esmė, kiek sugebame į jos gelmes prasiskverbti, yra gryna *valia*, o ji pati savaime jau neturi pažinimo. Tad jei mirdami netenkame intelekto, tai tuo mes tik esame perkeliami į pirminę *nepažinimo* būseną, kuri dėl to ne tik nebus visai *nesąmoninė*, o veikiau pranoks aną formą; tai bus būsena, kurioje išnyksta subjekto ir objekto priešpriešа, nes tai, kas turi būti pažinta, ir pats pažįstantysis, čia tikrai ir tiesiogiai susilietų į viena, taigi nelieka pagrindinės bet kokio pažinimo sąlygos (būtent minėtosios priešpriešos). (Plačiau apie tai žr.: „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“, t. 2, p. 273 [t. 2, p. 354 ir kt.]) Kaip kitais žodžiais ten ir čia pasakytų minčių išraišką reikėtų laikyti Giordano Bruno mintį (vol. I, p. 287 [Wagnerio leidinys]): *La divina mente, e la unità assoluta, senza specie*

alcuna è ella medesima lo che intende, e lo ch' è inteso. [Dieviškoji dvasia ir absoliuti vienovė be jokių skirtumų yra tai, kas suvokiama, ir tai, kas yra suvokta.]

Galbūt kiekvienam anksčiau ar vėliau giliai širdy suknibžda mintis, kad iš tikrųjų jam būtų tinkama ir priderėtų visai kitokia egzistencija, nei šitoji, kuri neapsakomai skurdi, laikina, individuali ir kupina visokių menkysčių, ir tada jis pagalvos, jog mirtis galėtų jį sugrąžinti į tokią būseną.

§ 140

Jei dabar mes, priešingai šiam į *vidų* nukreiptam samprotavimo būdui, vėl pažvelgsime *išorėn* ir priešais mus iškylantį pasaulį suvoksime visiškai objektyviai, mirtis, be abejo, pasirodys kaip perėjimas į nieką, bet ir gimimas bus ne kas kita, o tik atsiradimas iš nieko. Tačiau nei viena, nei antra neprivalo būti absoliuti tiesa, nes abu dalykai susiję tik su reiškinio realybe. Taip pat ir tai, jei mums kaip nors pavyktų mirtį pergyventi, vis dar nebūtų didesnis stebuklas už gimdymą, kuris kasdien vyksta mūsų akivaizdoje. Kas miršta, nueina ten, iš kur atsiranda visa gyvybė – taip pat ir jo paties. Šia prasme egiptiečiai pomirtinę karalystę vadino *Amenthes*, o tai pagal Plutarchą („De Iside et Osiride“, cap. 29) reiškia: *ὁ λαμβάνων καὶ διδούς*, „imantysis ir duodantysis“, norint pasakyti, kad tai yra tas pats šaltinis, į kurį viskas grįžta ir iš kurio viskas išplaukia. Šiuo požiūriu į mūsų gyvenimą reikėtų žiūrėti kaip į iš mirties gautą paskolą, o miegas tada būtų šios

paskolos kasdienės palūkanos. Mirtis atvirai reiškiasi kaip individo pabaiga, tačiau šitame individe glūdi naujos būtybės gemalas. Todėl iš visų mirštančiųjų niekas nemiršta visam laikui, bet ir niekas iš to, kas gimsta, negauna absoliučiai naujos būties. Tai, kas miršta, pradingsta, bet lieka pradmuo, iš kurio atsiranda nauja būtybė, įžengianti dabar į būtį nežinodama, iš kur ateina ir kodėl yra kaip tik tokia, kokia yra. Tai sudaro *palingenezės* paslaptį, su kurios aiškinimu galima susipažinti mano pagrindinio veikalo antro tomo 41 skyriuje [t. 2, p. 590–651]. Darosi suprantama, kad visose šiuo metu gyvenančiose būtybėse glūdi visų ateityje gyvensiančiųjų branduolys, tad šios būtybės tam tikra prasme jau dabar egzistuoja. Atrodo, tarsi kiekvienas žydintis ir klestintis gyvis mums sakyte sako: „Ko aimanuoji dėl gyvųjų laikinumo? Kaip aš galėčiau būti, jei visi tie, kurie buvo iki manęs, nebūtų mirę?“ Vadinasi, nors pasaulio scenoje pjesės ir kaukės keičiasi, bet artistai iš esmės lieka tie patys. Štai sėdime kartu, kalbamės ir dirginame vienas kitą, akys blizga ir balsai darosi skambesni; lygiai taip pat sėdėjo *kiti* prieš tūkstantį metų: viskas buvo tas pats, sėdėjo irgi *tie patys* ir po tūkstančio metų bus taip pat. Tas mechanizmas, kuris mums neleidžia šito suvokti, yra *laikas*.

Labai lengva būtų skirti *metempsichozę* kaip visos vadinamosios sielos perėjimą į kitą kūną ir *palingenezę kaip* individo *suirimą* ir susidarymą iš naujo, kai išlieka tik jo *valia* ir, įgaudama naujos būtybės pavidalą, įgyja naują intelektą; taigi individas ištirpsta kaip neutrali druska, o jo bazė

tada jungiasi su kita rūgštimi, sudarydama naują druską. Tas skirtumas tarp metempsichozės ir palingenezės, kurį taria esant Servijus, Vergilijaus komentatorius, ir kuris trumpai paminėtas Wernsdorffijaus „Dissertatio de metempsychosi“ (p. 48) yra klaidingas ir nieko vertas.

Iš Spence Hardy knygos „Manual of Buddhism“ (p. 394–396, dar plg. tos pačios knygos p. 429, 440 ir 445), taip pat Sangermanos „Burmese Empire“ (p. 6) bei iš žurnalo „Asiatic Researches“ vol. 6, p. 179 ir vol. 9, p. 256) aiškėja, kad budizme dėl pomirtinio gyvenimo esama egzoterinio ir ezoterinio mokymo: pirmasis – tai ne kas kita, kaip *metempsichozė* bramanizme, o antrasis – kur kas sunkiau suvokiama *palingenezė,* kuri labai daug kuo sutampa su mano teorija apie metafizinį valios pastovumą intelektui turint tik fizinį būvį ir todėl esant laikiną. *Παλιγγενεσία* [atgimimas] minima jau Naujajame Testamente[23].

Jei dabar, norėdami giliau įsiskverbti į palingenezės paslaptį, čia dar pasitelksime mano pagrindinio veikalo antro tomo 43 skyrių [t. 2, p. 660–678], tas dalykas, pasižiūrėjus į jį iš arčiau, atrodys taip, kad visą laiką vyriškoji giminė yra valios saugotoja, o moteriškoji – žmonių giminės intelektas, todėl žmonija išlaiko nenutrūkstamą pastovumą. Dėl tos priežasties kiekvienas turi tėviškąją ir motiniškąją sudedamąsias dalis: ir kaip tos dalys buvo sujungtos gimdymu, taip jos suardomos mirtimi, kuri ir yra individo pabaiga. Kaip tik to individo mirtį mes labiausiai apraudame jausdami, jog jis iš tikrųjų žūsta, nes buvo tik

sąjunga, kuri negrįžtamai liaujasi egzistavusi. Tačiau čia visuomet reikėtų atminti, kad intelekto paveldimumas iš motinos nėra toks lemtingas ir būtinas, kaip valios paveldimumas iš tėvo dėl antrinės ir grynai fizinės intelekto esmės bei visiškos jo priklausomybės nuo organizmo – ne vien smegenų, bet ir kitu atžvilgiu, – kaip apie tai buvo aiškinama mano minėtame skyriuje. Čia dar galiu pridurti, kad su Platonu sutariu tik tiek, kiek ir jis savo vadinamojoje sieloje skiria mirtingąją ir nemirtingąją dalis, tačiau jis kategoriškai kertasi su manimi ir tiesa, kai, panašiai kaip ir visi iki manęs gyvenę filosofai, intelektą laiko nemirtinga, o valią, t. y. troškimų ir aistrų buveinę, – mirtinga dalimi, kaip matyti iš dialogo „Timajas" (p. 386, 387 et 395; editio Bipontini). Tą patį teigia ir Aristotelis*.

Kad ir kaip gimdymu ir mirtimi, greta aiškios individų sąrangos iš valios ir intelekto, kurie paskui išsiskiria, keistai ir abejotinai viešpatautų fiziškumas, vis dėlto fiziškumo pamatą sudarantis metafiziškumas yra tokia absoliučiai heterogeniška esamybė, kad jo tatai neliečia, ir mes galime būti ramūs.

Taigi į kiekvieną žmogų galima žiūrėti dviem skirtingais aspektais: pirma, žmogus yra kažkada prasidedantis ir pasibaigiantis, greitai išnykstantis individas, *σκιᾶς ὄναρ* [šešėlio sapnas], negana

* Traktate „De anima" (I, 4; p. 408) jam jau iš pat pradžių lyg tarp kitko išsprūsta tai, kas glūdi jo širdyje, – kad *νοῦς* esąs *tikroji siela ir jis – nemirtingas*; bet tai įrodinėjama klaidingais teiginiais. *Neapykanta ir meilė* priklausančios ne sielai, o jos organui, laikinajai daliai!

to, jis turi įvairių didelių trūkumų ir nuolat kenčia, – antra vertus, žmogus yra nesunaikinama pirminė esmė, objektyvuojanti save visoje esamybėje ir gali, kaip tas Izidės paveikslas Saise, sakyti: *Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον* [Aš esu viskas, kas buvo, yra ir bus]. Šiaip jau šitokia būtybė galėtų ką nors ir geresnio veikti, nei įsikūnyti tokiame pasaulyje, kaip šis, nes tai – baigtinumo, kančios ir mirties pasaulis. Kas jame ir iš jo yra, turi baigtis ir mirti. Tačiau tą, kas nėra iš jo ir nenori iš jo būti, perskrodžia visagalė jėga tarsi žaibas, trenkiantis į viršų, ir tada nebėra nei laiko, nei mirties. Visus tuos prieštaravimus sujungti ir yra tikroji filosofijos tema*.

* Tikėti, kad gyvenimas esąs romanas, kuris, kaip tam Schillerio „dvasių regėtojui“, atrodo neturįs tęsinio, nes dažnai, kaip Sterne'o „Sentimental Journey“, nutrūksta viduryje teksto, ir estetiškai, ir morališkai būtų nesuprantama mintis.

Mums *mirtis* yra ir lieka *neigiamybė* – nutrūksta gyvenimas; bet ji turi turėti ir teigiamą pusę, tačiau jos mes nematome, nes mūsų intelektas visai nepajėgia jos suvokti. Todėl mes gerai suprantame, ką mirdami prarandame, bet ne tai, ką per ją laimime.

Intelekto netektis, kurią *valia* patiria dėl *mirties*, – o valia čia kaip žūstančio reiškinio pamatas ir daiktas pats savaime yra nesunaikinama – yra kaip tik šitos individualios valios *Leta*, be kurios ji prisimintų daugybę reiškinių, kurios pamatas ji jau yra buvusi.

Ar mirdamas žmogus neturėtų savo individualybę nusimesti kaip seną drabužį ir džiaugtis nauja ir geresne būtimi, kurią dabar, gavęs pamokymą, įgis.

Jei *Pasaulio dvasiai* būtų pareikštas priekaištas, kad ji naikinanti individus jiems neilgai pagyvenus, ji atsakytų: „Tik pasižiūrėkite į juos, šituos individus! Pasižiūrėkite į jų trūkumus, juokingą jų elgesį, negeroves ir šlykštybes! Ir juos aš turėčiau laikyti visą laiką?!“

Tarkim, kad *Demiurgui* pasakyčiau: „Ar nevertėtų, užuot pusiau stebuklingai be paliovos vis darius naujus žmones, o jau gyvuosius – naikinus, galų gale pasitenkinti esamaisiais ir palikti juos egzistuoti per amžių amžius?“

Tikriausiai jis atsakytų taip: „Jie patys juk nori daryti naujus, aš turiu rūpintis, kad būtų vietos. Sutinku, jei to nebūtų! Nors, tarp mūsų šnekant,

§ 141

Linksmas pabaigos dialogas

Trasimachas. Trumpai drūtai, kas aš būsiu po mirties? Sakyk aiškiai ir tiksliai!

Filaletas. Viskas ir niekas.

Trasimachas. Štai ir turime: vietoj problemos sprendimo – prieštaravimas! Nuvalkiota dainelė.

Filaletas. Mėginimas į transcendentinius klausimus atsakyti imanentiniam pažinimui sukurta kalba gali, žinoma, susidurti su prieštaravimais.

Trasimachas. Ką vadini transcendentiniu ir ką imanentiniu pažinimu? Tiesa, man šitie posakiai irgi žinomi iš mano profesoriaus, bet tik kaip mielojo Dievulio predikatai, Dievulio, kuriam vienam, kaip ir dera, visa jo filosofija ir skirta. Jeigu Dievas įsitaisęs pasaulio viduje, jis yra imanentinis, jeigu jis sėdi kur nors ne jame – jis yra transcendentinis. Kaip matai, šitas dalykas yra aiškus, jį galima suvokti! Čia žinai, už ko nusitverti. Tačiau tavo senamadiškos dirbtinės Kanto kalbos joks žmogus nesupranta. Dabarties laiko samprata yra vokiečių mokslo metropolija.

Filaletas (patyliukais sau). Vokiečių filosofinis vėjavaikiškumas.

Trasimachas. Ištisa didžių vyrų sukcesija, tokių kaip didysis Schleiermacheris ir dvasios milžinas Hegelis taip grąž-, tai yra taip pastūmėjo, į

šitaip vis gyvenanti ir šitaip vis besimalanti giminė, neturėdama jokio kito tikslo, išskyrus tokį egzistavimą, objektyviai būtų juokinga ir nuobodi – nepalyginti juokingesnė ir nuobodesnė, nei tau gali atrodyti. Tik pamėgink įsivaizduoti!"

Aš sakau: „Na, jie vienaip ar kitaip galėtų ką nors sumanyti".

priekį, kad visa tai jau seniai praeiti dalykai ir jų niekas nebežino. Tad ką tie posakiai reiškia?

Filaletas. Transcendentinis yra toks pažinimas, kuris, pranokdamas visas patirties galimybes, siekia nustatyti daiktų esmę, nustatyti, kokie jie yra patys savaime, o imanentinis pažinimas neperžengia patirties galimybių ir todėl gali kalbėti tik apie reiškinius. Kaip individas tu baigsies sulig savo mirtimi. Tad individualumas nėra tavo tikroji ir paskutinioji būtis, veikiau tai tik jos apraiška: tai ne daiktas pats savaime, o tik jo reiškinys, atsirandantis laike ir todėl turintis pradžią ir pabaigą. O tavo esmė pati savaime nesusijusi nei su laiku, nei su pradžia, nei su pabaiga, nei su konkrečios individualybės riba, todėl negali būti iš individualybės ištraukta, bet yra visur ir visame kame. Taigi pirmąja prasme mirdamas tapsi nieku, antrąja – esi ir liksi viskas. Todėl ir sakiau, kad miręs būsi viskas ir niekas. Vargu ar į tavo klausimą galima teisingai atsakyti trumpiau, negu ši formuluotė, nors joje ir glūdi prieštaravimas, nes tu esi laike, o tavo nemirtingumas – amžinybėje. Todėl amžinybę galima dar pavadinti nesunaikinamumu be tęsinio, bet čia vėlgi susiduriame su prieštaravimu. Taip būna, kai transcendentiškumą reikia perkelti į imanentinį pažinimą – šis tada patiria tam tikrą prievartą, nes jam prikišama tai, kam jis iš prigimties nėra pritaikytas.

Trasimachas. Klausyk, jei mano individualybė neturi tęsinio, visas tavo peršamas nemirtingumas nevertas nė surūdijusios skatiko.

Filaletas. Gal vis dėlto su tavim dar susišnekėsim. Tarkim, aš garantuoju tavo individualybės tęstinumą, bet iškeliu sąlygą, kad prieš atsibusdamas tu tris mėnesius miegosi mirties miegu visiškai be sąmonės.

Trasimachas. Galima būtų sutikti.

Filaletas. Kadangi mes būdami be sąmonės visiškai neturime laiko nuovokos, mums absoliučiai vis tiek, ar, kol miegojome mirties miegu, sąmoningajame pasaulyje praėjo trys mėnesiai, ar dešimt tūkstančių metų. Juk ir viena, ir kita, jei esame sąžiningi, mes turime pripažinti. Vadinasi, tau nesvarbu, ar tau individualybė bus grąžinta po trijų mėnesių, ar po dešimties tūkstančių metų.

Trasimachas. Tiesą sakant, negaliu neigti.

Filaletas. Na, o jei prabėgus dešimčiai tūkstančių metų būtų visai pamiršta tave pažadinti, manau, kad po ano tokio gana trumpo tavo būties laikotarpio ėjęs ilgas nebuvimas bus tau tapęs tokiu įprastu, jog ta nelaimė neatrodys didelė. Tačiau viena aišku, kad tu šito nė kiek nejausi. Ir tu galėsi būti visai ramus, jei žinosi, kad paslaptingasis variklis, kuris palaiko dabartinę tavo būseną, ir po anų dešimties tūkstančių metų nė akimirką nebus sustojęs palaikyti ir judinti kitas tos pačios rūšies apraiškas.

Trasimachas. Aha?! Ir manai, kad šitaip lengvai ir nepastebimai nukniauksi mano individualybę? Tokiomis kalbomis *manęs* neapdumsi. Savo individualybės tąsą aš esu išsiderėjęs, ir jokiais varikliais bei apraiškomis neužkalbėsi danties. Ji man patinka, ir jos aš neatsisakysiu.

Filaletas. Vadinasi, savo individualybę laikai tokia malonia, puikia, tobula ir su niekuo nepalyginama, kad negali būti už ją geresnės, todėl nenorėtum jos keisti į kokią nors kitą, apie kurią būtų galima pasakyti, jog joje gyventi kur kas smagiau ir lengviau?

Trasimachas. Tu sakai: mano individualybė – tegu ji būna tokia, kokia yra, tai esu aš.

> Pasaulis tasai, jis man tai kas:
> Dievas Dievu, o aš – tai aš[24].

Aš, aš, aš noriu būti! *Tai man* svarbiausia, o ne būtis, kurią man pirma reikia įkalti į galvą, kad ji esanti mano.

Filaletas. Atsipeikėk! Ką tu kartoji: „Aš, aš, aš noriu būti“, – tu esi ne vien tai, o viskas, absoliučiai viskas, kas nors truputėlį turi sąmonės. Vadinasi, šitas tavo geismas yra kaip tik tai, kas *ne* individualu, o bendra visiems be išimties: jis kyla ne iš individualybės, o iš būties apskritai, iš kiekvieno, kuris *yra*, tiksliau sakant, kyla iš to, *per ką* jis yra, ir todėl yra patenkinamas būtimi *apskritai*, su kuria vienintele yra susijęs; čia neturima galvoje kokia nors konkreti, individuali būtis, nes į ją tavo geismas visai nėra orientuotas, nors kiekvieną kartą jam taip atrodo, nes įsisąmoninti jis negali kitaip, kaip per individualią būtį, ir todėl kiekvienąsyk į ją vieną ir teapeliuoja. Tačiau tai yra tik gryna regimybė, prie kurios, tiesa, individo neobjektyvumas yra prikibęs, bet kurią refleksija gali sugriauti ir nuo jos atplėšti. Kas taip karštai *netiesiogiai* reikalauja būties, yra ne kas

kitas, kaip individas, o tiesiogiai ir iš tikrųjų – tai valia gyventi apskritai, kuri visuose yra viena ir ta pati. Pati būtis yra laisvas valios kūrinys, sakytume, vien jos atspindys, todėl valia negali jos išvengti: valia vien per būtį yra laikinai patenkinama, ir tik tiek, kiek ji, toji amžinai nepatenkintoji, gali būti patenkinta. Individualybės jai yra visos vienodos: iš viso ji apie jas nekalba, nors atrodo, kad apie tai kalba individui, kuris tiesiogiai tik ją širdyje tegirdi. Taip padaroma, kad valia šią savo pačios būtį rūpestingai prižiūri, nes be jos nieko neišeitų, ir tuo užtikrina rūšies išlaikymą. Iš to aiškėja, jog individualybė yra ne tobulybė, o apribojimas, todėl ja atsikratyti nėra joks nuostolis, veikiau laimėjimas. Tad mesk iš galvos tuos savo rūpesčius: jei pažintum savo paties esmę kaip reikiant iki galo, t. y. kaip universalią valią gyventi, kas tu ir esi, tada jie tau pasirodys iš tikrųjų vaikiški ir be galo juokingi.

Trasimachas. Vaikiškas ir be galo juokingas esi tu pats ir visi filosofai; ir jei toks solidus žmogus kaip aš pusvalandį gaišta su šiais kvailiais, tai vien dėl to, kad norėjau pajuokauti ir prasiblaškyti. Dabar turiu imtis svarbesnių dalykų: garbė Dievui!



11

Teorijos apie būties nereikšmingumą papildymai

§ 142

Šį nereikšmingumą rodo pati būties forma – laiko ir erdvės nebaigtinumas palyginti su individo baigtinumu abiem atžvilgiais, trukmės neturinti dabartis kaip vienintelis tikrovės egzistavimo būdas, visų daiktų savitarpio priklausomybė ir santykinumas, nuolatinis tapsmas be būties, begalinis geismas be patenkinimo, nepaliaujamas mirties keliamas trikdymas kaip gyvybės palaikymo sąlyga, kol tas trikdymas vieną kartą bus įveiktas. *Laikas* ir visų daiktų *laikinumas* jame ir per jį yra tiktai forma, kuria valiai gyventi kaip daiktui pačiam savaime ir todėl amžinai atsiskleidžia jos siekio *nereikšmingumas*. *Laikas* daro tai, kad viskas kiekvieną akimirką mūsų rankose virsta nieku, ir todėl praranda bet kokią vertę.

§ 143

Tai, kas *buvo*, to daugiau *nebėra*, yra lygiai taip pat nereikšminga, kaip tai, ko *niekada* nėra buvę.

Bet visa, kas yra, kitą akimirką jau yra buvę. Todėl nereikšmingiausia dabartis aplenkia reikšmingiausią praeitį tuo, kad turi *tikrovę;* dėl tos priežasties dabartis santykiauja su praeitimi kaip kažkas su nieku.

Ir štai tu, pats nustebęs, *staiga* esi – po to, kai nesuskaičiuojamus tūkstančius metų nesi buvęs, bet netrukus lygiai tiek pat ilgai vėl nebūsi. „Tai absoliučiai neteisinga“, – sako širdis: net ir primityviam protui nuo tokių samprotavimų turi kilti laiko idealumo nuojauta. O šioji šalia erdvės yra tikrosios metafizikos raktas, nes per ją atsiranda vietos visai kitai daiktų tvarkai negu gamtoje. Štai kodėl Kantas toks didis.

Kiekvienam mūsų gyvenimo vyksmui tik akimirką priklauso tai, kas *yra,* o paskui visiems laikams – tai, kas *buvo.* Kiekvieną vakarą mes beturime vieną dieną mažiau. Stebėdami, kaip tirpsta ši trumpa mūsų laiko atkarpa, mes, ko gera, išprotėtume, jei mūsų esmės gelmėje neglūdėtų slapta nuovoka, jog mums priklauso niekados neišsenkantis amžinybės šaltinis, kuris nepertraukiamai atnaujina gyvenimo laiką.

Remiantis tokiais samprotavimais, kuriuos ką tik išdėsčiau, galima, žinoma, kurti teoriją, kad mėgautis dabartimi ir padaryti tai savo gyvenimo tikslu būtų didžiausia *išmintis,* nes reali yra vien tik ji, o visa kita – vien minčių žaismas. Tačiau lygiai taip pat sėkmingai šią teoriją būtų galima pavadinti *kvailyste,* nes to, ko kitą akimirką nebėra, kas negrįžtamai dingsta kaip sapne, rimtai siekti visai neverta.

§ 144

Mūsų būtis neturi kito pamato, kuriuo galėtų remtis, išskyrus nykstančią dabartį. Todėl jos esmei būdinga nuolatinio *judėjimo* forma, neturinti jokios galimybės virsti be paliovos mūsų siekiama ramybe. Ji panaši į nuokalne bėgantį žmogų: jeigu jis sustotų, turėtų pargriūti, o norėdamas išsilaikyti ant kojų, privalo tik bėgti; panašiai yra ir su ant piršto balansuojamu strypu, taip pat su planetomis, kurios, jei nustotų suktis, neišvengiamai nukristų ant savosios saulės. Vadinasi, nerimtis yra būties savybė.

Tokiame pasaulyje, kur neįmanomas joks stabilumas, jokia pastovi būsena, kur viskas nepaliaujamai juda ir keičiasi, skuba ir lekia, kur ant virvės išsilaikoma vien tik žingsniuojant ir krutant, nekyla net mintis apie palaimą. Palaimos negali būti ten, kur yra Platono „nuolatinis tapsmas ir niekada nėra buvimo". Pirmiausia, nė vieno nėra laimingo, visi, kol gyvena, siekia tariamos laimės, kurią retai tepasiekia, o jei ir pasiekia, tai tik dėl to, kad nusiviltų: taisyklė vis ta pati – kiekvienas galiausiai grįžta į uostą sudaužytu, stiebo netekusiu laivu. Tada jam jau visai vis tiek, ar buvo laiminigas, ar nelaimingas savo gyvenime, kuris susidėjo tik iš trukmės neturinčios dabarties, o nūnai jis yra pasibaigęs.

Šiaip negali atsistebėti, kaip žmonių ir gyvūnijos pasaulyje atsirado ir išlieka toks įvairus ir nesiliaujantis judėjimas veikiant dviem paprastoms varomosioms jėgoms – badui ir lytiniam potrau-

kiui, – kurioms, esant reikalui, dar truputį padeda nuobodulys, ir kad šios jėgos įstengia išlikti tokios sudėtingos šitą margą marionečių vaidinimą judinančios mašinos *primum mobile* [pirminiu judintoju].

Pasižiūrėję į tai iš arčiau, pirmiausia matome, kad neorganinis pasaulis kiekvieną akimirką yra veikiamas ir nuolat dildomas cheminių jėgų, kurios vienintelės dėl nenutrūkstamos materijos kaitos padarė įmanomą organinį pasaulį, be paliovos reikalaujantį papildymo, tai yra pagalbos iš išorės. Organinė gyvybė jau pati savaime panaši į ant delno balansuojamą lazdą, kurią visą laiką reikia judinti, ir todėl ji yra ištisinė reikmė, jai nuolat stinga ir trūksta. Kaip tik dėl šitos organinės gyvybės yra įmanoma sąmonė. Taigi visa tai yra *begalinė būtis*, o mąstyti *nebaigtinės* būties priešingybę reikštų ją įsivaizduoti ir kaip nepuolamą iš išorės, ir kaip nereikalingą išorinės pagalbos, todėl *ἀεὶ ὡσαύτως ὄν* [visados esančią tapačią sau], amžinoje ramybėje, *οὔτε γιγνόμενον οὔτε ἀπολλύμενον* [nei besirandančią, nei nykstančią], nekintamą, belaikę, neturinčią nei daugio, nei įvairovės [Platonas, „Timajas“, p. 27 D] – negatyvus būties pažinimas sudaro pagrindinę Platono filosofijos kryptį. Begalinės būties priešingybė – tai ta vieta, į kurią atveria kelią valios gyventi neigimas.

§ 145

Mūsų gyvenimo epizodai panašūs į stambiagabaritę mozaiką, kurios elementai iš arti nekelia

įspūdžio: norint pamatyti jų grožį, reikia atsitraukti. Todėl būtina suprasti, kad „siekti ko nors trokštama“, – vadinasi, dirbti tuščią darbą, nors visą laiką gyvename laukdami ko nors geresnio, apgailestaudami neretai ilgimės praeities. Tuo tarpu dabartis tik laikinai taip priimama ir nelaikoma kuo nors kita, o tik keliu į tikslą. Tad daugelis žmonių, savo būties saulėlydyje pažvelgę atgalios, suvoks, jog visą gyvenimą praleido gyvendami *ad interim* [šia diena], ir nustebs pamatę, kad tai, ką jie taip nevertindami ir nesigėrėdami leido prabėgti, ir buvo jų gyvenimas, buvo kaip tik tai, ko laukdami jie gyveno. Toks paprastai yra žmogaus gyvenimas: žmogus, likimo apkvailintas, įšoka tiesiai mirčiai į glėbį.

Prie viso to dar prisideda individualios valios nepasotinamumas: kiekvienas ko nors išsipildymas kelia naują norą ir geismą, vyrauja amžinas nepasitenkinimas, ir taip be galo, be krašto! Tas nepasotinamumas iš esmės remiasi tuo, kad valia pati savaime yra visų pasaulių viešpats, kuriam viskas priklauso, kurį dėl to galėtų patenkinti ne dalis, bet visuma, o ši yra begalinė. Mums turi pasidaryti nepaprastai graudu pasižiūrėjus, kaip klaikiai nedaug tereikia šitam pasaulio viešpačiui reikštis individualiai: dažniausiai tik tiek, kiek pakanka išlaikyti individualų kūną – dėl to labai skaudu.

§ 146

Dabartiniu dvasinės impotencijos laikotarpiu, kai garbinamas bet kokios rūšies blogis, laikotar-

piu, kuris gana taikliai save apibūdina paties susikurtu ne tik pretenzingu, bet ir kakafonišku žodžiu „dabarlaikis", tarsi tas *dabar* būtų *dabar* *κατ' ἐξοχήν* [su dar kažkuo], kuriam priartinti visi kiti *dabar* tik ir teegzistavo, taigi dabartiniu laikotarpiu net ir panteistai nedrįsta teigti, kad gyvenimas esąs, jų nuomone, „savitikslis". Jei ši mūsų būtis būtų galutinis pasaulio tikslas, jis būtų pats kvailiausias tikslas, kurį kas nors kada nors nubrėžė, nesvarbu, ar mes patys, ar kas kitas.

Iš pradžių gyvenimas iškyla kaip uždavinys, būtent kaip uždavinys jį išlaikyti, *de gagner sa vie*. Kai šis uždavinys išspręstas, įgytasis dalykas tampa našta; tada iškyla antras uždavinys – juo disponuoti, kad kaip nors atsigynus nuo nuobodulio, kuris kiekvieną aprūpintą gyvenimą puola nelyginant tykantis maitvanagis. Vadinasi, pirmasis uždavinys yra ką nors įgyti, o antrasis – įgytąjį dalyką padaryti nejaučiamą, nes kitaip jis tampa našta.

Kai pamėgini *vienu* žvilgsniu aprėpti žmonių pasaulio visumą, visur pamatai nenuilstamą kovą, didžiules grumtynes įtempus visas kūno ir dvasios jėgas dėl gyvenimo ir būties, stengiantis įveikti gresiančius ir kas akimirką iškylančius įvairių rūšių pavojus ir blogio apraiškas. Ir kai paskui pagalvoji apie viso to kainą, t. y. kiek kainuoja ta būtis ir pats gyvenimas, pastebi, kad esama vieno kito beskausmės egzistencijos tarpelio, kurį tuoj pat apninka nuobodulys, ir naujos bėdos viskam padaro galą.

Tai, kad už *vargų* slypi *nuobodulys*, kuris užpuola net šiek tiek protingesnius gyvulius, rodo, jog gyvenimas neturi *tikro turinio*, o *judėti* jį verčia vien reikmės ir iliuzija: kai tik šis judėjimas sustoja, dienos švieson iškyla visa būties nykuma ir tuštybė.

Tai, kad žmogaus būtis panaši į savotišką maišalynę, pakankamai matyti iš to, jog žmogus yra nelyginant reikmių konkrementas: sunkus šių reikmių patenkinimas jam nieko kitko nesuteikia, išskyrus beskausmę būseną, kurioje laukia vien nuobodulys, o šis aiškių aiškiausiai rodo būtį neturint jokios vertės – šitaip pajaučiama vien jos tuštybė. Jei gyvenimas, kurio taip trokšta mūsų esybė ir būtis, turėtų teigiamą vertę ir realų turinį, nuobodulio išvis negalėtų būti: pati būtis turėtų sudaryti mūsų turinį ir mus patenkinti. Na, o mes džiaugiamės būtimi ne kitaip, kaip, pirma, įgyvendindami savo siekius, kai toluma ir kliūtys vaidenasi galėsiančiu mus patenkinti tikslu – jį pasiekus, ta iliuzija dingsta; antra, pasinerdami į grynai intelektinę veiklą, kurioje tarsi pasitraukiame iš gyvenimo, kad pasižiūrėtume į jį iš šalies lyg žiūrovai teatro ložėse. Net juslinis pasitenkinimas yra vien nuolatinis geismas, kuris tuoj liaujasi, kai tikslas būna pasiektas. Vos tik ateina akimirka, kai nedirbame nei viena, nei kita, o esame palikti tik būties valiai, iškart pajaučiame jos tuštumą ir nereikšmingumą. Netgi iš mums būdingo ir nepanaikinamo godaus stebuklingų dalykų vaikymosi matyti, kaip mums malonu regėti

nutrūkstant tą nuobodžią įprastinę kasdienybės tėkmę. Taip pat ir diduomenės prabanga bei visokios puikybės, prašmatnybės bei šventės iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip bergždžios pastangos ištrūkti iš tikros mūsų būties menkystės. Nes, pasižiūrėjus blaiviu žvilgsniu, ko verti brangakmeniai, perlai, plunksnos, raudonas aksomas žvakių šviesoje, šokėjai ir striksėtojai, kaukių baliai ir panašūs dalykai? Dar joks žmogus nesijautė visiškai laimingas dabartyje, nebent būdamas girtas.

§ 147

Kad tobuliausias valios gyventi reiškinys, iškylantis funkcionuojant tame taip be galo sudėtingame žmogaus organizme, turi virsti dulkėmis ir visa jo esmė, visi jo siekiai galų gale akivaizdžiai pradings – štai tas naivus visais laikais galiojantis tikras ir sąžiningas prigimties sprendimas, o tai reiškia, kad visi šios valios siekiai iš esmės yra nereikšmingi. Jeigu jie turėtų kokią nors vertę, būtų kas nors, kas neišvengiamai turi būti, tada jos tikslas nebūtų nebūtis. Ši nuojauta išsakyta viename gražiame Goethe's eilėraštyje:

Stovi ant aukšto bokšto ten
Tauri dvasia herojaus...[25]

Mirties būtinybė kildintina pirmiausia iš to, kad žmogus yra tik reiškinys, ne daiktas pats savaime, taigi ne *ὄντως ὄν* [tikrai esantis][26]. Jeigu žmogus būtų toks, jis nebūtų baigtinis. O tai, kad tik tokio tipo reiškiniuose gali reikštis jų pamatą

sudarantis daiktas pats savaime, yra pastarojo ypatybė.

Kas yra tarp mūsų gyvenimo pradžios ir pabaigos? Tarp ko jis nusidriekia? Pradžioje yra troškimų kvaitulys ir sužavėjimas palaima, pabaigoje – visų organų sutrikimas ir lavonų pelėsių tvaikas! Gerovės ir malonumų atžvilgiu gyvenimas toje atkarpoje visą laiką eina nuokalnėn: svajinga vaikystė, linksma jaunystė, vargų kupina branda, paliegusi, dažnai apgailėtina senatvė, paskutiniosios ligos kančios ir pagaliau kova su mirtimi; ar nesusidaro įspūdis, kad būtis – tai tiesiog klaidingas žingsnis, kurio padariniai iš lėto nepaliaujamai ryškėja?

Teisingiausia būtų, jei gyvenimą laikytume *desengaño*, nusivylimu: viskas gana aiškiai į tai nukreipta.

§ 147[a]

Mūsų gyvenimas – *mikroskopiškas*: tai neskaidomas taškas, kurį gana didelį ir ištęstą išvystame pro dvi stiprias linzes – erdvę ir laiką.

Laikas yra mūsų smegenų įtaisas – kad *absoliučiai nereikšmingai* daiktų ir mūsų pačių *būčiai* per trukmę suteiktume realybės regimybę.

Kaip kvaila apgailestauti ir verkšlenti, kad praeityje liko neišnaudota proga pasiekti vienokią ar kitokią laimę arba patirti malonumą! Ką iš viso to dabar turėtume? Sudžiūvusią prisiminimo mumiją. Taip yra su viskuo, ką iš tikrųjų esame išgyvenę. Tačiau pati *laiko forma* yra tarsi specialiai

apskaičiuota priemonė atskleisti mums žemiškųjų malonumų *nereikšmingumą*.

Mūsų ir visų gyvių būtis nėra nei tvirtai esanti, nei bent laikinai pastovi: ji yra *vien existentia fluxa* – nuolatinis kismas, nelyginant vandens verpetas. Mūsų kūno *forma* tam tikrą laiką apytiksliai lieka tokia pati, bet tik esant sąlygai, kad materija nepaliaujamai keistųsi: senoji būtų šalinama, naujoji – įgyjama. Todėl svarbiausias visų minėtų būtybių darbas yra rūpintis, kad nenutrūktų tam reikalui tinkamos materijos tiekimas. Drauge jos suvokia, kad šitaip sutvarkyta būtis tęsis, kaip sakyta, tik tam tikrą laiką, todėl jos, prieš pasitraukdamos iš gyvenimo, stengiasi ją perduoti kitoms jų vietą užimsiančioms būtybėms: šis siekis savimonėje reiškiasi lytinio potraukio forma ir iškyla taip pat kitų sąmonėje, kitaip tariant, objektyviai tai įkūnyta genitalijų pavidalu. Tą potraukį galima palyginti su perlų vėriniu, kur greitai vienas kitą keičiantys individai atitiktų perlus. Jei įsivaizduotume šitą sukcesiją vykstant greičiau ir visoje virtinėje, kur pavieniai nariai išlaiko tik formą, regėtume nuolat kintančią medžiagą, tada suvoktume, kad turime tik tarsi-būtį. Ši pažiūra sudaro ir Platono teorijos pamatą apie pavieniui egzistuojančias *idėjas* ir jas atitinkančių daiktų šešėlinę prigimtį.

Kad daiktų pačių savaime atžvilgiu mes tesame *tik reiškiniai*, įrodo, paaiškina ir išryškina tai, jog mūsų būties *conditio sine qua non* [būtina sąlyga] yra nuolatinis materijos atidavimas ir gavimas, maitinimasis, kurio reikmė nuolat kartojasi;

tuo mes panašūs į dūmus, liepsną ar fontano vandens čiurkšlę – reiškinius, kurie išblėsta arba nutrūksta, kai tik liaujasi atitinkama materijos prietaka.

Galima dar ir taip pasakyti: *valia* gyventi – tai vien reiškiniai, tampantys absoliučiu *nieku*. Tačiau šis niekas lieka valioje gyventi, stūkso ant jos pamato. Tai, žinoma, tamsus dalykas.

Jei nusigręšime nuo pasaulinio vyksmo stebėjimo stambiu mastu, nuo labai sparčios žmonių kartų kaitos bei jų efemeriškos tariamos būties ir atkreipsime akis į *žmogaus gyvenimo detales*, kaip, sakysime, yra vaizduojama komedijose, patirtą įspūdį galėsime palyginti su vaizdu, kurį išvystame pažvelgę pro mikroskopą į infuzorijų knibždantį vandens lašą arba šiaip į kokį plika akimi nematomą sankaupą parazitų, kurių uoli veikla ir tarpusavio kova mums kelia juoką, nes ir tokioje mažytėje erdvėje čia, ir trumpiausioje laiko atkarpoje ten didžiulis ir rimtas aktyvumas atrodo komiškas.



12

Teorijos apie pasaulio kančią papildymai

§ 148

Jei mūsų gyenimo pagrindinis ir tiesioginis tikslas nėra kančia, tai tada mūsų būtis yra labiausiai tikslo neturintis dalykas pasaulyje, nes absurdiška manyti, kad begalinis, su gyvenimo vargais susijęs skausmas, kurio pasaulyje devynios galybės, turėtų būti betikslis ir visai atsitiktinis. Mūsų jautrumas skausmui bemaž neturi ribų, o jautrumas malonumams yra ribotas. Kiekviena pavienė nelaimė atrodo kaip išimtis, tačiau nelaimė apskritai yra taisyklė.

§ 149

Kaip upelis teka nekeldamas sūkurių, kol nesusiduria su kliūtimis, taip ir žmogiškoji bei gyvuliškoji prigimtis sutvarkyta taip, jog tai, kas vyksta ne mūsų valia, nekrinta į akis ir nejaudina. Jei ką nors pastebime, tai todėl, kad vyksmas neatitiko mūsų valios, kad būta tam tikro kliuvinio. Taigi visa, kas neatitinka mūsų valios, stoja

jai skersai kelio ir jai priešinasi, kitaip sakant, tai, kas nemalonu ir skausminga, mes pajaučiame tiesiogiai, iškart ir labai aiškiai. Kaip *nejaučiame* viso savo kūno sveikumo, o tik tą vietelę, kur spaudžia batas, lygiai taip negalvojame apie visus gerai besiklostančius reikalus, bet vien apie kokį nors nereikšmingą mažmožį, kuris gadina nuotaiką. Tuo remiasi mano dažnai pabrėžiama sveikatos ir laimės neigiamybė palyginti su skausmo teigiamybe.

Aš nežinau didesnio absurdo už tą, kuris būdingas daugumai metafizinių sistemų, skelbiančių blogį kaip kažką neigiama*; iš tikrųjų jis yra teigiamybė, pats save padarantis jaučiamą; o gėris, t. y. įvairialypė laimė ir visoks pasitenkinimas, yra neigiamybė – noro panaikinimas ir kančios nutraukimas.

Su šia mintimi dera ir tai, kad džiaugsmus mes paprastai suvokiame kaip esančius toli nuo mūsų lūkesčių, o skausmus – kaip lūkesčius pranokstančius dalykus.

Kas daug nesvarstydamas norėtų patikrinti teiginį, jog pasaulyje malonumai pranoksta skausmus ar bent abiejų esama po lygiai, tegu palygina jausmą gyvulio, kuris ėda kitą gyvūną, su pastarojo jausmu.

§ 150

Pati veiksmingiausia paguoda kiekvienos nelaimės, kiekvienos kančios atveju – pasižiūrėti į

* Ypač ryžtingas šiuo atžvilgiu yra Leibnizas, kuris („Teodicėja", § 153) šį dalyką stengiasi sustiprinti primityviais, pasigailėjimo vertais sofizmais.

kitus, kurie yra dar nelaimingesni, ir tai gali kiekvienas. Tačiau kas iš to visumai?

Mes panašūs į tuos pievoje besiganančius avinėlius, kai mėsininkas akimis jau renkasi vieną ar kitą iš jų: ir mes, gyvendami savo palaimingas dienas, nežinome, kokią negandą kaip tik dabar rengia mums likimas – ligą, persekiojimą, nuskurdimą, suluošinimą, apakimą, išprotėjimą, mirtį ar dar ką nors.

Istorija vaizduoja mums tautų gyvenimą ir neranda nieko geresnio papasakoti, kaip vien apie karus ir sukilimus: taikos metai čia pasirodo kaip trumpos pertraukos, tarpuveiksmiai – tik kartą kitą. Lygiai taip pat ir pavienio žmogaus gyvenimas yra nepaliaujama kova, ne tik suprantant ją metaforiškai – kaip galinėjimąsi su vargais ar nuoboduliu, bet ir kaip tikrą kovą su kitais. Žmogus visur randa priešininkų, gyvena nuolat kovodamas ir miršta su ginklu rankoje[27].

§ 151

Prie mūsų būties kankynės nemažai prisideda ir *laikas*: jis nuolat mus gena, neduodamas atsikvėpti; kiekvienam iš paskos jis eina tarsi dresiruotojas su botagu rankoje. Jis nespaudžia tik to, kurį pasmerkė nuoboduliui.

§ 152

Panašiai, kaip mūsų kūnas susprogtų, jei nebeliktų atmosferos slėgio, taip, pašalinus iš žmogaus gyvenimo vargus, sunkumus, nemalonumus ir

siekių žlugimą, jo puikybė tiek padidėtų, kad jei ir neištiktų sprogimas, tai būtų prieita iki nevaržomos kvailystės, net siuto. Kiekvienam visą laiką reikia tam tikros rūpesčių, skausmo ar bėdų porcijos, kaip laivui – balasto, kad jis judėtų stabiliai ir nekrypuodamas.

Beveik visų žmonių likimas yra toks, kad gyvenime jiems tenka vien *plušėti*, *kamuotis*, *stengtis* ir *vargti*. O jei visi norai vos atsiradę išsipildytų, iš ko tada turėtų susidėti gyvenimas, kaip tada reikėtų leisti laiką? Perkelkime žmonių giminę į *pasakų karalystę*, kur viskas savaime randasi ir kepti balandžiai skraido, kur kiekvienas kaipmat aptinka savo numylėtinę ir lengvai ją užvaldo. Tada žmonės ims mirti iš nuobodulio arba užsiners kilpas ant kaklo, arba pradės vienas su kitu kovoti, vienas kitą smaugti ir žudyti ir taip prisidarys kur kas daugiau bėdų, nei dabar gamta yra jiems suteikusi. Vadinasi, tokiai padermei nėra kitos arenos, kitokios būties.

§ 153

Jei grįšime prie minties, kad gerovė ir malonumai yra neigiamybės, o skausmas – teigiamybė, tai konkretaus žmogaus gyvenimo sėkmę reikėtų vertinti ne pagal džiaugsmus ir malonumus, o pagal kančios nebuvimą kaip teigiamą dalyką. Tačiau tada gyvūnų likimas pasirodys pakenčiamesnis už žmogaus likimą. Panagrinėkime abu dalykus smulkiau.

Kad ir kokios įvairios yra tos formos, kuriomis reiškiasi žmogaus laimė ir nelaimės, skatinančios siekti laimės, o nuo nelaimių bėgti, bet materialusis viso to pamatas yra kūniškasis malonumas arba skausmas. Tačiau tas pamatas yra labai siauras: tai sveikata, maistas, saugojimasis nuo drėgmės ir šalčio bei lytinis pasitenkinimas arba visų tų dalykų stoka. Taigi žmogus šių realių fizinių malonumų nepatiria daugiau už gyvūną, nebent, turėdamas pajėgesnę nervų sistemą, išgyvena ne tik stipresnį malonumą, bet ir stipresnį skausmą. Tačiau kokie didžiuliai, palyginti su gyvūnais, yra jame kylantys afektai! Kaip nepalyginamai giliau ir stipriau sujaudinama jo širdis, kad galiausiai įgytų to paties – sveikatos, maisto, drabužių ir t. t.!

Taip yra pirmiausia todėl, kad žmogus viską be galo sustiprina mąstymu apie tai, ko nėra, ir apie tai, kas gali būti, ir tada gyvenimą apninka rūpesčiai, baimė, viltis ir pareikalauja iš jo kur kas daugiau nei dabartinė malonumų ir kančių, būdingų tik gyvūnams, realybė. Gyvūnų refleksijoje nėra džiaugsmų ir kančių kondensatoriaus, todėl jų džiaugsmai ir kančios negali kauptis, kaip būna, kai žmogų veikia prisiminimai, ir jis įsivaizduoja ateitį; gyvūnų kančia išlieka dabartyje; net jeigu ji kartojasi begalę kartų iš eilės, vis tiek ji visuomet patiriama tik kaip pirmą kartą atsiradusi dabar, ji negali sumuotis, – štai kodėl gyvūnai tokie pavydėtinai nerūpestingi ir ramūs. O žmoguje, veikiant refleksijai ir visam kam, kas su ja susiję, iš anų malonumų ir kančios elementų,

bendrų ir žmogui, ir gyvūnams, išsirutulioja tokia savo laimės ir nelaimių stiprinimo galimybė, kad žmogus gali patirti momentinį susižavėjimą, net ekstazę arba iš nevilties atimti sau gyvybę. Geriau į viską įsižiūrėjus, procesas būtų toks. Savo reikmes, kurios iš pradžių ne ką sunkiau patenkinamos nei gyvūnų, žmogus sąmoningai didina norėdamas sustiprinti malonumus: todėl atsiranda prabanga, skanėstai, tabakas, opiumas, svaiginantys gėrimai, prašmatnumai ir visa, kas su tuo susiję. Dar prisideda, taip pat dėl refleksijos, vien tik žmogaus naudai trykštantis malonumų – suprantama, ir kančios, – šaltinis, teikiantis jam be galo daug rūpesčių, netgi daugiau nei visi kiti sielvartai. Tai ambicija ir garbės bei gėdos jausmas, paprastai sakant, jo požiūris į kitų nuomonę apie jį. Šitai tampa įvairių įvairiausiais, dažnai labai keistais pavidalais besireiškiančiu, beveik visus jo fizinius malonumus ir kančias pranokstančiu tikslu. Tiesa, žmogus lenkia gyvūnus tuo, kad turi grynai intelektinių malonumų, kurie yra labai niuansuoti – pradedant naiviausiais pokšteliais, tuščiomis kalbomis ir baigiant dvasiniais žygdarbiais, – tačiau kaip to atsvaras prie jo kančių prisideda dar nuobodulys, kuris gyvūnui, bent gyvenančiam natūraliomis sąlygomis, yra svetimas: nelaisvėje protingiausieji iš jų gali jausti šiokių tokių jo požymių, o žmonėms jis tampa tikra rykšte, ypač aiškiai matoma, kai pasižiūri į armiją tų pasigailėjimo vertų menkystų, kurioms niekas daugiau nerūpi, išskyrus troškimą prisikimšti piniginę, o ne įsidėti ką nors į galvą, ir kurioms kaip tik

jų gerovė tampa bausme, nes ji pasmerkia jas kankinamam nuoboduliui, nuo kurio bėgdamos jos tai zuja aplinkui, tai slampinėja nieko neveikdamos, tai leidžiasi į keliones, ir visur, vos tik pasirodžiusios, tuoj baimingai teiraujasi, kokie tos vietovės *ištekliai*, panašiai kaip stokojantysis ieško *pagalbos šaltinių*, nes ne kas kita, o vargai ir nuobodulys sudaro du priešingus žmogaus gyvenimo polius. Galiausiai reikėtų pridurti, kad žmogui prie jo lytinės funkcijos dar prisideda tik jam būdingas, nepaprastai įnoringas partnerės rinkimasis, sukeliantis įvairaus aistringumo meilę, kuriai aptarti antrame savo pagrindinio veikalo tome skyriau išsamų skyrių[28]. Dėl to meilė jam tampa ilgų kančių ir trumpo džiaugsmo šaltinis.

Reikia tik stebėtis, kaip dėl mąstymo, to žmogiškojo priedo, kurio neturi gyvūnai, ant to paties menko kančių ir džiaugsmų, nesvetimų ir gyvūnams, pamato išauga didžiulis žmogaus laimės ir nelaimių statinys, sukeliantis jam tokių stiprių sielos afektų, aistrų ir sukrėtimų, kad jų pėdsakus nesunkiai gali išskaityti iš jo veido bruožų, o iš tikrųjų galų gale čia yra tik tie patys dalykai, kurie prieinami ir gyvūnams, tik šiems nepalyginti mažiau reikia dėl to draskytis ir kankintis. Tad žmogus skausmo patiria kur kas daugiau nei malonumų, ir jo dar padaugėja, nes tiktai žmogus *žino*, kad mirs; gyvūnas nuo mirties bėga tik instinktyviai, nesuprasdamas, kas ji iš tikrųjų yra, todėl nepajėgia jos tikrai suvokti – ne taip kaip žmogus, kuriam ši perspektyva nuolat vaidenasi prieš akis. Iš gyvūnų tik nedaugelis miršta natū-

ralia mirtimi: dauguma jų gyvena tik tiek, kiek reikia populiacijai pratęsti, o paskui, jei nežūsta anksčiau, tampa kitų grobiu; tuo tarpu tik žmogui pavyko pasiekti, kad jo giminei vadinamoji natūralioji mirtis virto taisykle, kuri vis dėlto turi daugybę išimčių. Todėl gyvūnams geriau nei žmogui. Tačiau žmogus pasiekia savo tikrąjį gyvenimo tikslą lygiai taip pat retai kaip ir gyvūnai, nes jo gyvensenos nenatūralumas, nors stengiamasi ir sielojamasi, ir dėl jo atsiradęs rasės išsigimimas jam retai suteikia tą galimybę.

Gyvūnai grynąja būtimi yra kur kas labiau patenkinti negu žmonės; absoliučiai ja patenkinti yra augalai, o žmogus – priklausomai nuo jo bukumo laipsnio. Todėl gyvūnų gyvenime mažiau kančios, bet ir mažiau džiaugsmų negu žmogaus gyvenime. Taip yra todėl, kad gyvūnai, viena vertus, neturi *rūpesčių ir nerimo*, kaip ir kančių, antra vertus, jiems išties nepažįstama ir *viltis*, taigi ir džiaugsmingos ateities numatymas mintimis, tad jiems neprieinama šį numatymą lydinti, vaizduotėje atsirandanti palaiminga fantasmagorija, tas mūsų dažniausių ir didžiausių džiaugsmų ir malonumų šaltinis, vadinasi, šia prasme gyvūnai yra beviltiški abiem atžvilgiais, nes jų sąmonė, ribojama to, ką regi, neperžengia dabarties; dėl to gyvūnams nesvetima itin trumpalaikė baimė ir viltis – tik tiek, kiek jie yra susiję su regimais objektais; o žmogaus sąmonė turi tokį akiratį, kuris aprėpia visą gyvenimą ir net peržengia jo ribas. Tačiau dėl viso to gyvūnai palyginti su mumis *vienu* atžvilgiu atrodo tikrai išmintingi: jie patiria ramų ir

nedrumsčiamą dabarties malonumą. Gyvūnijos pasaulis – tai įkūnyta dabartis: akivaizdi gyvūnų ramybė, su kuria jie patiria dabartį, dažnai sugėdina mūsų minčių ir rūpesčių sudirgintą ir nepatenkintą būseną. Ir net minėtų vilčių ir numatymo džiaugsmų mes negauname veltui. Tas malonumas, kurį žmogus, tikėdamasis ir laukdamas būsimo pasitenkinimo, iš anksto išgyvena, paskui dėl to, kad buvo užbėgta už akių tikrajam malonumui, nuo jo atsitraukia, ir tada dar mažiau tuo bepasitenkina. O gyvūno nedrumsčia nei išankstinis, nei išsamprotautas malonumas: dabartį ir realybę jis išragauja iki dugno. Lygiai taip pat ir negandos gyvūną teslegia tik savo tikruoju, savo pačių svoriu, tuo tarpu mums baiminimasis ir numatymas, *ἡ προσδοκία τῶν κακῶν* [blogio bijojimas], šį jausmą dažnai sustiprina dešimteriopai.

Ne kas kita, o šis gyvūnams būdingas *visiškas ištirpimas dabartyje* daug prisideda prie to džiaugsmo, kurį mums suteikia naminiai gyvūnai: jie yra personifikuota dabartis ir tam tikra prasme padaro mus jautresnius kiekvienai neapsunkintai ir nesudrumstai valandos vertei; mes patys savo mintimis dažnai tokias akimirkas tarsi peršokame jų nė nepastebėdami. Tačiau šia gyvūnų savybe – tenkintis grynąja būtimi daugiau negu mes – egoistas ir beširdis žmogus piktnaudžiauja, ir dažnai taip šlykščiai, kad gyvūnui nepalieka nieko daugiau, kaip vien tik nuogutėlę būtį: paukštį, kuriam yra įgimta apskrieti pusę pasaulio, jis įkiša

į kelių sprindžių narvą, kur tas, stumdamas dienas ir trokšdamas mirties, nesiliauja raudojęs, nes

... l'uccello nella gabbia
Canta non di piacere, ma di rabbia,

[...narve paukštelis gieda,
Ne džiaugsmo giesmę linksmą, o iš pykčio,]

o savo ištikimiausią bičiulį, tokį protingą šunį, jis pririša grandine! Į šunį visuomet žiūriu su nuoširdžia užuojauta ir didžia neapykanta jo šeimininkui, ir patenkintas prisimenu prieš kelerius metus laikraštyje „Times" aprašytą atsitikimą: vienas lordas, laikęs didelį kiemsargį šunį, panoro eidamas per kiemą jį paglostyti, bet tas kibo ir sukandžiojo jam visą ranką iki pat peties – ir padarė visiškai teisingai! Tuo jis norėjo pasakyti: „Tu esi ne mano šeimininkas, o mano šėtonas, pavertęs mano trumpą gyvenimą pragaru". Tegu taip atsitinka kiekvienam, kuris užneria šuniui ant kaklo grandinę!

§ 154

Kadangi ankstesnis svarstymas rodo, jog žmogaus gyvenimą, palyginti su gyvūnais, daro skausmingesnį ne kas kita, kaip didesnė pažinimo galia, mums darosi nesunku tai aiškinti bendresniu dėsniu ir į tuos dalykus pažvelgti plačiau.

Pažinimas pats savaime iš esmės nėra skausmingas. Skausmas susijęs tik su *valia* ir jis atsiranda tada, kai valiai neleidžiama reikštis, kai jai kliudoma ir ji žlugdoma, bet vis tiek būtina, kad šiuos kliudymus lydėtų pažinimas. Kaip šviesa

patalpą apšviečia tik tada, kai joje yra šviesą atspindinčių daiktų, kaip garsui reikia rezonanso, ir jis iš viso kur kas geriau girdimas, kai oro bangos lūžta susidurdamos su kietais kūnais, ir todėl pavienėse kalnų viršūnėse jis aiškiai silpnesnis – net dainavimas lauke nebūna labai efektingas, – lygiai taip pat ir *valios* slopinimą, kad jis būtų jaučiamas kaip skausmas, turi lydėti *pažinimas*, kuris pats savaime neturi jokio skausmo.

Juk net *fizinį* skausmą lemia nervai ir jų sąsaja su smeginimis, todėl sužeista kūno dalis nejaučiama, jei į smegenis einantys nervai yra perpjauti arba patys smegenys prislopinti chloroformu. Kaip tik dėl šios priežasties mes ir įsitikinę, kad mirštant, kai sąmonė jau būna užgesusi, visi paskesni traukuliai nėra skausmingi. Savaime suprantama, kad *dvasinį* skausmą lemia pažinimas, o kad skausmas didėja kartu su pažinimu, nesunku numanyti; apie tai esu rašęs dar savo pagrindiniame veikale (t. 1, § 56). Tad visą šį santykį galime vaizdingai apibūdinti taip: valia – tai styga, jos prispaudimas arba kliuvinys yra jos vibracija, pažinimas – rezonatorius, skausmas – garsas.

Todėl skausmas yra svetimas ne tik neorganiniam pasauliui, bet ir augalams, nesvarbu, kiek kliuvinių abiem atvejais patiria jų valia. Tuo tarpu kiekvienas gyvūnas, net infuzorija, patiria skausmą, nes pažinimas, nors ir itin netobulas, yra tikra gyvūniškumo savybė. Gyvūniškumo skalėje didėjant pažinimui, atitinkamai didėja ir skausmas. Primityvios biologinės sandaros gyvūnų skausmas yra be galo menkas, todėl, pavyz-

džiui, vabzdys, nutraukus jam užpakalinę kūno dalį, kuri besilaiko vos viena žarna, tuo metu dar ėda. Tačiau net sudėtingiausios biologinės sandaros gyvūnų, neturinčių nei sąvokų, nei mąstymo, skausmas dar neprilygsta žmogaus skausmui. Gebėjimas jį patirti pasiektų viršūnę tik tada, jei egzistuotų galimybė protu ir juo pagrįstu vertinimu neigti valią, nes be to gebėjimo valios neigimas būtų tik betikslė kankynė.

§ 155

Ankstyvojoje jaunystėje prieš būsimą gyvenimą mes jaučiamės tarsi vaikai teatre priešais nuleistą scenos uždangą, susidomėję ir įtemptai laukiame, kas bus – laimė, kad nežinome, kas iš tikrųjų įvyks! Juk tam, kuris tai žino, vaikai kai kada gali pasirodyti kaip nekalti nusižengėliai, kurie, būdami pasmerkti ne mirčiai, o gyvenimui, dar nėra girdėję nuosprendžio turinio. Vis dėlto kiekvienas geidžia ilgo amžiaus, taigi būsenos, kurioje užrašyta: „Šiandien yra blogai ir kasdien darysis blogiau – kol ateis blogiausia“.

§ 156

Jei mintyse labai apytikriai pamėgintume susumuoti, kiek visokiausių vargų, skausmų ir kančių Saulė per savo egzistenciją yra apšvietusi, turėtume pripažinti, kad būtų buvę nepalyginti geriau, jei ji Žemėje, panašiai kaip Mėnulyje, nebūtų davusi pradžios gyvybei, ir Žemės bei Mėnulio paviršiai tebebūtų kristalų būsenos.

Į mūsų gyvenimą galima žiūrėti ir kaip į palaimingos niekio rimties sutrikdymo epizodą. Šiaip ar taip, net tas, kuriam sekasi pakenčiamai, juo ilgiau gyvena, juo aiškiau suvokia, jog visa tai yra *a disappointment, nay, a cheat* [nusivylimas, net iliuzija] arba, jei kalbėsime savo kalba, panašu į didžiulę mistifikaciją, jei nesakysime – apgaulę. Kai du jaunystės bičiuliai, nesimatę visą gyvenimą, susitinka jau linkdami prie žemės, pagrindinis juos apėmęs jausmas, išvydus vienas antrą, kadangi išvaizda primena anuos laikus, yra *nusivylimas visu gyvenimu*, kuris kadaise rožiniame jaunystės apyaušryje atrodė toks puikus, tiek daug žadėjo, bet tiek mažai tetesėjo. Šitas jausmas per jų pasimatymą iškyla taip ryškiai, kad jiems neatrodo būtina jį nusakyti žodžiais, ir, laikydami jį savaime suprantamu, kalbasi apie visai kitus dalykus.

Tas, kuris *išgyvena dvi ar net tris* žmonių giminės *kartas*, širdyje jaučiasi lyg žiūrovas mugėje, kur balaganuose visokio plauko fokusininkai rodo savo vaidinimus: atsisėdęs ir pasižiūrėjęs vieną tokį vaidinimą du ar tris kartus iš eilės, jis įsitikina, jog tie dalykai buvo numatyti *vienam* spektakliui, ir jie nebedaro jokio poveikio, kai iliuzija ir naujumas yra praėję.

Galėtum išprotėti, jei žiūrėtum tų audringų balaganų, nesuskaičiuojamų žaižaruojančių nejudamų žvaigždžių begalinėje erdvėje, žvaigždžių, kurios neturi daugiau ką veikti, o tik šviesti pasauliams, kurie tėra bėdų ir vargų arenos ir geriausiu atveju teikia vien nuobodulį – taigi pa-

kvaištum, jei imtum tai matuoti bent mums žinomais kriterijais.

Labai *pavydėti* nėra kam, labai *gailėtis* – tokių per akis.

Gyvenimas – tai atodirbio norma [Pensum]: šia prasme žodis *defunctus* [esu miręs][29] yra puikus pasakymas.

Įsivaizduokim, kad lytinis aktas nėra nei būtinas, nei malonus, o gryno, protingo apmąstymo dalykas: ar žmonių giminė tada dar gyvuotų? Ar nekiltų kiekvienam bent tiek užuojautos būsimoms kartoms, kad pagalvotų, jog galbūt neverta joms užkrauti visos būties naštos arba nesiimti atsakomybės ją taip šaltakraujiškai primesti?

Pasaulis – tai *pragaras*, o žmonės jame, viena vertus, kankinamos sielos, antra vertus, – velniai.

Tikriausiai vėl turėsiu išgirsti priekaištą, kad mano filosofija neteikianti paguodos – taip, nes aš kalbu tiesą, o žmonės nori girdėti, kad viešpats Dievas viską gerai sutvarkęs. Eikite į bažnyčią ir palikite filosofus ramybėje! Bent nereikalaukite, kad jie savo teorijas kurtų pagal jūsų nurodymus – tai daro šunsnukiai, filosofuotojai; jiems galite užsakyti teorijų, kokių tik norite*.

Brahma tam tikru nuodėmingu aktu arba paklydimu sukuria pasaulį, už tai pats pasilieka jame atlikti atgailos, kol iš jo išsivaduoja. – Labai gerai! *Budizme* pasaulis atsiranda, kai po ilgos ramybės prasideda nepaaiškinamas dangaus skaistybėje per atgailą įgytos sielos būsenos – *nirva-*

* Paryškinti būtiną filosofijos profesorių optimizmą yra ne tik labai lengva, bet ir malonu.

nos – drumstimasis, vadinasi, dėl tam tikros rūšies fatalizmo, kurį vis dėlto iš esmės reikia suprasti kaip moralinį dalyką, nors tas dalykas net fizine prasme nepaaiškinamu pirminio rūko, iš kurio gimė Saulė, atsiradimu turi tiksliai atitinkantį vaizdą ir analogą. Tačiau po to pasaulis dėl moralinio pobūdžio klaidų ir fiziškai nuolat vis prastėjo, kol įgijo dabartinį liūdną pavidalą. – Puiku! *Graikams* pasaulis ir dievai buvo nepaaiškinamo būtinumo padarinys – tai pakenčiama, kol jie mus tenkina. *Ormuzdas* nuolat kovoja su *Arimanu* – tai nebloga girdėti. Tačiau tokio Dievo kaip *Jahvė*, kuris *animi causa* [iš malonumo] ir *de gaieté de cœur* [širdies džiaugsmui] sukuria šį vargų ir kančių pasaulį ir dar pats ploja: *Πάντα καλὰ λίαν* [Viskas buvo labai gerai][30] – neįmanoma pakęsti. Šia prasme žydų religija tarp civilizuotų tautų tikėjimo doktrinų užima pačią žemiausią pakopą, ir tai aiškiai rodo, kad ji yra ir vienintelė, kurioje nė su žiburiu nerasi mokymo apie nemirtingumą (žr. šio veikalo pirmą tomą, p. 119 ir kt. [t. 4, p. 140])[31].

Jei Leibnizo įrodinėjimai, kad tarp *galimų* pasaulių šis vis dar esąs geriausias, būtų teisingi, vis tiek dar neturėtume *teodicėjos*. Juk Kūrėjas sukūrė ne tik pasaulį, bet ir pačią galimybę: jis turėjo ją sutvarkyti taip, kad egzistuotų prielaida geresniam pasauliui.

Tačiau apskritai prieš tokią pažiūrą, jog pasaulis esąs pasisekęs išmintingiausios, geriausios ir drauge visagalės būtybės kūrinys, rėkte rėkia, viena vertus, vargai, kurių jis kupinas, antra vertus,

akivaizdus netobulumas ir net perdėtai komiškas paties tobuliausio jo kūrinio – žmogaus – sukarikatūrinimas. Čia glūdi neišsprendžiama prieštara. Kaip tik anos instancijos pritars mūsų minčiai ir bus jos įrodymas, jei pasaulį laikysime mūsų pačių kaltės kūriniu, vadinasi, tuo, kuo jis verčiau išvis nebūtų. Tie patys faktai, jei laikysimės pirmosios pažiūros, tampa sunkiu kaltinimu Kūrėjui ir duoda medžiagos sarkazmui, o priėmus antrąją pažiūrą, jie virsta kaltinimu mūsų pačių esmei ir valiai, kaltinimu, tinkamu mus pažeminti, nes jie verčia mus manyti, jog mes, kaip tie ištvirkėlių tėvų vaikai, atėjome į pasaulį jau nusikaltę, ir tik todėl, kad visą laiką turime šitą kaltę išpirkti, mūsų būtis yra tokia vargana ir baigiasi mirtimi. Nė menkiausių abejonių nekelia tai, kad, apskritai kalbant, ne kas kita, o sunki *pasaulio nuodėmė* yra ta priežastis, kuri kelia daugybę ir neapsakomų *pasaulio kančių*; ir čia turima galvoje ne fizinė empirinė, o metafizinė sąsaja. Pagal šią pažiūrą tik sakmė apie gimtąją nuodėmę sutaiko mane su Senuoju Testamentu: mano akyse ji yra net vienintelė metafizinė tiesa visoje šioje knygoje, nors ir aptaisyta alegorijos drabužiais, nes į nieką kita mūsų būtis nėra taip be galo panaši, kaip į klaidingo žingsnio ir baustino geidulio padarinį. Negaliu susilaikyti intelektualiam skaitytojui nepasiūlęs susipažinti su Klaudijaus populiariai, bet nuoširdžiai parašytais šio dalyko apmąstymais, atskleidžiančiais iš esmės pesimistinę krikščionybės dvasią (jie, pavadinti „Prakeikiu dirvą tavo labui“,

buvo išspausdinti ketvirtame laikraščio „Wandsbecker Botten" numeryje).

Norint visą laiką turėti po ranka patikimą kompasą, pagal kurį galėtume neklysdami orientuotis gyvenime ir jį nuolat matyti tokį, koks yra, tinkamiausia būtų priprasti šį pasaulį laikyti bausmės atlikimo vieta, taigi nelyginant kalėjimu, *a penal colony* – *ἐργαστήριον* [darbo vieta], kaip ją vadino jau senovės filosofai (pagal Klemensą Aleksandrietį [„Stromata", 3, cap. 12, p. 399]), o iš Bažnyčios tėvų su pagyrimo verta drąsa įvardijo Origenas (Augustinas, „De civitate Dei", lib. II, cap. 23) – pažiūra, kurią teoriškai ir objektyviai teisina ne tik mano filosofija, bet ir visų laikų išmintis, būtent brahmanizmas, budizmas*, Empedoklis ir Pitagoras; Ciceronas juk taip pat užsimena („Fragmenta de philosophia", vol. 12, p. 316 [editio Bipontini]), kad senovės išminčiai mokė ir per misterijų įšventinimus buvo mokoma, jog *nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore poenarum luendarum causa natos esse* [dėl tam tikrų ankstesniame gyvenime padarytų klaidų mes esame gimę atlikti bausmę]. Stipriausiai apie tai yra pasakęs Vanini's, kurį buvo lengviau sudeginti negu paneigti; štai jo žodžiai: *Tot tantisque homo repletus miseriis, ut, si Christianae religioni non re-*

* Kad gyvenime būtum kantresnis ir ramiai neštum vargus bei pakęstum žmones, nerasi nieko tinkamesnio, kaip prisiminti šiuos *budizmo* žodžius: „*Tai yra sansara*, geidulių ir troškimų pasaulis, todėl jis yra gimimo, ligų, senėjimo ir mirimo pasaulis – tai pasaulis, kurio neturėjo būti. Ir tatai yra *sansaros* gyventojai. Tad ko geresnio galėtumėte tikėtis?" Jei galėčiau, aš kiekvienam įsakyčiau kartoti šiuos žodžius keturis kartus per dieną ir galvoti apie jų prasmę.

pugnaret, dicere auderem: si daemones dantur, ipsi in hominum corpora transmigrantes sceleris poenas luunt [Žmogus yra kupinas tokios daugybės didelių kančių, kad aš, jei tai neprieštarautų krikščionių religijai, drįsčiau sakyti: jei esama demonų, tai jie, keliaudami į žmonių kūnus, atperka bausmes už jų nuodėmes] („De [admirandis] naturae arcanis", dial. 50, p. 353). Ir net tikroje ir gerai suprastoje krikščionybėje mūsų būtis traktuojama kaip kaltės, neteisingo poelgio padarinys. Jei priimama ši nuostata, savo gyvenimo lūkesčius žmogus sutvarkys taip, kad jie atitiktų esmę, ir tada gyvenimo nemalonumų, kančių, negandų ir vargų, didelių ir mažų, nebelaikys tokiais, kurie esą prieštarauja taisyklėms ir yra netikėti, priešingai – jam atrodys viskas gerai, jis žinos, kad čia kiekvienas baudžiamas už savo būtį atitinkamu būdu*. Prie kalėjimo blogybių priskirtina ir ta kompanija, kuri čia aptinkama. Kokia jinai, kiekvienas, kuris mano esąs vertesnis geresnės, žinos ir be mano sakymo. Graži siela, kaip ir genijus, kartkartėmis čia jaučiasi nelyginant kilniaširdis valstybės kalinys galerose tarp nusikaltėlių, todėl tokia siela, kaip ir tas genijus, stengsis nuo kitų atsiskirti. Apskritai aptariamoji pažiūra duos mums galimybę žiūrėti į vadinamąsias netobuly-

* Tikrasis *kiekvieno žmogaus vertinimo kriterijus* yra tai, kad žmogus iš esmės priklauso prie būtybių, kurios išvis neturėtų egzistuoti ir savo būtį išperka įvairiausiomis kančiomis bei mirtimi – ko galima iš tokio žmogaus tikėtis? Ar mes visi nesame mirti pasmerkti nusidėjėliai? Savo gimimą išperkame pirmiausia gyvenimu, paskui – mirtimi. Alegorine prasme tai perteika ir *gimtoji nuodėmė.*

bes, t. y. į daugumos žmonių moralinę ir intelektinę bei atitinkamai fizionominę menkystę, be nuostabos, jau nekalbu apie piktinimąsi, nes niekada nepamiršime, kur esame, vadinasi, kiekvieną laikysime pirmiausia būtybe, egzistuojančia per savo nuodėmingumą ir privalančia išpirkti savo gimimo kaltę. Ta pažiūra kaip tik atitinka tai, ką krikščionybė vadina nuodėminga žmogaus prigimtimi: taigi jinai yra būtybių, kurias šiame pasaulyje sutinki kaip sau lygias, pamatas; čia dar reikia pridurti, kad jos dėl šio pasaulio pobūdžio dažniausiai vienaip ar kitaip kenčia ir yra nepatenkintos, o ta būsena nėra tinkama jas padaryti jautresnes ir švelnesnes, be to, pagaliau intelektas kone visais atvejais yra toks, jog žmogaus valiai tarnauti jo toli gražu nepakanka. Vadinasi, remdamiesi tuo turime kelti savo reikalavimus šio pasaulio visuomenei. Kas laikosi šio požiūrio, turėtų siekį bendrauti vadinti pražūtingu polinkiu.

Iš tikrųjų įsitikinimas, kad pasaulis, taigi ir žmogus, yra kažkas, ko išties neturėtų būti, yra tinkamas pripildyti mūsų širdis nuolaidumo vienas kitam, nes ko gi galima tikėtis iš šitaip apibūdinamų būtybių? Taip, remiantis tokiu požiūriu, gali kilti mintis, jog iš tikrųjų žmonėms kreiptis vienas į kitą reikėtų ne „monsieur“, „sir“ ir t. t., o „kančios bičiuli“, „soci malorum“, „compagnon de miséres“, „my fellow-sufferer“. Kad ir kaip keistai skamba šie žodžiai, vis dėlto jie atitinka esmę, teisingai nusako kitą žmogų ir primena pačius būtiniausius dalykus: toleranciją, kan-

trybę, gailestingumą ir artimo meilę – dalykus, kurių kiekvienam reikia ir kurių visi yra skolingi.

§ 156[a]

Šio pasaulio, tai yra žmonių pasaulio, pobūdį sudaro ne tiek, kaip dažnai sakoma, jo *netobulumas*, o labiau tai, kad jis yra *iškreiptas* moraline, intelektualine, fizine prasme, vienu žodžiu, iškreiptas visais atžvilgiais.

Kai kada jo ydos teisinamos, esą „*žmogui* jame vis dėlto *natūralu*". Jokiu būdu to nepakanka; į tai galima būtų atsakyti: „Kaip tik todėl, kad pasaulis blogas, žmogui jame *natūralu*, ir kaip tik todėl, kad žmogui *natūralu*, pasaulis yra blogas". Kad šitai gerai suvoktum, turi būti susipažinęs su aiškinimais apie gimtąją nuodėmę.

Vertinant žmogų, niekuomet negalima išleisti iš akių požiūrio, kad žmogaus pamatą sudaro kažkas, ko visai neturėtų būti, kažkas nuodėminga, iškreipta, tai, kas buvo suprasta kaip gimtoji nuodėmė, tai, kodėl jis pasmerktas mirti; pagaliau kokia netikusi jo esmė čia atsiskleidžia, kad joks individas nepakęs būti atidžiai stebimas. Ko galima iš tokios būtybės tikėtis? Jei laikysimės tokio požiūrio, atlaidžiau ją vertinsime ir nesistebėsime, kad velniai, kurie joje lindi, vieną gražią dieną nubunda ir ima kaišioti savo ausis, ir tada gėrį, kurio ji vis dėlto turi, nesvarbu, ar jis atsirado veikiant intelektui, ar dar iš kur nors, mokėsime geriau vertinti. Antra, reikia atsižvelgti ir į jos padėtį ir nepamiršti, kad gyvenimas iš esmės

yra vargo ir dažnai skurdo būsena, kai kiekvienas kovoja ir grumiasi už savo būtį ir todėl ne visuomet gali rodyti malonią šypseną. Jei, priešingai, žmogus būtų tai, kuo jį nori padaryti visos optimistinės religijos ir filosofijos, t. y. kažkokio dievo kūriniu arba net inkarnacija, apskritai būtybe, kuri visomis prasmėmis turėtų būti ir būti tokia, kokia yra, – kaip visai kitaip tada turėtų veikti pirmasis žvilgsnis, artimesnė pažintis ir nuolatinė kiekvieno žmogaus elgsena su mumis, negu yra dabar!

Pardon's the word to all [atleidimas yra žodis visiems] („Cymbeline“, last scene). Kiekvienõs žmogaus kvailystės, klaidos, ydos atžvilgiu mes turime būti atlaidūs, prisiminti, kad tai, ką čia turime prieš akis, tėra tik mūsų pačių kvailystės, klaidos ir ydos, nes jos yra kaip tik žmonijos klaidos, žmonijos, kuriai priklausome ir mes, todėl esame kalti taip pat dėl visų jos klaidų, taigi ir dėl tų, kuriomis kaip tik dabar piktinamės, vien todėl, kad jos mumyse iškyla ne šią akimirką: jos yra ne paviršiuje, o apačioje, dugne, ir pirmai progai pasitaikius iškils ir pasirodys lygiai taip pat, kaip mes jas dabar regime kitame žmoguje, nors viename kyšo viena, kitame – kita kvailystė, klaida ar yda; bet nepaneigsi ir to, kad blogų savybių vienas turi kur kas daugiau nei kitas. Individualybių skirtumai – begaliniai.



13

Apie savižudybę

§ 157

Kaip matau, savižudybę nusikaltimu laiko tik monoteistinių, taigi žydų, religijų išpažinėjai. Tai ypač krinta į akis, nes ryžtingo jos pasmerkimo nerasi nei Senajame, nei Naujajame Testamentuose, todėl religijos mokytojams savižudybę tenka smerkti remiantis savo pačių filosofiniais motyvais, bet čia reikalai tokie prasti, kad jie, neturėdami stiprių argumentų, mėgina juos keisti bjaurėjimosi raiškos stiprinimu, kitaip sakant, plūdimusi. Tad girdime sakant, jog savižudybė esanti didžiausias bailumas, ji, girdi, galima tik pamišus, be to, dar prišnekama visokių banalybių ar net pateikiamas toks absoliučiai beprasmis teiginys, kad ji esanti „neteisėta"; o juk akivaizdu, kad kiekvienas žmogus į nieką kita pasaulyje neturi tokios neginčijamos *teisės*, kaip į savo paties asmenį, į savo gyvybę (plg. § 121)[32]. Kaip sakyta, savižudybė priskiriama prie nusikaltimų, ir su tuo siejamos, bent vulgarioje šventeivišköje Anglijoje, savižudį žeminančios laidotuvės bei jo palikimo

konfiskavimas – todėl *jury* beveik visuomet čia įžvelgia beprotybę. Iš pradžių leiskime spręsti moraliniam jausmui: palyginkime įspūdį, kurį mums padaro žinia, kad mūsų pažįstamas žmogus padarė nusikaltimą, sakysim, nužudė, žiauriai pasielgė, apgavo, apsivogė ir panašiai, su kitu įspūdžiu, kad jis savo noru išėjo iš gyvenimo. Pirmuoju atveju kyla tikras pasipiktinimas, didžiausias apmaudas, noras, kad piktadarys būtų nubaustas arba kad jam būtų atkeršyta, o antruoju – liūdesys ir užuojauta, prie kurių neretai dar prisideda tam tikra nuostaba dėl jo drąsos, o ne moralinis pasmerkimas, paprastai lydintis nedorus veiksmus. Kas nėra turėjęs pažįstamų, draugų ar giminių, savo noru atsisveikinusių su šiuo pasauliu! Ar apie juos mes turime su pasišlykštėjimu galvoti kaip apie nusikaltėlius? *Nego ac pernego!* [Sakau ne ir dar kartą ne!] Priešingai, aš laikausi nuomonės, kad iš dvasininkijos turi būti vieną kartą pareikalauta pasiaiškinti, kas jai davė teisę, neturint jokių pavyzdžių Biblijoje, net jokių pagrįstų filosofinių argumentų, iš sakyklų ir savo raštuose tą daugybę mūsų gerbiamų ir mylimų žmonių apšaukti *nusikaltėliais* ir dar juos, savo noru išeinančius iš pasaulio, atsisakyti garbingai palaidoti; būtina pabrėžti, kad reikalaujama *motyvų*, o ne tuščių frazių ar keiksmažodžių. Kad savižudybę smerkia kriminalinė teisė, dar nėra tinkamas pamatas taip daryti Bažnyčiai, be to, ir labai juokinga: kokia bausmė gali pagąsdinti tą, kuris ieško mirties? Jei bus baudžiama už *mėgini-*

mą nusižudyti, nubaustas bus nesugebėjimas pasidaryti sau galą.

Taip pat ir senovės romėnams neatėjo į galvą šitaip žiūrėti į šį dalyką. Plinijus: („Historia naturalis“ [lib. 28, cap. I, § 9]; vol. 4, p. 351 [editio Bipontini]) rašo: *Vitam quidem non adeo expetendam censemus , ut quoque modo trahenda sit. Quisquis es talis, aeque moriere, etiam cum obscenus vixeris aut nefandus. Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat ex omnibus bonis, quae homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte: idque in ea optimum, quod illam sibi quisque praestare poterit.* [Mes manome, kad gyvenimo nereikia taip labai geisti, jog jį visais būdais tęstum. Kad ir kas tu esi, vis tiek mirsi, nesvarbu, nepadoriai ar ydingai būsi gyvenęs. Todėl tegul kiekvienas pirmiausia laiko savo sielos vaistu tai, kad iš visų gėrybių, kurias gamta suteikė žmogui, nėra geresnės už laiku atėjusią mirtį, ir geriausia čia, kad kiekvienas ją pats gali pasikviesti.] Toliau jis dar sako (lib. 2, cap. 7; vol. I, p. 125): *ne deum quidem posse omnia; namque nec sibi potest mortem consciscere, si velit, quod homini dedit optimum in tantis vitae poenis* ir t. t. [kad ir dievas ne viską gali, nes jis negali, jei ir norėtų, savo valia pasirinkti sau mirties, o ją jis suteikė žmogui kaip geriausią dovaną tokiame kančių kupiname gyvenime], todėl Masilijoje ir Kėjo saloje magistratas net viešai duodavo nuodų tam, kuris galėdavo pateikti įtikinamų argumentų, jog turįs išeiti iš gyvenimo (Valerius Maximus [„Facto-

rum et dictorum memorabilium"], lib. 2, cap. 6, § 7 et 8)*. O kiek senovės herojų ir išminčių baigė gyvenimą patys pasirinkdami mirtį! Nors Aristotelis ir mano („Ethica ad Nicomachum", 5, 15), kad savižudybė esanti neteisybė valstybės, bet ne savo asmens atžvilgiu, vis dėlto Stobajas, apibūdindamas peripatetikų etiką („Eclogae [physicae et] ethicae", 2, cap. 7; vol. 3, p. 286), pateikia tokią mintį: *Φευκτὸν δὲ τὸν βίον γίγνεσθαι τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἐν ταῖς ἄγαν ἀτυχίαις· τοῖς δὲ κακοῖς καὶ ἐν ταῖς ἄγαν εὐτυχίαις. (Vitam autem relinquendam esse bonis in nimiis quidem miseriis, pravis vero in nimium quoque secundis.)* [Geriems žmonėms gyvenimą reikia apleisti didelėse kančiose, o blogiems – didelėje laimėje.] Panašiai sakoma ir 312 p.: *Διὸ καὶ γαμήσειν καὶ παιδοποιήσεσθαι καὶ πολιτεύσεσθαι... καὶ καθόλου τὴν ἀρετὴν ἀσκοῦντα καὶ μένειν ἐν τῷ βίῳ καὶ πάλιν, εἰ δέοι, ποτὲ δι' ἀνάγκας ἀπαλλαγήσεσθαι ταφῆς προνοήσαντα... (Ideoque et uxorem ducturum et liberos procreaturum et ad civitatem accessurum ect. atque omnino virtutem colendo tum vitam servaturum, tum iterum cogente necessitate relicturum* etc.*)* [Todėl reikia tuoktis, vaikus gimdyti, imtis valstybės reikalų ir t. t., taip pat puoselėjant dorybę arba gyvenimą išlaikyti, arba, verčiant būtinybei, jį palikti ir t. t.] Stoikai savižudybę giria kaip taurų ir didvyrišką veiksmą; tai galima paliudyti šimtais citatų, o stipriausių iš jų randa-

* Kėjo saloje buvo paprotys, kad *seniai savo noru nusižudydavo* (apie tai žr. Valerius Maximus, lib. 2, cap. 6; Heracleides Ponticos, „Fragmenta de rebus publicis", 9; Aelianus, „Variae historiae", 3, 37; Strabon [„Geographica"], lib. 10, cap. 5, § 6 (editio Kramer).

me Senekos raštuose. Tarp indų, kaip žinome, savižudybės dažnai vyksta kaip religinis aktas – našlių susideginimas, puolimas po dievų atvaizdais papuošto Džagernauto [Jagan-natha][33] vežimo ratais, pasidavimas Gango krokodilams sudraskyti, nusiskandinimas šventose šventyklų kūdrose ir pan. Lygiai tas pats vyksta teatre, tame gyvenimo veidrodyje: pavyzdžiui, garsiajame kinų vaidinime „L'orphelin de la Chine" (traduit par St. Julien 1834) beveik visi kilmingi personažai nusižudo, ir niekur nėra jokios užuominos, jokiam žiūrovui nė į galvą neateina mintis, kad jie daro nusikaltimą. Ne kitaip yra ir mūsų pačių scenoje: pavyzdžiui, Palmira – „Mahomete", Mortimeras – „Marijoje Stiuart", Otelas, grafienė Terzky – [„Valenšteine"]. O štai Sofoklis[34] sako:

... λύσει μ' ὁ θεός, ὅταν αὐτὸς θέλω.

[...Jei panorėsiu, dievas išvaduos mane.

„Bakchantės", 498.]

Ar Hamleto monologas [3,1] yra nusikaltėlio meditacija? Iš jo tik matyti, kad jei tikrai žinotume, jog mirtis mus absoliučiai sunaikins, tada, atsižvelgdami į pasaulio tvarką, būtinai turėtume ją rinktis. *But there lies the rub.* [Bet čia ir glūdi kliuvinys.] O argumentai, kuriuos prieš savižudybę pateikia monoteistinių, t. y. žydų, religijų dvasininkai ir toms religijoms pataikaujantys filosofai, yra silpni, lengvai paneigiami sofizmai (žr. mano darbo „Apie moralės pamatą" [„Über das Fundament der Moral"] § 5 [t. 3, p. 653]). Įtikinamiausiai juos atremia Hume'as savo „Essay on suici-

de“, kuri pasirodė tik po autoriaus mirties ir kurią negarbinga veidmainystė bei gėdos neturinti kunigija Anglijoje tučtuojau pasistengė užgiaužti, todėl labai nedaug jos egzempliorių buvo parduota, be to, nepaprastai brangiai; už tai, kad išliko šis ir dar vienas šio didžio vyro veikalas: „Essays on suicide and the immortality of the soul by the late David Hume“ (Basilia 1799, sold by James Decker, 124, S. 8°), turime būti dėkingi pakartotiniam Bazelyje išėjusiam jo leidimui. Dėl to, kad filosofijos veikalas, parašytas vieno iš pirmųjų Anglijos mąstytojų ir rašytojų ir šaltu protu paneigiantis paplitusius argumentus prieš savižudybę, turėjo slapta, lyg kokia niekšybė, prasibrauti per Anglijos sieną, kad prisiglaustų užsienyje, anglų tautai yra didelė gėda. Iš to taip pat matyti, kokia šiuo atžvilgiu yra Bažnyčios sąžinė. Svarbiausią įtikinamą moralinį kontrargumentą aš esu pateikęs savo pagrindiniame veikale (t. 1, § 69 [p. 547–552]). Jo esmę sudaro tai, kad savižudybė yra kliuvinys pasiekti svarbiausią moralinį tikslą, nes ji vietoj tikro išsivadavimo iš šio kančių pasaulio pakiša tik tariamą išganymą. Tačiau nuo šito paklydimo iki nusikaltimo, kuriuo krikščioniškoji dvasininkija nori apšaukti visus savižudžius, yra dar labai tolimas kelias.

Krikščionybės gelmėse glūdi teisinga mintis, jog kančia (kryžius) esanti tikrasis gyvenimo tikslas, todėl savižudybę, kaip tam tikslui prieštaraujantį veiksmą, ji atmeta, o senovėje, remiantis žemesnio lygmens požiūriu, jai buvo pritariama, ją net garbino. Tačiau šis prieš savižudybę nukreiptas

motyvas remiasi asketizmu, vadinasi, tik kur kas labiau išplėtotos etikos požiūriu už tą pagrindą, kurį Europos moralės filosofai kada nors buvo priėmę. Bet jei nusileisime iš šio požiūrio aukštybės, neberasime jokio rimto argumento savižudybei prakeikti. Todėl nepaprastas monoteistinių religijų dvasininkijos nei Biblija, nei kitais įtikinamais argumentais nepagrįstas uolumas smerkti savižudybę*, atrodo, yra priverstas remtis slaptu motyvu; o ar jis neturėtų būti toks: savanoriškas išėjimas iš gyvenimo – tai prastas komplimentas tam, kuris pasakė: *Πάντα καλὰ λίαν* (Viskas buvo labai gerai)[35]. Štai toks vėl pasirodo privalomas šių religijų optimizmas, kuris savižudybę smerkia, kad šioji nesmerktų jų.

§ 158

Apskritai aišku, kad žmogus, atėjus akimirksniui, kai gyvenimo baisumai pranoksta mirties baisumus, laikys tikslinga savo gyvenimą užbaigti pats. Tačiau mirties baisumai turi didelę atbaidomąją jėgą – jie tarsi sargybiniai stovi prie išėjimo vartų. Galimas daiktas, jog nerasi žmogaus, kuris gyvenime nebūtų norėjęs pasidaryti sau galą, jei ta pabaiga būtų grynai negatyvi, staigus būties sustabdymas. Bet čia esama tam tikros teigiamybės – kūno sunaikinimo. Šis dalykas ir baido kaip tik dėl to, kad kūnas yra valios gyventi apraiška.

* Šiuo atžvilgiu visi sutaria. Kaip teigia Rousseau („Œuvres", vol. 4, p. 275), Augustinas ir Laktancijus savižudybę iš pradžių paskelbė nuodėme, bet jų argumentas buvo paimtas iš Platono dialogo „Faidonas" (p. 139 „Phaedonis"), būtent toji nuo tada nuvalkiota ir visai iš piršto išlaužta mintis, kad mes esame sargyboje arba dievų vergai.

Iš tikrųjų susirėmimas su minėtais sargybiniais nėra *toks* sunkus, kaip iš tolo gali atrodyti; taip yra dėl dvasinių ir kūniškų kančių antagonizmo. Kai mūsų kūnui tenka smarkiai ir ilgai kankintis, visoms kitoms negandoms pasidarome abejingi – širdis trokšta tik atgauti sveikatą. Lygiai taip pat nepakeliamos dvasios kančios padaro mus nejautrius kūno negalavimams – pradedame juos niekinti. O jei jie vis dėlto paima viršų, tada pajuntame tarsi malonų atsipalaidavimą, dvasinių kančių pertrauką. Būtent tai ir palengvina savižudybę: su ja susiję kūno skausmai itin dideles dvasines kančias išgyvenančiam žmogui pasidaro visai nebesvarbūs. Ypač tai išryškėja tais atvejais, kai į savižudybę žmogų stumteli liguista depresija. Tada jam visai nebereikia įveikti savęs, nebereikia jokio įsibėgėjimo: vos tik jam priskirtas sargas porai minučių palieka jį vieną, tuoj pat jis užbaigia savo gyvenimą.

§ 159

Jei sapnuojant sunkius, šiurpulingus sapnus nerimastis pasiekia įtampos viršūnę, ji mus ir pažadina, pašalindama visas šitas nakties baisybes. Tas pat yra ir gyvenimo sapne – kai neapsakoma nerimasties įtampa priverčia sapną nutraukti.

§ 160

Į savižudybę galima žiūrėti ir kaip į eksperimentą, kaip į klausimą, kuris keliamas gamtai, norint išplėšti iš jos atsakymą, būtent, kaip atėjus

mirčiai pasikeis žmogaus būtis ir pažinimas. Tačiau toks mėginimas laikytinas nevykusiu, nes jis sunaikina sąmonės, kuri turi išgirsti atsakymą, tapatumą.



14

Teorijos apie valios gyventi teigimą ir neigimą papildymai

§ 161

Tam tikra prasme galima *a priori* suvokti, o šiaip ir savaime suprantama, kad tai, kas kuria pasaulio fenomeną, galėtų to ir nedaryti, vadinasi, likti ramybėje, kitaip sakant, kad be dabartinio *διαστολή* [tįsumo] turi būti ir *συστολή* [traukimasis]. Pirmuoju atveju turėsime norą gyventi, antruoju – nenoro gyventi reiškinį. Pastarasis bus iš esmės tas pats, kas vedose („Oupnekhat“, vol. I, p. 163) yra *magnum sakhepat* [didysis miegas], budistų – nirvana, taip pat neoplatonikų *ἐπέκεινα* [anas pasaulis].

Atmesdamas galimus kvailus priekaištus, pasakysiu, kad *valios gyventi neigimas* jokiu būdu nereiškia substancijos sunaikinimo, o tik gryną nenorėjimo *aktą*: tą patį, kas iki šiol *norėjo*, daugiau nebe*nori*. Kadangi šią esmę, *valią* kaip daiktą patį savaime, pažįstame tik *norėjimo* aktu ir per jį, mes negalime pasakyti arba suvokti, kas ji yra ir ką toliau veikia po to, kai to akto atsisakė,

todėl valios neigimas *mums*, kurie esame norėjimo apraiška, yra perėjimas į nieką.

Valios gyventi *neigimas* ir *teigimas* yra vien tik *velle et nolle* [norėjimas ir nenorėjimas]. Šitų abiejų aktų subjektas – vienas ir tas pats, todėl kaip toks nesunaikinamas nei vienu, nei kitu aktu. Apie *nolle* mes sužinome tik vieninteliu būdu – kai jis pasireiškia individe, kuris savo prigimtimi priklauso jau *velle* reiškiniui, todėl, kol individas egzistuoja, regime *nolle* be perstojo dar kovojant su *velle:* jei individas nustojo egzistuoti ir jame viršų paėmė *nolle*, tuomet turime gryną *nolle* apraišką (tokią prasmę turi popiežiaus vykdoma kanonizacija); apie *nolle* galime pasakyti tik tiek, kad jis negali būti *velle* apraiška, bet mes nežinome, ar *nolle* išvis pasireiškia, t. y. ar jis įgyja antrinę būtį intelektui, kuriam valia pirma turėjo būti suteikusi egzistenciją; kadangi intelektą mes pažįstame kaip valios organą tik jį teigdami, nematome pagrindo, kodėl išnykus teigimui, vėl reikėtų kurti intelektą, tad ir apie valios subjektą nieko negalime pasakyti, nes jį teigdamai pažinome tik priešingame, *velle*, akte, kaip jo reiškinių pasaulio daiktą patį savaime.

§ 162

Graikų ir indų etikos visiškai nesutampa. Graikų etikos (išskyrus Platoną) tikslas yra laimingas gyvenimas *(vitam beatam)*, o indų – išsivadavimas iš gyvenimo apskritai, kaip pasakyta jau pirmame „Sankhya Karika“ sakinyje[36].

Panašų, bet kur kas vaizdingesnį kontrastą išvysime, Florencijos galerijoje pasižiūrėję į puikų antikos laikų sarkofagą, kuriame pavaizduota daugybė vestuvių ceremonialo scenų – nuo pirmojo pasipiršimo iki tos akimirkos, kai Himenajo deglas nušviečia kelią į torą [minkštą vestuvių guolį], ir greta įsivaizduosime *krikščionių* karstą juodu apdangalu kaip liūdesio ženklu ir su kryžiumi ant jo. Priešingybė akivaizdžiausia. Abiem atvejais norima paguosti dėl mirties, tik priešingais būdais, ir abu būdai – teisūs. Vienas žymi valios gyventi *teigimą*, kur visą laiką gyvenimu neabejojama, kad ir kaip greitai keistųsi vaizdai. Antras kančios ir mirties simboliais žymi valios gyventi *neigimą* ir išsivadavimą iš pasaulio, kur viešpatauja mirtis ir šėtonas, *donec voluntas fiat noluntas* [kol noras virsta nenoru].

Tikrąjį skirtumą tarp graikų–romėnų pagonybės ir krikščionybės dvasios sudaro valios gyventi teigimas ir neigimas, kur galų gale krikščionybė lieka teisi.

§ 163

Su visomis Europos filosofijos etikomis manosios santykis yra toks pat kaip Naujojo Testamento su Senuoju, – kaip šį santykį supranta Bažnyčia. Senasis Testamentas žmogų atiduoda valdyti įstatymui, kuris, deja, išganymo nežada. O Naujasis Testamentas įstatymą skelbia nepakankamu, net atleidžia nuo jo (pvz., *Rom 7; Gal 2* ir *3*). Naujasis Testamentas skelbia malonės karalystę, į kurią

galima patekti per tikėjimą, artimo meilę ir visišką paties savęs neigimą: tai esąs būdas išsivaduoti iš to, kas pikta, ir iš šio pasaulio, nes, šiaip ar taip, nepaisant visų protestantų racionalistinių suktybių, asketinė dvasia yra tikroji Naujojo Testamento siela. O toji dvasia yra kaip tik valios gyventi neigimas ir minėtas perėjimas nuo Senojo Testamento prie Naujojo, nuo įstatymo viešpatavimo prie tikėjimo viešpatavimo, nuo darbų pateisinimo prie išganymo per tarpininką, nuo nuodėmės ir mirties karalystės prie amžino gyvenimo Kristuje *sensu proprio* [tiesiogine prasme], perėjimas nuo vien moralinių dorybių prie valios gyventi neigimo. Senojo Testamento dvasią išlaiko visos iki manęs atsiradusios filosofinės etikos su savo absoliučiu (t. y. nei pamato, nei tikslo neturinčiu) moraliniu įstatymu ir visais moraliniais nurodinėjimais bei draudimais, bet galvoje čia visada turimas įsakmusis Jahvė, nors forma ir dalyko vaizdavimas nepaprastai įvairūs. O mano etika turi pamatą, paskirtį ir tikslą: ji pirmiausia teoriškai atskleidžia teisingumo ir žmogaus meilės metafizinį pagrindą ir dar parodo tikslą, prie kurio galiausiai turi atvesti teisingumas ir žmogaus meilė, jei bus absoliučiai vykdomi. Kartu ji sąžiningai pripažįsta pasaulio menkystę ir nurodo valios neigimą kaip išsigelbėjimo iš jo būdą. Todėl ji tikrai atitinka Naujojo Testamento dvasią, o visos kitos išlaiko Senojo Testamento dvasią, vadinasi, taip pat ir teoriškai sutampa su grynu judaizmu (nuogu, despotišku teizmu). Šia prasme mano teoriją būtų galima pavadinti tikrai krikščioniška

filosofija, kad ir kaip tai atrodytų paradoksiška tiems, kurie nesiskverbia į reikalo esmę, o pasitenkina tik išore.

§ 164

Kas pajėgia kiek giliau mąstyti, greitai pastebės, kad žmogaus geismai gali pradėti darytis nuodėmingi ne *tada*, kai jie atsitiktinai susikryžiuodami savo individualiomis kryptimis neša nelaimę ir blogį, o tuo, kad jie jau iš prigimties ir savo esme negali būti nenuodėmingi, vadinasi, ir pati valia gyventi yra smerktina. O juk visos baisybės ir bėdos, kurių kupinas pasaulis, yra būtinas rezultatas visų charakterių, kuriuose objektyvuojasi valia gyventi nepertraukiamos būtinumo grandinės atsiradimo sąlygomis, kurios joms teikia motyvų; taigi tai yra ne kas kita, kaip vien valios gyventi teigimo rezultatas (plg. „Theologia deutsch", p. 93). Tai, kad pati mūsų būtis implikuoja kaltę, rodo mirtis.

§ 165

Taurus charakteris nelengvai ims skųstis dėl savo paties likimo; veikiau jam tiks žodžiai, kuriais Hamletas [3, 2] giriasi Horacijui:

... for thou hast been
As one, in suffering all, that suffers nothing.

[Tu buvai tas vyras, kurs nejautė kančių net kančiose]

Tai reikia taip suprasti, kad toks žmogus, atpažindamas savo paties esybę taip pat kituose žmonėse ir todėl dalyvaudamas jų likime, aplinkui be-

veik visuomet regės dar sunkesnių lemčių už savąją, todėl negalės dėl jos skųstis. Tuo tarpu nė lašo taurumo neturintis savanaudis, kuriam visa realybė ribojasi tik juo pačiu, o visi kiti laikomi tik lervomis ir miražais, nedalyvaus jų likime, ir visą dėmesį skirs vien sau; to padarinys yra perdėtas jautrumas sau ir nuolatinės aimanos.

Kaip tik tas savęs atpažinimas kituose, iš kur, kaip ne kartą esu įrodęs, pirmiausia randasi teisingumas ir artimo meilė, galiausiai veda prie valios praradimo, nes subjektai, kuriuose reiškiasi valia, yra taip apimti kančių, kad tas, kuris save patį išskaido visiems, daugiau nebegali norėti, kaip ir tas, kuris, pasiėmęs visus loterijos bilietus, neišvengiamai turės patirti didelių nuostolių. Valios teigimas suponuoja savimonės apribojimą savuoju individu, o palankaus gyvenimo galimybė patikima atsitiktinumui.

§ 166

Jei pasaulio sampratą formuosime remdamiesi daiktu pačiu savaime, valia gyventi, pamatysime, kad jo branduolį, didžiausią jo koncentraciją sudaro generavimo aktas; pastarasis tada iškyla kaip pirminis dalykas, kaip pradinis taškas: jis yra pasaulio kiaušinio *punctum saliens* [pamatas] ir esmė. Ir, priešingai, koks atsiranda kontrastas, jei pradiniu tašku imamas empirinis pasaulis kaip reiškinys, pasaulis kaip vaizdinys! Būtent čia tas aktas atsiskleidžia kaip antraeilės reikšmės pavienis ir specifinis dalykas, net, sakyčiau, kaip

pridengtas ir paslėptas mažmožis, kuris tik įsibrauna kaip paradoksali, dažnai vien šypseną keliantí anomalija. Tačiau mums taip pat galėtų pasirodyti, kad šėtonas čia norėjo tik paslėpti savo žaidimą, nes lytinis santykiavimas yra jo rankpinigiai, o pasaulis – jo karalystė. Ar nebuvo pastebėta, kaip *illico post coitum cachinnus auditur diaboli*? [tuoj po lytinio susijungimo pasigirsta šėtono kvatojimas?], o tai, rimtai kalbant, lemia, kad lytinis potraukis, ypač jei jis nukreiptas į vieną konkrečią moterį ją įsimylėjus, yra ne kas kita, kaip pati šito prakilnaus pasaulio apgaudinėjimo kvintesencija, nes tas potraukis tiek neapsakomai, be galo ir krašto visko žada, ir tiek apgailėtinai mažai teduoda.

Moteris apvaisinimo procese tam tikra prasme yra mažiau kalta negu vyras, nes kaip tik vyras gimsiančiajam duoda *valią*, kuri yra pirmoji nuodėmė ir viso pikto bei blogio šaltinis, o moteris duoda *pažinimą*, kuris atveria kelią į išsigelbėjimą. Generavimo aktas – tai pasaulio mazgas, bylojantis: „Valia gyventi vėl iš naujo teigė save“. Šia prasme nuvalkiotas brahmanų posakis skundžiasi: „Vaje, vaje! Linga yra joni'e[37]“, o pastojimas ir nėštumas, priešingai, kalba: „Valiai vėl duota pažinimo šviesa“, kurią turėdama ji gali vėl atrasti kelią atgal, taigi vėl atsirado galimybė išsigelbėti.

Čia paaiškėja įdomus dalykas: kiekviena moteris, užklupta lytinio akto metu, iš gėdos galėtų žemėn prasmegti, o savo nėštumą rodo be jokio gėdos šešėlio, netgi juo didžiuojasi; kadangi šiaip

jau visuomet tikras ženklas turi tą pačią reikšmę kaip ir pats dalykas, todėl bet koks kitas turėtų lytinių santykių ženklas moteriai kelia baisiausią gėdą, tik ne nėštumas. Tai paaiškinama tuo, kad nėštumas tam tikra prasme šalina lytinio akto uždedamą kaltę ar bent teikia vilties, kad ta kaltė bus atleista. Štai kodėl lytiniai santykiai laikomi tokiais gėdingais, o su jais tiesiogiai susijęs nėštumas lieka tyras ir nekaltas, net tam tikru mastu – garbingas.

Lytinis aktas iš esmės yra vyro reikalas, nėštumas – vien tik moters. Iš tėvo vaikas gauna valią, charakterį, o iš moters – intelektą. Pastarasis žmogų daro laisvą, o valia – varžo. Pastovus valios gyventi laike požymis, nepaisant proto šviesos didėjimo, yra lytinis aktas – šiai valiai iš naujo suteiktos išsilaisvinimo galimybes palaikančios pažinimo šviesos požymis, yra kiekvienas naujas valios gyventi aiškių aiškiausias įžmoginimas. To įžmoginimo ženklas – nėštumas, kuris dėl to žengia atvirai, net pakelta galva, o lytinis aktas slepiasi lyg koks nusikaltėlis.

§ 167

Kai kurie Bažnyčios tėvai mokė, kad ir sutuoktinių lytiniai santykiai esą galimi tik tada, kai jie skirti apvaisinimui, kad gimtų vaikai (*ἐπί μόνῃ παιδοποιίᾳ*), kaip sako Klemensas Aleksandrietis, [„Stromata“, 3, cap. 11] (vol. 2, p. 456; atitinkamas vietas galima rasti: Paul Ernst Lind, „De caelibatu Christianorum“, cap. 1). Klemensas Alek-

sandrietis („Stromata“, 3, cap. 12, p. 406) šią pažiūrą priskiria ir pitagorininkams. Tačiau, tiksliai kalbant, ta nuomonė yra klaidinga, nes jei lytinis aktas geidžiamas ne dėl jo paties, tada jau atsiranda valios gyventi neigimas, ir žmonių giminės tęsimas pasidaro nebereikalingas ir beprasmis, nes tikslas jau pasiektas. Be to, paleisti į pasaulį žmogų tik tam, kad jis jame būtų, nejaučiant jokios subjektyvios aistros, neturint jokių geidulių ir fizinio potraukio, vien tik nusprendus ir šaltakraujiškai nutarus, moraliniu požiūriu būtų labai abejotinas veiksmas, kurio tikriausiai imtųsi tik nedaugelis, o kai kas galbūt galėtų pasakyti, kad tokio veiksmo santykis su apvaisinimu vien iš paprasto lytinio potraukio būtų panašus į šaltakraujiškai apgalvotą nužudymą ir užmušimą iš pykčio.

Išties kitu pamatu remiasi visų nenatūralių lytinio potraukio patenkinimo būdų smerktinumas, nes jais patenkinamas instinktas, vadinasi, yra teigiama valia gyventi, o giminės pratęsimo funkcija, kuri vienintelė išlaiko valios neigimo galimybę, atkrenta. Tuo remiantis nesunku paaiškinti, kodėl tik atsiradus krikščionybei – o jos tendencija yra asketizmas – pederastija buvo pripažinta sunkia nuodėme.

§ 168

Vienuolynas – tai sambūris žmonių, davusių neturto, skaistybės, paklusnumo (t. y. savo valios atsisakymo) įžadus ir mėginančių drauge gyvenant iš dalies lengvinti būtį, bet dar labiau lengvinti

aną sunkaus atsižadėjimo būseną, nes panašiai nusiteikusių ir tų pačių dalykų atsižadėjusių žmonių regėjimas stiprina ir guodžia, be to, gyvenimas po vienu stogu iš dalies patenkina žmogaus prigimtį ir labai paprastu būdu padeda ištverti daug ir sunkių nepriteklių. Tai normali *vienuolyno* sąvokos samprata. Ir kas gali tokią bendriją pavadinti kvailių ir pusgalvių susivienijimu, nors pagal visas filosofijas, išskyrus manąją, taip reikėtų daryti?

Vidinę tikrojo vienuolyno gyvenimo, kaip ir apskritai asketizmo, dvasią ir prasmę sudaro tai, kad žmogus pripažino esąs vertas geresenės būties negu mūsiškė ir mano esąs pajėgus jos siekti; tokį savo įsitikinimą jis nori patvirtinti ir išlaikyti niekindamas visa, ką teikia šis pasaulis, atmesdamas visus jo malonumus kaip nereikšmingus ir ramiai bei viltingai laukdamas šio stimulo netekusio gyvenimo pabaigos, kad atėjus laikui pasveikintų mirties valandą kaip išganymą. Lygiai ta pati tendencija ir reikšmė būdinga saniasizmui, taip pat budistų vienuolystei. Žinoma, praktika niekur kitur taip retai atitinka teoriją, kaip vienuolijoje – kaip tik todėl, kad jos pagrindinė mintis yra tokia prakilni; o *abusus optimi pessimus.* [Piktnaudžiavimas tuo, kas geriausia, yra blogiausias.] Tikras vienuolis – nepaprastai garbinga būtybė, tačiau dažniausiai abitas tėra vien maskuotė: kaip ir kaukių baliuje, tą drabužį tik retai vilki tikras vienuolis.

§ 169

Įsivaizdavimas, kad visiškai ir beatodairiškai paklusi ir atsiduosi svetimai individualiai valiai, yra psichologinė priemonė savo paties valiai neigti ir todėl – neblogas alegorinis tiesos laidininkas.

§ 170

Regulą vykdančių trapistų skaičius, žinoma, yra nedidelis, tačiau kone pusę žmonijos sudaro *trapistai ne savo valia*, nes jų likimas – skurdas, paklusnumas, jokių malonumų, net būtiniausių gyvenimą lengvinančių priemonių neturėjimas, neretai ir prievartinis, nepriteklių lemiamas skaistumas. Skirtumas tiktai tas, kad trapistai visa tai daro laisvu pasirinkimu, metodiškai ir nesitikėdami nieko geresnio, o pirmesnis būdas priskirtinas tam, ką aš, nagrinėdamas atitinkamuose skyriuose askezę, pavadinau *δεύτερος πλοῦς* [antrąja pagal gerumą kelione][38], kurios įgyvendinimu pakankamai yra pasirūpinusi jau pati gamta savo nustatyta tvarka, ypač jei prie tiesiogiai iš jos kylančių blogybių pridėsime dar ir tas, kurias sudaro žmonių nesutarimai ir pyktis karo bei taikos metu. Tačiau kaip tik šitõs nesavanoriškos kančios būtinybę nusako ir šie Išganytojo žodžiai [Mt 19, 24]: *Εὐκοπώτερόν ἐστιν κάμιλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. (Facilius est funem ancorarium per foramen acus transire quam divitem regnum divinum ingredi.)* [Lengviau kupranugariui išlįsti pro adatos ausį negu turtuoliui pa-

tekti į Dievo karalystę.] Todėl tie, kuriems labai rūpėjo amžinasis išganymas, niekieno neverčiami pasirinko skurdą, jei likimas jiems taip lėmė, kad jie gimė pertekę turtais: tokie buvo Budha Šakjamūnis, kuris, būdamas princas iš prigimties, savo noru pasirinko elgetos lazdą, ir Pranciškus Asyžietis, elgetaujančių vienuolių brolijos steigėjas, kuris, dar vaikėzas viename pobūvyje, kuriame dalyvavo ir kilmingų šeimų dukterų, paklaustas: „Na, pone Pranciškau, ar neišsirinksite kurios nors iš šitų gražuolių?“ – atsakė: „Kur kas gražesnę esu išsirinkęs!“ – „O kokią?“ – *La povertà* [neturtą]. Netrukus jis metė viską ir elgetaudamas iškeliavo į pasaulį.

Kas šitaip samprotaudamas įsivaizduoja, kokie svarbūs mūsų išganymui yra vargai ir kančios, tas suvoks, kad nedera kitiems pavydėti nei jų laimės, nei jų nelaimės.

Dėl tos pačios priežasties likimo nepaisantis įsitikinimų stoicizmas, nors ir yra geras šarvas, saugantis nuo gyvenimo kančių ir padedantis geriau iškęsti dabartį, bet tikrajam išganymui jis priešinasi. Jis stingdo širdį. Kaip padaryti ją geresnę per kančias, jeigu ji, suakmenėjusi, nieko nebejaučia? Beje, tam tikras šito stoicizmo laipsnis nėra jau toks retas reiškinys. Neretai jis pasižymi jausmingumu ir yra paaiškinamas *bonne mine au mauvais jeu* [juoku pro ašaras]: tais atvejais, kai jis yra neapsimestinis, dažniausiai kyla iš visiško bejausmiškumo, iš energijos, gyvybingumo, jausmo ir fantazijos trūkumo, t. y. dalykų, kurie būtini net didelei širdies kančiai. Šitai stoicizmo rū-

šiai vokiečių flegmatizmas ir nepaslankumas yra ypač palankūs.

§ 171

Neteisėti arba piktavališki veiksmai to, kuris juos atlieka, yra jo valios gyventi ir drauge to atstumo, kuriuo dar tebėra nutolęs tikrasis išganymas ir jo neigimas, taigi ir išlaisvinimas iš pasaulio, taip pat ir ilgos pažinimo bei kančių mokyklos, kurias jam dar reikės išeiti, kol jis ten pateks, teigimo galios požymiai. Tam, kuris dėl savo veiksmų turi kentėti, nors fiziškai tie veiksmai ir yra blogis, tačiau metafiziškai yra gėris ir iš esmės gaivastis, nes jie padeda jam artėti prie jo tikrojo išganymo.

§ 172

Pasaulio dvasia. Tad štai tavo darbų ir kančių užduotis: dėl to privalai *būti*, kaip kad yra ir visi kiti daiktai.

Žmogus. Tačiau kas man iš tos būties? Jeigu ji kupina veiklos, aš turiu vargų, jei ne – nuobodžiauju. Kaip galima man už tiek daug darbų ir tiek kančių siūlyti tokį menką atlygį?

Pasaulio dvasia. Ir vis dėlto jis tiksliai atitinka visas tavo pastangas ir visas tavo kančias: toks jis yra kaip tik dėl savo menkumo.

Žmogus. Mat kaip?! To, žinoma, mano galva neišneša.

Pasaulio dvasia. Aš tai žinau. *(Į šoną)* Ar turėčiau jam sakyti, kad gyvenimo prasmę sudaro kaip tik tai, kad jis pamokytų žmogų jo nenorėti?! Šitam aukščiausiam įšventinimui jį turėtų parengti pirmiausia pats gyvenimas.

§ 172[a]

Jei, kaip sakiau, kiekvienas *žmogaus gyvenimas* apskritai turi panašumų į tragediją, ir mes matome, kad jis beveik visados yra ne kas kita, kaip neišsipildžiusių vilčių, žlugusių sumanymų ir per vėlai suprastų klaidų virtinė, jam tiktų tokios eilutės:

The old age and experience, hand in hand,
Lead him to death, and make him understand,
After a search so painful and so long,
That all his life he has been in the wrong –

[Kad amžius jo, kartu ir patirtis
Į mirtį veda, tą suprato jis,
Jog po ieškojimų ilgų, kančios,
Gyvenimas – tik išraiška klaidos
Rochester (?) „A satyr against mankind"]

Šitos prielaidos visiškai sutampa su mano pasaulėžiūra, laikančia pačią būtį dalyku, kurio verčiau nebūtų, tam tikru paklydimu, kurį pašalinti turi būties pažinimas. Žmogus *(ὁ ἄνθρωπος) is in the wrong* [klysta] apskritai jau tuo, kad jis egzistuoja ir yra žmogus, vadinasi, tai visiškai tinka ir tam atvejui, kad kiekvienas konkretus žmogus (*τὶς ἄνθρωπος*), apžvelgdamas savo gyvenimą, *is in the*

wrong: kad jis šitai *apskritai* suprastų, būtų išganytas, bet tam jis turi pradėti nuo *pavienio atvejo,* t. y. nuo to dalyko pažinimo savo paties gyvenime, nes *quidquid valet de genere, valet et de species* [kas tinka giminei, tinka ir rūšiai].

Į gyvenimą dera žiūrėti kaip į mums duodamą *griežtą pamoką,* nors į visai kitus tikslus orientuota savo mąstysena negalime suprasti, kaip mums galėjo tos pamokos prireikti. Todėl iš gyvenimo išėjusius draugus turėtume prisiminti su pasitenkinimu, pagalvodami apie tai, kad jie savo pamoką iškentė, ir nuoširdžiai tikėdamiesi, kad ji buvo jiems naudinga; remdamiesi tuo pačiu požiūriu, ir savosios mirties turėtume laukti kaip pageidaujamo ir džiugaus įvykio – užuot, kaip neretai būna, susigūžę ir apimti siaubo.

Laimingas gyvenimas neįmanomas: daugiausia, ką žmogus gali, tai susikurti *didvyrišką biografiją.* Tokį gyvenimą gyvena tas, kuris tam tikrais būdais kokiame nors bare, įveikdamas milžiniškus sunkumus, kovoja už visiems tam tikrą gėrį teikiantį dalyką ir pagaliau nugali, bet už tai atlyginamas menkai arba išvis nieko negauna. Pagaliau, kaip tas Gozzi'o pasakos „Re corvo“ princas, suakmenėja, bet tauria poza ir didžiadvasišku gestu. Lieka prisiminimas, ir jis šlovinamas kaip *herojus;* jo *valia,* visą gyvenimą kankinta pastangomis ir darbu, nesekmėmis ir pasaulio nedėkingumu, *užgęsta nirvanoje* (kaip šia prasme rašė Carlyle'is savo paskaitose „On heroes and heroworship“).

§ 173

Tokiais apmąstymais, kokius čia dėstėme, taigi, remdamiesi labai aukštu požiūriu, galime numatyti žmonijos kančių pateisinimą, tačiau gyvūnams, kurių kančios, tiesa, dažniausiai žmonių sukeliamos, bet neretai ir be jų įsikišimo kilusios, yra labai didelės, tai netinka (žr. „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ [trečias leidimas], t. 2, p. 404 ff. [t. 2, p. 456–457]). Tada kyla klausimas: kam reikalinga šita kankinama, baiminama valia tūkstančiais pavidalų, jei nėra protingumu grindžiamos laisvės išsivaduoti? Gyvūnijos pasaulio kančias galima tik tiek pateisinti, kad valia gyventi, kadangi be jos šiame reiškinių pasaulyje daugiau nieko nėra ir kadangi ji yra alkana valia, priversta maitintis *savo pačios kūnu* – taip paaiškinamas jos apraiškų, kurios kiekviena gyvena vis kitos sąskaita, pakopiškumas. Čia nurodau šios knygos § 153 ir § 154, kuriuose atskleistas faktas, kad gyvūnų gebėjimas kentėti yra nepalyginti mažesnis už žmonių. Visa, ką apie tai dar būtų galima pridurti, atrodytų hipotetiška, dargi, sakyčiau, mistiška, todėl palieku tai apmąstyti pačiam skaitytojui.



19

Apie grožio metafiziką ir estetiką

§ 205

Kadangi apie (Platono) idėjų ir jų koreliato, grynojo pažinimo subjekto, suvokimą pakankamai išsamiai kalbėjau savo pagrindiniame veikale [plg. t. I, p. 254 ir kt.], būtų bergždžias darbas dar kartą grįžti prie to paties dalyko, jei nemanyčiau, kad čia pateiksiu analizę, kokios šia prasme iki manęs niekas nėra pateikęs, todėl geriau yra nieko nepalikti nepasakius tikintis, kad tos mintys kaip paaiškinimas kada nors galės praversti. Suprantama, ankstesnieji apmąstymai skaitytojui, manau, jau žinomi.

Tikrąją grožio metafiziką labai paprastai galima nusakyti tokiu klausimu: kaip įmanoma išgyventi pasitenkinimą ir džiaugsmą objektu be kokio nors jo santykio su mūsų norėjimu?

Kiekvienas jaučia, kad džiaugsmas ir pasitenkinimas kokiu nors dalyku iš tikrųjų gali kilti tik iš to dalyko santykio su mūsų valia arba, kaip mėgstama sakyti, su mūsų tikslais, tad džiaugs-

mas be valios stimulo, atrodo, reiškia prieštaravimą. Tačiau visiškai akivaizdu, kad grožis savaime žadina mūsų džiaugsmą, nors ir nėra jokio aiškaus santykio su mūsų asmeniniais tikslais arba su mūsų valia.

Į minėtą klausimą esu atsakęs taip: grožyje mes kiekvieną kartą suvokiame gyvosios ir negyvosios gamtos esmines ir pirmines formas, vadinasi, suvokiame Platono gamtos idėjas, ir šitą suvokimą lemia jų esmės koreliatas, *grynavalis pažinimo subjektas*, t. y. grynasis intelektas, neturintis nei ketinimų, nei tikslų. Todėl, prasidėjus estetiniam suvokimui, valia iš sąmonės visai dingsta. O ji yra vienintelė visų mūsų graužačių ir kančių šaltinis. Štai iš kur kyla tas malonumas ir džiaugsmas, lydintys grožio suvokimą. Taigi šis suvokimas remiasi kančių galimybės pašalinimu. Jei, tarkim, kas nors imtų prieštarauti sakydamas, jog tada pašalinama ir džiaugsmo galimybė, reikėtų priminti, kad, kaip esu parodęs, laimė yra ne kas kita, kaip *neigiamosios* prigimties patenkinimas, tai yra tik kančių pabaiga, o skausmas, priešingai, yra teigiamybė. Todėl, dingstant iš sąmonės norėjimui, džiaugsmo, t. y. skausmo ir šiuo atveju net jo galimybės, nebuvimo būsena lieka, o individas pasidaro tik pažįstantis ir nebenorintis subjektas, bet toks, kuris nepraranda savęs ir savo veiklos suvokimo. Mes žinome, kad pasaulis kaip *valia* yra pirminis *(ordine prior)*, o kaip *vaizdinys* – antrinis *(ordine posterior)*. Pirmasis yra geidžiamas, todėl kupinas skausmo ir begalinio

sielvarto. Antrasis pats savaime skausmo neturi, todėl prilygsta pamatytam spektakliui, itin reikšmingam, tačiau anaiptol nelinksmam. Mėgavimasis šiuo pasauliu kelia estetinį pasitenkinimą*. Tapti grynu pažinimo subjektu – vadinasi, atsikratyti paties savęs**; o kadangi žmonės dažniausiai to nemoka, jie paprastai nepajėgūs absoliučiai objektyviai vertinti daiktų, o tai sudaro menininko talentą.

§ 206

Jei individualioji valia vaizduotei tam tikram laikui suteikia laisvę bei atleidžia ją nuo pareigos, kuriai vykdyti ji atsirado ir tebėra dabar, ir jai šiuo metu nebereikia rūpintis valia arba savuoju asmeniu, esančiu vienintele jos natūralia tema ir todėl reikalaujančiu nuolatinio dėmesio, bet vis dėlto nenustoja buvusi energinga ir veikli ir gebanti aiškiai, jausdama visą įtampą, suvokti tai, ką stebi, tai ji netrukus pasidaro absoliučiai objektyvi, t. y. tampa sąžiningai objektus atspindinčiu veidrodžiu arba, tiksliau sakant, kiekvieną kartą vis kitais objektais atsiskleidžiančios valios objektyvacijos mediumu, valios, kurios giliausia esmė dabar išryškėja juo visapusiškiau, juo stebėjimas trunka ilgiau, kol visai pasibaigia. Tik taip

* Visiškas pasitenkinimas, galutinis nusiraminimas, tikroji pageidaujama būsena mums visada ateina tik stebint paveikslą, *meno kūrinį*, skaitant eilėraštį, klausantis muzikos. Tada iš to, žinoma, galima semtis tikėjimo, kad tie dalykai kur nors turi egzistuoti.

** Grynu pažinimo subjektu žmogus tampa tą akimirką, kai pamiršta save, kad ištirptų stebimuose daiktuose, ir tik šie lieka jo sąmonėje.

su grynuoju subjektu atsiranda grynasis objektas, t. y. visiška stebimame objekte pasirodančios valios manifestacija, kuri kaip tik ir yra jos (platoniškoji) *idėja*. O norint tokią idėją suvokti, reikia, kad aš, stebėdamas objektą, iš tikrųjų abstrahuočiausi nuo jo laike ir erdvėje užimamos vietos, taip pat ir nuo jo individualumo. Juk ne kas kita, o ta kiekvieną kartą priežastingumo dėsnio nulemta *vieta* nustato tam tikrą šio objekto santykį su manimi kaip individu, todėl, tik pašalinus tą vietą, objektas virsta *idėja*, o aš – grynuoju pažinimo subjektu. Todėl kiekvienas paveikslas, amžiams užfiksuodamas trumpalaikę akimirką ir šitaip ją išplėšdamas iš laiko, pateikia ne tai, kas individualu, o *idėją*, tai, kas pastovu nuolatiniame kitime. Tačiau kad subjekte ir objekte įvyktų postuluotasis virsmas, būtina sąlyga, kad pažinimas ne tik nebeatliktų pirminės tarnavimo valiai funkcijos ir būtų paliktas sau, bet, nepaisant to, neprarastų energijos ir veiklumo, nors ir nebėra to veiklumo variklio, valios paskatų. Čia ir slypi keblumas, dėl kurio ir pats reikalas yra toks retas, nes visas mūsų mąstymas ir visi mūsų siekiai, mūsų klausa ir akys be perstojo tiesiogiai arba netiesiogiai yra priversti tarnauti begaliniams mūsų didesniems ar mažesniems asmeniniams tikslams, ir todėl kaip tik *valia* skatina pažinimą atlikti savo funkciją, be kurios paskatų jis kaipmat nusilptų. Šių paskatų pagrindu veikiančio pažinimo visai pakanka ir praktiniam gyvenimui, net pavieniams mokslams, kurie vis tiria daiktų *santykius*, bet nesigilina į jų tikrąją esmę, todėl ir

visi jų tyrimų rezultatai siejasi daugiausia su teze apie pagrindą, tą santykių elementą. Dėl tos priežasties visada, kai norima nustatyti priežastis ir padarinius arba dėl ko kas nors vyksta ir kas iš to išeina, taigi visose gamtos mokslų ir matematikos srityse, taip pat istorijoje, išradimų srityse ir kt. ieškomasis atsakymas turi būti *valios tikslas*, ir juo labiau valia prie jo veržiasi, juo greičiau jis bus pasiektas. Taip pat ir valstybės reikaluose, kare, finansuose arba prekyboje, visokiose intrigose ir daug kur kitur pirmiausia *valia* turi savo geismo stiprumu akinti intelektą įtempti visas jėgas, kad tiksliai išaiškintų konkretaus atvejo priežastis ir padarinius. Tiesiog negali atsistebėti, kaip kartais valios stimuliuojamas intelektas gali būti priverstas net pranokti įprastines savo jėgas. Todėl visais atvejais puikiems rezultatams pasiekti reikia ne vien geros, išmaningos galvos, bet ir energingos valios, kuri pirmų pirmiausia ragintų intelektą, kad imtųsi tos varginančios, įtemptos ir nenuilstamos veiklos, be kurios tokie rezultatai neįmanomi.

Visai kitaip suvokiama objektyvioji, tikroji daiktų esmė, kurią sudaro jų (Platono) idėjos ir kuri turi būti visų dailiųjų menų pamatas. Valia, ten buvusi tokia energinga, tokia būtina, čia privalo visai išeiti iš žaidimo, nes čia tinka vien tai, ką intelektas daro absoliučiai vienas, vien tik savo paties priemonėmis ir tai pateikia kaip savanorišką duoklę. Čia viskas turi darytis savaime: pažinimas turi veikti be tikslo, vadinasi, be valios dalyvavimo, nes tik *grynojo pažinimo* būsenoje, kai

iš žmogaus visai yra pradingę jo valia ir pastarosios tikslai, gali rastis ta grynai objektyvi įžvalga, kurioje suvokiamos (Platono) daiktų idėjos. Tačiau visada turi būti toks suvokimas, kuris eina pirma koncepcijos, t. y. pirmojo, visada intuityvaus pažinimo, paskui sudarančio tikrąją medžiagą ir branduolį tarsi tikro meno kūrinio, poezijos, net tikrosios filosofemos sielą. Tai, kas iš anksto nenumatyta, neketinta, net iš dalies nesąmoninga, intuityvu ir kas nuo seno pastebima *genijaus* kūriniuose, gali rastis tik todėl, kad pirminis meninis pažinimas yra visai atskirtas ir nepriklausomas nuo valios, yra jos nesuteptas ir neliečiamas. Kaip tik todėl, kad valia yra tikrasis žmogus, pirminis meninis pažinimas priskiriamas vienai iš šitų skirtingų esmių, genijui. Šios rūšies pažinimas, kaip ne kartą esu aiškinęs, nieko nesako apie pakankamą pagrindą ir prieštarauja grynajam pažinimui. Genijus savo įgimtu objektyvumu pastebi tai, ko kiti nemato. Tai jam kaip poetui arba dailininkui suteikia gebėjimą perteikti gamtą taip vaizdingai ir gyvai.

O kai kūrinys *kuriamas*, kai to, kas pažinta, tikslas yra perteikti ir vaizduoti, tada gali, net turi vėl veikti *valia*, nes yra *tikslas* – tada vėl ima galioti pakankamo pagrindo dėsnis, pagal kurį meno tikslui pasitelkiamos reikiamos meninės priemonės – tapytojas žiūri, kad būtų teisingas piešinys ir derėtų spalvos, o poetas konstruoja planą, paskui pasirenka metrą ir raiškos priemones.

Bet kadangi intelektas kilęs iš valios, jis objektyviai reiškiasi kaip smegenų funcija, vadinasi,

yra kūno dalis, kuri savo ruožtu yra valios objektyvacija, todėl intelektas iš pat pradžių yra skirtas tarnauti valiai, tad jo natūrali veikla yra tokia, kaip anksčiau aprašyta, kur jis lieka ištikimas tai natūraliai pažinimo formai, kurią išreiškia pakankamo pagrindo dėsnis, ir valia, pirminis žmogaus pradas, įkinko jį į veiklą ir joje laiko. Tuo tarpu antrojo tipo pažinimas intelektui nėra natūrali, jam būdinga veikla, nes ją lemia absoliučiai nenormalus, todėl labai retai pasitaikantis intelekto ir jo objektyvaus reiškinio, smegenų, vyravimas likusio organizmo ir valios tikslų reikalaujamo santykio atžvilgiu. Kaip tik dėl tos priežasties – kad intelekto vyravimas yra nenormalus – atsirandantys reiškiniai kai kada primena beprotybę.

Taigi savo kilmei, t. y. valiai, pažinimas čia darosi nebeištikimas. Intelektas, atsiradęs vien tarnauti valiai ir beveik kiekviename žmoguje tą ir darantis, – dauguma visą gyvenimą praleidžia naudodamiesi juo ir jo vaisiais – visuose *laisvuose* menuose ir moksluose dirba sau nebūdingą darbą, ir čia įžvelgiama žmonių giminės pažanga bei garbė. Kitu atveju jis net gali atsisukti prieš valią ir nuplėšti nuo jos šventumo skraistę.

Tarp kitko, tas grynai objektyvus pasaulio ir daiktų suvokimas, kuris kaip pirminis pažinimas, sudaro kiekvienos meninės, poetinės ir filosofinės kancepcijos pamatą, tiek dėl objektyvių, tiek ir dėl subjektyvių priežasčių tėra tik praeinantis dalykas, nes, viena vertus, tam suvokimui reikalinga įtampa negali nutrūkti, antra vertus, pasaulio bėgsmas neleidžia, kad mes ištisai, kaip tas filoso-

fas pagal Pitagoro apibrėžimą, liktume jame ramūs ir pasyvūs stebėtojai – juk kiekvienas didžiajame gyvenimo marionečių vaidinime turi dalyvauti bemaž visuomet jausdamas virvutę, kuri su juo sieja ir kuria yra judinamas.

§ 207

Na, o jei kalbėsime apie tai, kas tokiose estetinėse įžvalgose yra *objektyvu*, taigi apie (Platono) *idėjas*, šį dalyką galima apibūdinti kaip situaciją, kuri atsirastų, jeigu būtų pašalintas laikas, ta formali ir subjektyvi mūsų pažinimo sąlyga, – tarsi stiklas iš kaleidoskopo. Pavyzdžiui, mes matome, kaip iš pumpuro išsiskleidžia žiedas ir išauga vaisius, ir stebimės varomąja jėga, kuri niekada nepavargdama vis kartoja šitą raidos seką. Ta nuostaba dingtų, jei galėtume suvokti, kad visame tame kitime turime reikalą tik su viena ir nekintama augalo idėja, tačiau nepajėgiame į ją žiūrėti kaip į pumpuro, žiedo ir vaisiaus vienovę, nes ją turime pažinti per *laiko* formą, kuri mūsų intelektui idėją suskaido į nuoseklius tarpsnius.

§ 208

Kai pradedi gilintis, kaip poezija ir vaizduojamieji menai kiekvienai savo temai pasirenka *individą* ir jį skyrium rūpestingai tiksliai vaizduoja su visomis jo savybėmis, neapeidami net pačių nereikšmingiausių, ir kai paskui atsigręži į mokslus, kurie operuoja *sąvokomis*, atstovaujančiomis begalei individų ir visam laikui nustatančiomis ir

žyminčiomis visos rūšies savybes, tai šitaip žiūrint tokie meno išdarinėjimai galėtų pasirodyti kaip menkaverčiai, smulkmeniški, net vaikiški. Tačiau meno esmė yra tokia, kad *vienas* atvejis jam atstoja tūkstančius: tai, ko menas siekia tuo rūpestingu ir gana smulkmenišku individo vaizdavimu, yra rūšies *idėjos* atskleidimas, todėl, pavyzdžiui, koks nors vyksmas, koks nors epizodas iš žmonių gyvenimo, kai teisingai ir visapusiškai, vadinasi, tiksliai vaizduojami su tuo vyksmu susiję individai, mus tam tikru atžvilgiu aiškiau ir giliau supažindina su pačios žmonijos idėja. Kaip botanikas iš begalinės augalų pasaulio įvairovės nuskina tik vieną vienintelę gėlytę, kad parodytų mums apskritai šio augalo prigimtį, taip ir poetas iš neaprėpiamos visur nepaliaujamai judančio ir skubančio žmonių gyvenimo maišalynės paima tik vieną vienintelį epizodą, dažnai net vieną vienintelį žmogų ir jo jauseną, norėdamas parodyti, kas sudaro žmogaus gyvenimą ir esmę. Todėl matome, kaip patys didžiausi meno žmonės, pavyzdžiui, Shakespeare'as ir Goethe, Raffaello ir Rembrandtas, nelaiko negarbinga rimtų rimčiausiai ir nepaprastai tiksliai vaizduoti net niekuo nepasižyminčius individus su visomis jų savybėmis, net tokiomis, kurios vos pastebimos. Juk tai, kas ypatinga ir individualu, suvokiama tik tada, kai yra išryškinama, todėl poeziją apibrėžiau kaip meną žodžiais žadinti vaizduotę.

Kai norima tiesiogiai pajausti pranašumą, kurį teikia vaizduojamasis pažinimas kaip pirminis ir fundamentalus abstrakčiojo atžvilgiu, ir suprasti,

kaip menas atskleidžia daugiau už bet kokį mokslą, reikia įsižiūrėti, nesvarbu, tiesiogiai ar tarpininkaujant menui, į gražų, jaudinantį, išraiškingą žmogaus veidą. Kiek nepalyginti giliau čia galima įžvelgti žmogaus esmę, net prigimtį už visus žodžius su visomis jų konkrečiomis ir abstrakčiomis reikšmėmis! Beje, reikia pridurti, kad, panašiai kaip gražų gamtovaizdį nepaprastai pagyvina staiga iš už debesies švystelėjęs saulės spindulys, taip nušvinta ir gražus veidas, kai jame pasirodo šypsena, todėl: *Ridete, puellae, ridete!* [Šypsokitės, merginos, šypsokitės!][39]

§ 209

Kodėl *paveikslas* mus lengviau veda prie (Platono) idėjos suvokimo negu tikrovėje egzistuojantis objektas, kitaip sakant, kuo paveikslas yra artimesnis idėjai už tikrovę, apskritai paaiškinama tuo, kad meno kūrinys yra jau per subjektą perėjęs objektas, todėl dvasiai yra tai, kas kūnui sudaro gyvulinį, būtent jau asimiliuotą augalinį, maistą. Bet kai įdėmiau pasižiūri, šis dalykas remiasi tuo, kad vaizduojamojo meno kūrinys, priešingai negu tikrovė, mums rodo, ne tai, kas egzistuoja tik *vieną kartą* ir niekada daugiau nebepasikartos, t. y. *šios* materijos sąsają su *šia* forma, ir tai iš tiesų sudaro konkretų atskirą objektą, – o tiktai *tą formą*, kuri, jei tik ji tobulai ir visapusiškai pateikta, jau yra tartum pati idėja. Tad paveikslas mus iškart nukreipia nuo individo prie grynosios formos. Jau šis formos atskyrimas

nuo materijos kur kas labiau ją priartina prie idėjos. Toks atskyrimas būdingas kiekvienam vaizduojamojo meno kūriniui, nesvarbu, ar tai būtų paveikslas, ar statula. Todėl šitas formos atskyrimas nuo materijos sudaro estetinę vertę turinčio meno kūrinio esmę, nes tokio kūrinio tikslas yra atvesti mus prie (Platono) *idėjos* pažinimo. Vadinasi, meno kūriniui *itin svarbu* pateikti vien formą be materijos, ir tai reikia daryti atvirai ir akivaizdžiai. Tuo iš tikrųjų ir paaiškinama, kodėl vaško figūros nedaro estetinio įspūdžio ir nėra (estetine prasme) meno kūriniai, nors, jei gerai padarytos, gali būti šimtą kartų panašesnės už geriausią paveikslą arba statulą; juk, jeigu meno tikslas būtų iliuzinis tikrovės mėgdžiojimas, vaško figūros turėtų užimti pirmą vietą. Jos kaip tik stengiasi perteikti ne tik gryną formą, bet ir materiją, todėl sudaro iliuziją, tarsi matytum patį objektą. Taigi meno kūrinys mus nukreipia nuo to, kas egzistuoja tik *vieną kartą* ir niekuomet daugiau nebeegzistuos, t. y. nuo individo, ir atgręžia į tai, kas yra nuolat ir begalę kartų nesuskaičiuojamoje daugybėje, atgręžia į grynąją formą arba idėją, o vaško figūra pateikia tariamai patį individą, vadinasi, tai, kas egzistuoja tik *vieną kartą* ir niekada daugiau nebeegzistuos, be to elemento, kuris tokiai laikinai egzistencijai suteikia vertę, – be gyvenimo. Todėl vaško figūra kelia siaubą, nes daro sustingusio lavono įspūdį.

Galima pamanyti, kad vien tik statula perteikia formą be materijos, o paveikslas – taip pat ir materiją, bent tada, kai spalvomis mėgdžioja me-

džiagą ir jos faktūrą. Tačiau tai reikštų, kad forma suprantama vien geometrine prasme ir nėra tai, kas čia turima galvoje, nes forma filosofine prasme – tai materijos priešingybė, todėl apima ir spalvas, glotnumą, tekstūrą, vienu žodžiu – kokybę. Aišku, kad statula rodo vien tik gryną geometrinę formą, įkūnydama ją akivaizdžiai kitokioje medžiagoje, marmure: taip ji konkrečiai izoliuoja formą. O paveikslas neįvelkamas į jokią medžiagą: jis perteikia tik formos regimybę – ne geometrine, bet ką tik minėta filosofine prasme. Kartoju, ši forma perteikia net ne patį paveikslą, o vien gryną jo regimybę, būtent jo poveikį tik *vienai* juslei, regai, ir tai tik *vienu* požiūriu. Todėl paveikslas net nesukelia iliuzijos, kad prieš akis turime patį daiktą, t. y. formą ir medžiagą, o ir paveikslo iliuzinė tiesa vis dar paklūsta tam tikroms šiam vaizdavimo būdui būdingoms sąlygoms: juk, pavyzdžiui, paveikslas daiktus visada rodo tokius, kokius matytų tik vienakis, nes neišvengiamai dingsta mūsų abiejų akių paralaksas. Taigi ir paveikslas perteikia tik *formą*, kuri daro labai vienpusišką poveikį – vien tik akiai. Kitus argumentus, kodėl meno kūrinys lengviau nei tikrovė mus priartina prie (Platono) idėjų suvokimo, esu išdėstęs antrame savo pagrindinio veikalo tome (sk. 30, p. 370 [t. 2, p. 473 ir kt.]).

Į šį samprotavimą panašus yra dar vienas, kur formą vėl reikėtų suprasti geometrine prasme. Juodi vario raižiniai ir tušu piešti paveikslai atitinka labiau išlavintą, aukštesnį skonį negu spalvoti raižiniai ir akvarelės, kurie labiau patinka men-

kiau išlavintam suvokimui. Tai, matyt, paaiškinama tuo, kad juodi atvaizdai perteikia vien tik *formą*, tarsi abstrakčiai, nes ji suvokiama (kaip žinome) intelektu, kitaip sakant, yra stebimojo proto dalykas. O spalvos, priešingai, skirtos vien juslės organui (kokybinis akies tinklainės funkcijos pasiskirstymas). Šiuo požiūriu margus vario raižinius dar galima palyginti su rimuotomis eilėmis, o juodus – vien su metrinės eilėdaros poezija (plg. mano pagrindiniame veikale pateiktus šių poezijos rūšių aiškinimus, t. 2, sk. 37, p. 427 [t. 2, p. 548]).

§ 210

Kad įspūdžiai, kuriuos patiriame jaunystėje, yra tokie reikšmingi, ir gyvenimo apyaušryje viskas mums atrodo taip idealu ir šviesu, priklauso nuo to, jog šiuo gyvenimo laikotarpiu su pavieniais dalykais susipažįstame dar kaip su rūšimi, kuri mums dar yra nauja, taigi pavieniai dalykai yra rūšies atstovai. Todėl juose suvokiame tos rūšies (Platono) *idėją*, kuriai esmingas yra grožis.

§ 211

Žodis „gražus“ [vok. *schön*], be abejo, yra giminiškas anglų „to shew“ [rodyti], todėl „shewy“, „what shews well“, kas gerai save *rodo*, gerai atrodo, reiškia aiškiai išsiskiriančią matomybę, kartu tai yra ryški reikšmingų (Platono) idėjų raiška.

Žodis „vaizdingas“ [vok. *malerisch*] iš esmės reiškia tą patį ką ir *schön*, nes jis dedamas prie to,

kas save šitaip rodo, kas savo rūšies idėją taip ryškiai iškelia į dienos šviesą, todėl tinka būti vaizduojama tapytojo, siekiančio perteikti, iškelti idėjas, kurios ir sudaro grožyje tai, kas objektyvu.

§ 212

Žmogaus pavidalo grožis ir graciškumas savo vienove yra ryškiausia valios apraiška pačioje aukščiausioje objektyvacijos pakopoje ir kaip tik todėl – didžiausias vaizduojamojo meno laimėjimas. O šiaip, kaip jau esu sakęs („Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“, t. 1, § 41), kiekvienas natūralus daiktas yra gražus – taigi gražus ir kiekvienas gyvūnas. Jeigu matant kai kuriuos iš jų mums taip ir neatrodo, tai tik todėl, kad mes nepajėgiame jų matyti grynai objektyviai ir suvokti jų idėjos: mus atitraukia nuo to kokia nors asociacija, dažniausiai dėl kokio iškylančio panašumo, pavyzdžiui, beždžionės ir žmogaus, todėl mes, nesuvokę to gyvūno idėjos, regime jame žmogaus karikatūrą. Panašus yra ir rupūžės siejimas su mėšlu ir purvais, o juk čia neužtenka paaiškinti tą begalinį pasišlykštėjimą, net pasibaisėjimą ir siaubą, kuris apninka vienus žmones pamačius šituos gyvūnus, o kitus, sakysim, – išvydus vorą; šis dalykas, matyt, turi daug rimtesnę, metafizinę ir paslaptingo santykio priežastį. Ši pažiūra paaiškina tą aplinkybę, kodėl kaip tik šitie gyvūnai yra panaudojami simpatiniams gydymams (ir maleficijoms), kitaip sakant, magijos reikalams; pavyzdžiui, norint sumažinti karščiavimą riešuto kevale uždaro-

mas voras, ir tas kevalas nešiojamas po kaklu tol, kol voras numiršta, arba iškilus dideliam mirties pavojui rupūžė įmetama į puodą su ligonio šlapimu, puodas gerai uždengiamas ir, mušant laikrodžiui dvyliktą valandą dienos, užkasamas namo rūsyje. Tačiau amžinasis teisingumas reikalauja, kad už ilgai trukusias šitų gyvūnų kančias būtų atgailaujama, o tai savo ruožtu paaiškina prielaidą, jog tas, kuris užsiiminėja magija, esą užrašęs velniui sielą.

§ 213

Neorganinė gamta, jei tik joje nėra vandens ir jokių organinių elementų, daro labai nykų, net slegiantį įspūdį. Tai, pavyzdžiui, gali būti vietovės su ilgomis nuogų uolų virtinėmis, sakysim, toli nusidriekęs uolų slėnis be jokios augmenijos ties Tulonu, kur eina kelias į Marselį; dar stambesniu mastu ir akivaizdžiau tai patirtume atsidūrę Afrikos dykumoje. Tokio negyvosios gamtos mums daromo įspūdžio nykumo priežastis yra ta, kad neorganinė masė paklūsta vien sunkio dėsniui, pagal kurį čia viskas ir susiklostę. O augmenijos vaizdas, priešingai, džiugina mus, ir įspūdis, žinoma, darosi juo didesnis, juo ji turtingesnė, įvairesnė, plačiau išplitusi ir palikta savo pačios valiai. Paprasčiausiai tai paaiškinama tuo, kad augmenijos pasaulyje yra įveiktas sunkio dėsnis: augalai stiebiasi tiesiog priešinga kryptimi; čia tiesiogiai apie save byloja gyvybės fenomenas kaip nauja ir aukštesnės pakopos daiktų tvarka. Mes

patys jai priklausome, nes ji mums artima, ji – mūsų būties pamatas. Ir čia atsiveria mūsų širdis. Pirmiausia tai, kuo augmenijos pasaulis tiesiogiai džiugina, yra toji kryptis į viršų, todėl mus nepaprastai jaudina, kai pamatome gražią medžių grupę, kurios viduryje į viršų šauna dar kelios tiesios, išlakios, smailiaviršūnės eglės. Tačiau nukirstas medis mūsų nebeveikia, o kreivai išaugęs veikia ne taip stipriai, kaip tiesus; gluosnis svyruoklis su nukarusiomis, vadinasi, sunkiui pasiduodančiomis, šakomis, dėl to ir buvo šitaip pavadintas (plg. pranc. *saule pleureur*, angl. *weeping willow*)[40]. Vanduo pašalina neorganinės esamybės liūdną poveikį savo dideliu judrumu, teikiančiu gyvybės spindesį, ir nuolatiniu žaismu su šviesa, todėl jis yra pirminė bet kokios gyvybės priežastis. Ir dar vienas dalykas, kuris taip maloniai mus nuteikia, kai žvelgiame į augaliją, yra tai, kad iš jos dvelkia ramybė, taikingumas ir saikas, o gyvūniją regime dažniausiai neramią, kamuojamą bėdų, net kovojančią; štai kodėl augalijai taip lengvai pavyksta mus pastūmėti į grynojo pažinimo būseną, kuri išvaduoja mus iš mūsų pačių.

Stebima, kaip augmenija, net pati paprasčiausia ir menkiausia, tuoj pat gražiai ir vaizdingai ima grupuotis ir augti, kai tik liaujasi žmogaus savivalė; taip būna kiekviename žemės lopinėlyje, kuriame nebeplėtojama kultūrinimo veikla arba kurios ji dar nepatyrė, ir visai nesvarbu, ar čia augtų vien usnys, dagiai ar paprasčiausios laukų gėlytės. O javų ir daržovių laukuose augmenijos pasaulio estetika sumažėja iki minimumo.

§ 214

Jau seniai pripažinta, kad kiekvienas žmogaus reikalams skirtas gaminys, taigi kiekvienas prietaisas ir statinys, kad būtų gražus, turėtų vienaip ar kitaip priminti kokį nors gamtos kūrinį, tačiau klaidingai matyta, jog šis panašumas turįs būti tiesioginis ir atspindėti pačias formas, pavyzdžiui, kolonas esą reikia vaizduoti kaip medžius ar net žmogaus galūnes, indus daryti panašius į kriaukles arba sraiges, arba gėlių žiedus ir visur mėgdžioti augalijos ir gyvūnijos formas. Priešingai, tas panašumas neturi būti tiesioginis, bet tik netiesioginis, t. y. jis turi reikštis ne forma, o formos pobūdžiu, kuris, nors pačios formos gali būti visai skirtingos, išliktų tas pats. Todėl statinius ir prietaisus būtina konstruoti ne mėgžiojant gamtą, o kuriant juos gamtos dvasia, kuri atsiskleidžia tada, kai kiekvienas daiktas ir kiekviena jo dalis taip puikiai atitinka jos tikslą, kad apie jį šie iškart primena, ir tas priminimas pasireiškia tuo, kad minėtas tikslas realizuojamas tiesiausiai ir paprasčiausiu būdu. Šis akivaizdus tikslingumas ir sudaro gamtos produktų pobūdį. Nors gamtos produktuose valia veikia iš vidaus ir yra apėmusi absoliučiai visą materiją, o žmogaus gaminyje, veikdama iš išorės, savo tikslą pasiekia pirmiausia tik per stebėjimą ir net per daikto tikslo sąvoką, bet paskui įveikdama svetimą, t. y. iš pradžių kitą valią išreiškiančią, materiją, vis dėlto minėtasis gamtos prudukto pobūdis čia gali būti išsaugotas. Tai rodo antikos architektūra, kur kiekvie-

nas statinio elementas, kiekviena jo detalė yra gerai pritaikyti tiesioginiam tikslui ir nėra nieko nereikalinga – kaip tik šitaip tas tikslas naiviai ir parodomas; priešingai yra gotikos stiliaus architektūroje, kuri dėl daugybės betikslės puošybos ir įvairiausių priestatų, kuriems mes priskiriame nežinomą tikslą, užsidėjo paslaptingumo ir mįslingumo aureolę. Tai būdinga bet kokiam kitam išsigimusiam architektūros stiliui, kuris, vaikydamasis originalumo, žaidžia ir koketuoja įvairiomis įmantrybėmis kaip meno priemonėmis, nė pats nesuprasdamas jų tikslo. Lygiai tą patį galima pasakyti apie antikos laikų indus, kurių grožį sudaro tai, kad jie taip naiviai išreiškia visa, kam jie skirti; tinka ši nuostata ir visiems kitiems graikų ir romėnų gyvenime naudotiems daiktams: tiesiog jauti, kad jei gamtai būtų reikėję sukurti vazas, amforas, šviestuvus, stalus, kėdes, šalmus, skydus, šarvus ir kitus panašius daiktus, jie būtų atrodę lygiai taip pat. O pasižiūrėkime į begėdiškus paauksuotus porceliano indus, taip pat į moterų drabužius ir t. t. dabartiniais laikais, kurie dar antikoje gimusį stilių pakeitė niekingu rokoko stiliumi, apnuogino savo pasigailėjimo vertą dvasią ir amžiams buvo paženklinti gėdos žyme. Tai anaiptol ne smulkmena, bet to laiko dvasios antspaudas. Tai patvirtina ir dabartinė literatūra, vokiečių kalbos darkymas, kuriuo užsiima nemokšos rašeivos, elgdamiesi su kalba taip įžūliai, kaip vandalai – su meno kūriniais, ir niekas už tai nebaudžia.

§ 215

Pagrindinės meno kūrinio minties radimąsi kažkas labai taikliai yra pavadinęs kūrinio *koncepcija*, nes ji, kaip ir žmogaus atsiradimui apvaisinimas, yra esmingiausias dalykas. Kaip ir apvaisinimui, koncepcijai reikia ne tik laiko, bet ir dingsties bei nuotaikos. Apskritai objektas, tartum vyriškasis pradas, atlieka nuolatinį subjekto, moteriškojo prado, apvaisinimo aktą. Tačiau pastarasis užmezga vaisių tik atskiromis laimingomis akimirkomis ir esant palankiems subjektams – tada ir gimsta nauja, originali, todėl ir tolesnio gyvenimo perspektyvą turinti mintis. Ir čia lygiai taip pat, kaip ir fizinio apvaisinimo atveju, vaisingumas daug daugiau priklauso nuo moteriškosios negu nuo vyriškosios pusės: jei moteriškasis pradas (subjektas) yra palankiai nusiteikęs apvaisinimui, beveik kiekvienas dabar į jo apercepciją patenkantis objektas pradės jam kalbėti, t. y. gimdyti gyvybingą, veržlią ir originalią mintį, todėl nemaža atvejų, kai kokio nors nereikšmingo dalyko arba proceso pamatymas yra davęs pradžią dideliam ir puikiam kūriniui; pavyzdžiui, Jakobui Böhme'i staiga pamatytas alavinis indas sukėlė nušvitimo būseną ir atvėrė giliausias gamtos priežastis – viskas galų gale priklauso nuo pačios savo galios; lygiai kaip maistas arba vaistai negali suteikti arba pakeisti gyvybinės jėgos, taip ir knyga arba studijos negali suteikti arba pakeisti tavo dvasios.

§ 216

Improvisatore – tai žmogus, kuris *omnibus horis sapit* [visomis valandomis yra išmintingas], nes savo galvoje laiko ištisą ir gerai surūšiuotą bet kokių bendrybių asortimentą, todėl prireikus jis visada, atsižvelgdamas į atvejo ir progos pobūdį, tuojau pat patarnaus ir *ducentos versus stans pede in uno* [du šimtus eilių stovėdamas ant vienos kojos][41] pateiks.

§ 217

Žmogus, kuris pasišauna gyventi iš mūzų malonės, turiu galvoje gebėjimą kurti poeziją, man yra šiek tiek panašus į merginą, gyvenančią iš savo kūno žavesio. Ir vienas, ir antras nusirita į begėdišką verslą, o tai turėtų būti jų dvasios laisva dovana. Abu kenčia dėl išsekimo ir abiejų laukia negarbinga pabaiga. Taigi nenužeminkite savo mūzos iki paleistuvės, tegu poeto šūkis būna:

> O aš dainuoju širdimi.
> Daina per žmones skrenda
> Kaip miško paukštė nerami.
> Ji laimę man suranda, –
>
> [*Goethe*, „Dainius“ („Der Sänger“)][42]

nes poezijos dovanos skirtos gyvenimo šventėms, o ne kasdienybei. Nors dėl verslo, kuriuo dar užsiima poetas, kūryba šiek tiek skriaudžiama ir varžoma, vis dėlto ji gali gyvuoti, nes poetui nereikia įgyti daug žinių ir mokslo, kaip tatai privalu filosofams; verslas poetams padeda net susikaupti, o laisvo laiko perteklius ir profesinė kūryba

daro juos išskydusius. Filosofas dėl minėtos priežasties nelabai gali užsiimti dar kokiu nors kitu verslu; bet kadangi pinigų gavimas iš filosofo darbo turi didelių kitokio pobūdžio ir suprantamų nepatogumų, dėl kurių senovės graikai tokias pastangas padarė, skirtingai nuo filosofo, sofisto požymiu, tai reikia pagirti Saliamoną, kuris yra pasakęs: „Išmintis taip pat vertinga, kaip vertingas paveldas, ir naudinga tiems, kurie mėgaujasi saule“ *(Mok 7, 11)*.

Tai, kad turime antikos *klasikų*, t. y. protų, kurių raštai neblėstančiu jaunatvišku spindesiu šviečia per ištisus šimtmečius, paaiškinama daugiausia tuo, jog senovės autoriams knygų rašymas nebuvo pragyvenimo šaltinis; iš to anaiptol nereikėtų daryti išvados, kad šitie klasikai, be puikių veikalų, nėra parašę ir prastų, ir kad jie, kaip ir patys geriausieji naujųjų laikų autoriai, kai jų kūrybinė dvasia jau išgaravusi, nenešė savo sapalionių į turgų[43], norėdami už jas gauti pinigų.

§ 218

Muzika – išties visuotinė kalba, kuri visur suprantama, todėl visuose kraštuose ir visais laikais labai rimtai ir aistringai be paliovos ją kalbama; reikšminga, daug sakanti melodija greitai apkeliauja visą Žemės rutulį, o menkaprasmė, nieko nesakanti, vos suskambėjusi tuoj miršta; tai rodo, kad melodijos turinys yra puikiai suvokiamas. Tačiau melodija byloja ne apie daiktus, o tik apie laimę ir kančią, ir šie dalykai yra vienintelės realijos *valiai*, todėl melodija tiek daug sako šir-

džiai, bet galvai *tiesiogiai* neturi nieko pasakyti, ir tai būtų piktnaudžiavimas, jei to iš jos reikalautume, kaip daro *pramoginė* muzika, kurios dėl tos priežasties reikia kartą ir visiems laikams atsisakyti, nors Haydnas ir Beethovenas į ją buvo nuklydę, o Mozartas ir Rossini's, kiek žinau, to niekada nedarė. Viena yra reikšti aistras, o kas kita – vaizduoti daiktus.

Šitos visuotinės kalbos gramatika irgi buvo kuo tiksliausiai sutvarkyta, nors ne anksčiau, negu tam padėjo pamatus *Rameau*. O išnarplioti leksikoną (turiu galvoje, kaip minėjau, neabejotiną ir svarbią turinio reikšmę), t. y. padaryti jį protui suvokiamą nors bendrais bruožais, parodyti, kas yra tai, ką muzika per melodiją ir harmoniją išreiškia ir ką sako, to niekas, kol aš nesiėmiau, rimtai net nemėgino daryti, ir tai savo ruožtu, kaip ir daug kas kita, rodo, kad žmonės išvis mažai linkę į refleksiją ir apmąstymus, kad jie, į nieką nesigilindami, tik stumia savo dienas! Jie visur stengiasi patirti vien malonumą ir kiek įmanoma mažiau galvoti. Jie tai atsineša su prigimtimi. Todėl ima juokas, kai jie mano galį vaidinti filosofus. Geriausiai tai matyti iš mūsų filosofijos profesorių, jų įstabių kūrinių ir meilės filosofijai bei tiesai sąžiningumo.

§ 219

Apskritai ir populiariai kalbant, galima būtų teigti, kad muzika – tai melodija, o jos tekstas – pasaulis. Tikrąją šio teiginio prasmę atskleidžia tik manasis muzikos aiškinimas.

O muzikos santykis su kiekvieną kartą jai suteikiama tam tikra išorine raiška – turima galvoje tekstas, akcija, maršas, šokis, religinis arba pasaulietinis šventiškumas ir t. t. – yra panašus į architektūros kaip gražesnio, t. y. vien estetinių tikslų siekiančio, meno santykį su realiais pastatais, kuriuos ji turi statyti, todėl privalo derinti jai svetimą naudingumo tikslą su savaisiais, o šiuos ji, atsižvelgdama į muzikos keliamas sąlygas, vis tiek įgyvendina pastatydama šventovę, rūmus, arsenalą, teatrą ir kt. taip, kad tie pastatai yra ir gražūs, ir atitinka paskirtį, kurią pabrėžia jų estetiškumas. Taigi analogišką, nors ir ne tokį neišvengiamą paslaugumą muzika turi rodyti tekstui arba kitoms iš jos reikalaujamoms realijoms. Ji privalo paisyti teksto, nors jis visai jai nebūtinas, be jo ji turi dargi daugiau laisvės judėti; jai reikia derinti ne tik kiekvieną natą prie žodžio ilgio ir jo reikšmės, bet ir atitinkamai su juo susitapatinti bei atsižvelgti dar į kitus jai keliamus savavališkus tikslus ir todėl būti bažnytine, operos, karo, šokio ir kitokia muzika. Visa tai muzikos esmei yra lygiai taip pat svetima, kaip ir grynai estetinei architektūrai yra svetimi žmonių keliami naudingumo reikalavimai, kurių abiem reikia žiūrėti ir savuosius tikslus derinti prie svetimųjų. Architektūra šito beveik niekada neišvengia, o muzikai yra kur kas geriau: ji laisvai juda koncerte, sonatoje, o labiausiai – simfonijoje, toje savo gražiausioje šurmulio aikštėje, kur švenčia savąsias saturnalijas.

Be to, šunkelis, kuriuo klampoja mūsų muzika, yra panašus į tą, kuriame buvo atsidūrusi romėnų architektūra paskutiniųjų imperatorių laikais, kai statinių perkrovimas puošyba pagrindinius paprastus santykius iš dalies užgožė, iš dalies net iškreipė; o muzikoje dabar daug triukšmo, daug instrumentų, daug meno, bet visai maža aiškių, įspūdingų ir jaudinančių minčių. Šiuolaikinėse lėkštose, nieko nesakančiose, melodijos neturinčiose kompozicijose galima pastebėti tą patį epochos skonį, kuriam priimtinas sunkiai suprantamas, šlubuojantis, miglotas, mįslingas, net beprasmis rašymo būdas, kurio šaknų iš tikrųjų reikia ieškoti pasigailėjimo vertoje hegelystėje ir jos šarlatanizme.

Duokit man paklausyti Rossini'o muzikos, kuri bylotų be žodžių! Dabartinių laikų kompozicijose daugiau dėmesio skiriama harmonijai, o ne melodijai; aš esu priešingos nuomonės ir muzikos pamatu laikau melodiją, su kuria harmonijos santykis yra toks, kaip kepsnio – su padažu.

§ 220

Didžioji opera nėra grynosios meninės nuovokos darinys: veikiau tai truputį barbariško manymo, kad estetinis pasitenkinimas tuo didesnis, kuo daugiau priemonių, kad būtų pasiektas visai skirtingų įspūdžių vienalaikiškumas ir kuo stipresnis sutelktos didesnės veikiančios masės ir jėgų, rezultatas, o juk muzika, pati galingiausia iš visų menų, gali viena absoliučiai patenkinti imlios dva-

sios troškimus; negana to, savo aukščiausios klasės kūriniais, kad jie būtų tinkamai suvokiami ir jais deramai gėrimasi, muzika gali reikalauti visos nesuskaidytos ir neišblaškytos žmogaus dvasios, kad toji atsiduotų jai ir į ją pasinertų ir visai suprastų tą jos neįtikėtinai nuoširdžią kalbą. O kai klausaisi tokios nepaprastai sudėtingos muzikos kaip opera, iškart per regėjimą skverbiamasi į tavo dvasią rodant margą prabangą, fantastiškus vaizdus, šviesos ir spalvų efektus; be to, čia dar reikia sekti veiksmo fabulą. Visa tai atitraukia, blaško ir glumina dvasią – ji pasidaro mažiausiai pasirengusi suvokti šventą, paslaptingą ir nuoširdžią garsų kalbą. Taigi šitos priemonės ne tik nepadeda, bet trukdo pasiekti muzikos tikslą. O kur dar baletai, tie daugiau ar mažiau gašlumą, o ne estetinį malonumą turintys žadinti spektakliai, kurie dėl savo ribotų priemonių ir todėl greit atsirandančios monotonijos kaipmat baisiausiai nusibosta, ir neretai trūksta kantrybė, – labiausiai dėl to, kad ilgai, dažnai ketvirtį valandos kartojama ta pati šokiui paklūstanti melodija, todėl muzikinis jausmas ima pavargti ir atbukti, o būsimiems rimtesniems ir aukštesnės kategorijos muzikos įspūdžiams nebelieka imlumo.

Gal ir nieko bloga, nors tikram muzikos suvokėjui ir nereikia, kad prie grynosios garsų kalbos, išsiverčiančios be jokios pašalinės pagalbos, būtų pridūriami žodžiai ar pridedamas koks nors vaizdingai pateiktas veiksmas, kad mūsų stebintysis ir atspindintysis intelektas, šiaip jau nenorintis būti visai dykas, gautų tam tikro nesunkaus dar-

belio, kuris netgi padėtų labiau sutelkti dėmesį į muziką ir ją sekti, ir paryškintų regimu vaizdu, kaip, sakysim, bendrą sąvoką paryškina schema ar pavyzdys, tai, ką širdies garsai sako savo bendra, nevaizdinga kalba: toks dalykas dargi sustiprintų muzikos įspūdį. Tačiau viskas turėtų būti itin paprasta, nes priešingu atveju kenktų pagrindiniam muzikos tikslui.

Nors didelė vokalinių ir instrumentinių balsų sankaupa operoje veikia pagal muzikos principus, tačiau poveikis, kurį daro kvartetas ir iki šimto instrumentų išplėstas orkestras, anaiptol nėra proporcingas tokiam priemonių sutelkimui, nes akordo juk negali sudaryti daugiau kaip trys, tik *vienu* atveju – keturi tonai, o dvasia niekuomet neįstengia iš karto suvokti daugiau, nesvarbu, kiek įvairių oktavų balsų tuos tris ar keturis tonus tą pačią akimirką pateiks. Iš viso to aiškėja, kodėl keturiems balsams sukomponuota muzika mus kai kada labiau jaudina, negu visa opera *seria*, kurios ištrauką ji sudaro, panašiai kaip piešinys dažnai daro didesnį poveikį už aliejiniais dažais tapytą paveikslą. Tai, kas vis dėlto iš esmės mažina kvarteto poveikį, yra harmonijos platybės stoka, t. y. tai, kad kvartete trūksta dviejų ar daugiau oktavų atstumo tarp boso ir žemiausio kitų trijų aukštesniųjų balsų, koks yra orkestre, jei turėsime galvoje kontraboso balso žemumą, o šio poveikis neįtikėtinai dar padidėja tada, kai pagrindiniu bosu griežia didžiuliai, apatinę klausos ribą siekiantys vargonai, kaip būna katalikų bažnyčioje Drezdene. Tik taip harmonija atskleidžia visą savo jėgą.

Tačiau meno, grožio, apskritai viso dvasinio vaizdavimo esminis reikalavimas yra paprastumas, kuris būdingas ir tiesai; bent jau visados pavojinga nutolti nuo paprastumo.

Taigi, kalbant atvirai, operą galima pavadinti nemuzikinei sielai skirtu nemuzikiniu išradimu, kur muziką pirmiausia reikia prakišti kontrabanda pro jai svetimą terpę, sakysim, supainiotos, banalios meilės istorijos ir jos skysto poetinio srėbalo akompanimentą, nes sodrios, dvasingos ir mąslios poezijos operos tekstas visai nepakenčia dėl to, kad kompozicija su tokiu poetiniu tekstu nepajėgia suspėti. Na, o muziką daryti prastos poezijos tarnaite yra klaidinga užmačia; tuo keliu iš esmės pasuko Gluckas, kurio operų muzikos, išskyrus uvertiūras, be teksto neįmanoma klausytis. Net būtų galima teigti, kad opera stumia muziką į pražūtį. Negana to, kad muzika visaip rangydamasi ir vartydamasi turi derintis prie nereguliuojamų lėkšto veiksmo peripetijų, negana to, kad primityvus ir nežmoniškas dekoracijų ir kostiumų prašmatnumas, vyrų šokėjų darkymasis, o moterų trumpi sijonėliai atitraukia dėmesį nuo muzikos ir blaško, – net pats dainavimas dažnai gadina harmoniją, nes *vox humana* [žmogaus balsas], kuris vertinant muzikiniu aspektu yra toks pat instrumentas kaip ir visi kiti, nenori prie jų derintis, bet paprasčiausiai siekia dominuoti. Tiesa, tais atvejais, kai dainuoja sopranas ar altas, tai labai tinka, nes tiems balsams iš esmės ir iš prigimties būdinga melodija. Tačiau boso ir tenoro arijose pagrindinė melodija dažniausiai atlie-

kama aukštaisiais instrumentais, ir tada dainavimas atrodo nekuklus, vien tik harmonijai paklūstantis balsas, kuris stengiasi perrėkti melodiją. Arba, norint melodiją perduoti tenorui ar bosui, akompanimentas kontrapunktiškai perkeliamas į viršų, visai priešingai muzikos prigimčiai, o ausis vis dėlto linkusi sekti aukštuosius tonus, tai yra akompanimentą. Aš iš tikrųjų manau, kad akompanuojant orkestrui solo arijos tinka tik altui ir sopranui, o vyrų balsai – duetams ir daugiabalsėms atkarpoms, nebent jie dainuotų be jokio akompanimento arba akompanuotų tik boso balsai. Melodija – tai aukščiausiojo balso privilegija ir taip turi būti, kai operoje po šitaip prievarta ir dirbtinai pateiktos baritono arba boso arijos eina soprano arija, mes tučtuojau su pasitenkinimu pajaučiame, kad tik tai yra natūralu ir atitinka meno reikalavimus. Didieji meistrai, tokie kaip Mozartas ir Rossini's, minėtąją blogybę sugeba sušvelninti ir net įveikti, bet jos pačios nepašalina.

Kur kas vientisesnį muzikinį pasitenkinimą teikia giedamosios *mišios*, kurių dažnai nesuvokiami žodžiai arba be galo kartojami *aleliuja, gloria, eleison, amen* ir t. t. virsta ištisiniu solfedžio, kuriame muzika, išlaikydama tik bendrą bažnytinį pobūdį, liejasi laisvai – ne taip, kaip operoje, kur ji, įsprausta į tam tikrus rėmus, yra pančiojama visokiausių nereikalingų dalykų; mišiose ji niekieno nekliudoma atskleidžia visą savo jėgą: čia ji neprivalo, kaip reikalauja, pavyzdžiui, slegiantis puritoniškas arba metodistinis protestantų bažnytinės muzikos pobūdis, šliaužioti pažemiais, kaip

ir pati protestantų moralė, o kyla laisvai ir plasnoja didžiuliais tarsi serafimas sparnais. Tik mišios ir simfonija užlieja žmogaus jausmus niekuo nesudrumstu, grynai muzikiniu pasitenkinimu, tuo tarpu operoje muzika, vargdama ir kankindamasi su banaliu siužetu ir šūdina poezija, mėgina, kiek tik gali, klibėti su jai užversta svetima našta. Toji pašaipi panieka tekstams, kuriems didžiajam Rossini'ui tekdavo rašyti muziką, verta jei ir ne pagyrimo, tai bent jau ji turėjo tikrą muzikinę motyvaciją. Apskritai opera, kaip stambus kūrinys, ištisas tris valandas bukinantis mūsų muzikinį imlumą ir vėžlio žingsniu besirutuliojančiu, dažniausiai labai trivialiu veiksmu bandantis mūsų kantrybę, pats savaime ir pačia savo prigimtimi yra nuobodybė; tą klaidą gali ištaisyti tik vieno kito kompozitoriaus nepaprastas meistriškumas, todėl iš šio žanro kūrinių įmanoma klausytis tik pačių geriausių, o vidutinių reikėtų atsisakyti. Taip pat būtų gera operą trumpinti, o jos veiksmą – glaudinti: ji turėtų apsiriboti, jei tik įmanoma, *vienu* veiksmu ir trukti ne ilgiau kaip *vieną* valandą. Mano laikais Romos *Teatro della Valle,* puikiai jausdamas dalyko esmę ir ieškodamas išeities, pasuko ne visai tinkamu keliu: operos aktus mėginta kaitalioti su komedija. Opera ilgiausiai turėjo trukti dvi valandas, o drama – tris, nes dramai reikia dėmesio, o ir dvasinė įtampa čia ilgiau išsilaiko: ji mus ne taip smarkiai sekina kaip nepertraukiama muzika, galiausiai virstanti nervų tampymu, todėl dabar paskutinis operos veiksmas paprastai yra ne kas kita, kaip žiūrovų kankinimas, bet dar dides-

nė kančia – dainininkams ir muzikantams; tad galima pamanyti, kad čia regi gausų būrį žmonių, susirinkusių kankinti save, dėl to kantriai sekančių veiksmą iki galo, ne vienas jau seniai mintyse dūsaudamas troško, išskyrus tuos, kurie neištvėrę išėjo.

Uvertiūra, supažindindama su muzikos pobūdžiu ir nubrėždama veiksmo gaires, privalo žiūrovą parengti operai, tačiau tai neturi būti daroma pernelyg aiškiai ir prikišamai – tik tiek, kiek sapne galima pažvelgti į ateitį.

§ 221

Vodevilį galima palyginti su paradiškai save demonstruojančiu žmogumi, apsirengusiu drabužiais, supirktais sendaikčių turguje: kiekvieną iš jų jau yra dėvėjęs kitas, kuriam jis buvo siūtas ir kuriam tiko; aiškiai matyti, kad jie ne iš to paties komplekto. Lygiai tas pats pasakytina ir apie muzikinį popuri – jis, kaip tas arlekino apsiaustas, sudurstytas iš skiaučių, nukarpytų nuo garbių žmonių švarkų ir sijonų; tai tikra muzikos gėda, kurią turėtų uždrausti policija.

§ 222

Reikia pasakyti, kad muzikoje kompozicija yra vertingesnė už atlikimą, o spektaklyje – priešingai. Puiki muzikos kompozicija, net labai vidutiniškai, vien tiksliai ir teisingai atlikta, suteikia nepalyginti daugiau malonumo negu puikus prastos kompozicijos atlikimas. O prasta pjesė, suvai-

dinta talentingų aktorių, yra daug įdomesnė už patį puikiausią dramos veikalą, bet suvaidintą diletantų.

Aktoriaus uždavinys – įvairiausiais aspektais atskleisti žmogaus prigimtį per tūkstantį be galo skirtingų charakterių – ir visa tai daryti remiantis *savąja* visiems laikams duota ir niekada visai nepašalinama individualybe. Dėl to jis turi būti sumanus, patrauklios išvaizdos žmogus, bent neturėti tokių trūkumų ar būti toks silpnas, kad, pasak Hamleto [3, 2], neatrodytų, jog yra sukurtas ne pačios gamtos, o jos parankinių. Vis dėlto aktorius geriau vaidins tą charakterį, kuris artimesnis jo individualybei, bet geriausia, kai tas charakteris su ja sutampa; todėl ir blogiausias aktorius turi vaidmenį, kurį vaidina puikiai, nes čia jis yra tarsi gyvas veidas tarp kaukių.

Iš gero aktoriaus reikalaujama, kad jis 1) būtų žmogus, gebantis savo vidaus pasaulį perteikti išorėn; 2) kad nestokotų fantazijos dirbtines aplinkybes ir įvykius įsivaizduoti taip gyvai, kad šie jaudintų jo sielą; 3) kad turėtų proto, patirties ir išprusimo tiek, jog tinkamai suprastų žmonių charakterius ir santykius.

§ 223

„Žmogaus kovos su likimu“ prielaidą, kovos, kurią mūsų šiuolaikiniai nuobodūs, tuščiadvasiai, išsikvėpę ir šlykščiai saldžialiežuvaujantys estetai maždaug jau prieš penkiasdešimt metų paskelbė visuotine tragedijos tema, sudaro valios laisvė, ši-

ta visų ignorantų užgaida, ir dar, ko gera, kategorinis imperatyvas, kurio morale grindžiami tikslai arba įsakymai, nepaisant likimo priešinimosi, čia turi būti įgyvendinti; ir tai minėtiems ponams teikia pasitenkinimą. Iš tikrųjų toji tariama visuotinė tragedijos tema yra juokinga jau vien todėl, kad tai būtų kova su nematomu, miglos drabužiais apsitaisiusiu priešininku, vadinasi, kiekvienas kirtis kristų į tuštumą, todėl, norėdamas nuo likimo pabėgti, patektum jam tiesiai į nagus, kaip tai nutiko karaliui Lajui ir Edipui. Reikia turėti galvoje dar ir tai, kad likimas yra visagalis, todėl kovoti su juo būtų pats juokingiausias akiplėšiškumas iš visų; todėl visai teisus Byronas sakydamas:

To strive, too, with our fate were such a strife
As if the corn-sheaf should oppose the sickle.

[Su likimu kovoti būt tas pats,
Kas šiaudui susiremti su dalgiu.]

Byron, „Don Juan", 5, 17.

Taip reikalą supranta ir Shakespeare'as:

Fate, show thy force: ourselves we do not owe;
What is decreed, must be, and be this so!

[Bejėgiai esame. Tad spręsk, likime,
Man teks priimti tavąjį sprendimą.]

Shakespeare, „Twelfth night", act I, the close.

Antikoje likimas yra daiktų visumoje glūdintis būtinumas, kuris, neatsižvelgdamas nei į mūsų norus ir prašymus, nei į kaltę ar nuopelnus, tvarko žmonių reikalus ir nematoma gija tampo išoriškai vienas nuo kito nepriklausomus daiktus,

kad padėtų juos ten, kur nori; tad jų, atrodytų, atsitiktinis susidūrimas šia didžiąja prasme yra būtinas. Kaip dėl to būtinumo viskas yra nulemta iš anksto (*fatum*), taip įmanomas ir jos išankstinis *žinojimas* – per orakulus, regėtojus, sapnus ir t. t.

Taigi numatymas – tai ne kas kita, kaip sukrikščionintas likimas, paverstas pasauliui gėrio trokštančio Dievo ketinimais.

§ 224

Estetiniu graikų tragedijos *choro* tikslu laikau tai, kad, pirma, šalia pažiūrų, kurias į daiktus turi aistrų sukrėsti pagrindiniai veikėjai, būtų išsakytos ir ramios, nešališkos, protingos pažiūros; antra, kad esminis pjesės moralas, kuris pamažu *in concreto* rutulioja veiksmą, kartu būtų kaip to veiksmo refleksija išsakytas ir *in abstracto*, t. y. trumpai. Šitaip elgdamasis, choras yra panašus į bosą muzikoje: būdamas nuolatinis pritarėjas, jis padeda girdėti pagrindinį kiekvieno atskiro akordo toną.

§ 225

Kaip Žemės uolynai parodo tolimos pasaulio praeities gyvybės formas atspauduose, sauganČiuose trumpos būties pėdsakus tūkstančių tūkstančius metų, taip ir senovės graikai *komedijose* paliko neišdildomą savo linksmo gyvenimo atspaudą, tokį ryškų ir tikslų, jog susidaro įspūdis, tarsi jie tai būtų padarę sąmoningai, norėdami vėlesniam

pasauliui palikti nenykstantį savo gražios ir taurios egzistencijos, dėl kurios laikinumo apgailestauja, paveikslą. Suvaidindami Plauto ir Terencijaus veikalus, mes šiuos išlikusius kevalus ir formas vėl pripildome gyvais kūnais, ir tas seniai praėjęs judrus gyvenimas vėl gyvai ir linksmai iškyla mums prieš akis – kaip tos antikos laikų grindų mozaikos, vos sudrėkintos vėl sublizga savo senomis spalvomis.

§ 226

Šalia vienišos išsiskiriančios [G. E. Lessingo] „Minos fon Barnhelm“ („Minna von Barnhelm“) vienintelė tikra vokiečių komedija, kilusi iš tautos gelmių ir atspindinti jos dvasią, yra Ifflando pjesės[44]. Teigiamos šitų scenos veikalų ypatybės yra tos pačios, kaip ir tautos bruožai, kuriuos tie veikalai atspindi, o tie bruožai yra labiau dorovinio negu intelektinio pobūdžio: apie anglų ir prancūzų komediją galima būtų teigti visai priešingai. Vokiečiai taip retai būna originalūs, kad vos tik jie tokie pasirodo, taip ir norisi tučtuojau kirsti vėzdu, kaip darė Schilleris ir Schlegelis, kurie Ifflando atžvilgiu elgėsi neteisingai, o užsipuldami Kotzebue net peržengė ribas. Taip pat dabar vėl neteisingai elgiamasi Raupacho[45] atžvilgiu, o plojama pasigailėjimo vertų niekdarių snukiams.

§ 227

Dramai kaip tobuliausiam žmogiškosios būties atspindžiui būdingos trys tos būties, taigi ir tikslų

bei pretenzijų, suvokimo pakopos. Pirmoje ir dažniausiai pasitaikančioje pakopoje drama yra paprasčiausiai tik įdomi: veikėjai mus patraukia tuo, kad siekia tikslų, kurie panašūs į mūsų tikslus; veiksmą varo charakterių ir atsitiktinumo intriga: sąmojis ir pokštai sudaro visumos pamatą. Antroje pakopoje drama pasidaro sentimentali: ji kelia užuojautą herojams ir tiesiogiai mums patiems, veiksmas rutuliojasi patetiškai, bet pabaigoje ateina ramybė ir pasitenkinimas. Aukščiausioje ir sunkiausioje pakopoje siekiama *tragizmo*: mums rodomos didžiulės kančios, būties vargai, o viso to rezultatas – žmogaus siekių menkumas. Mes sukrečiami iki sielos gelmių, mumyse sužadinamas noras nusigręžti nuo valios gyventi – arba tiesiogiai, arba kaip harmoningai skambanti užuomina.

Į politinę dramą, turinčią tendenciją meiliai žvilgčioti į saldžios minios šią akimirką svarbias užgaidas, tą mėgstamiausią mūsų dabartinių literatų fabrikatą, aš, suprantama, nekreipiau dėmesio: tokios pjesės netrukus, dažnai jau kitais metais guli kaip seni kalendoriai. Tačiau literatui tai nerūpi, nes kreipiantis į *jo* mūzą girdėti tik *vienas* prašymas: „Kasdienės duonos duok mums šiandien“.

§ 228

Kaip sakoma, kiekviena pradžia yra sunki. Dramaturgijoje yra priešingai: kiekviena pabaiga yra sunki. Tai patvirtina begalė dramų, kurių pirmoje pusėje gana gerai įsibėgėjama, o paskui viskas

ima drumstis, trūkčioti, šlubuoti, ypač tame nelemtame ketvirtame veiksme, kol galiausiai baigiasi arba dirbtinai, arba nepatenkinamai, arba taip, kad kiekvienas seniai jau viską žino, kaip, sakysim, [G. E. Lessingo] „Emilijoje Galoti" („Emilia Galotti"), kurios pabaiga tiesiog kelia pasipiktinimą, ir žiūrovas išeina namo visai subjurusia nuotaika. Tos pãbaigos yra tokios sunkios todėl, kad visuomet lengviau ką nors sujaukti negu išnarplioti, bet iš dalies ir todėl, kad mes rašytojui suteikiame *carte blanche* [neribotus įgaliojimus] pradžiai, o pabaigai keliame tam tikrus reikalavimus: vaidinimas turi baigtis arba labai laimingai, arba visai tragiškai, o žmogaus gyvenimas ne taip lengvai ir ryžtingai pasuka viena ar kita kryptimi, tad tai turi vykti natūraliai, teisingai ir be prievartos, kad niekas negalėtų to numatyti. Tas pats pasakytina apie epą ir romaną, tik dramoje, kuri yra kompaktiškesnės prigimties, tai aiškiau matyti, ir šita jos prigimtis sunkina užduotį.

Posakis *Ex nihilo nihil fit* [Iš nieko niekas neatsiranda; Lukretius, „De rerum natura", I, 545] tinka ir dailiesiems menams. Geri tapytojai savo istoriniams paveikslams modeliais kviečiasi tikrus žmones, perkeldami į tokias drobes iš gyvenimo paimtus veidus, kuriuos paskui – arba dėl grožio, arba dėl būdingo charakterio – idealizuoja. Taip pat daro, kaip man atrodo, ir romanistai: išgalvotų istorijų prototipais ima tikrus žmones iš pažįstamų ir, atsižvelgdami į kūrybinį sumanymą, juos suidealina bei papildo naujais bruožais.

Romanisto uždavinys – ne apie didelius įvykius pasakoti, o mažus padaryti įdomius.

Romanas bus juo vertingesnis ir tauresnis, juo labiau vaizduos *vidinį*, o mažiau – *išorinį* gyvenimą; šis santykis kaip būdingas šio žanro požymis apibūdina visų tipų romanus, pradedant [L. Sterne'o] „Tristramu Šendžiu" ir baigiant brutaliausiais bei itin įvykių gausiais riterių ir plėšikų romanais. Kaip žinome, „Tristrame Šendyje" beveik išvis nėra veiksmo, bet jo ne ką daugiau ir [J. J. Rousseau] „Naujojoje Eloizoje", ir [J. W. Goethe's] „Vilhelme Meisteryje". Net [Cervanteso] „Don Kichote" jo palyginti mažai, o jei ir yra, tai jis labai nereikšmingas, dažniausiai baigiasi kokiu nors pokštu; šie keturi romanai – šio žanro viršūnė. Na, dar žvilgtelėkime, pavyzdžiui, į nuostabius Jeano Paulio romanus: kiek daug juose dvasinių išgyvenimų, nors išorinių įvykių tėkmė ir ribota. Net Walterio Scotto romanuose dvasinis herojų gyvenimas gerokai pranoksta išorinius įvykius, o šie suaktyvėja tik tada, kai reikia stimuliuoti dvasinį gyvenimą; prastuose romanuose veiksmas egzistuoja pats sau. Menas ir yra tam, kad mažiausiomis išorinio gyvenimo pastangomis stipriausiai audrintų vidinį gyvenimą, nes iš tikrųjų mus domina tik vidinis žmogaus pasaulis.

§ 229

Sąžiningai prisipažįstu, kad [Dante's] „Dieviškosios komedijos" šlovė man atrodo perdėta. Gerokai ją išpūtė begalinis pagrindinės minties ab-

surdiškumas, todėl jau „Pragare“ mums ryškiai parodoma labiausiai erzinanti krikščionių mitologijos dalis; prie visko čia prisideda dar ir stiliaus bei užuominų neaiškumas:

Omnia enim stolidi magis admirantur amantque,
Inversis quae sub verbis latitantia cernunt.

[Juk kvailuosius stebina viskas, ir meilę parodo
jie visam kam, ką surado miglotais žodžiais išreikšta;
Lukretius, „De rerum natura“, I, 641]

Šiaip ar taip, bet tikrai nepaprastai žavi Dante's dažnai net lakonizmą pasiekiantis frazės trumpumas ir energija, o dar labiau – nepaprasta vaizduotė. Todėl neįmanomiausius dalykus jis pateikia labai tikroviškai, tarytum juos sapne būtų regėjęs: negalėdamas apie juos turėti patirties, atrodo, jog, norėdamas taip tiksliai ir vaizdingai viską aprašyti, jis pirmiausia turėjo tai susapnuoti. Tačiau nežinai, nei ką sakyti, nei ką manyti, kai „Pragaro“ vienuoliktos giesmės pabaigoje Vergilijus ima kalbėti apie aušrą ir blėstančias žvaigždes, taigi pamiršta, kad yra pragare, po žeme, ir tik skyriui baigiantis *quindi uscire* [iš ten išeis], *a riveder le stelle* [kad vėl pamatytų žvaigždes]. Tą patį pažeidimą aptinkame dar kartą dvidešimtos giesmės pabaigoje. Gal reikia manyti, kad Vergilijus turi kišeninį laikrodį, todėl žino, kas dabar matyti dangaus skliaute? Man tai atrodo kur kas didesnio užmaršumo pavyzdys negu tas, kuris susijęs su Sančos Pansos asilu, irgi nepapuošęs Cervanteso asmenybės.

Dante's veikalo pavadinimas nestokoja originalumo ir taiklumo, ir vargu ar galima abejoti dėl to, kad jis yra ironiškas. Komedija! Išties – tai pasaulis: komedija Dievui, kuris, kupinas nepasotinamo keršto troškimo ir rafinuoto žiaurumo, paskutiniame tos komedijos veiksme mėgaujasi būtybių, iš dyko buvimo pašauktų būti, begalinėmis ir beprasmėmis kančiomis, nes jos išėjo ne tokios, kokias buvo sumanęs, todėl per savo trumpą gyvenimą jos elgėsi kitaip ir laikėsi kitokio tikėjimo, negu jam būtų tikęs. Jei turėsime galvoje tą jo negirdėtą žiaurumą, apie visus „Pragare" minimus nusikaltimus neverta būtų nė burnos aušinti; net jis pats būtų kur kas blogesnis už visus „Pragare" sutinkamus velnius, nes jie veikia juk tik jo pavedimu ir dėl to, kad jis – visagalis. Todėl senis Dzeusas vargu ar turėtų jausti padėką už garbę būti taip lyg niekur nieko su juo tapatinamas, kaip tatai keistai daroma kai kuriose poemos vietose (pvz., 14 giesmėje,70 eil.; 31 giesmėje, 92 eil.), o „Skaistykloje" (6 giesmėje, 118 eil.) iš to net juokas pradeda imti: *O sommo Giove, che fosti in terra per noi crocifisso* [O, didysis Jupiteri, kurs už mus žemėje buvai nukryžiuotas][46]. Ką už tai pasakytų Dzeusas? *Ὦ πόποι.* [O, varge!] Ypač atgrasiai veikia tas rusiškas-mužikiškas Vergilijaus, Dante's ir kiekvieno kito vergavimas Dievo įsakymams ir tas kinkas drebinantis paklusnumas, su kuriuo išklausomi visi jo *ukazai* [įsakymai]. Šią vergo psichologiją (33 giesmė, 109–150 eil.) Dante pats asmeniškai išplėtoja taip, kad vienu atveju, apie kurį girdamasis pasakoja, visai

netenka nei gėdos, nei sąžinės. Taigi gėda ir sąžinė jam neturi reikšmės, kai tik šie dalykai vienaip ar kitaip susimaišo su žiauriais Domeneddio [Viešpaties Dievo] sprendimais; todėl čia jis, norėdamas išgauti kenčiančios sielos pasisakymą, savo tvirtai ir iškilmingai duotą pažadą, kad truputėlį palengvins jo išgalvotą ir žiaurią kančią, kai kankinamasis išpildys jam iškeltą sąlygą, Dante atvirai ir įžūliai, nepaisydamas nei garbės, nei sąžinės, sulaužo *in maiorem Dei gloriam,* nes bent truputėlį sumažinti Domeneddio skirtą kančią, šiuo atveju nušluostyti į ledą sušalusią ašarą, laiko visiškai neleistinu dalyku, nors jam įsakmiai tatai nebuvo uždrausta, taigi ir to nedaro, kad ir kaip tvirtai ir iškilmingai ką tik buvo prižadėjęs. Nežinau, danguje panašūs dalykai gal ir girtini, bet kas taip elgiasi Žemėje, yra apgavikas. Iš to matyti, kokie prasti reikalai kalbant apie bet kokią moralę, kuri neturi kito pamato, išskyrus Dievo valią, todėl taip greitai, nelyg elektromagneto poliai, virsta priešingybėmis: iš bloga gali pasidaryti gera, o iš gera – bloga. Visas Dante's „Pragaras" išties yra tikra *žiaurumo apoteozė*, be to, čia, kaip sakyta, priešpaskutinėje giesmėje dar išaukštinamas garbės ir sąžinės neturėjimas.

Tai, kas tiesa visam pasauly,
Sakau aš drąsiai, be apgaulės.

Goethe[47]

Šiaip jau Dievo kūriniams šis dalykas būtų *divina tragedia,* tokia, kuri neturi pabaigos. Nors jos prologas kartkartėmis būna linksmas, bet, pa-

lyginti su begaline tragiškosios dalies trukme, jis atrodo toks klaikiai trumpas. Vargiai galima susilaikyti nuo minties, kad pats Dante čia nėra paslėpęs satyros apie tokią nepriekaištingą pasaulio tvarką; priešingu atveju reikėtų visai neįprasto skonio, kad būtų malonu vaizduoti akis badančias nesąmones ir nesibaigiančias budeliškas scenas.

Iš visų kitų italų poetų aš labiausiai vertinu savo numylėtąjį Petrarcą. Jausmo gilumu ir nuoširdumu bei jo tiesiogine raiška, tiesiog griebiančia už širdies, joks pasaulio poetas nėra jo pralenkęs. Todėl Petrarcos sonetai, triumfo dainos ir kanconos man yra nepalyginti mielesnės negu Ariosto fantastiški pokštai ir baisūs Dante's snukiai. Jo natūrali, tiesiai iš širdies plaukianti kalbos tėkmė mane paliečia visai kitaip negu apgalvotas, net afektingas Dante's frazės lakoniškumas. Petrarca visą laiką buvo mano širdies poetas, matyt, juo ir liks. Tai, kad nuostabioji „dabartis“ apie Petrarcą drįsta kalbėti niekinamai, tik stiprina tokį mano įsitikinimą. Kaip papildomą argumentą šiai nuomonei pagrįsti Dante ir Petrarcą dar galima palyginti tarsi apsirengusius namų drabužiais, t. y. jų prozą, tokias puikias, turiningas ir teisingas Petrarcos knygas kaip „De vita solitaria“, „De contemptu mundi“, „De remediis utriusque fortunae“ ir t. t., taip pat jo laiškus – su nevaisinga ir nuobodžia Dante's scholastika. Pagaliau Tasso man neatrodo esąs vertas užimti ketvirtą vietą šalia tų trijų didžiųjų Italijos poetų. Bent kaip palikuonys stenkimės būti teisingi, jei nepajėgiame tokiais būti kaip amžininkai!

§ 230

Homero kūryboje daiktai visuomet turi tokius epitetus, kurie jiems apskritai ir tiesiog priklauso, o ne tokius, kurie susiję tik su tuo, kas dabar vyksta, pavyzdžiui, achajai visada yra gražiaauliai, žemė – visada gyvybę maitinanti, dangus – bekraštis, marios – juodosios. Šis bruožas išskirtinai atskleidžia Homero *objektyvumą*. Jo kūryboje, kaip ir pačioje gamtoje, daiktų neveikia žmonių veikla ir nuotaika. Nesvarbu, ar jo herojai džiūgauja, ar liūdi, gamta kaip niekur nieko gyvena savo gyvenimą. O subjektyviems žmonėms, kai jie sielvartauja, visa gamta atrodo niūri ir t. t. Nieko panašaus nėra Homero kūryboje.

Tarp mūsų laikų poetų objektyviausias yra Goethe, subjektyviausias – Byronas. Šis visados kalba tik apie save, net ir objektyviausiuose poezijos žanruose – dramoje ir epe – jis per herojų vaizduoja *save.*

Tačiau Jeano Paulio ir Goethe's santykis yra toks pat, kaip magneto teigiamo poliaus su neigiamu.

§ 231

Goethe's Egmontas yra žmogus, kuris į gyvenimą žiūri lengvabūdiškai ir už šią klaidą turi brangiai užmokėti. Užtat ši dvasios savybė padeda jam nesunkiai pasitikti ir mirtį. Liaudies scenas „Egmonte“ sudaro choras.

§ 232

Venecijos Menų akademijoje tarp drobėse perpieštų freskų yra vienas paveikslas[48], labai savitai vaizduojantis dievus, kurie debesyse sėdi ant auksinių krėslų prie auksinių stalų, o apačioje, tamsybėse, matyti jų atstumti svečiai – pažeminti ir suniekinti. Tikrų tikriausiai Goethe bus šį paveikslą matęs, kai pirmos kelionės į Italiją metu rašė dramą „Ifigenija Tauridėje“.

§ 232[a]

Apulėjaus pasakojimas apie našlę, kuriai medžioklėje pasirodė nužudytas jos vyras [„Metamorphoses“, 8, 1–14], yra visai panašus į Hamleto istoriją.

Čia norėčiau pasisakyti dėl vienos Shakespeare'o šedevro konjektūros; mintis, tiesa, drąsi, bet tegu tikrieji žinovai vis dėlto tą dalyką sprendžia. Garsiajame monologe *„To be, or not to be“* [„Būti ar nebūti“, 3, 1] pasakymas: *When we have shuffled off this mortal coil* [... kada mirtis mus išvaduos iš šio pasaulio jungo] nuolat buvo laikomas ne visai suprantamu ir mįslingu ir iki šiol nėra išaiškintas. Ar negalėjo pirminiame tekste būti parašyta *shuttled off*? Šis veiksmažodis nebevartojamas, bet „shuttle“ reiškia audimo staklių šaudyklę, o „coil“ – virvę, susuktą į ritinį, ir tada prasmė būtų tokia: „Išvyniojęs, pabaigęs šį mirtingumo kamuolį“. Tokia rašybos klaida galėjo lengvai atsirasti.

§ 233

Istorija, kurią čia mielai prisimenu kaip poezijos priešingybę (*ἱστορούμενον – πεποιημένον* [ištirta – pramanyta]), laikui yra tas pats, kas geografija – erdvei. Todėl nei geografija, nei istorija nėra mokslai tikrąja to žodžio prasme, nes jų objektą sudaro ne bendrosios tiesos, o tik pavieniai daiktai; išsamiau apie tai esu rašęs savo pagrindiniame veikale (t. 2, sk. 38 [t. 2, p. 563 ff]). Istoriją dažniausiai mielai studijuodavo žmonės, norėję ko nors išmokti be proto pastangų, kurių paprastai reikalauja tikrieji mokslai. Tačiau kaip niekada ji mėgstama mūsų laikais: tai rodo begalė kasmet pasirodančių istorijos knygų. Kas, kaip aš, kiekvienoje istorijoje teįstengia regėti nuolat tą patį, nelyginant kaleidoskope vis tuos pačius stikliukus, sukrentančius tik kitokiomis konfigūracijomis, tas negali puoselėti minėtos istorijos studijavimo aistros, bet jos ir nepeiks. Tik bėda ta, kad kai kas istoriją nori padaryti filosofijos dalimi, net pačia filosofija, manydami, kad ji galinti užimti jos vietą, o tai yra juokinga ir banalu. Kodėl dauguma žmonių visais laikais taip mėgsta istoriją, galima paaiškinti remiantis visuomenine, visame pasaulyje paplitusia konvencija, kurios esmę sudaro tai, kad štai vienas žmogus pasakoja vieną dalyką, paskui kitas – kitą, ir kiekvienas iš jų yra įsitikinęs, jog susilauks kitų dėmesio. Kaip čia, taip ir istorijoje, žmogaus protas sutelktas tik į atskirą objektą. O moksluose, kaip ir kiekviename intelektualesniame pokalbyje, jis linkęs į

apibendrinimus. Tačiau tai nemenkina istorijos vertės. Gyvenimas yra toks trumpas, taip greitai prabėga ir yra susiskaidęs į tokią begalę individų, kurie būriais puola į plačiai atvertą juos laukiančio siaubūno – užmaršties – gerklę, kad tiesiog padėkos vertos yra pastangos išgelbėti iš pasaulio grimstančio laivo prisiminimui bent truputėlį to, kas svarbiausia ir įdomiausia, kokių būta pagrindinių įvykių ir žmonių.

Kita vertus, į istoriją galima žiūrėti ir kaip į zoologijos tąsą, nes kalbant apie visus gyvūnus pakanka apžvelgti rūšis, o žmogaus atveju, kadangi jis turi individualų charakterį, reikia gilintis ir į individus, susipažinti su individualiais įvykiais kaip sąlyga tam charakteriui atskleisti. Čia iškart matome, kokia neišsami istorija, nes individų ir įvykių yra nesuskaičiuojamos galybės. Studijuok nestudijavęs, tai, ką esi sukaupęs, nė kiek nesumažino to, ką dar reikia pažinti. Tikriesiems mokslams būdinga tai, jog čia žinojimo pilnatvę bent galima numatyti. Jei mums atsivertų Kinijos ir Indijos istorija, neaprėpiama medžiagos gausa parodytų, kad neteisinga būtų siekti ją pažinti, o smalsiuosius priverstų suvokti, jog vienyje reikia įžvelgti daugį, atskirame atvejyje matyti taisyklę, žmonijos pažinime regėti tautų gyvenimą, o ne nuolatos skaičiuoti faktus.

Istorija be galo ir be krašto pasakoja vien apie karus, tą patį vaizduoja ir visi seniausieji paveikslai, kaip, beje, ir naujausieji. O visų *karų* priežastis – *troškimas plėšti*; ne veltui Voltaire'as sako: *Dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler*

[Visuose karuose siekiama tik viena – grobti; „La pucelle“, chap. 19]. Vos tik kokia nors tauta pajaučia *jėgų perteklių*, tuoj puola kaimynę, kad, užuot gyvenusi iš savo pačios darbo, pasiglemžtų šios vaisius, ir ne tik dabar turimus, bet dar ir būsimus, todėl toji pavergiama. Tai sudaro pasaulio istorijos ir jos aprašomų žygdarbių pamatą. Ypač prancūzų žodynuose aiškinant žodį „gloire“ reikėtų pirmiausia kalbėti apie artistinę ir literatūrinę šlovę, o paskui šalia *gloire militaire* [karinė šlovė] rašyti *voyez butin* [žr. grobis].

Tuo tarpu atrodo, kad dvi labai religingos tautos, *indai* ir *egiptiečiai*, jausdamos jėgų perteklių, jas dažniausiai naudojo ne grobiamiesiems karams ar žygdarbiams, o *statyboms*, kurių paminklai, įveikę tūkstantmečius, mena garbingą praeitį.

Prie minėtų esminių istorijos netobulybių prisideda dar ir ta, kad istorijos mūza Klėja yra taip stipriai apkrėsta melu, kaip gatvės paleistuvė – sifiliu. Nors naujoji kritinė istorijotyra ir stengiasi ją pagydyti, tačiau savo ribotomis priemonėmis įveikia tik pavienius šen bei ten prasiveržiančius simptomus, o neretas šundaktarystės atvejis ligą dar pasunkina. Panašios yra ir visos kitos istorijos, išskyrus, savaime suprantama, šventąją. Man atrodo, kad įvykiai ir asmenybės istorijoje panašūs į tikruosius maždaug taip, kaip dauguma rašytojų portretų, atliktų vario raižinių technika ir išspausdintų knygų tituliniuose puslapiuose, yra panašūs į save tik bendrais bruožais: užtenka nedidelio, dažnai tik *vieno* klaidingo bruožo, ir pa-

našumas arba smarkiai iškreipiamas, arba jo išvis nelieka.

Laikraščiai yra istorijos sekundžių rodyklė. Šioji dažniausiai būna ne tik iš prastesnio metalo už kitas dvi, bet ir retai kada eina teisingai. Vadinamieji „vedamieji straipsniai" primena graikų dramos chorą, komentuojantį įvykius scenoje. Įvairiausi perdėjimai čia yra lygiai tokie pat svarbūs, kaip ir dramaturgijoje, nes iš kiekvieno atsitikimo būtina išspausti kuo daugiau. Todėl visi laikraštininkai iš profesijos yra aliarmuotojai – tai jų būdas atkreipti į save dėmesį. Tačiau tuo jie panašūs į šuniukus, kurie vos tik kas kur nors sukruta, tučtuojau ima garsiai loti. Atitinkamai ir reikia reaguoti į jų pavojų skelbiantį trimitą, kad niekam nepaleistų vidurių, ir apskritai pravartu žinoti, kad laikraštis yra ne kas kita, kaip didinamasis stiklas, ir tai tik geriausiu atveju, nes itin dažnai jis tėra vien šešėlių žaismas ant sienos.

Europoje pasaulio istoriją lydi dar viena labai savita chronologijos rodyklė, pagal kurią, kai įvykiai pateikiami vaizdingai, kiekvieną dešimtmetį ją galima atpažinti iš pirmo žvilgsnio: tą rodyklę sukinėja siuvėjai. (Pavyzdžiui, kai pamačiau vieną 1856 metais Frankfurte rodytą tariamą Mozarto portretą, vaizduojantį kompozitorių kaip jaunikaitį, aš iš karto supratau, jog tai netikras jo portretas, nes drabužiai priklausė dvidešimčia metų ankstesniam laikotarpiui.) Tiktai dabartinis dešimtmetis visai susijaukė: jis net nepasižymi pakankamu originalumu, kad sukurtų, kaip kiekvienas ankstesnis dešimtmetis, vien jam būdingą

drabužių madą; todėl dabar jis primena kaukių balių, kur žmonės vilki įvairiausiais ankstesniųjų laikų drabužiais, – o tai tikras anachronizmas. Net praėjęs laikotarpis turėjo tiek dvasios savitumo, kad išrastų fraką.

Pasižiūrėjus įdėmiau, dalykas atrodo šitaip: kaip kiekvienas žmogus turi savo veidą, iš kurio tuo tarpu apie jį sprendžiama, taip ir kiekvienas amžius turi nė kiek ne mažiau jam būdingą fizionomiją, nes to meto laiko dvasia yra nelyginant stiprus rytų vėjas, kuris viską perpučia kiaurai. Todėl jo pėdsakų aptinkama visur: veikloje, mąstyme, raštuose, muzikoje ir tapyboje, vieno ar kito meno klestėjime – viskam ir visiems jis uždeda savo antspaudą; štai iš kur toji epocha, kur frazės neturi prasmės, muzika – melodijos, formos – tikslo ir intencijų. Nuo šito rytų vėjo galėtų apsaugoti nebent storos vienuolyno mūro sienos, jei tik jos liks nesugriautos. Taigi epochos dvasia teikia laikotarpiui ir išorinę išvaizdą. Pagrindinis vaidmuo čia visada tenka architektūrai: į ją paskui orientuojasi ornamentai, indai, baldai, visokie įrenginiai ir galiausiai net drabužiai, dargi būdas kirpti plaukus ir barzdą*. Dabartiniai laikai, kaip minėjau, stokodami originalumo, visuose tuose dalykuose yra paženklinti blankumo antspaudu, ta-

* *Barzdas*, kurios iš tikrųjų yra pusiau kaukės, reikėtų uždrausti policijos įsakymu. Be to, būdamos lyties ženklu pačiame veide, jos yra *nepadorios*: štai dėl ko jos taip patinka moterims. Graikams ir romėnams barzda visada buvo dvasinės kultūros barometras; iš romėnų pirmasis ją nusiskuto Scipionas Afrikietis (Eichhorn, „Historia antiqua“ [plg. Plinius, „Naturalis historia“, lib. 7, cap. 59]), o Antoninų laikais barzdos vėl pradėjo rodytis. Karolis Didysis jų nepakentė, bet viduramžiais barzdos vešėjo iki Henriko IV laikų. Liudvikas XIV uždraudė jas nešioti.

čiau liūdniausia, kad pavyzdžiu iš esmės pasirinkti šiurkštūs, kvaili ir bemoksliai viduramžiai, o jais remiantis kai kada persikeliama į Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I ir net Liudviko XIV laikus. Kokį įspūdį padarys būsimoms kartoms jų išorinė pusė, išliksianti paveiksluose ir statiniuose! Jų parsidavėliški demokolakai [pataikautojai liaudžiai] šiuos laikus vadina ganėtinai gražiai skambančiu „dabarties" pavadinimu, esą dabartis *κατ᾽ ἐξοχήν* yra visos praeities parengta ir pagaliau pasiekta. Su kokia pagarba žiūrės palikuoniai į mūsų varganiausiu Liudviko XIV laikų rokoko stiliumi pastatytus rūmus ir vilas! Tačiau kažin ar ateinančios kartos žinos, ką jos, žiūrėdamos į paveikslus ir dagerotipus, turės daryti su tomis batų valytojų fizionomijomis sokratiškomis barzdomis ir su pižonais, vilkinčiais mano jaunystės laikų žydų vertelgų kostiumais.

Visišką šio laikotarpio neskoningumą rodo ir tai, kad paminkluose, kurie statomi dideliems žmonėms, pastarieji vaizduojami dabartinių laikų drabužiais. Tačiau paminklas juk statomas *idealiam*, o ne realiam asmeniui, – herojui, vienokios ar kitokios savybės įkūnytojui, vienokius ar kitokius darbus ar žygdarbius atlikusiam pasišventėliui, o ne žmogui, kuris kadaise stumdėsi pasaulyje, turėjo silpnybių ir ydų, būdingų mūsų prigimčiai; kaip nereikia šitų neigiamybių šlovinti, taip nereikia šlovinti ir apsiausto bei kelnių, kurias šis mūvėjo. Tad tegul stovi jis kaip žmogaus idealas, bet aprengtas laikantis senovės graikų tradicijos, taigi pusiau nuogas. Ir tai geriausiai atitinka

skulptūros esmę, nes skulptūra, kaip grynos formos menas, reikalauja viso ir neiškreipto žmogaus pavidalo.

Kalbėdamas apie paminklus, norėčiau dar pasakyti, kad akivaizdžiai neskoninga, net absurdiška užrioglinti statulą ant dešimties ar dvidešimties pėdų aukščio postamento, kur niekas negali jos aiškiai matyti, juo labiau kad tokie paminklai dažniausiai liejami iš bronzos, vadinasi, yra beveik juodi; žiūrint iš tolo, jie atrodo neryškūs, o priėjus arčiau iškyla taip aukštai, kad atsiduria vien dangaus fone, kuris tiesiog akina. Italijos miestuose, ypač Florencijos ir Romos gatvėse ir aikštėse gausu statulų, bet jos visos stovi ant žemų postamentų, kad būtų gerai matomos; net kolosas ant Monte Kavalo kalvos stūkso ant neaukšto pjedestalo. Taigi ir čia matome gerą italų skonį. Na, o vokiečiai mėgsta aukštus postamentus su reljefais, iliustruojančiais vaizduojamo herojaus darbus.

§ 234

Baigdamas šį estetikai skirtą skyrių, norėčiau dar pridurti savo nuomonę apie brolių Boisserée[49] sukauptą ir dabar Miunchene esančią senosios Žemutinės pareinės mokyklos dailininkų paveikslų kolekciją.

Kad tikras meno kūrinys keltų pasigėrėjimą, nebūtina meno istorijos preambulė. Jokios kitos rūšies paveikslams tai netinka taip gerai, kaip tiems, apie kuriuos čia kalbame. Bent jų vertę

teisingai suvokti galima tik tada, kai esi matęs, kaip buvo tapoma iki Jano van Eycko, tai yra iš Bizantijos kilusia maniera, taigi geltoname fone tempera vaizduojami žmonės – be gyvybės ir judesio, sustingę, mediniais žvilgsniais, su didelėmis šventųjų aureolėmis, neretai dar gavę šventųjų vardus. Van Eyckas, kaip tikras genijus, grįžo prie natūralumo ir suteikė savo paveikslams realų foną, o žmonių figūroms – gyvybingą pozą, judesį ir grupavimą, veidams – išraiškingumą ir tikroviškumą, jų bruožams – įtikinamumą; be to, jis įvedė perspektyvą, ir atlikimo technikos dalykuose pasiekė tobulumo viršūnę. Tokie jo mokiniai kaip Scorelis[50] ir Hemlingas (arba Memlingas)[51] tęsė darbą ta pačia kryptimi, kiti pasuko atgal prie senojo absurdo. Net pats van Eyckas turėjo išsaugoti tų absurdiškumų bent jau tiek, kiek, Bažnyčios nuomone, buvo reikalinga: pavyzdžiui, jis dar privalėjo piešti šventųjų aureoles ir didžiulius šviesos pluoštus. Tačiau matyti, kad jam, kiek įmanoma, pavyko nusiderėti. Jis, kaip ir Schoreelis bei Hemlingas, nuolat kovoja su to meto dvasia. Suprantama, šiuos dailininkus reikia vertinti atsižvelgiant į tų laikų dvasią. Ji kalta dėl to, kad siūlė daugiausia banalias, nuvalkiotas temas, pvz., Trys karaliai, mirštanti Marija, šv. Kristoforas, šv. Lukas, tapantis Mariją, ir pan. Ne kam kitam, o tam laikui reikia priekaištauti už tai, kad vaizduojamos figūros beveik niekada nestovi laisvai, neturi žmoniškos veido išraiškos, o ištisai rodo bažnytinę pozą, t. y. daro prievartinį, išmoktą nusižeminusio, elgetiško žmogaus judesį. Taip yra dar ir

dėlto, kad tie tapytojai nepažinojo antikinio stiliaus, todėl jų figūros retai kada būna gražaus veido, kūnas – baisus, niekuomet nekelia pasigėrėjimo. Erdvės perspektyvos čia nėra, tačiau linijų perspektyva dažniausiai teisinga. Mokėsi jie iš gamtos, piešė taip, kaip ją matė, todėl veidų išraiška, nors tikra ir dora, bet mažai ką sakanti; nė viename jų šventųjų veide nerasi nė šešėlio to taurumo ir nežemiškumo, kurį perteikia tik italai, pirmiausia Raffaello ir Correggio savo ankstyvuosiuose paveiksluose.

Todėl aptariamuosius paveikslus būtų galima objektyviai vertinti taip: tikroviškumo prasme, tiek vaizduojant žmonių veidus, tiek drabužius bei medžiagas, dauguma jų yra pasiekę didžiausio technikos tobulumo, beveik tokio, kokį gerokai vėliau, XVIII a., pasiekė Nyderlandų dailininkai. Tačiau taurumo išraiška veiduose, nepriekaištingas grožis ir tikras gracigumas jiems liko svetimi. Kadangi šie dalykai yra meno tikslas, o technikos tobulumas – tik priemonė, tos kolekcijos kūriniai nėra aukščiausio rango menas, sakyčiau, nebūtinai jie kelia pasigėrėjimą, nes minėtus trūkumus, taip pat nieko nesakančius daiktus ir ištisai bažnytines pozas pirmiausia reikia atmesti priskiriant tai savo metui.

Pagrindinį tų paveikslų bruožą, tačiau priskirtiną vien tik van Eyckui ir jo geriausiems mokiniams, sudaro meistriškas tikrovės mėgdžiojimas, pasiekiamas skaidriu žvilgsniu į realybę ir geležine tapymo kantrybe; antras dalykas, spalvų gyvumas – vien jų nuopelnas. *Tokiomis* spalvomis nie-

kas nėra tapęs nei iki, nei po jų: jos degte dega ir perteikia didžiausią spalvinę energiją. Todėl šitie paveikslai bemaž po keturių šimtų metų atrodo taip, tarsi būtų nutapyti vakar. O, kad tokių spalvų būtų turėję Raffaello ir Correggio! Tačiau jos lieka tos mokyklos paslaptis, nuėjusi į praeitį. Reikėtų atlikti cheminį tyrimą.



21

Apie mokytumą ir mokytuosius

§ 244

Kai pasižiūri į tą daugybę įvairių mokymui ir mokymuisi skirtų įstaigų ir matai, kiek ten prisigrūdę mokinių ir mokymo meistrų, gali pamanyti, jog žmonių giminei labai parūpo žinojimas ir tiesa. Bet ir čia išorė apgauna. Vieni moko, kad uždirbtų pinigų, ir siekia ne išminties, o jos regimybės, jos kredito; kiti mokosi, tačiau ne tam, kad įgytų žinių ir supratimo, o kad galėtų plepėti ir atkreiptų į save dėmesį. Maždaug kas trisdešimt metų ateina vis nauja karta, naujas būrys žaliasnapių, apie nieką nenutuokiančių ir tik norinčių per tūkstančius metų žmonių sukauptus žinojimo rezultatus, sudėtus į krūvą, kuo greičiau sugromuliuoti ir pasirodyti išmintingesni už visą praeitį. Dėl to stojama į universitetus ir griebiamasi knygų, ne šiaip kokių, o pačių naujausių, tarsi savo laiko ir amžiaus draugų. Tik kad visa būtų trumpa ir nauja, kaip ir jie patys yra nauji. O po to prasideda vertinimai. Apie studijas dėl duonos kąsnio čia net neužsimenu.

§ 245

Visokio plauko ir amžiaus studijuojantys ir studijavusieji paprastai kreipia dėmesį vien į *žinias*, o ne į *supratimą*. Garbe jie laiko žinoti apie viską, apie visus mineralus arba augalus, apie visas kautynes arba eksperimentus, na, ir apie visas knygas. Tai, kad žinios tėra tik *priemonė* ką nors suprasti, kad savaime jos mažai ko vertos arba visai nevertingos, jiems nė motais, tuo tarpu filosofo galvai jos yra būdinga mąstysena. Apie įspūdingą anų visažinių mokytumą kai kada pagalvoju taip: kiek nedaug jie turėjo apie ką galvoti, kad sugebėjo tiek perskaityti! Net kai apie Plinijų Vyresnįjį pasakojama, kad jis be perstojo skaitydavęs arba liepdavęs, kad jam skaitytų valgant, keliaujant, maudantis, man kyla klausimas, ar tas žmogus taip stokojo savų minčių, kad jam reikėjo nepertraukiamo srauto svetimų, nelyginant džiovininkui gyvybę palaikančio sultinio. Kad galėčiau būti puikios nuomonės apie jo mąstyseną, man netinka nei jo lengvabūdiškas patiklumas, nei jo neapsakomai koktus, sunkiai suprantamas, popierių taupantis citatinis stilius.

§ 246

Kaip besaikis *skaitymas ir mokymasis* žaloja *mąstymą*, taip besaikis *rašymas ir mokymas* atpratina žmogų nuo *žinojimo ir supratimo* aiškumo ir *eo ipso* [kartu] nuo išsamumo, nes tam nelieka laiko. Todėl perteikdamas žinias žmogus savo aiškaus pažinimo spragas priverstas dangstyti žo-

džiais ir frazėmis. Tad suprantama, kodėl dauguma knygų yra tokios be galo nuobodžios, ir objekto sausumas čia niekuo dėtas. Kaip sakoma, geras virėjas ir iš puspadžio gali pagaminti gardų patiekalą, taip ir geras rašytojas gali ir sausą objektą padaryti įdomų.

§ 247

Didžiulei daugumai mokslininkų mokslas tėra tik priemonė, o ne tikslas. Todėl moksle jie niekada nenuveiks didelių darbų, nes tam reikalinga, kad mokslas būtų tikslas, o visa kita, net paties mokslininko būtis, – tik priemonė. Visa, kas daroma ne dėl paties dalyko, daroma tik pusiau, ir puikių bet kurios srities rezultatų pasiekiama tik tuomet, kai daroma dėl objekto, o ne laikant jį priemone siekiant kitų tikslų. Tad naujus ir didelius pažinimo klodus atvers tik tas, kurio tiesioginis studijų tikslas yra pažinti pačiam, o ne dirsčioti į svetimą pažinimą. Tačiau mokslininkai, kokie jie paprastai būna, studijuoja tam, kad galėtų dėstyti ir rašyti. Todėl jų galvos yra nelyginant žarnynas, iš kurio maistas išeina nesuvirškintas. Dėl to ir iš jų mokymo bei rašymo maža tėra naudos. Kitus galima maitinti ne nesuvirškintomis išmatomis, o tik pienu, išsiskyrusiu iš nuosavo kraujo.

§ 248

Perukas yra puikiai parinktas grynojo mokslininko simbolis. Jis puošia galvą svetimų plaukų gausa, kai stokojama savų; panašiai yra ir su mo-

kytumu – jį sudaro gausybė svetimų minčių, kurios, žinoma, ne taip gerai ir natūraliai jam tinka, ne taip patogiai pritaikytos visiems atvejams ir tikslams, ne taip tvirtai įleidusios šaknis, o sunaudotos negali būti tučtuojau pakeistos iš to paties šaltinio kitomis, išaugusiomis nuosavoje dirvoje. Todėl Sterne'as romane „Tristramas Šendis" [sk. 44] taip begėdiškai išdrožia: *„An ounce of a man's own wit is worth a tun of other people's"*. (Viena uncija paties žmogaus proto yra verta dviejų tūkstančių svarų[52] kitų žmonių proto.)

Iš tikrųjų ir tobuliausias mokytumas su genialumu turi tiek pat bendra, kiek herbariumas su nuolat atsinaujinančiu, amžinai gyvu, amžinai jaunu, amžinai kintančiu augmenijos pasauliu, ir nėra didesnio kontrasto, kaip kontrastas tarp komentatoriaus mokytumo ir vaikiško senovės mokslininko naivumo.

§ 249

Diletantai, diletantai! – taip su panieka vadinami tie, kurie atsiduoda mokslui arba menui iš meilės ir jausdami džiaugsmą *per il loro diletto* [savo malonumui]; o taip pravardžiuoja tie, kurie šių dalykų ėmėsi dėl pelno, nes *juos* malonina tik šitokiu būdu uždirbami pinigai. Ši panieka remiasi niekingu jų įsitikinimu, jog niekas rimtai nesiims ko nors, jei to daryti nevers gyvenimo sunkumai, badas ar šiaip koks geidulys. Publikos protas toks pat, todėl ir jos nuomonė – tokia pati: štai iš kur ta kone visuotinė pagarba „specialistams" ir

nepasitikėjimas diletantais. O iš tikrųjų yra priešingai: diletantui dalykas yra tikslas, o vadinamajam specialistui – tik priemonė; tik tas absoliučiai rimtai darys ką nors, kuriam tatai yra tiesiogiai svarbu ir kuris tuo užsiima iš meilės, *con amore*. Tokie, o ne dirbantys už atlygį, yra sukūrę vertingiausių dalykų.

§ 250

Ir Goethe buvo diletantas spalvų teorijoje – apie tai čia keletas žodelių!

Būti kvailam ir būti blogam – nedraudžiama: *Ineptire est iuris gentium*. [Būti kvaiša yra žmogaus teisė.] Tačiau kalbėti apie kvailybę ir blogį yra nusikaltimas, pasipiktinimą keliantis gerų papročių ir jokio padorumo nepaisymas. Tai išmintinga taisyklė! Tačiau dabar aš norėčiau vieną kartą jos nepaisyti, kad su vokiečiais pasišnekėčiau vokiškai. Mat turiu pasakyti, jog Goethe's spalvų teorijos likimas akivaizdžiausiai rodo vokiečių mokslininkų pasaulį arba neturint sąžinės, arba nesugebant turėti savo nuomonės: galimas daiktas, abi šios taurios savybės vertos viena kitos. Didžioji išsilavinusioji publika ieško gero gyvenimo ir pramogų, todėl numoja ranka į viską, jei tai ne romanas, komedija ar eilėraštis. O jei išimtiniais atvejais ji užsigeidžia ką nors paskaityti akiračiui praplėsti, pirmiausia laukia patvirtinimų ir garantijų iš tų, kurie geriau žino, kad iš tos knygos tikrai galima pasimokyti. O geriau supranta, jų manymu, *specialistai*. Aišku, čia painiojami tie,

kurie *iš* to dalyko gyvena, su tais, kurie *dėl* to dalyko gyvena, – juk retai pasitaiko, kad viena ir kita sutaptų. Jau Diderot savo apysakoje „Ramo sūnėnas“ teigia, kad tie, kurie mokslą dėsto, nėra tie, kurie jį supranta ir juo užsiima, nes dėstymui jiems neliktų laiko. Jie gyvena tik *iš* mokslo: šis yra „gera karvė, aprūpinanti juos sviestu“ [Schiller, „Mokslas“]. Jei didžiausias nacijos protas vieną dalyką padarė pagrindiniu studijų objektu, kaip Goethe – spalvų teoriją, ir ji lieka be atgarsio, tai vyriausybių, mokančių akademijoms pinigus, pareiga joms pavesti, kad tą dalyką ištirtų komisija, kaip daroma Prancūzijoje kur kas ne tokiais reikšmingais atvejais. Kam dar reikalingos tos pretenzijų kupinos akademijos, kur sėdi ne vienas pasipūtęs pusgalvis? Naujų reikšmingų tiesų iš jų retai beišgirsi, todėl tegu bent pajėgia svarbius darbus įvertinti, tegu būna priverstos *ex officio* [iš pareigos] tarti savo žodį. Tuo tarpu ponas Linkas, Berlyno Akademijos narys, mums pateikė savo akademiškos išminties pavyzdį veikale „Gamtos mokslų įvadas“ („Propyläen der Naturkunde“, t. I, 1836). *A priori* įsitikinęs, kad jo universiteto kolega Hegelis esąs didis filosofas, o Goethe's „Spalvų teorija“ – niekalas, juos abu palygina taip (ten pat, 47 p.): „Hegelis nuolat užsipuldinėja Newtoną, galbūt dėl *kondescendencijos* [nuolaidžiavimo] – blogas dalykas vertas blogo žodžio – Goethe'i“. Vadinasi, ponas Linkas drįsta kalbėti apie pasigailėjimo verto šarlatano *kondescendenciją* didžiausiam nacijos protui! Pateikiu dar keletą šio pono išminties ir juoką keliančio įžūlumo pavyz-

džių, paaiškinančių anas tos pačios knygos vietas. „Minčių gilumu Hegelis pranoksta visus savo pirmtakus: galima sakyti, kad jų filosofija išnyksta jo filosofijos akivaizdoje“ (p. 32). Ir savo pasakojimą apie tą apverktiną Hegelio katedrinę klounadą jis baigia tokiais žodžiais (p. 44): „Tai yra ant tvirtų pamatų stovintis, iškilus paties didžiausio metafizinio įžvalgumo, koks išvis žinomas mokslui, pastatas. Tokie žodžiai kaip „būtinumo mąstymas yra laisvė; protas susikuria dorovės pasaulį, kur laisvė vėl virsta būtinumu“, pripildo dvasią didžios pagarbos ir, vieną kartą tinkamai suvokti, jie tam, kas juos ištarė, garantuoja nemirtingumą“. Kadangi tasai ponas Linkas yra ne tik Berlyno Akademijos narys, bet ir viena iš žymesnių vokiečių mokslininkų respublikos asmenybių, galbūt net įžymybė, šios mintys galėtų būti laikomos, nes jų niekas nesupeikė, ir *vokiečių proto bei vokiečių teisingumo* pavyzdžiu. Iš to bus galima geriau suprasti, kaip galėjo nutikti, kad mano raštai daugiau kaip trisdešimt metų nebuvo pripažįstami vertais į juos net žvilgtelėti.

§ 251

Tačiau vokiečių mokslininkas yra ir pernelyg vargšas, kad galėtų būti sąžiningas ir doras. Todėl sukti, raityti, prisitaikyti ir išsižadėti savo įsitikinimų, mokyti ir rašyti, kuo pats netiki, pataikauti, padlaužiauti ir ieškoti draugystės nesvarbu, su kuo – ministrais, didžiomis asmenybėmis, ko-

legomis, studentais, knygų pardavėjais ar recenzentais, vienu žodžiu, daryti viską, kad tik nebūtų paisoma tiesos ir svetimų nuopelnų, – yra jo elgesys ir metodas. Dėl to jis dažniausiai pasidaro beatodairiškas niekšas. Vokiečių literatūroje apskritai ir ypač filosofijoje taip įsigalėjo nesąžiningumas, kad galima numanyti, jog bus pasiekta tokia riba, kai ji, nebepajėgdama dar ką nors suklaidinti, taps neveiksminga.

§ 252

Beje, mokslininkų respublikoje yra taip, kaip ir kitose respublikose: čia mylimas paprastas žmogus, kuris kiūtina sau patyliukais ir nenori būti išmintingesnis už kitus. Prieš ekscentriškus protus, esą keliančius pavojų, susivienijama ir įgyjama dauguma, ir dar kokia dauguma!

Mokslininkų respublikoje apskritai gyvenama taip, kaip ir Meksikos respublikoje, kur kiekvienas žiūri *savo* naudos, siekia *sau* pagarbos ir valdžios, visai nekvaršindamas galvos dėl visumos, kuri dėl to eina pražūtin. Mokslininkų respublikoje, kaip ir Meksikoje, kiekvienas stengiasi iškelti tik *save*, kad pasidarytų autoritetingas: vienintelis dalykas, dėl ko visi sutaria, yra neleisti iškilti tikrai nepaprastų sugebėjimų protui, jei tik toks pasirodytų, nes jis pasidaro pavojingas visiems. Kaip tai atsiliepia tolesnei viso mokslo raidai, nesunku įsivaizduoti.

§ 253

Tarp profesorių ir nepriklausomų mokslininkų nuo seno esama tam tikro antagonizmo, kuris galbūt šiek tiek primena šunų ir vilkų priešiškumą.

Profesorių statusas teikia didžiulių galimybių pagarsėti tarp savo amžininkų. Nepriklausomų mokslininkų statusas teikia didžiulių galimybių pasidaryti žinomais ateinančioms kartoms, nes tam, be kitų ir daug nepaprastesnių dalykų, reikia dar laisvo laiko ir nepriklausomybės.

Kadangi žmonija dar negreit suvoks, kam turi skirti dėmesį, profesoriams ir nepriklausomiems mokslininkams tenka gyventi ir veikti greta vienas kito.

Nesismulkinant galima pasakyti, kad tvartinis profesūros šėrimas labiausiai tinka atrajotojams. Tačiau tie, kurie savo grobį gauna tiesiogiai iš gamtos, geriau jaučiasi laisvėje.

§ 254

Iš to, ką žmonija apskritai žino, didžiausia dalis egzistuoja tik popieriuje, knygose, toje popierinėje žmonijos atmintyje. Tiktai jos mažytė dalelė kiekvieną akimirksnį yra tikrai gyva kai kuriose galvose. Tai pirmiausia lemia trumpas ir neaiškus gyvenimas, čia dar prisideda žmonių tingumas bei malonumų troškimas. Kiekvienąsyk greitai savo gyvenimą nugyvenanti karta iš žmonijos žinių aruodo pasisemia tik tai, ko jai tuo metu reikia. Netrukus ji išmiršta. Ateina nauja vilčių kupina, ničnieko nežinanti karta, kuri viską turi

pradėti mokytis iš pradžių; ši vėlgi pasiima tiek, kiek pajėgia arba kiek reikalinga trumpai jos kelionei, ir taip pat dingsta. Taigi būtų prasti žmonijos žinojimo reikalėliai, jei ne raštas ir spauda! Todėl bibliotekos yra vienintelė tikra ir išliekamoji žmonių giminės atmintis, giminės, kurios pavieniai nariai turi tik labai ribotą ir menką jos dalį. Todėl dauguma mokslininkų labai nenori, kad jų žinias kas nors tikrintų, kaip pirkliai – prekybos knygas.

Žmonijos žinojimas visomis kryptimis yra neaprėpiamas, ir iš to, kas apskritai verta žinoti, joks pavienis žmogus negali įsidėti į galvą nė tūkstantosios dalies.

Mokslai taip išsiplėtė, kad tas, kuris nori ką nors „juose nuveikti", turi imtis labai specialios srities, atsisakydamas visų kitų. Suprantama, savo dalyko išmanymu jis išsiskiria iš minios, bet viskuo kitu yra kaip ir visi kiti. Čia prisideda dar ir tai, kaip dabar neretai būna, kad neskiriama dėmesio senosioms kalboms, o iš jų pasimokymo apgraibomis – jokios naudos, todėl bendras humanitarinis išsilavinimas dingsta; tad sutiksime mokslininkų, kurie, jei atmesime tą jų specialią sritį, yra tikri avinai. Apskritai toks vieno išskirtinio dalyko mokslininkas primena fabriko darbininką, visą gyvenimą gaminantį vieną ir tą pačią detalę – varžtą, kablį ar rankeną kokiam nors įnagiui ar prietaisui, ir čia jis, aišku, pasiekia neįtikėtino virtuoziškumo. Siauros srities mokslininką dar galima palyginti su žmogumi, gyvenančiu savo name ir niekada iš jo neišeinančiu. Čia jis vis-

ką pažįsta kuo puikiausiai: kiekvieną laiptelį, kiekvieną kampą ir balkoną, kaip Victoro Hugo Kvazimodas – Paryžiaus Dievo Motinos katedrą, bet už jo namo sienų jam viskas svetima ir nematyta. Humanitarinis išsilavinimas reikalauja visapusiškumo ir plataus akiračio: aukštesnio rango mokslininkui čia būtų kažkas panašu į poliistoriją. Na, o kas geidžia pasidaryti filosofu, turi savo galvoje susieti net pačius tolimiausius žmonijos žinojimo galus, nes kurgi kitur jie gali susieiti? Aukščiausio rango protai, ko gera, niekuomet nebus siauros srities mokslininkai. Svarbiausia jiems yra būties visumos problema, kurią kiekvienas iš jų vienaip ar kitaip aiškins, viena ar kita forma pateiks žmonijai naujų versijų. Genijaus vardo gali nusipelnyti tik tas, kuris savo darbų objektu pasirenka visumą ir tai, kas didu, kuris skverbiasi į daiktų esmę ir bendrybes, o ne tas, kuris visą gyvenimą stengiasi nustatyti kokį nors specialų santykį tarp daiktų.

§ 255

Tai, kad lotynų kalbą liautasi vartoti kaip bendrą mokslo kalbą ir leista įsigalėti nacionalinių literatūrų miesčioniškumui, Europos mokslams buvo tikra nelaimė. Pirmiausia todėl, kad lotynų kalba buvo sukūrusi mokslininkų bendriją, kuriai, kaip visumai, būdavo tiesiogiai skirta kiekviena išleidžiama knyga. O dabar savarankiškai mąstančių ir ką nors pasakyti galinčių protų visoje Europoje ir taip jau be galo maža, tad jeigu jų

forumas dar bus suskaidytas ir padalytas kalbos barjerais, teigiamas mokslo žmonių poveikis visuomenei nepaprastai susilpnės. O leidėjų atsitiktinai parinktų literatūros amatininkų pagaminti vertalai yra prastas bendros mokslo kalbos surogatas. Štai *kodėl* Kanto filosofija, vos blykstelėjusi, įklimpo vokiečių mentaliteto liūne, o viršum jo puikiausiai sau švysčioja Fichte's, Schellingo ir galiausiai Hegelio pseudomokslo žaltvykslės. *Todėl* ir Goethe's „Spalvų teorija" nebuvo teisingai įvertinta. *Todėl* ir aš nesusilaukiau dėmesio. *Todėl* tokia intelektuali ir protinga anglų tauta per juodosios dvasininkijos begėdiškiausią veidmainystę ir globą tebėra atsilikusi. *Todėl* šlovingai prancūzų fizikai ir zoologijai trūksta tam tinkamos ir garbios metafizikos paramos ir kontrolės. Ir daugiau panašių dalykų galėčiau paminėti. Šalia šitos didžiulės blogybės netrukus atsiras dar viena, kur kas didesnė, – liovimasis mokytis senųjų kalbų. Jau dabar Prancūzijoje ir net Vokietijoje tai darosi kone visuotinis reiškinys. Kai ketvirtajame XIX a. dešimtmetyje į vokiečių kalbą buvo išverstas „Corpus iuris"[53], pasidarė akivaizdu, kad prasideda mokslo pamatų – lotynų kalbos, atseit barbarybės, ignoravimas. Jau susilaukėme tokių laikų, kai graikų, net lotynų autoriai leidžiami su *vokiškais* paaiškinimais, o tai yra kiaulystė ir niekšybė. Tikroji to priežastis (kad ir kaip ponai vaizduotų) yra ta, jog leidėjai nebemoka rašyti lotyniškai, o mielasis jaunimas, įsikibęs jiems už parankės, patenkintas tipena tinginystės, ignoravimo ir barbarybės takais. Tikėjausi, kad literatū-

riniai laikraščiai šį reiškinį pelnytai pasmerks, bet kaip nustebau pamatęs, kad niekas dėl to nekvaršina sau galvos, tarsi taip ir turėtų būti. Tai rodo, jog recenzentai yra tikri leidėjų globėjai ir dėdės, tiek pat teišmanantys kaip ir anie. O beatodairiška niekšybė visokio plauko vokiečių literatūroje jaučiasi kaip namie.

Atskirai norėčiau išsakyti nepasitenkinimą dėl dar vienos dabar vis įžūliau į akis lendančios šlykštynės: mokslo knygose ir net akademijų leidžiamuose mokslo žurnaluose graikiškos ir dargi (*pro pudor!* [kokia gėda!]) lotynų autorių citatos pateikiamos išverstos į vokiečių kalbą. Po velnių! Negi jūs rašote batsiuviams ir suvėjams? Aš manau tam, kad kuo daugiau „parduotumėte". Tada leiskite nuolankiausiai pasakyti, jog visais atžvilgiais esate niekšeliai. Turėkite daugiau garbės širdy ir mažiau pinigų kišenėse ir, užuot lankstę nugaras prieš jų išpampusias kišenes, duokit nemokšoms pajusti menkystę. Graikų ir lotynų autorių vertimai į vokiečių kalbą – tai toks pat surogatas, kaip cikorija yra kavos surogatas; be to, visai negalima pasitikėti tų vertimų tikslumu.

Jei ir toliau bus einama šia linkme, tada lik sveikas, humanizme, taurusis skoni ir didžioji išmintie! Barbarybė vėl grįžta, nors tiesiami geležinkeliai ir elektros linijos, į orą kyla balionai. Pagaliau dėl to netenkame dar vieno pranašumo, kurį turėjo visi mūsų pirmtakai. Juk lotynų kalba atveria ne vien romėnų senovę, bet ir lygiai taip pat tiesiogiai visų Europos kraštų viduramžius iki pat naujųjų laikų praeito šimtmečio vidurio. To-

dėl tiesiai į mane kreipiasi, pavyzdžiui, Jonas Škotas Eriugena iš IX a., Jonas Solsberietis – iš XII a., Raimundas Lulijus – iš XIII a. ir šimtai kitų ta kalba, kuri jiems, vos ėmus samprotauti apie mokslo objektus, buvo natūrali ir sava. Štai kodėl dar ir dabar jie tarsi prieina prie manęs visai arti: aš tiesiogiai bendrauju ir tikrai susipažįstu su jais. Kas būtų, jei kiekvienas iš jų būtų rašęs savo gimtąja kalba, kaip žmonės šnekėjo tais laikais?! Nesuprasčiau, ko gera, nė pusės to, ką jie sako, o tikrasis dvasinis bendravimas būtų neįmanomas: regėčiau juos lyg šešėlius tolimame horizonte arba tarsi per vertimo teleskopą. Kad taip neatsitiktų, Baconas Verulamietis, kaip jis aiškiai pasakė, savo „Esė“ pats išvertė į lotynų kalbą ir pavadino „Sermones fideles“ , bet verčiant jam talkino Hobbes'as („Hobbesii vita“, p. 22).

Norėčiau dar pridurti, kad patriotizmas, jeigu jis nori reikštis mokslo pasaulyje, yra nedoras bičiulis, kurį reikėtų vyti lauk. Juk kas gali būti įžūliau už norą tada, kai vyksta aiškių aiškiausiai bendražmogiški dalykai ir kai turi triumfuoti vien tiesa, aiškumas ir grožis, į svarstyklių lėkštę dėti meilę tautai, kuriai teikiasi priklausyti savoji vertinga asmenybė, ir paskui šiuo atžvilgiu prievartauti tiesą ar neteisingai vertinti kitų tautų didžius protus, siekiant iškelti savąsias vidutinybes. Tokios niekšybės pavyzdžių yra per akis visų Europos tautų rašytojų kūriniuose, todėl jau ir Yriarte tuos pavyzdžius išjuokė, savo mėgstamiausioje trisdešimt trečiojoje „Literatūrinėje pasakėčioje“.

§ 256

Siekiant pagerinti studentų *kokybę* ir taip jau per didelės jų *kiekybės* sąskaita, reikėtų įstatymais numatyti: 1) kad nė vienam iš jų, jaunesniam kaip dvidešimt metų, nebūtų leista stoti į universitetą, kol jis, prieš gaudamas studijų knygelę, nebus išlaikęs abiejų senųjų kalbų *examen rigorosum* [griežto žodinio egzamino]. Jaunuolį, išlaikiusį šį egzaminą, reikėtų atleisti nuo karo tarnybos, drauge jis įgytų ir savo pirmuosius *doctarum praemia frontium* [mokytų žmonių paliudijimus]. Studentui reikia tiek visko mokytis, ir jis negali vienerius ar kelerius metus paleisti šuniui ant uodegos tokiam su jo profesija nesusijusiam užsiėmimui kaip karo dalykai; jau nekalbėsime apie tai, kad muštras palaidoja pagarbą, kurią mokslininkui turi jausti kiekvienas išsilavinimo neturįs žmogus, pradedant vaiku ir baigiant seneliu, nesvarbu, kas jis būtų; tai tiesiog ta pati barbarybė, kurią Raupachas pavaizdavo komedijoje „Prieš šimtą metų“, parodydamas „seno Desau gyventojo“ klastingą brutalumą vieno kandidato atžvilgiu. Šitaip natūraliai atleidus mokslininkų luomą nuo karo tarnybos, armijos nesutirps, bet tikrai sumažės blogų gydytojų, nevykusių advokatų ir teisėjų, visokio plauko neišmanėlių mokytojų bei šarlatanų, ir ypač dar dėl to, kad kiekviena kareivio gyvenimo diena demoralizuoja būsimąjį mokslininką; 2) reikėtų įstatymu numatyti, kad kiekvienas universiteto pirmųjų metų studentas klausytų vien tik filosofijos fakulteto paskaitų, ir,

be jų, nebūtų jam leidžiama tęsti studijų kituose trijuose fakultetuose; tada teologai turėtų studijuoti dar dvejus, teisininkai – trejus, o medikai – ketverius metus. Gimnazijose būtų galima mokyti tik senųjų kalbų, istorijos, matematikos bei vokiečių kalbos stilistikos, ypatingą dėmesį skiriant klasikinėms kalboms. Kadangi matematikai reikalingi labai specifiški gebėjimai, anaiptol nesutampantys su kitais žmogaus polinkiais, net neturinčiais su jais nieko bendra*, tam dalykui mokyti reikėtų visai atskiro moksleivių kontingento, todėl tas, kuris bus pakliuvęs į rinktinę klasę, čia galėtų sėdėti trečioje, nejausdamas jokio pažeminimo, ir taip pat *vice versa* [priešingai]. Tik šitaip įmanoma kiekvienam pagal išgales pramokti šio ypatingo dalyko.

Profesoriai šių siūlymų, žinoma, neparems, nes jiems svarbiau studentų kiekybė, o ne jų rengimo kokybė, todėl nepritars jie ir dar vienam siūlymui: kad promocijos būtų nemokamos, ir dėl profesorių gobšumo diskredituotas daktaro laipsnis vėl atgautų garbę. Todėl reikėtų atsisakyti baigiamųjų valstybinių daktaro egzaminų.

* Apie tai siūlau paskaityti puikų Williamo Hamiltono straipsnį, parašytą kaip recenziją vienai Whewello knygai ir išspausdintą „Edinburgh Review“ 1836 metų sausio mėnesio numeryje, vėliau išleistą kartu su kitais jo straipsniais ir išverstais į vokiečių kalbą; tas straipsnis pavadintas „Apie matematikos naudą ir nenaudą“ („Über den Wert und Unwert der Mathematik“, 1836).

22

Savarankiškas mąstymas

§ 257

Net turtingiausia biblioteka, jeigu ji nesutvarkyta, ne ką tėra naudingesnė už labai vidutinę, bet gerai sutvarkytą; lygiai taip pat ir didžiulės žinios, jeigu jos neapmąstytos savo galva, nėra tokios vertingos kaip tos, kurios, tegu ir gerokai menkesnės, yra visapusiškai apsvarstytos. Tik visaip kombinuodamas tai, ką žinai, tik lygindamas vieną tiesą su kita, savo žinojimą padarai savastimi, tampi jo šeimininku. O apmąstyti galima vien tai, ką žinai, todėl reika šio to išmokti, tačiau, kita vertus, žinai tik tai, ką esi apgalvojęs.

Reikia pasakyti, kad skaitymo ir mokymosi galima imtis savo nuožiūra, bet mąstymo, deja, – ne. Jis, kaip ir ugnis, turi būti įžiebtas, o degimą turi palaikyti oro srovė; tai gali būti, sakysim, domėjimasis kokiu nors dalyku, grynai objektyviu arba tik subjektyviu. Pastaruoju atveju apgalvojame vien savo asmeniškus reikalus, o pirmasis būdingas tik apie gamtą mąstantiems protams, ku-

riems mąstyti yra lygiai taip pat natūralu, kaip ir kvėpuoti; tokių protų labai maža. Todėl ir tikrų mokslininkų tiek nedaug.

§ 258

Poveikis, kurį patiria protas, kai žmogus pats mąsto ir kai jis skaito, yra neįtikėtinai skirtingas, todėl prigimtinę intelektų skirtybę, dėl kurios žmogus kreipiamas į vieną ar kitą pusę, tas poveikis dar labiau padidina. Per skaitymą protas prisigraibo minčių, kurių kryptis ir nuotaika šią akimirką jam yra tokie svetimi ir heterogeniški, kaip spaudas ir lakas, į kurį spaudas įspaudžia ženklą. Skaitant protui daromas totališkas spaudimas iš išorės mąstyti viena ar kita, nors šiuo metu jis neturi nei noro, nei nuotaikos tai daryti. O kai žmogus mąsto pats, jis paklūsta savo paties polinkiui, kurį tą akimirką jam sukėlė aplinka arba koks nors prisiminimas. Regimoji aplinka protui neperša *vienos* kokios nors minties, kaip tai esti skaitant, o tik duoda medžiagos ir pretekstą mąstyti tai, kas atitinka jo prigimtį ir nuotaiką. Todėl *besaikis* skaitymas atima iš proto lankstumą, panašiai kaip dėl nuolatinio įtempimo jo netenka spyruoklė; taigi geriausias būdas, kad nereikėtų pačiam mąstyti, yra, vos atsiradus laisvai minutei, tučtuojau imtis knygos. Iš tokios praktikos aiškėja, kodėl mokslingumas dažną žmogų daro dar nuobodesnį ir naivesnį, negu jis yra iš prigimties, taip pat ir tų žmonių literatūrinę veiklą moks-

lingumas paverčia visai bevaise*: šie panašūs į tą, apie kurį Pope'as[54] sako:

For ever reading, never to be read.

[Jis skaito daug, bet jo – nieks niekada.

Pope, „The Dunciad", 3,194]

Mokslininkai skaito knygas, o mąstytojai, genijai, pasaulio šviesuliai ir žmonių giminės ugdytojai tiesiogiai skaito pasaulio knygą.

§ 259

Iš esmės tik savos pagrindinės mintys turi tiesos ir gyvasties, nes tik jas supranti tikrai ir iki galo. Svetimos, prisiskaitytos mintys – tai ne kas kita, kaip svetimo valgio liekanos, svečio nusivilkti drabužiai.

Savosios, mumyse gimusios mintys ir svetimos, prisiskaitytos, turi tiek bendra, kiek pirminio pasaulio augalo atspaudas akmenyje turi bendra su pavasario žiedais pasidabinusiu augalu.

§ 260

Skaitymas yra tik savojo mąstymo surogatas. Skaitydamas leidi savo mintis kitam vedžioti už pavadžio. Be to, daugelis knygų vertos tik parodyti, kiek esama klystkelių, ir kaip klaikiai gali nuvingiuoti į pūdymus, jei pasiduosi jų vedamas. O tas, kurį veda genijus, t. y. tas, kuris pats mąsto, mąsto savanoriškai, teisingai mąsto, tas turi kompasą tikrajam keliui rasti. Vadinasi, skaityti rei-

* Rašančių daugybė, bet mąstančių – tik vienas kitas.

kia tiktai tada, kai išsenka tavo paties minčių šaltinis, o taip gana dažnai atsitinka ir patiems geriausiems protams. Ir priešingai, išblaškyti savo paties stipriausias mintis vien dėl to, kad paimtum į rankas knygą, būtų nusižengimas Šventajai Dvasiai. Tada būtum panašus į tą, kuris dumia iš gyvojo pasaulio, kad paspoksotų į herbariumą arba puikiomis apylinkėmis pasigrožėtų vario raižiniuose.

Net jei kartais kokią nors tiesą, išvadą, kurią vargais negalais, palengva, įvairiai kombinuodamas, pats esi sumąstęs, ir būtum galėjęs patogiai rasti gatavą kur nors knygoje, vis tiek ta mintis yra šimtą kartų vertesnė, nes pasiekta savo paties mąstymu. Jinai tik šiuo atveju įsilieja į visą mūsų minčių sistemą kaip jos sudedamoji dalis, kaip gyvas jos narys, yra tvirtai ir neatskiriamai susijusi su visuma, suprantama visais savo argumentais ir padariniais, turi visos mūsų mąstysenos spalvą, atspalvį, požymius, yra atėjusi kaip tik pačiu laiku, kai radosi poreikis jai gimti, todėl ji jaučiasi tvirtai ir niekados nebeišnyks. Tad Goethe's žodžiai:

Tau nepriklauso turtas paveldėtas,
Jei nedrįsti naudotis juo laisvai[55],

čia puikiausiai tinka, net paaiškina. Tas, kas mąsto pats, tik paskui susipažįsta su autoritetais, kompetetingais vertinti jo nuomones, ir tai jam tėra vien savųjų nuomonių patvirtinimas ir sustiprinimas, o knyginis filosofas jais pradeda; remdamasis svetimomis, prisiskaitytomis nuomonėmis jis kon-

struoja visumą, kuri tada yra nelyginant iš kitur gautų detalių sumontuotas automatas; tuo tarpu svarankiškai mąstančiojo sistema panaši į gyvą, pagimdytą žmogų, nes ji, kaip ir žmogus, atsirado po to, kai išorinis pasaulis apvaisino mąstantį protą, kuris paskui ją išnešiojo ir pagimdė.

Išmokta tiesa mums yra tarsi priklijuota galūnė, netikras dantis, vaško ar geriausiu atveju rinoplastinė svetimos mėsos nosis, o savo paties mąstymu įgytoji tiesa prilygsta natūraliai kūno daliai – tik ji viena mums iš tikrųjų priklauso. Tuo pagrįstas skirtumas tarp mąstytojo ir tik mokslininko. Todėl savarankiškai įgytas dvasinis mąstančiojo turtas atrodo lyg gražus paveikslas, akivaizdžiai išsiskiriantis teisingu šviesos ir šešėlių žaismu, santūriu tonu, tobula spalvų harmonija. O grynojo mokslininko dvasinis turtas panašus į didžiulę, pilną įvairiausių spalvų paletę, taip pat sistemiškai sutvarkytą, bet neturinčią harmonijos, sąryšio ir reikšmės.

§ 261

Skaityti, vadinasi, mąstyti svetima galva vietoj savosios. Savajam mąstymui, kuris visada siekia sukurti rišlią visumą, nors ir ne visiškai užbaigtą sistemą, nėra nieko kenksmingesnio už pernelyg didelį dėl nuolatinio skaitymo plūstantį svetimų minčių srautą, nes kiekviena tokia mintis, atsiradusi vis iš kito proto, priklausydama vis kitai sistemai, turinti vis kitokią spalvą, niekada savaime

nesusilieja į mąstymo, žinojimo, pažiūrų ir įsitikinimų visumą; galvoje jos sukelia veikiau kažką panašaus į Babilono kalbų maišalynę ir iš jomis perpildyto proto atima visą nuovokos aiškumą ir taip jį beveik dezorganizuoja. Tokia būsena būdinga daugeliui mokslininkų, todėl jie, būdami sveiko proto, teisingais sprendimais ir praktiniais veiksmais neretai nusileidžia daugeliui nemokslininkų, kurie išoriškai per patirtį, pokalbius ir vienos kitos knygos skaitymą įgytas ribotas žinias yra įjungę ir integravę į savo pačių mąstymą. Tą patį daro, tik kur kas didesniu mastu, ir mokslinis *mąstytojas*. Nors jam būtina daug žinoti ir todėl daug skaityti, tačiau jo protas yra pakankamai stiprus, kad visa tai aprėptų, asimiliuotų, įtrauktų į savo minčių sistemą ir šitaip pajungtų organiškai susaistytai, vis augančio didingo pažinimo visumai; o jo paties mąstymas, tarsi vargonų generalbosas, visuomet dominuoja ir niekada nėra užgožiamas svetimų tonų, kaip būna tik poliistorinėse galvose, kuriose pramaišiui girdisi muzikos garsai tarsi nuotrupos iš visų tonacijų, bet pagrindinio tono nebeįmanoma atpažinti.

§ 262

Žmonės, kurie praleido gyvenimą skaitydami ir išminties sėmėsi iš knygų, panašūs į tuos, kurie apie kokią nors šalį tikslių žinių yra sukaupę iš kelionių aprašymų. Pastarieji gali pateikti daug informacijos, bet iš tikrųjų jie neturi sistemiško,

aiškaus, išsamaus supratimo apie tos šalies specifiką. Na, o tie, kurie gyvenimą praleido mąstydami, panašūs į tuos, kurie toje šalyje buvo patys: tik jie vieni iš tikrųjų žino, apie ką kalbama, pažįsta tenykščius daiktus kaip visumą ir tikrai ten jaučiasi kaip namie.

§ 263

Knyginis filosofas savarankiško mąstytojo atžvilgiu yra tarsi istorikas liudytojo atžvilgiu: pastarasis kalba apie tai, ką patyrė tiesiogiai. Todėl savarankiški mąstytojai iš esmės sutaria, o skirtybės randasi tik dėl nevienodų požiūrių: jei požiūris nieko nekeičia, visi jie sako tą patį, nes teigia vien tai, ką objektyviai yra suvokę. Neretai mintis, kurias dėl jų paradoksiškumo išsakydavau viešai tik gerokai abejodamas, vėliau su džiaugsmu ir nuostaba rasdavau išdėstytas senuose didžiųjų vyrų veikaluose. Knyginis filosofas, priešingai, dėsto tai, ką pasakė tas, ką manė anas, su kuo paskui nesutiko kitas ir t. t. Jis lygina, svarsto, kritikuoja ir šitaip mėgina prisikasti iki tiesos, ir čia jis pasidaro visai panašus į kritišką istoriografą. Pavyzdžiui, jis ims tyrinėti, ar Leibnizas kuriuo nors laiku tam tikru atžvilgiu nebuvo Spinozos šalininkas ir pan. Panašių, gana ryškių pavyzdžių kuriozų mėgėjas ras Herbarto veikale „Analitinis moralės ir prigimtinės teisės nušvietimas“, taip pat jo „Laiškuose apie laisvę“. Galima tik nusistebėti, kiek daug tokiam žmogui čia

prireikia pastangų, o atrodo, kad, jei į dalyką būtų panorėjęs žvilgtelėti savo akimis, po neilgo savarankiško mąstymo greitai būtų pasiekęs tikslą. Tačiau šiuo atžvilgiu esama tam tikro nedidelio keblumo: bet kuriuo metu gali sėsti ir skaityti, bet ne visada – mąstyti. Mintys – kaip ir žmonės: užsigeidęs negali kiekvieną sykį jas pakviesti, reikia palaukti, kol pačios ateis. Mąstymas apie kokį nors dalyką turi rastis savaime, laimingai, harmoningai sutapus išoriniam pretekstui su vidine nuotaika ir įtampa, o tai kaip tik ir yra, ko anie žmonės niekada negali sulaukti. Tai rodo net mūsų asmeninio gyvenimo patirtis. Kai prireikia kokiu nors atveju apsispręsti, mes negalime konkrečiai pasirinktu laiku atsisėsti, apsvarstyti visus už ir prieš ir nutarti, nes dažnai kaip tik tuo metu mūsų mąstymas nenori to imtis ir krypsta prie kitų dalykų; kai kada dėl to kaltas pats reikalas, jei jis nemalonus. Tada nedera imtis prievartos, o būtina palaukti, kad ir šiuo atveju nuotaika atsirastų savaime, bet ji ateis netikėtai; kiekviena skirtingu laiku atsiradusi nuotaika yra skirtinga ir kitaip nuspalvina dalyką. Šis lėtas vyksmas paprastai vadinamas *sprendimų brendimu*. Juk užduotis turi būti paskirstyta: kai kas, kas anksčiau nepastebėta, per tą laiką ateina į galvą, ir nemalonumas pradingsta; dalykai, įdėmiai į juos įsižiūrėjus, dažnai pasirodo daug pakenčiamesni. Taip pat ir teorijos srityje reikia sulaukti palankios valandos, nes ir pajėgiausia galva ne visados pasirengusi savarankiškai mąstyti. Todėl ji gerai

daro, tą laiką panaudodama skaitymui, nors jis, kaip sakyta, tėra tik savojo mąstymo surogatas ir protui teikia vien medžiagos; tuo metu už mus mąsto kitas ir visuomet ne taip, kaip tai mes darytume. Kaip tik dėl tos priežasties nereikėtų per daug skaityti, kad protas nepriprastų prie surogato ir nepamirštų, ką mokėjęs, kitaip sakant, kad nepriprastų vaikščioti pramintais takais ir svetima mąstysena neatitolintų jo nuo savosios. Bet labiausiai reikia stengtis, kad skaitymas visai neatitrauktų nuo realaus pasaulio stebėjimo, nes dingstis ir nuotaika savarankiškai mąstyti nepalyginti dažniau aplanko žvelgiant į pasaulį, negu skaitant. Taip yra todėl, kad tai, ką regime, kas realu, savo ištakomis ir jėga sudaro natūralų mąstančios dvasios objektą ir gali ją labiausiai sujaudinti.

Po šitų samprotavimų mums nė kiek nenuostabu, kad savarankišką mąstytoją nuo knyginio filosofo lengva atskirti jau iš minčių pateikimo pobūdžio: pirmąjį iš visų jo minčių ir posakių gilumo, betarpiškumo, originalumo, akivaizdumo, o antrąjį, priešingai, iš to, kad viską jis ima iš antrų rankų – svetimas sąvokas, surankiotą šlamštą, čia viskas blanku ir lėkšta, panašu į kopijos kopiją, o jo stilius, kur gausu bendrų, net banalių frazių ir nuvalkiotų madingų žodžių, primena mažą valstybę, kurioje cirkuliuoja vien svetimos monetos, nes pati jų nekala.

§ 264

Kaip skaitymas, taip ir vien patirtis menkai tegali pakeisti mąstymą. Grynosios empirijos san-

tykis su mąstymu yra toks pat, kaip valgymo – su virškinimu ir maisto medžiagų pasisavinimu. Empirijos gyrimasis, kad ji vienintelė savo atradimais turtinusi žmonijos žinojimą, yra panašus į tai, tarytum burna didžiuodamasi pareikštų, jog visas kūnas esąs jos vienos darbo vaisius.

§ 265

Visų tikrai gabių galvų darbai skiriasi nuo kitų *ryžtingumu* ir *tikslumu*, taip pat šiomis savybėmis paremtu aiškumu ir akivaizdumu, nes tokie protai visuomet tiksliai ir aiškiai žinojo, ką nori pasakyti, nesvarbu kaip – proza, eilėmis ar garsais. Šito ryžtingumo ir aiškumo trūksta kitiems, todėl iš to juos tuoj pat atpažįsti.

Būdingas pirmo rango protų požymis yra visų sprendimų betarpiškumas. Visa, ką jie pateikia pasauliui, yra jų pačių mąstymo rezultatas, ir jau pačiu pateikimu visur pristato save tokį. Jie, nelyginant kunigaikščiai, tiesiogiai tvarkosi protų imperijoje: visi kiti yra mediatoriai, ir tai jau matyti iš jų savitumu nepasižyminčio stiliaus.

Taigi kiekvienas tikras savarankiškas mąstytojas primena monarchą: jis veikia tiesiogiai ir nepripažįsta viršesnių už save. Jo teiginiai, kaip ir monarcho sprendimai, remiasi galios absoliutumu ir tiesiogiai išplaukia iš jo paties. Kaip monarchui niekas negali įsakyti, taip ir jam niekas kitas nėra autoritętas: galioja tik tai, ką jis pats yra patvirtinęs. O protų prastuomenė, paisydama viso-

kių nuomonių, autoritetų ir išankstinių nuomonių, panaši į liaudį, kuri nuolankiai paklūsta įstatymams.

§ 266

Žmonės, kurie uoliai skuba ginčijamus klausimus spręsti remdamiesi autoritetais, visada būna nepaprastai patenkinti, galėdami vietoj savo paties proto ir supratimo išvesti į kautynių lauką svetimas pajėgas. Tokių žmonių – legionai, nes, kaip sako Seneka, *unusquisque mavult credere quam iudicare* [kiekvienas linkęs labiau tikėti negu spręsti; žr. „De vita beata", 1, 4]. Todėl ginčuose visi jie pasirenka tą patį ginklą – autoritetus, jais jie ir kapojasi, o jei kas nors, patekęs į tą sūkurį, ima gintis motyvais ir argumentais, pasielgia negerai, nes prieš šitą ginklą anie yra raguoti Zygfrydai, panardinti į nepajėgumo mąstyti vandenis: jie tada iškels savo autoritetus kaip *argumentum ad verecundiam* [argumentą iš pagarbos] ir šauks: „Pergalė!"

§ 267

Tikrovės karalystėje, kad ir kokia graži, laiminga ir patraukli toji tikrovė būtų, mes judame sunkio, kurį privalome be paliovos įveikti, sąlygomis, o minčių karalystėje esame nekūniškos dvasios, be sunkio ir be rūpesčių. Todėl jokia laimė žemėje neprilygsta tai, kurią gražus ir kūrybingas protas įstabią valandą atranda savyje.

§ 268

Buvimas su mintimi yra panašus į buvimą su mylimąja. Mes manome, kad tos minties niekada nepamiršime ir kad ta mylimoji niekada netaps mums abejinga. Tačiau, kaip sakoma: iš akių – ir iš minčių! Ir gražiausiai minčiai kyla pavojus būti pamirštai, jei ji nebus užrašyta, o mylimajai – nuo mūsų pabėgti, jei su ja nesusituoksime.

§ 269

Yra begalė minčių, kurios vertingos tam, kas jas sumanė, tačiau nedaugelis iš jų pajėgios veikti per reperkusiją arba refleksiją, t. y. kai būna užrašytos, paliesti skaitytoją.

§ 270

Išties juk tikrąją vertę turi vien tai, ką žmogus pirmiausia sumąsto tiktai *sau pačiam*. Todėl mąstytojus galima skirstyti į tokius, kurie iš pradžių galvoja *sau*, ir į tokius, kurie iškart galvoja *kitiems*. Pirmieji yra tikri *mąstytojai sau* (Selbstdenker) dvejopa to žodžio prasme: jie yra tikrieji *filosofai*, nes jie vieni į reikalą žiūri rimtai. Kiti yra *sofistai*: jie nori *pasirodyti* ir savo laimės ieško dalykuose, kuriuos tikisi iš kitų išgauti; čia ir glūdi jų rimtumas. Kas kokiai klasei priklauso, išsyk parodo visos jų manieros. Lichtenbergas yra pirmosios klasės mąstytojų pavyzdys, o Herderis priklauso antrajai.

§ 271

Kai gerai pagalvoji, kokia didžiulė ir akivaizdi yra *egzistencijos problema*, tos dviprasmės, kankinamos, trumpalaikės ir į sapną panašios *egzistencijos* – tokios didžiulės ir į akis krentančios, kad, vos apie ją pamąsčius, iškart ji nustelbia ir užgožia visas kitas problemas ir tikslus, – ir jei matai, kaip visi žmonės (išskyrus vieną kitą retą asmenybę) šios problemos aiškiai neįsivaizduoja ir net apie ją nesusimąsto, o rūpinasi viskuo, kuo tik nori, tik ne ja, ir vegetuoja tenkindamiesi vien šia diena nekvaršindami sau galvos dėl tolesnės savo ateities, ryžtingai atmesdami kiekvieną problemą, arba lengva ranka pasitenkindami kokia nors liaudies metafizikos sistema, ir nieko daugiau, – jei, kaip sakau, visa tai gerai apgalvoji, nesunku pamanyti, kad žmogų tik labai sąlygiškai galima pavadinti *mąstančia būtybe*; tada nebereikia ypač stebėtis jokiais tuščiagalvystės arba naivumo bruožais, nes žinai, jog intelektinis normalaus žmogaus akiratis nors ir pranoksta gyvulio (kurio visa egzistencija, nesuvokiant ateities ir praeities, panaši į ištisinę dabartį) akiratį, bet ne tiek daug, kaip įprasta tikėti.

Šią mintį patvirtina net ir tie atvejai, kai, kalbėdamasis su žmogumi, pamatai jo mintis esant taip smulkiai sukapotas, kaip šiaudų pjaustinys – jokio ilgesnio siūlo iš to nesuverpsi.

Jei šis pasaulis būtų apgyvendintas tikrai mąstančių būtybių, kažin ar būtų leista taip be jokių apribojimų kelti visokį triukšmą – tokį be galo

siaubingą ir betikslį. Tad jei jau pati gamta būtų lėmusi žmogui mąstyti, ji nebūtų davusi ausų arba būtų jas sukūrusi panašias į šikšnosparnių, kuriems dėl to pavydžiu, t. y. būtų jas aprūpinusi sandariais vožtuvais. Iš tikrųjų žmogus, kaip ir kiti, yra vargšas gyvulys, kurio jėgos apskaičiuotos tik išlaikyti savo egzistavimą, todėl jam reikalingos nuolat atviros ausys, kurios, net ir neprašomos, dieną naktį duoda ženklą apie atslenkantį persekiotoją.



26

Psichologinės pastabos

§ 304

Kad kiekviena gyva būtybė, juo labiau žmogus, galėtų pasaulyje egzistuoti ir kaip nors kapanotis, reikia tam tikro valios ir intelekto suderinamumo, tam tikros proporcijos tarp jų. Juo gamta tiksliau ir teisingiau tą proporciją nustato, juo lengviau, saugiau ir maloniau žmogus praeis gyvenimo kelią. Šiaip jau pakanka priartėti prie tikrojo taško, kad būtų išvengta pražūties. Vadinasi, tarp minėto santykio teisingumo ir suderinamumo ribų esama tam tikro atstumo. Čia galioja tokia norma: kadangi intelekto paskirtis yra būti valios žibintu ir kelrode žvaigžde, todėl juo valia veržiasi smarkiau, staigiau ir aistringiau, tuo tobulesnis ir šviesesnis turi būti jai priskirtas intelektas, kad jos reiškimosi ir siekių stiprumas, aistrų liepsna žmogaus neklaidintų arba neverstų žengti neapgalvotų, neteisingų ir pražūtingų žingsnių; tokie atvejai neišvengiami esant labai stipriai valiai ir silpnam intelektui. O flegmatiškas charakteris,

taigi silpna, suglebusi valia gali išsiversti ir su menku intelektu – vidutinybės ir reikmė vidutiniška. Apskritai bet kokia disproporcija tarp valios ir intelekto, t. y. kiekvienas nukrypimas nuo proporcijos, pagrįstos minėta norma, rodo tendenciją žmogui pasidaryti nelaimingam, suprantama, ir tais atvejais, kai santykis priešingas. Taip pat ir nenormaliai stiprus, pernelyg išlavintas intelektas ir dėl to atsirandantis itin ryškus jo vyravimas valios atžvilgiu – tai sudaro esminį genijaus bruožą – įprastinėms gyvenimo reikmėms tenkinti bei tikslams siekti ne tik nėra būtinas, bet ir paprasčiausiai trukdo. Tuomet perdaug energingas jaunystės metams būdingas objektyviojo pasaulio suvokimas, kurį lydi laki fantazija, o gyvenimo patirties dar nėra jokios, gali padaryti galvą imlią itin sudėtingoms sąvokoms ir net pabaisoms ir lengvai ją pripildyti; iš to paskui susiformuoja ekscentriškas arba, dar blogiau, fantazijų kupinas charakteris. Nors paskui, kai patirtis pateikia savo pamokų, ta pernelyg didelė objektyviojo pasaulio suvokimo energija dingsta, genijus įprastiniame išoriniame pasaulyje ir visuomeniniame gyvenime vis tiek niekada nesijaus taip maloniai, neįsikiš į jį taip teisingai ir neprisitaikys prie jo taip patogiai, kaip normalaus proto žmogus, ir dažnai jis vis dėlto dar išdarinės visokias keistybes. Mat kasdienis protas savo siaurame sąvokų rate taip puikiai orientuojasi ir taip gerai viską suvokia, kad niekas negali jam čia ką nors prikišti, o pažinimo dalykuose jis lieka ištikimas savo pirminiam tikslui: stengtis tarnauti valiai ir tuo vykdy-

ti savo pareigą be jokių ekstravagancijų. Na, o genijus, kaip jau esu minėjęs nagrinėdamas jo prigimtį[56], iš esmės yra *monstrum per excessum* [pabaisa dėl pertekliaus], ir priešingai: aistringas, smarkus, bet beprotis žmogus, besmegenis despotas yra *monstrum per defectum* [pabaisa dėl stokos].

§ 305

Valia gyventi, sudaranti bet kokios gyvasties esmių esmę, akivaizdžiausiai atsiskleidžia ir pagal savo prigimtį aiškiausiai pastebima labiausiai išsivysčiusiuose, taigi protingiausiuose gyvūnuose. *Žemesnėje* pakopoje ji dar ne tokia ryški, turi menkesnį objektyvacijos laipsnį, tačiau *aukščiau*, vadinasi, žmoguje, su protu radosi ir apdairumas, o su juo – ir gebėjimas apsimesti, kuris netrukus užmeta ant jos šydą. Todėl dabar valia gyventi atvirai pasireiškia vien afektų ir aistrų protrūkiais. Kaip tik dėl to aistromis, kai jos ima kalbėti, visada tikima, nesvarbu, kokios jos, – ir teisingai daroma. Dėl tos pačios priežasties aistros yra pagrindinė poetų tema ir mėgstamiausias aktorių arkliukas. Tačiau tuo, ką pirma sakiau, remiasi mūsų mėgavimasis šunimis, beždžionėmis, katėmis ir kt. gyvulėliais: ne kas kita, o visiškas šių gyvūnų elgsenos naivumas yra tai, kas mus taip nepaprastai žavi.

Koks savitas pasitenkinimo jausmas apima, kai žvelgi į bet kokį laisvą gyvūną, kuris niekieno netrukdomas gyvena savo gyvenimą, ieškosi maisto,

rūpinasi savo mažyliais, šliejasi prie kitų į save panašių ir t. t. – ir visa tai vyksta taip natūraliai, kaip gali ir privalo vykti. Nors tai būtų ir mažytis paukštelis – aš galiu į jį ilgai su malonumu žiūrėti, galiu spoksoti netgi į vandens žiurkę, varlę, bet dar mieliau – į ežį, žebenkštį, stirną arba briedį. Tai, kad mus taip žavi gyvūnų stebėjimas, paaiškinama pirmiausia tuo, jog mums malonu matyti mūsų pačių esmę tokią *supaprastintą*.

Pasaulyje tėra tik viena melaginga būtybė – *žmogus*. Visi kiti padarai yra teisingi ir nuoširdūs, nes atvirai būna tuo, kuo yra, ir elgiasi taip, kaip jaučiasi. Simbolinę arba alegorinę šio fundamentalaus skirtumo išraišką sudaro tai, kad visi gyvūnai vaikšto pasaulyje tokie, kokie yra gimę, ir šis faktas daug prisideda prie to taip širdį džiuginančio įspūdžio, kurį teikia jų išorė, kad man – ypač jei regiu laisvus gyvūnus – paprasčiausiai nurimsta širdis; o žmogus, dėvėdamas drabužius, yra virtęs puošeiva, monstru, į kurį žiūrint jau vien dėl šitų dalykų darosi koktu; šį jausmą dar stiprina nenatūrali jo balta oda ir visi šlykštūs padariniai, atsiradę dėl jo prigimčiai priešingo maitinimosi mėsa, svaigalų ir tabako vartojimo, ištvirkimo ir ligų. Gamtoje žmogus – tarsi gėdos dėmė! Graikų garderobas buvo minimalus, nes jie dar jautė savo prigimtį.

§ 306

Dvasinis jaudulys verčia smarkiau plakti širdį, o smarkiau plakanti širdis kelia dvasinį jaudulį.

Sielvartas, rūpesčiai, širdies nerimas trukdo ir apsunkina gyvenimą bei organizmo funkcijas, nesvarbu, ar dėl to ima trikti kraujotaka, hormonų išsiskyrimas ar virškinimas; ir priešingai, jei fizinės priežastys pradeda gadinti, trukdyti arba kaip nors kitaip nebeleisti vykti šioms funkcijoms – širdyje ar žarnyne, *vena portarum* [vartų venoje] ar sėklidėse ar dar kur nors, žmogus tarsi be niekur nieko ima neberasti sau vietos, pradeda būkštauti, subjūra jo nuotaika, jį apima liūdesys, kitaip sakant, atsiranda būsena, kuri vadinama hipochondrija. Panašiai esti, sakysim, ir dėl pykčio: įsiutęs žmogus ima rėkti ant kitų, darytis agresyvus ir mostaguoti rankomis, o šie išoriniai veiksmai savo ruožtu didina įniršį arba leidžia jam įsižiebti dėl menkiausio preteksto. Neverta čia priminti, kaip visa tai patvirtina mano teoriją apie valios ir kūno vienovę bei identiškumą; ja remiantis, galima net teigti, kad žmogaus kūnas yra ne kas kita, kaip erdvine smegenų žiūra pasireiškianti pati valia.

§ 307

Nemaža to, kas priskiriama *įpročio jėgai*, remiasi veikiau pirminio ir įgimto charakterio pastovumu ir nekintamumu, todėl tomis pačiomis sąlygomis mes elgiamės nuolat *taip pat*, ir vienodai neišvengiamai tai vyksta tiek pirmą, tiek šimtąjį kartą. Tačiau tikrosios *įpročio jėgos* pamatas išties yra *inercija*, kuri intelektą ir valią išvaduoja iš darbo, sunkumų, taip pat iš pavojaus rinktis nauja, ir šiandien verčia daryti tai, ką darėme jau

vakar ir šimtą kartų anksčiau, nes žinome, kad šitaip pasieksime tikslą.

To dalyko esmė vis dėlto glūdi giliau, nes ji ne tokia paprasta, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Tai, kas kūnams, kuriuos priverčia judėti tik mechaninės priežastys, yra *inercijos jėga*, kūnams, kuriuos judina motyvai, yra *įpročio jėga*. Veiksmai, kuriuos atliekame vien iš įpročio, iš tikrųjų atliekame be individualaus, pavienio, tik tam atvejui skirto motyvo, todėl apie juos specialiai ir negalvojame. Tiktai pirmieji kiekvieno įpročiu tapusio veiksmo atvejai turėjo motyvą, kurio antrinis efektas yra dabartinis įprotis; to pakanka, kad tas pirmas veiksmas ir toliau vyktų; čia yra taip pat, kaip ir su kūnu, kuris, vieną kartą pastūmėtas, nebereikalingas kito postūmio, kad judėtų toliau, nes kol judėjimui niekas netrukdo, jis vyks amžinai. Tas pats ir su gyvuliais, kuriems dresūra yra įdiegusi priverstinį įprotį. Arklys ir nevaromas ramiai traukia vežimą, nes šį veiksmą jis atlieka vis dar veikiamas botago kirčių, kuriais iš pradžių buvo ujamas – veiksmas tapo įpročiu pagal inercijos dėsnį. Visa tai iš tiesų yra daugiau negu paprastas palyginimas: tai jau dalyko, tiksliau sakant, valios tapatybė, labai skirtingose jos objektyvacijos, pagal kurią tas judėjimo dėsnis taip skirtingai realizuojasi, pakopose.

§ 308

Viva muchos años! [Gyvuokit daug metų!] – tai įprastas ispaniškas sveikinimasis, ir visame pa-

saulyje linkėti ilgo gyvenimo yra labai įprasta. Tai paaiškinama remiantis ne pažinimu, kas yra gyvenimas, o priešingai, remiantis pažinimu, kas žmogus yra iš esmės – būtent jis yra valia gyventi.

Noras, kurį turi kiekvienas, kad po mirties jį *prisimintų*, o aukštybių siekiančių protuose jis padidėja iki *noro būti šlovinamam*, mano manymu, kyla dėl prisirišimo prie gyvenimo, kai žmogus, įsivaizduodamas save atskirtą nuo bet kokios realios būties, dabar griebiasi vieno vienintelio dar prieinamo, nors ir idealaus, dalyko – šešėlio.

§ 309

Viską, ką mes veikiame ir dirbame, vienaip ar kitaip geidžiame užbaigti, nekantraujame, norime galutinai padaryti ir džiaugiamės, kai ta akimirka ateina. Tiktai galutinę pabaigą, pabaigų pabaigą paprastai trokštame atidėti kiek įmanoma toliau į ateitį.

§ 310

Kiekvienas išsiskyrimas turi mirties prieskonį, o kiekvienas susitikimas – prisikėlimo jaudulį. Todėl netgi tie žmonės, kurie buvo vienas antram abejingi, taip džiaugiasi, kai vėl susitinka po dvidešimties ar trisdešimties metų.

§ 311

Didelis skausmas, kurį išgyvename matydami mirštant pažįstamą būtybę, kyla iš jausmo, kad

kiekviename individe glūdi tai, ko neįmanoma išsakyti žodžiais, kas būdinga vien tik jam ir todėl yra visiškai *nepakartojama. Omne individuum ineffabile.* [Kiekvienas individas nenusakomas.] Tai tinka net pavieniams gyvūnams, ir šitą jausmą ypač aiškiai patirs tas, kuris, netyčia mirtinai sužalojęs mylimą gyvulėlį, išvysta jo paskutinį žvilgsnį – širdis gali plyšti iš skausmo.

§ 311[a]

Gali atsitikti taip, kad mes, neilgai trukus, netgi dėl savo nedraugų ir priešų mirties liūdėsime bemaž taip pat, kaip ir dėl bičiulių netekties, kai pamatysime, kad neturime jų kaip savo puikių laimėjimų liudytojų.

§ 312

Tai, kad netikėta didelę laimę skelbianti žinia gali veikti šiek tiek pražūtingai, paaiškinama tuo, jog mūsų laimės ir nelaimės jausmas yra tik proporcija tarp mūsų pretenzijų ir to, kas mums atitenka, todėl turtus, kuriuos turime arba esame iš anksto dėl jų visiškai garantuoti, nelaikome jų turtais, nes bet koks pasitenkinimas iš tikrųjų yra *neigiamas*, tik šalina kančią, o kančia arba blogis yra tikroji teigiamybė ir suvokiama tiesiogiai. Jau turimas turtas arba aiški perspektyva jį įgyti tuoj pat didina pretenzijas ir galimybes kitiems turtams ir plačioms perspektyvoms. Priešingai, jei nesibaigianti nelaimė slegia širdį ir apriboja pre-

tenzijas iki minimumo, netikėti laimės atvejai neturi galimybės būti veiksmingi. Neaptikę juos neutralizuojančių pretenzijų, dabar jie ima rodyti tariamą teigiamą poveikį ir net reikštis visa jėga – dėl to gali plyšti širdis, t. y. pasidaryti mirtini. Tuo pagrįstas žinomas atsargumas, kai į pranašaujamą laimę pirmiausia žiūrima kaip į viltį: iš pradžių ji nukeliama į ateitį ir paskui pripažįstama tik dalimis ir palengva, nes taip kiekviena dalis, iš anksto nusakant ją kokia nors pretenzija, netenka veiksmingumo ir dar palieka erdvės naujoms viltims. Visu tuo remdamiesi, galėtume pasakyti taip: nors mūsų skrandis laimės atvejams yra bedugnis, tačiau jis turi siaurą kaklelį. Staigiems nelaimės atvejams šis aiškinimas tiesiogiai nepritaikomas; kadangi viltis čia vis dar nepasiduoda, jie kur kas rečiau daro mirtiną poveikį. O tai, kad laimės atvejais baimė tokių pat funkcijų neatlieka, priklauso nuo to, kad mes instinktyviai labiau linkę puoselėti viltį, negu nerimą, panašiai, kaip mūsų akys savaime krypsta į šviesą, o ne į tamsą.

§ 313

Viltis – tai įvykio geismo sukeitimas su tikimybe. Tačiau galbūt nė vienas žmogus nėra laisvas nuo širdies kvailystės, kuri intelektui taip smarkiai iškreipia teisingą tikimybės vertinimą, kad jis vieną atvejį iš tūkstančio lengvai palaiko esant galimu. Ir vis dėlto netikėta nelaimė prilygsta

mirtinam smūgiui, o žlunganti ir vis atgyjanti viltis – lėtai, kankinančiai mirčiai*.

Ką yra apleidusi viltis, tą yra apleidusi ir baimė: tokia žodžio „desperacija“ reikšmė. Žmogui natūralu tikėti tuo, ko jis geidžia, ir tikėti, nes geidžia. Jeigu dabar šitą malonią, nusiraminimą teikiančią jo prigimties savybę pasikartojantys, labai skaudūs likimo smūgiai sunaikina, ir žmogus, priešingai, net yra priėjęs iki to, kad ima tikėti, jog turi įvykti tai, ko jis nenori, ir niekados neįvyks, ko trokšta kaip tik todėl, kad to trokšta, – čia išties ir yra toji būsena, kuri buvo pavadinta neviltimi.

§ 314

Tai, kad mes taip dažnai klystame vertindami kitus, ne visuomet kaltas vien mūsų gebėjimas spręsti: dažniausiai tai kyla iš to, ką Baconas apibūdina žodžiais: *Intellectus luminis sicci non est, sed recipit infusionem a voluntate et affectibus* [Protas nėra sausai (be aliejaus) deganti šviesa, o priima įliejimą iš valios ir aistrų. – „Novum organum“, I, 49]; todėl mes, nieko nežinodami, jau iš pat pradžių dėl mažmožių būname nusiteikę už arba prieš juos. Labai dažnai tai priklauso nuo to, kad nepasitenkiname tikrai pastebėtomis jų savybėmis, o, remdamiesi jomis, sprendžiame apie kitas, kurias laikome neatskiriamomis nuo jų arba

* *Viltis* yra būsena, kurioje rungiasi visa mūsų esybė – valia ir intelektas: valia čia dalyvauja, geisdama vilties objekto, o intelektas – apskaičiuodamas jo tikimybę. Juo daugiau pastarojo ir mažiau pirmojo, juo geriau vilčiai; priešingu atveju – blogiau.

ir nesuderinamomis su jomis: pavyzdžiui, matydami dosnumą, darome išvadą apie teisingumą, o iš pamaldumo – apie sąžiningumą, iš melo – apie apgaulę, iš apgaulės – apie vogimą ir pan.; tai atveria duris daugybei klaidų, o taip yra iš dalies dėl žmonių charakterių keistumo, iš dalies dėl mūsų požiūrio vienpusiškumo. Nors žmogaus charakteris yra perdėm nuoseklus ir susaistytas, tačiau visų jo savybių šaknys glūdi per daug giliai, kad iš pavienių duomenų būtų galima nustatyti, kurios iš jų konkrečiu atveju gali kartu egzistuoti, o kurios – ne.

§ 315

Žmogaus individualumui nusakyti visose Europos kalbose vartojamas nesąmoningai taiklus žodis *persona*, kuris iš tikrųjų reiškia „artisto kaukę“: nė vienas nepasirodo toks, koks yra, o nešioja kaukę ir vaidina tam tikrą vaidmenį. Apskritai visas visuomeninis gyvenimas yra nuolatinis komedijos vaidinimas. Išmaningiems žmonėms tai banalybė, o pusgalviai čia jaučiasi gana gerai.

§ 316

Dažnai pasitaiko, kad išplepame tai, kas mums vienaip ar kitaip gali sukelti pavojų, bet nutylime tokius dalykus, kurie mus galėtų padaryti juokingus, nes čia veiksmas seka priežasties pėdomis.

§ 317

Patirta skriauda paprastam žmogui kelia didžiulį troškimą keršyti, todėl dažnai sakoma, jog

kerštas esąs saldus. Tatai patvirtina begalė aukų, kurios sudedamos vien dėl pasitenkinimo, nesiekiant jokio skriaudos atlyginimo. Kentaurui Nesui karčią mirtį pasaldina paskutinę akimirką toptelėjęs planas, kaip itin gudriai atkeršyti Herakliui; tą mintį šiuolaikiškai ir įtikinamai vaizduoja į tris kalbas išversta Bertolotti novelė „Le due sorelle“ [„Dvi seserys“]. Teisingai ir taikliai minėtą žmogaus polinkį apibūdina Walteris Scottas: *Revenge is the sweetest morsel to the mouth, that ever was cooked in hell.* (Kerštas burnai yra gardžiausias kąsnis, kada nors išvirtas pragare). Pamėginsiu tą dalyką paaiškinti psichologiškai.

Gamtos, atsitiktinumo arba likimo mums primesta kančia *ceteris paribus* [kai kitos sąlygos tos pačios] nėra tokia skausminga kaip toji, kurią suteikia svetima valia. Taip yra todėl, kad gamtą ir atsitiktinumą mes pripažįstame pirminiais pasaulio valdovais ir suprantame, jog mus ištikusio nemalonumo lygiai taip pat galėjo susilaukti kiekvienas kitas, tad iš to šaltinio kilus kančiai mes labiau apgailestaujame dėl visos žmonijos, nei dėl mūsų pačių likimo. Tuo tarpu dėl svetimos valios patiriama kančia arba skriauda turi labai specifinį nemalonų priedą – svetimo pranašumo suvokimą, nesvarbu, ar jis reiškiasi jėga ar klasta, o pats jautiesi bejėgis. Skriaudą, jei įmanoma, galima atlyginti, bet anas nemalonus priedas, kuris išsakomas žodžiais: „Ir tai aš turiu patirti iš tavęs!“ ir kuris dažnai yra skausmingesnis už pačią skriaudą, neutralizuojamas vien tik kerštu. Kai

mes jėga ar klasta skriaudėjui savo ruožtu padarome nemalonumą, parodome savąjį pranašumą, šitaip anuliuodami jo pranašumo įrodymą. Tai širdžiai suteikia pasitenkinimą, kurio ji troško. Todėl visur, kur daug išdidumo ir tuščiagarbiškumo, daug esama ir keršto troškimo. Tačiau lygiai taip, kaip kiekvienas išsipildęs troškimas sukelia didesnį ar mažesnį nusivylimą, taip būna ir po atkeršijimo. Dažniausiai pasitenkinimą, kurio šiuo atveju tikimės, apkartina užuojauta. Neretai dėl įvykdyto keršto ima draskyti širdį, graužti sąžinė: kerštą sukėlęs motyvas nebeveikia, o pykčio įrodymas išlieka.

§ 318

Neišsipildžiusio noro kančia yra menka palyginti su ta, kurią sukelia atgaila, nes priešais pirmąją nuolat plyti neaprėpiama ateitis, o antroji tūno priešais nesugrąžinamai užsivėrusią praeitį.

§ 319

Kantrybė (patientia), ypač ispanų *sufrimiento* (iš žodžio *kęsti*), yra ne kas kita kaip pasyvumas, dvasios aktyvumo priešingybė, su kuria šis aktyvumas, kai jis yra labai intensyvus, sunkiai suderinamas. Kantrybė yra įgimta flegmatikų, taip pat tingios ir skurdžios dvasios žmonių, bei moterų dorybė. O kad ji vis dėlto yra tokia naudinga ir reikalinga, rodo liūdnoką šio pasaulio sutvarkymą.

§ *320*

Pinigai – tai žmogaus palaima *in abstracto*, todėl tas, kuris nebesugeba turėti iš jų malonumo *in concreto*, atsiduoda jiems visa širdimi.

§ *321*

Įnoringumas atsiranda tada, kai pažinimo vietoj įsikuria valia.

§ *322*

Tarp *prastos nuotaikos* ir melancholijos gana didelis atstumas, tačiau jis kur kas mažesnis tarp melancholijos ir linksmumo.

Melancholija traukia, prasta nuotaika – atstumia.

Hipochondrija kankina ne tik nepasitenkinimu ir nepagrįstu pykčiu dėl dabarties dalykų, ne vien nemotyvuota baime dėl prasimanytų galimų nelaimių ateityje, bet ir nepelnytais priekaištais dėl mūsų pačių veiksmų praeityje.

Akivaizdžiausiai hipochondrija reiškiasi tuo, kad žmogus be paliovos ieško, ir suka sau galvą dėl to, dėl ko būtų galima piktintis ar baimintis. To *priežastis* yra liguistas nepasitenkinimas, prie kurio dažnai prisideda iš temperamento kylantis nerimas: kai viena ir kita pasiekia aukščiausią pakopą, žmogus nusižudo.

§ *323*

Anksčiau § 114[57] cituotos Juvenalio [„Saturae“, 13, 183] eilutės:

Quantulacunque adeo est occasio, sufficit irae

[Šitokius sako žodžius tik tamsuoliai, jų širdys, atrodo, net be menkos priežasties dažnai suliepsnoja iš pykčio]

prasmę smulkiau būtų galima paaiškinti taip. *Pyktis* tuoj pat sukuria miražą, kylantį iš klaikiai padidinto ir iškreipto preteksto. Tas miražas savo ruožtu didina pyktį, o padidėjęs pyktis daug kartų vėl sustiprina patį miražą. Taip nepaliaujamai stiprėja tarpusavio poveikis, kol įsitvieskia *furor brevis* [trumpas įtūžis; Horatius, „Epistulae", 1, 2, 62].

Kad taip neįvyktų, impulsyvūs asmenys, vos supykę turėtų mėginti pyktį sukėlusį dalyką tuo metu išmesti iš galvos: kai po valandos jie grįš prie jo, jis pasirodys toli gražu ne toks baisus ir galbūt visai nereikšmingas.

§ 324

Neapykanta yra širdies, o *panieka* – galvos dalykas. Mūsų *Aš* neturi galios nei vienam, nei antram, nes širdis nesikeičia ir vadovaujasi tik motyvais, o galva sprendžia remdamasi pastoviomis taisyklėmis ir objektyviais duomenimis. Tai, kas vadinama *Aš*, susieja šitą širdį su šita galva, yra *ζεῦγμα* [jungas].

Neapykanta ir panieka yra nesuderinamos, viena kitą eliminuojančios būsenos. Kai kada neapykantos šaltinis būna tik didi pagarba, kurią sukelia svetimas pranašumas. Kita vertus, jei norėtum neapkęsti visų pasigailėjimo vertų sukčių, turėtum perdėm daug darbo: patogiausia jų neapkęsti

visų kartu. Tikroji, grynoji panieka, kuri yra tikro, gryno pasididžiavimo išvirkštinė pusė, lieka paslaptinga ir neiškyla į paviršių. Kas neslepia paniekos, jau parodo tam tikrą pagarbą: kai tik kitam užsimenama, kaip menkai jis tevertinamas, atskleidžiama neapykanta, kuri eliminuoja panieką ir vien kelia afektą. Tačiau tikroji panieka yra absoliutus įsitikinimas kito menkavertiškumu, todėl suderinama su atlaidumu ir tausojimu, kuriais dėl savo paties ramybės ir garantijos vengiama niekinamąjį erzinti, nes kenkti gali kiekvienas. Jei šita gryna, šalta, nuoširdi panieka vis dėlto kada nors išryškėja, į ją atsakoma kruviniausia neapykanta, nes atsakyti tuo pačiu nėra niekinamojo galioje.

§ 324[a]

Kiekvienas atsitikimas, nors jis būtų ir labai nereikšmingas, bet jei įstumia mus į kokį nors nemalonų afektą, sieloje nelieka be pėdsakų: kol visa tai veikia, trukdo aiškiai ir objektyviai suvokti daiktus bei aplinkybes, net nuspalvina visas mūsų mintis, tarsi tas mažas daiktelis, kuris, prikištas arti akių, susiaurina matymo lauką ir jį iškreipia.

§ 325

Kietaširdžius žmones daro tai, kad kiekvienam per akis savų kančių arba jis taip mano. Todėl netikėta laimės būsena daugelį nuteikia jautriai

ir paslaugiai. Tačiau, jei ta būsena trunka ilgai arba nuolat kartojasi, rezultatas dažnai esti priešingas: žmonės taip atitolsta nuo kančios, kad nebegali jos suvokti; todėl neturtingieji kartais labiau linkę padėti kitiems negu turčiai.

O tai, kas žmones daro nepaprastai *smalsius*, kaip matome iš nosies kaišiojimo ir šnipinėjimo, ką kiti veikia, yra antrasis, kančiai priešingas gyvenimo polius – nuobodulys, nors dažnai čia dalyvauja ir pavydas.

§ 326

Kas nori sužinoti kokio nors kito asmens tikrąją nuomonę apie save, tegu atkreipia dėmesį į įspūdį, kurį padarytų netikėtas iš to asmens paštu gautas laiškas, vos pradėjus jį skaityti.

§ 327

Kai kada mums atrodo, kad kokio nors dalyko kartu ir norime, ir nenorime, todėl dėl to paties įvykio drauge ir džiaugiamės, ir kremtamės. Jei, pavyzdžiui, tam tikru būdu arba kokiu nors reikalu mums prireikia praeiti lemiamą išbandymą, kurio neišlaikymas mums brangiai kainuos, šitos išbandymo akimirkos mes drauge ir geidžiame, ir baiminamės. Jei laukdami to išmėginimo sužinome, kad šį kartą jis atidėtas, toji žinia mus ir pradžiugins, ir nuliūdins, nes, viena vertus, ji neatitinka lūkesčio, bet, antra vertus, suteikia laikiną palengvėjimą, – panašiai būna, kai laukiame svarbaus, lemiamo laiško, o jo nėra.

Tokiais atvejais mus veikia du skirtingi motyvai: stipresnis, bet tolimesnis – noras išbandymą įveikti, gauti sprendimą, ir silpnesnis, bet artimesnis – noras dabar pabūti ramybėje, be vargo, ir pasidžiaugti tuo pranašumu, kurį teikia viltinga būsena galimos nesėkmės atveju. Moralinėje plotmėje čia įvyksta tas pats, kas ir fizinėje, kai mažesnis, bet arčiau esantis daiktas užgožia didesnį, bet labiau nutolusį.

§ 328

Protas yra nusipelnęs būti vadinamas ir *pranašu* – juk jis mums rodo ateitį, kokie bus dabartinės mūsų veiklos padariniai, kas iš to išeis. Todėl jis pajėgia mus tramdyti, kai malonumų potroškiai arba pykčio ar godulio priepuoliai nori mus sugundyti daryti tai, dėl ko paskui gali tekti gailėtis.

§ 329

Norėdami nustatyti savo individualaus gyvenimo tėkmės ir įvykių tikrąją prasmę ir tikrąsias sąsajas, galėtume jį palyginti su mozaika, sudėliota iš stambesnių gabalų. Kol stovi prie jos arti, negali gerai atpažinti, kas pavaizduota, suvokti kūrinio reikšmės bei grožio – tik iš tam tikro atstumo pamatai ir viena, ir antra. Taip ir gyvenime tikrąsias svarbių įvykių sąsajas dažnai savokiame ne tada, kol viskas dar vyksta ar netrukus tuoj po įvykių, o tik praėjus kuriam laikui*.

* Nelengva pasakyti, kas *reikšminga* dabarties įvykiuose, ko verti atitinkami asmenys: tik kai jau viskas nugrimzdę į praeitį, o prisiminimai, pasakojimai bei vaizdavimai tai vėl atgaivina, išryškėja tikroji tų dalykų reikšmė.

Ar taip esti todėl, kad mums reikia didinamųjų fantazijos akinių? Ar kad per atstumą gali geriau apžvelgti visumą? Ar kad aistros turi būti atvėsusios? Ar gal todėl, kad tik patyrimo mokykla mus subrandina sprendimams? Galbūt reikšminga viskas, bet dėl vieno dalyko abejoti netenka – kitų, o kai kada ir mūsų pačių veiksmai tikroje šviesoje paprastai iškyla tik po daugelio metų. Kaip būna žmogaus gyvenime, taip yra ir istorijoje.

§ 330

Žmogaus laimė dažnai primena giraites, kurios iš tolo atrodo nuostabiai, o kai prieini arčiau ir pradedi žingsniuoti gilyn, tos grožybės kaip nebūta – negali suprasti, kur jinai pradingo; taip ir stovi sau nustebęs tarp medžių. Tai paaiškina, kodėl taip dažnai pavydime kitiems.

§ 331

Kodėl, nepaisant visų veidrodžių, iš tikrųjų mes nežinome, kaip atrodome, todėl negalime savęs įsivaizduoti, kaip, sakysime, įsivaizduojame kiekvieną savo pažįstamą? Tai keblumas, su kuriuo susiduriama žengiant jau pirmuosius *γνῶθι σαυτόν* [pažink pats save][58] žingsnius.

Be abejo, iš dalies tai priklauso nuo to, kad veidrodyje save visados matome tiesiai į save nukreiptu ir nejudriu žvilgsniu, todėl tas toks reikšmingas akių žaismas, o su juo ir tai, kas iš tikrųjų būdinga žvilgsniui, beveik visai pradingsta. Be šitos fizinės negalimybės čia, atrodo, kartu veikia ir

panaši etinė negalimybė. Mes neįstengiame veidrodyje dirstelėti į pačius save *susvetimėjusiu žvilgsniu*, kuris ir yra *objektyvaus* suvokimo sąlyga: kaip tik šis žvilgsnis galiausiai remiasi moraliniu egoizmu su jo giliai jaučiamu *ne-Aš* (plg. „Dvi pagrindinės etikos problemos", p. 275 [t. 3, p. 808]), o tie dalykai būtini, norint absoliučiai objektyviai ir visa apimtimi regėti visus trūkumus – tik tada gausime teisingą ir tikrą vaizdą. Vietoj to, tuo metu, kai žvelgiame į savo pačių asmenį veidrodyje, mums visą laiką tas egoizmas kužda į ausį įsakmius žodžius: „Tai joks *ne-Aš,* o *Aš*", ir tie žodžiai veikia kaip *noli me tangere* [neliesk manęs] ir trukdo grynai objektyviam suvokimui, kuris be trupučio *malice* [klastos] fermento, atrodo, neįmanomas.

§ 332

Kiek jėgų žmogus kentėti turi ir veikti, pats nežino, kol neatsiranda dingstis jas išbandyti: juk ir žvelgdamas į ramų, lygų kaip veidrodis tvenkinio vandenį nė neįtarsi, su kokiu siausmu ir ūžesiu jis gali garmėti nuo stačios uolos arba trykšti fontanu į aukštybes; kaip ir nenujausi to, kiek šaltame kaip ledas vandenyje slypi šilumos.

§ 333

Nesąmoninga egzistencija yra reali tik kitoms būtybėms, kurių sąmonėje ji iškyla: *tiesioginę* realybę lemia savoji sąmonė. Vadinasi, ir žmogaus individuali realioji egzistencija pirmiausia glūdi

jo *sąmonėje*. O ji būtinai yra vaizduojamoji sąmonė, taigi sąlygojama intelekto ir jo veiklos srities bei medžiagos. Tuo remiantis, sąmonės aiškumo, o kartu ir būtybės protingumo laipsnius galima laikyti *egzistencijos realumo* laipsniais. Tačiau žmonių giminėje net ir šitie protingumo arba savo paties ir svetimos egzistencijos aiškaus suvokimo laipsniai turi daug pakopų, priklausančių nuo žmogaus natūralių proto galių, jų išsivystymo ir turėjimo laiko mąstyti.

Tikrosios ir pirminės proto galių įvairovės neįmanoma palyginti tol, kol akys neatkreipiamos į individus, o kalbama tik abstrakčiai, nes tų skirtybių negalima apžvelgti iš tolo, o išoriškai jos nėra taip lengvai pastebimos kaip išsilavinimo, laisvalaikio bei veiklos įvairumai. Tačiau ir tie požymiai verčia pripažinti, kad yra žmonių, kurių *egzistencijos laipsnis* bent dešimt kartų aukštesnis už kitų, kitaip sakant, jie dešimt kartų daugiau *egzistuoja*.

Čia nekalbėsiu apie laukinius žmones, kurių gyvenimas dažnai tik *viena* pakopa aukštesnis už medžiuose laipiojančių beždžionių; pažvelkime, pavyzdžiui, į krovinių nešiotoją Neapolyje ar Venecijoje (šiaurėje, kur reikia rūpintis išgyvenimu žiemą, žmogus darosi sumanesnis ir protingesnis), pažiūrėkime, kaip toks nešiotojas gyvena nuo gimimo iki mirties. Vargų slegiamas, savo jėgomis besikapstantis, darbu tenkinantis šios dienos ar net valandos poreikius; daug pastangų, nuolatinė maišalynė, nepritekliai, jokių rūpesčių dėl rytdienos, gaivinantis poilsis nusivarius nuo kojų, daug

barnių ir kivirčų su kitais, nė akimirkos laiko susimąstyti, fizinis malonumas, kurį teikia švelnus klimatas ir pakenčiamas maistas, pagaliau šioks toks metafizinis elementas, gaunamas iš bažnyčios sklindančių paspalvintų prietarų pavidalu, o visa kartu sudėjus – gana miglotai suvokiamas savo dienų stūmimas, teisingiau sakant, gyvenimas nuolatinio ujimo sąlygomis. Toks nerimastingas ir neaiškus sapnas sudaro daugelio milijonų žmonių gyvenimą. Jų *pažinimas* tesiekia tik tiek, kiek būtina dabarties *norams* tenkinti: jie nesusimąsto apie sąsajas savo *egzistencijoje,* o apie pačią egzistenciją – nė iš tolo; tam tikra prasme jie egzistuoja, patys to gerai nesuvokdami. Todėl ne visai įsisąmonintas proletaro ar vergo dienų stūmimas yra kur kas artimesnis gyvulio, apsiribojančio tik šia diena, gyvenimui, negu mūsiškis, bet užtat jis ne toks kupinas kančių. Kadangi visi malonumai iš prigimties yra *neigiami,* t. y. juos sudaro išsivadavimas iš vargo ar kančios, todėl nuolatinė ir greita dabarties sunkumų kaita ir jų įveikimas visą laiką lydintis proletaro darbą ir stipriau pasireiškiantis, kai galiausiai nuo darbo pereinama prie poilsio ir reikmių tenkinimo, – ir yra tas pastovus malonumo šaltinis, kurio dosnumą neabejotinai liudija kur kas dažnesnis linksmumas vargšų negu turtuolių veiduose.

O dabar žvilgtelėkime į protingą, mąslų pirklį, kuris visą gyvenimą praleidžia spekuliuodamas, kruopščiai įgyvendindamas gerai apgalvotus planus, kuris pasistato namus, žiūri, kad nieko netrūktų žmonai, vaikams ir palikuonims, taip pat

dalyvauja bendruomenės reikaluose. Akivaizdu, kad toks žmogus gyvena nepalyginti sąmoningiau už aną pirmąjį, kitaip sakant, jo egzistencija turi aukštesnį realybės laipsnį.

Pasižiūrėkime į mokslininką, tiriantį, sakykim, praeities istoriją. Šis jau suvokia būtį apskritai ir žvelgia toliau už savo egzistenciją, už savo paties asmenį: jis apmąsto pasaulio įvykius.

Pagaliau imkime poetą arba net filosofą, kurių mąslumas pasiekė tokį laipsnį, kad jie, niekieno neskatinami tirti kokį nors ypatingą būties reiškinį, nustebę sustoja ties *pačia egzistencija*, ties tuo didžiuliu sfinksu, ir paverčia ją savo problema. Jų sąmonė pasiekė tokį aiškumo laipsnį, kad virto pasaulio sąmone, todėl jų vaizduotė nutraukė visus santykius su tarnavimu valiai ir dabar rodo pasaulį, kuris juos kviečia ne tiek dalyvauti jo kasdienybėje, kiek jį tirti ir stebėti. Tad jei sąmonės laipsniai yra realybės laipsniai, tai, pavadinęs tokius žmones „realiausiomis būtybėmis“, pasakysime mintį, turinčią prasmę ir reikšmę.

Tarp čia nubrėžtų kraštutinybių bei kai kurių tarpinių grandžių kiekvienam bus galima rasti tinkamą vietą.

§ 334

Ovidijaus žodžiai:

> *Pronaque cum spectent animalia cetera terram*
>
> [Kai gyvuliai kiti žemyn težvelgia į žemę,
>
> *Ovidijus*, „Metamorfozės“, I, 84]

tikrąja ir fizine prasme tinka vien gyvūnams, tačiau perkeltine ir dvasine prasme, deja, galioja taip pat ir daugumai žmonių. Jų svarstymai, apmąstymai ir troškimai visiškai ištirpsta fizinių malonumų ir gerovės siekiuose arba net asmeniniuose interesuose, kurie, nors ir daug ką apima, tačiau svarbą įgyja galiausiai tik per santykį su pirmuoju siekiu, bet riba čia neperžengiama. Tai rodo ne vien tik jų gyvenimo būdas ir kalbos, bet netgi ir išvaizda, fizionomija ir pastarosios išraiška, jų eisena, gestai: viskas juose šaukte šaukia: *„In terram prona!"* [Į žemę pasilenk!; plg. Salustijaus „Coniuratio Catilinae", cap I]. Todėl ne šioms, o tik tauresnėms ir gabesnėms būtybėms, mąstantiems ir tikrai toliau už savo nosį žvelgiantiems žmonėms, kurie tik kaip išimtis pasitaiko žmonių giminėje, tinka šios eilutės:

Os homini sublime dedit, caelumque tueri
Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

[Veidą, pakeltą aukštyn, jis davė žmogui ir liepė
Žvelgti dangun ir siekti žvilgsniu aukštuosius žvaigždynus.
Ovidijus, „Metamorfozės", I, 85–86]

§ 335

Kodėl žodis „bendras" (*gemein*) reiškia panieką, o „nepaprastas, ypatingas, išsiskiriantis" (*ungemein)* susilaukia aplodismentų? Kodėl visa, kas *bendra*, yra niekinga?

Žodis „bendras" *(gemein*) iš pradžių reiškė tai, kas būdinga, bendra visiems, visai padermei, vadinasi, glūdi pačioje padermėje. Todėl tas, kas išvis

neturi kitų savybių, išskyrus būdinga žmonių giminei, yra *prasčiokas (gemeiner Mensch)*. Pasakymas „eilinis žmogus“ (gewöhnlicher Mensch) yra nepalyginti švelnesnis ir labiau orientuotas į intelektualinį požymį, o pirmasis – į moralinį.

Tad kokią vertę gali turėti būtybė, kuri yra ne kas kita, kaip viena iš milijonų į ją panašių? Ką ten milijonų! Begalės, nesuskaičiuojamos daugybės būtybių, kurias gamta *in saecula saeculorum* [per amžių amžius] nepaliaujamai plukdo į paviršių iš neišsemiamo šaltinio taip dosniai, kaip aplinkui žyrančios žiežirbos, kalviui kalant geležį.

Galima net nujausti, kad būtybė, neturinti kitų savybių negu visos padermės savybės, iš tikrųjų negali pretenduoti į jokią kitokią būtį, išskyrus tą, kuria ir dėl kurios gyvena padermė.

Jau ne kartą aiškinau (pvz., „Dvi pagrindinės etikos problemos“, p. 50 [t. 3, p. 568], „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“, t. 1, p. 338 [t. 1, p. 411]), kad gyvūnams būdingi tik rūšies požymiai, o individualūs gali būti tiktai žmonės. Tačiau daugelyje iš jų individualumo išties maža: beveik visus juos galima suskirstyti į klases. *Ce sont des espèces.* [Tai yra porūšiai.] Tų žmonių norai ir mąstymas, kaip ir jų fizionomijos, nesiskiria nuo visos padermės norų, mąstymo ir fizionomijos, tiksliau sakant, nesiskiria nuo tos žmonių klasės, kuriai jie priklauso, ir todėl visa tai yra trivialu, kasdieniška, bendra, egzistuoja tūkstančius kartų. Galima gana tiksliai prognozuoti jų kalbas ir veiksmus. Jie neturi savitų žymių, jie yra fabriko produkcija.

Ar tuomet padermėje neištirpsta ne tik jų esmė, bet ir jų egzistencija? Bendrumo prakeiksmas suartina žmones su gyvūnais ta prasme, kad esmę ir egzistenciją jis žmogui suteikia tik padermėje.

Tad savaime suprantama, kad visa, kas nepaprasta, didu, tauru pačia savo prigimtimi, egzistuos izoliuotai tokiame pasaulyje, kuriame apibūdinti tam, kas žema ir peiktina, sunku rasti geresnį žodį už tą, kuris nusako taisyklingą buvimą: „bendras“ (gemein).

§ 336

Valia kaip daiktas pats savaime yra visų būtybių bendroji medžiaga, būtinas daiktų elementas: jo, kaip bendrybės, turime visi ir kiekvienas, visi gyvūnai ir net tai, kas yra dar žemiau. Juo visi esame tarp savęs lygūs, jei tik viskas ir visa pripildyta valios ir ja trykšte trykšta. Na, o tai, kas vieną būtybę pakylėja aukščiau už kitą, vieną žmogų – aukščiau už kitą, yra pažinimas. Todėl mūsų pasisakymai turėtų būti kiek įmanoma nukreipti į jį, ir tiktai jis turėtų reikštis, nes *valia,* kaip visiška bendrybė, yra taip pat ir *paprastybė* (das Gemeine). Todėl kiekvienas stiprus valios reiškimasis yra *nedoras* (gemein), t. y. jis mus nužemina iki paprasčiausio rūšies pavyzdžio ir egzemplioriaus, nes tada mes rodome tik rūšies pobūdį. Tad nedoras yra kiekvienas pyktis, netramdomas džiaugsmas, neapykanta, baimė, vienu žodžiu, kiekvienas afektas, kitaip sakant, kiekvienas valios

judesys, kai jis taip sustiprėja, jog sąmonėje ima smarkiai viršyti pažinimą, ir žmogus pasidaro labiau norinčia negu pažįstančia būtybe. Tokio afekto apimtas, ir didžiausias genijus susilygina su paprasčiausiu žemės gyventoju. Tačiau kas nori būti neeilinis, vadinasi, didis, niekada neturi leisti įsigalėti sąmonėje pranašumo siekiantiems valios judesiams, kad ir kaip būtų verčiamas tai daryti. Pavyzdžiui, jis turi sugebėti pastebėti kitų priešišką nuomonę, bet dėl to nesudirginti savosios: išties nėra tikresnio didybės požymio, kaip nekreipti dėmesio į užgaulius arba įžeidžiančius kitų pasisakymus, o paprasčiausiai priskirti juos, kaip ir daugybę kitų klaidų, ribotam kalbančiojo pažinimui, vadinasi, tai, ką jis sako, reikia tik išklausyti, bet neimti į širdį. Tuomet suprasime ir tai, ką sako Gracianas [„Oráculo manual“, 289]: „Žmogui nėra nieko blogesnio, kaip leisti pastebėti, kad jis yra žmogus“ *(El mayor desdoro de un hombre es dar muestras de que es hombre).*

Tai, kas pasakyta, rodo, kad savąją valią reikia slėpti, kaip ir savo genitalijas, nors ir viena, ir antra sudaro mūsų būtybės esmę; rodyti dera tik pažinimą – kaip savo veidą: kad, kai tave nubaus, taptum toks, kaip ir visi kiti (gemein).

Netgi dramose, kur aistros ar afektai sudaro pagrindinę temą, ir viena, ir antra dažnai atrodo kaip banalybės (gemein); ypač tai būdinga prancūzų tragedijų autoriams, kurie nekelia sau jokio aukštesnio tikslo, o tik vaizduoti aistras, ir tada visų tų dalykų banalybę mėgina pridengti arba

išpūstu, juokingu patosu, arba epigraminėmis replikomis. Kai garsioji panelė Rachel, vaidinusi Mariją Stiuart, paleido gerklę ant Elžbietos, nors ir labai puikiai tai darė, vis dėlto ji man priminė turgaus moterį. Ir paskutinėje atsisveikinimo scenoje jos vaidinama herojė prarado bet kokį didingumą, t. y. tai, kas iš tikrųjų yra tragiška: apie šį dalyką prancūzai neturi žalio supratimo. Nepalyginti geriau tą patį vaidmenį suvaidino italė Ristori, nes italai ir vokiečiai, nors ir labai skirtingi, daugeliu atvejų sutaria *nuoširdumo*, rimtumo ir tikrumo pojūčiu mene ir todėl jie yra tikra priešingybė prancūzams, kuriems toks pojūtis visai svetimas, o tai visur prasikiša. Taurumas, t. y. nepaprastumas (Ungemeine), net didingumas ir į dramą ateina, nepaisydamas norų, pirmiausia per pažinimą, kuris laisvai iškyla viršum visų valios judesių, padarydamas šiuos dargi savo svarstymų medžiaga, kaip tai ištisai rodo Shakespeare'as, ypač „Hamlete". O kai pažinimas pakyla iki tokio lygmens, kur jam atsiskleidžia visų geismų ir siekių nereikšmingumas, ir dėl to valia sunaikina pati save, tik tada drama įgauna tikrą tragizmą, pasidaro išties didinga ir pasiekia savo aukščiausią tikslą.

§ 337

Priklausomai nuo to, ar intelektas yra energingas ar subliuškęs, gyvenimas jam atrodo toks trumpas, toks menkas, toks greitas, jog joks įvykis nėra toks reikšmingas, kad galėtų mus sujau-

dinti: viskas jame yra menka – taip pat malonumai, turtai ir net garbė, ir taip menka, jog nesvarbu, kad ir kiek ko prarasta, neįmanoma, kad tos netektys būtų tokios jau didelės, arba, priešingai, intelektui gyvenimas atrodo toks ilgas, toks svarbus, toks visko kupinas, toks turiningas ir sunkus, kad mes visa siela puolame prie jo, norėdami įgyti jo gėrybių, garantuoti sumokėtą kovos kainą ir įgyvendinti savo planus. Pastaroji pažiūra į gyvenimą yra imanentinė: būtent ją turi galvoje Gracianas sakydamas: *tomar muy de veras el vivir* (labai rimtai žiūrėti į gyvenimą), o pirmajai, transcendentinei, pažiūrai apibūdinti gerai tinka Ovidijaus žodžiai: *Non est tanti* [Tai nėra taip svarbu; „Metamorfozės", 6, 386], bet dar geresni Platono žodžiai: *Οὔτε τι τῶν ἀνθρωπίνων ἄξιόν ἐστι μεγάλης σπουδῆς. (Nihil in rebus humanis magno studio dignum est)* [Ir nė vienas iš žmogiškų dalykų nėra vertas, kad jį laikytum labai svarbiu; „Valstybė", 10, 604 b/c].

Pirmoji nuomonė kyla iš to, kad sąmonėje viršų yra paėmęs *pažinimas,* kuris, išsivaduodamas iš paklusnaus tarnavimo *valiai,* objektyviai vertina gyvenimo fenomeną ir dabar aiškiai suvokia, koks tas gyvenimas menkas ir lėkštas. Antroje nuomonėje vyrauja *noras,* o pažinimas yra tik tam, kad nušviestų noro objektus ir atskleistų į juos kelius. Žmogus yra didis ar menkas priklausomai nuo to, kas vyrauja – pirmoji ar antroji pažiūra į gyvenimą.

§ 338

Kiekvienas savąjį akiratį laiko ir pasaulio akiračiu: tos iliuzijos neišvengia nei intelektas, nei akis – būtent, kad horizonte dangus liečia žemę. Tai, beje, rodo, jog kiekvienas mus matuoja savo masteliu, kuris dažniausiai yra ne kas kita, kaip vien siuvėjo uolektis, ir nuo to niekur nepabėgsi, kaip nepabėgsi ir nuo to, jog kiekvienas savo menkystę priskiria mums – tai fikcija, kuriai egzistuoti duota teisė visiems laikams.

§ 339

Yra sąvokų, kurios labai retai kokioje nors galvoje egzistuoja kaip aiškios ir apibrėžtos; tačiau jos egzistuoja ten išlaikydamos tik savo pavadinimą, kuris iš tikrųjų žymi vien tokios sąvokos vietą – be to pavadinimo ir tos vietos anų sąvokų neliktų nė kvapo. Tokia, pavyzdžiui, yra *išminties* sąvoka. O, kokia ji miglota bemaž visose galvose! Pasižiūrėkite, kaip ją aiškina filosofai.

Išmintimi, man rodos, reikėtų vadinti ne vien teorinę, bet ir praktinę tobulybę. Išmintį aš apibrėžčiau kaip puikų, nepriekaištingą daiktų apskritai pažinimą, kuris yra taip persmelkęs žmogų, kad reiškiasi ir jo darbuose, vadovaudamas visiems jo veiksmams.

§ 340

Viskas, kas žmoguje įgimta ir todėl yra tikra, veikia *nesąmoningai* kaip ir gamtos jėgos. O tai, kas yra perėję per sąmonę, jau yra virtę vaizdi-

niu, todėl tų dalykų reiškimasis yra tam tikra vaizdinio manifestacija. Vadinasi, visos tikros ir pastovios charakterio ir proto savybės iš prigimties yra nesąmoningos, ir tik tokios būdamos, jos daro nepaprastą įspūdį. Viskas, kas sąmoninga, jau yra pataisyta ir tikslinga, todėl linkę pereiti į afektaciją, t. y. į apgaulę. Tai, ką žmogus daro nesąmoningai, nereikalauja jokių pastangų, bet ir jokiomis pastangomis nesiduoda keičiama: štai kaip yra atsiradusios pirminės koncepcijos, visų tikrų darbų pamatas ir branduolys. Dėl tos priežasties tikra ir patikima yra tai, kas įgimta, ir kiekvienas, kuris nori ką nors nuveikti, turi visais atvejais – plėtodamas veiklą, rašydamas, kurdamas – *laikytis taisyklių jų nė nežinodamas.*

§ 341

Garantuotai ne vienas yra dėkingas už laimę gyvenime vien tai aplinkybei, kad turi malonią šypseną, kuria užkariauja kitų širdis. Tačiau širdys pasielgtų kur kas geriau, jei susikauptų ir prisimintų, ką yra kalbėjęs Hamletas: *that one may smile, and smile, and be a villain* [kad galima be paliovos šypsotis ir būti niekšu].

§ 342

Talentingi ir puikių savybių žmonės nelabai tesistengia savo ydas ir silpnybes pripažinti ar jas slėpti. Jiems atrodo, kad tai dalykai, už kuriuos jie yra jau sumokėję, arba net mano, jog veikiau ne tos silpnybės jiems daro gėdą, o jie silpnybėms

teikia garbę. Ypač tai pasakytina apie tas ydas, kurios susijusios su jų puikiosiomis savybėmis kaip *conditiones sine quibus non* [būtinomis sąlygomis], ir šis teiginys atitinka anksčiau cituotą George Sand mintį: *Chacun a les défauts de ses vertus* [Kiekvienas turi tokių ydų, kurios atitinka jo dorybes"].

Tačiau yra gero charakterio ir nepriekaištingos galvos žmonių, kurie niekada neprisipažįsta turį vieną ar kitą nedidelę silpnybę, veikiau jas rūpestingai slepia ir labai jautriai reaguoja, jei kas apie tai užsimena; taip jie elgiasi kaip tik todėl, kad visas jų nuopelnas yra trūkumų ir ydų nebuvimas, todėl kiekvienas išryškėjantis trūkumas tą nuopelną tiesiog menkina.

§ 343

Kai sugebėjimai vidutiniai, *kuklumas* yra paprasčiausias sąžiningumas, o kai talentai dideli, – veidmainystė. Todėl pastariesiems atvirai jų išsakoma savijauta ir neslepiamas nepaprastų galių suvokimas yra toks pat padorus, kaip pirmiesiems – jų kuklumas: puikių pavyzdžių apie tai pateikia Valerijus Maksimas [„Factorum et dictorum memorabilium libri" – „Įvykių ir įsimintinų posakių knygos"] skyriuje „De fiducia sui" [„Apie pasitikėjimą savimi"].

§ 344

Gebėjimu dresuoti žmogus aplenkia visus gyvūnus. Musulmonai yra išdresuoti penkis kartus per

dieną atsigręžti į Meką ir melstis – tai jie daro nepaliaujamai. Krikščionys yra išdresuoti tam tikrais atvejais žegnotis, lankstytis ir t. t.; apskritai religijos yra puikios dresūros meistrės, ypač dresuoti mąstymą, todėl jos, kaip žinoma, stengiasi tą darbą pradėti kuo anksčiau. Nėra absurdo, kurio nebūtų įmanoma įkalti žmonėms į galvą, jei tik pradėsi jį kimšti vaikams, jaunesniems kaip šešerių metų: tiktai reikia kalbėti be paliovos, iškilmingai ir rimtai. Juk kaip ir gyvūnų, taip ir žmonių dresūra gali būti visiškai sėkminga tik ankstyvojoje jaunystėje.

Kilmingi žmonės yra išdresuoti laikyti šventu vien tik savo garbės žodį, rimtai, užsispyrusiai ir tvirtai tikėti karikatūrišku riteriškosios garbės kodeksu, prireikus – padėti už jį galvą, o į karalių žiūrėti kaip į tikrai aukštesnę būtybę. Mūsų mandagumo paliudijimai ir komplimentai, ypač pagarbaus dėmesio rodymas damoms, remiasi dresūra; tas pats pasakytina apie pagarbos rodymą kilmei, luomui ir titului, apie mūsų atitinkamai niuansuotą piktinimąsi prieš mus nukreiptais pasisakymais: anglai yra išdresuoti laikyti mirtinu nusikaltimu priekaištą, kad jie nesą džentelmenai, o dar baisiau – kad meluoją, prancūzai – kad esą bailiai (lâche), vokiečiai – kad kvaili, ir t. t. Daugelis žmonių yra išdresuoti nepalaužiamai būti garbingi *vienais* atvejais, o visais kitais to garbingumo ne kas ir telieka. Sakysim, pinigų beveik niekas nevagia, bet vagiama viskas, kas tiesiogiai teikia malonumą. Ne vienas pirklys apgauna be jokio skrupulo, bet vogti – jokiu būdu.

§ 344[a]

Gydytojas regi žmogų paliegusį, teisininkas – negerą, o teologas – kvailą.

§ 345

Mano galvoje nuolat veikia opozicinė partija, kuri paskui dėl visko, ką aš, nors ir kvalifikuotai apgalvojęs, padarau arba nusprendžiu, ginčijasi, nebūtinai visada būdama teisi. Ji, žinoma, tėra tik dvasinio koregavimo ir tikrinimo forma, tačiau dažnai man nepelnytai priekaištauja. Manau, kad ir kitiems yra panašiai, nes kas negalėtų sau tarti:

> *... quid tam dextro pede concipis, ut te*
> *Conatus non paeniteat, votique peracti?*
>
> [Ar puikiai pradėjus netenka
> tuoj pagailėti, vos karšti išsipildo troškimai?
> *Juvenalis*, „Satyros", 10, 5–6]

§ 346

Lakią *vaizduotę* turi tas, kurio *intuityvi smegenų veikla* yra pakankamai stipri; kad ji pradėtų veikti, neturėtų kiekvieną kartą būti žadinama juslių.

Taigi vaizduotė yra juo veiksmingesnė, juo mažiau įspūdžių gauna per jusles. Jos veiklai reikia vienatvės, sakysim, tokios kaip kalėjime ar ligoninėje tylos, prieblandos, tamsos; esant šioms sąlygoms, vaizduotė savaime pradeda savo žaismą. Ir priešingai: kai mūsų intuicija gauna daug realios medžiagos iš išorės, pavyzdžiui, kelionėse, susibūrimuose, pačiame vidurdienyje, tada vaizduotė

švenčia ir netgi žadinama nepradeda veikti – ji žino, jog tai ne jos metas.

Vis dėlto tam, kad vaizduotė būtų produktyvi, reikia daug medžiagos gauti iš išorinio pasaulio, nes tiktai ji užpildo jos atsargų rūsį. Tačiau tas fantazijos maistas primena kūno maitinimą: kai kūnas būna ką tik gausiai pašertas ir jam reikia tą maistą virškinti, jis mažiausiai pajėgus ką nors veikti ir mielai švenčia; ir vis dėlto ne kas kita, o šis maistas teikia jam jėgų, kurias jis paskui tinkamu laiku atskleidžia.

§ 347

Nuomonė paklūsta švytuoklės dėsniui: jeigu ji nukrypusi nuo svorio centro į vieną pusę, būtinai reikės lygiai tiek pat nukrypti ir į kitą. Tik po tam tikro laiko ji suranda tinkamą ramybės tašką ir tvirtai sustoja.

§ 348

Kaip erdvėje iš tolo viskas atrodo sumažinta, sutraukta ir todėl nematyti trūkumų ir blogybių, taip ir žiūrint į mažinamąjį veidrodį arba į *camera obscura* viskas atrodo gražiau nei tikrovėje. Lygiai taip laiko tėkmėje veikia praeitis: seni atsitikimai ir įvykiai, taip pat veikiantys asmenys, atmintyje, atmetančioje visa, kas neesminga ir kliudo, atrodo miela. Dabartis, neturėdama tokio pranašumo, visada atrodo skurdžiai.

Kaip erdvėje maži daiktai iš arti atrodo dideli, o visiškai priartėję jie net uždengia visą akiratį,

bet, kai tik mes šiek tiek nutolstame nuo jų, jie pasidaro maži ir neišvaizdūs. Lygiai taip pat yra ir laike: kasdieniame gyvenime pasitaikantys maži nutikimai, nesėkmės ir įvykiai tol, kol jie kaip dabarties aktualijos yra mums prieš akis, atrodo dideli, reikšmingi, svarbūs ir dėl to smarkiai jaudina, kelia susirūpinimą, apmaudą ir aistras, tačiau vos tik nenuilstanti laiko tėkmė juos šiek tiek nutolina, jie pasidaro nebereikšmingi, neverti dėmesio ir netrukus pamirštami, nes jų didybė priklauso tik nuo artumo.

§ 349

Kadangi *džiaugsmas ir kančia* yra ne vaizdiniai, o valios afektai, tai nei viena, nei antra nepriklauso atminčiai, todėl mes negalime *jų pačių* sugrąžinti, nes tai reikštų juos atnaujinti; mes galime vėl prisiminti tik džiaugsmą ir kančią lydėjusius *vaizdinius*, jų tada mums sukeltas reakcijas, kad pagal tai, kokios jos buvo, susidarytume nuomonę. Todėl džiaugsmų ir kančių prisiminimai visados būna daliniai, o kai jie praeina, liekame jiems abejingi. Tad veltui kai kada stengiamasi atgaivinti praeities malonumus ir skausmus, nes tikroji jų esmė glūdi valioje, o ši pati savaime neturi atminties, nes atmintis yra intelekto funkcija, o intelektas pagal savo prigimtį nieko neteikia ir nelaiko, išskyrus vien vaizdinius; bet jie šiuo atveju čia niekuo dėti. Įdomu tai, kad vargo spaudžiami mes labai gyvai prisimename praėjusias

laimingas dienas, o kai viskas gerai, blogos dienos išplaukia atmintyje labai neryškios ir šaltos.

§ 350

Atminčiai, matyt, reikia rūpintis, kad tai, kas išmokta, nesusijauktų ir nesusipainiotų, bet ne žiūrėti, kad ji nepersipildytų. Išmokti dalykai nemažina jos pajėgumo, panašiai kaip formos, kuriomis nuosekliai buvo modeliuojamas smėlis, nemažina jų galimybių susidaryti naujoms formoms. Šia prasme atmintis yra bedugnė. Tačiau juo žmogus turi daugiau ir visapusiškesnių žinių, juo ilgiau truks, kol jis ištrauks tai, ko dabar staiga prireikia, nes jis yra lyg tas pirklys, didelėje ir įvairių prekių prikimštoje parduotuvėje turintis surasti ką tik pareikalautą prekę, arba, aiškiau kalbant, daug žinančiam žmogui prireiks daugiau laiko, nes iš tokios gausybės galimų minčių sekų jis turės išsirinkti tą anksčiau išmoktąją, kuri vestų prie pageidaujamos minties. Juk atmintis nėra laikymo indas, o tik proto galių lavinimo veikla, todėl galva visą savo žinojimą turi tik kaip *potentia*, bet ne kaip *actu*; išsamiau apie tai pasiskaityti rekomenduoju savo veikalo „Apie ketveriopą pakankamo pagrindo dėsnio šaknį“, § 45 [t. 3, p. 175].

§ 350[a]

Kai kada mano sąmonė nenori atgaminti kokio nors svetimos kalbos žodžio, vardo arba posakio, nors jį puikiausiai žinau. Ilgiau ar trumpiau bergž-

džiai pasikamavęs, liaujuosi apie tai galvojęs. Paskui lygiai po vienos ar poros valandų, retai – vėliau, kartais net po keturių ar šešių savaičių ieškomasis žodis staiga topteli į galvą tarp visai kitų minčių, tarsi kas būtų jį pašnibždėjęs iš šalies. (Tada reikėtų jį kokiu nors įsiminimo ženklu įtvirtinti, kol vėl įsirėš į tikrąją atmintį.) Ilgus metus stebėjęs šį dažnai besikartojantį nuostabų reiškinį, dabar sugalvojau jam tokį galimą paaiškinimą. Po kankinamo ir bevaisio ieškojimo mano valia išlaiko to žodžio geidulį ir intelekte įkurdina stebėtoją. Vos tik kada nors vėliau mano minčių tėkmėje ir žaisme atsitiktinai pasitaiko kitas tokiais pat garsais prasidedantis žodis, stebėtojas tuoj prišoka ir atkuria ieškomąjį, pasičiumpa jį ir triumfuodamas atitempia man, o aš neturiu supratimo, kur ir kaip jis šį pagavo, todėl man atrodo, tarsi būtų jį kas pakuždėjęs. Čia yra kaip tam vaikui, kuris negali pasakyti reikiamo žodžio, o mokytojas patyliukais primena pirmąjį garsą, paskui gal ir antrąjį – ir staiga išnyra visas žodis. Jei šitas procesas neįvyksta, tada žodžio būtų metodiškai ieškoma per abėcėlę.

Vaizdai laikosi atmintyje tvirčiau nei grynos sąvokos. Todėl fantazija apdovanoti žmonės lengviau už kitus išmoksta svetimų kalbų, nes jie su nauju žodžiu tuoj pat susieja ir atitinkamą vaizdą, tuo tarpu kiti ieško tik atitikmens gimtojoje kalboje.

Jei norima ką nors įtvirtinti atmintyje, reikia stengtis tam dalykui surasti vaizdingą asociaciją,

nesvarbu, ar ji tiesioginė, ar tik to dalyko pavyzdys, simbolis, *ἀναλογον* ar šiaip dar kas nors, nes visa, kas vaizdinga, galvoje laikosi nepalyginti tvirčiau nei mintis *in abstracto* ar vien žodinės formuluotės. Todėl kur kas geriau išlieka ir tai, ką esame išgyvenę, o ne tai, apie ką skaitėme.

Mnemonikai dera būti ne tiek menu tiesioginį įsiminimą sąmojingai paversti netiesioginiu, kiek sistemine atminties teorija, kuri išdėstytų visas atminties savybes ir kildintų jas iš pradžių iš jos esmės, o paskui – vieną iš kitos.

§ 351

Išmokstama tik kartkartėmis, o pamirštama visą dieną.

Mūsų atmintis panaši į rėtį, kuris ilgainiui ir nuolat jį naudojant vis mažiau besulaiko; lygiai taip pat juo labiau senstame, juo greičiau dingsta iš atminties tai, ką dabar jai patikime, o išlieka tai, kas įsitvirtino ankstesniais gyvenimo metais. Todėl seno žmogaus prisiminimai yra juo aiškesni, juo labiau jie nutolę į praeitį, ir jų iškyla vis mažiau, kuo jie artimesni dabarčiai: kaip ir akys, taip ir jo atmintis pasidaro toliaregė (*πρέσβυς* [sena]).

§ 352

Yra gyvenime akimirkų, kai be ypatingos išorinės dingsties, veikiau dėl iš vidaus einančio ir tik fiziologiškai paaiškinamo jautrumo padidėjimo juslinis aplinkos ir dabarties suvokimas įgauna

aukštesnį ir retą aiškumo laipsnį, todėl tokios akimirkos paskui įsėda į atmintį neišdildomai, užkonservuodamos visą jų individualumą, ir mes nežinome, nei iš kur, nei dėl ko iš tokios begalės panašių atvejų yra taip įsimenami būtent šie, – veikiau taip pat visai atsitiktinai, panašiai kaip uolienose išlieka pavieniai ištisų gyvūnų populiacijų egzemplioriai arba kaip kadaise, užverčiant knygą, tarp puslapių atsitiktinai pakliuvę vabzdžiai. Tačiau šios rūšies prisiminimai visados yra mieli ir malonūs.

Kokie gražūs ir reikšmingi iškyla atmintyje kai kurie mūsų gyvenimo epizodai ir įvykiai, nors tada išgyvenome juos be jokio ypatingo vertės pajautimo! Bet praeiti jie privalėjo, ar mes juos labai vertinome, ar ne: tai *mozaikos akmenys*, iš kurių susideda mūsų gyvenimo kelio prisiminimų paveikslas.

§ 353

Tai, kad retsykiais, atrodo, be jokio preteksto atmintyje staiga ir gyvai išnyra seniai praėję gyvenimo epizodai, daugiausia, ko gera, priklauso nuo to, jog lengvą, aiškiosios sąmonės nepasiekiantį kvapą dabar pajutome taip, kaip ir tada. Juk, kaip žinome, kvapai itin lengvai sužadina prisiminimus ir *nexus idearum* [idėjų sąsajai] visados tereikia vien mažyčio postūmio. Beje, akis yra intelekto juslė („Apie ketveriopą pakankamo pagrindo šaknį“, § 21 [t. 3, p. 71–89]), ausis – proto juslė (sk. „Apie kalbą ir žodžius“, § 301 [t. 5,

p. 374]), o kvapas – atminties juslė, kaip ką tik čia matėme. Lytėjimas ir skonis yra su prisilietimu susijusios realybės, kurios neturi idealumo.

§ 354

Prie atminties ypatybių taip pat priklauso ir tai, kad lengvas girtumas dažnai smarkiai pagyvina praėjusių laikų ir įvykių prisiminimus, nes tada visas aplinkybes regi kur kas ryškiau, nei būtum galėjęs matyti blaivas; tačiau prisiminimas to, ką būdamas girtas pats kalbėjai ar darei, yra miglotesnis nei paprastai, o po stipraus apsvaigimo visai nieko neprisimeni. Vadinasi, girtumas prisiminimus stiprina, bet medžiagos jiems mažai teduoda.

§ 355

Kliedesys iškreipia intuiciją, o beprotybė – mintis.

§ 356

Tai, kad iš visų protinės veiklos pakopų pati žemiausia yra aritmetiniai skaičiavimai, rodo ta aplinkybė, jog ši veikla yra vienintelė, kurią gali atlikti mašinos; dabar Anglijoje tokių patogių skaičiavimo mašinų naudojama gana daug. Tačiau visas *analysis finitorum et infinitorum* [apibrėžtų ir neapibrėžtų dalykų tyrimas] iš esmės juk remiasi ne kuo kitu, o skaičiavimais. Pamėginkime jais išmatuoti tą „matematinį giliamintiškumą“, kurį jau Lichtenbergas išjuokė sakydamas: „Vadinamie-

ji matematikos profesionalai, remdamiesi kitų žmonių nebrandumu, yra pasiglemžę giliamintiškumo kreditą, labai panašų į šventumą, kurį sau prisiskyrė teologai“ („Įvairūs raštai“ [„Vermischte Schriften“, I, S. 198]).

§ 357

Šiaip labai gabūs žmonės geriau sutars su itin ribotais protais negu su vadinamais paprastaisiais dėl tos pačios priežasties, dėl kurios despotas ir plebėjai, seneliai ir vaikaičiai yra natūralūs sąjungininkai.

§ 358

Žmonėms reikia išorinės veiklos, nes jie neturi vidinės. Kai žmogus turi vidinę veiklą, išorinė veikla suvokiama veikiau kaip labai nepatogus, dažnai net prakeiktas trukdys ir kliuvinys, nes geidžiama tylos ir ramybės nuo visų tų išorinių dalykų ir laisvo laiko. Pirmasis atvejis rodo, kodėl neturintys ką veikti yra tokie nerimastingi ir taip mėgsta betiksles keliones. Tai, kas juos vyte veja per svetimus kraštus, yra tas pats nuobodulys, kuris namie juos sutelkia į krūvą, į visokius sambūrius, kad net juokinga žiūrėti*. Nepakartojamą šios tiesos patvirtinimą esu kadaise gavęs iš vieno nepažįstamo penkiasdešimtmečio vyriškio, pasakojusio man apie savo dvejų metų turistinę kelionę

* Be to, jei įsigilinsime į esmę, pamatysime, kad rimčiausių blogybių, tokių kaip lošimas, girtuokliavimas, išlaidumas, intrigos ir t. t. šaltinis yra nuobodulys; to priežastis – neturėjimas ką veikti.

į tolimiausius kraštus ir svetimus žemynus; į mano pastabą, kad jis tikriausiai patyręs daug vargų, sunkumų ir pavojų, jis iš karto be jokių įžangų, paprastų paprasčiausiai davė itin naivų atsakymą: „Aš nė akimirkos nenuobodžiavau“.

§ 359

Manęs nestebina, kad tokie žmonės nuobodžiauja būdami vieni: vienumoje jie negali net šypsotis – tai jiems atrodo net kvaila. Argi šypsojimasis yra signalas kitiems toks pat grynas ženklas kaip ir žodis? – Fantazijos ir dvasios gyvybingumo stoka (*dullnes, ἀναισθησία καὶ βραδύτης ψυχῆς* [bukaprotiškumas, sielos nejautrumas ir lėtumas], kaip sako Teofrastas „Charakteriuose“(cap. 41, p. 60), – štai kas jiems, kai būna vieni, neleidžia šypsotis. Gyvūnai nesišypso nei būdami vieni, nei būryje.

Mizonas, mizantropas, kartą netyčia užtiktas vienas besišypsantis, ir paklaustas, kodėl šypsosi, nes juk esąs vienas, atsakė: „Kaip tik todėl ir šypsausi“.

§ 360

Vis dėlto jei tas, kas turi flegmatišką temperamentą yra tik pusgalvis, tai sangvinikas bus tikras kvailys.

§ 361

Kas nelanko teatro, yra panašus į tą, kuris rengiasi nežiūrėdamas į veidrodį, tačiau dar blogiau

elgiasi tas, kuris priima savo sprendimus, nepasitaręs su bičiuliu. Gali būti, kad žmogus moka visais klausimais nuspręsti kuo teisingiausiai ir išmintingiausiai, bet tik ne savo asmeniškais, nes šiuo atveju valia protą tuojau pat išmuša iš vėžių. Todėl reikia tartis dėl tos pačios priežasties, dėl kurios gydytojas gydo visus, tik ne save patį – susirgęs pats, jis kviečiasi kolegą.

§ 361[a]

Natūralūs kasdieniški *gestai,* kurie lydi kiekvieną gyvesnį pokalbį, yra savita kalba ir kur kas bendresnė nei žodžių kalba; tokia ji todėl, kad, nepriklausydama nuo žodinės kalbos, visose tautose yra ta pati, nors kiekviena tauta ją vartoja pagal savo temperamentą ir pavieniais atvejais, pavyzdžiui, italai, ją gali papildyti kai kuriais ne tokiais konvencionaliais gestais, ir tada jie turi tik vietinę reikšmę. Tokios gestų kalbos bendrumas prilygsta logikos ir gramatikos bendrumui ta prasme, kad gestai parodo tai, kas kiekviename kalbėjime yra formalu, o ne materialu: gestų kalba skiriasi nuo anų kitų kalbų, nes siejasi ne vien su tuo, kas intelektualu, bet ir su tuo, kas priklauso moralei, t. y. valios siekiams. Taigi gestikuliacija kalbą lydi kaip teisingai plėtojamas generalbosas melodiją ir, kaip ir šis, turi sustiprinti jos efektyvumą. Tačiau įdomiausias dalykas čia yra visiškas tų pačių gestų tapatumas, jei tik kalbos *formalusis* elementas yra tas pats, nors *materialusis,* tai yra jos medžiaga, gali labai skirtis.

Todėl man nesunku iš gyvo pokalbio, matomo, tarkim, pro langą ir negirdint nė vieno žodžio, vis dėlto ganėtinai neblogai suprasti bendrą, t. y. tik formalią ir tipišką, jo prasmę, nes neabejodamas suvokiu, kad kalbėtojas dabar, pavyzdžiui, argumentuoja, teikia savo motyvus, paskui juos siaurina, apibendrina ir pergalingai daro išvadą; arba kad jis referuoja, aiškiai dėsto apie jam padarytą skriaudą, aistringai kaltindamas atskleidžia priešininkų bukumą, kvailumą ir savivaliavimą; arba pasakoja, kaip sumanė ir įgyvendino savo puikų planą ir nūnai, jausdamasis nugalėtoju, rodo savo sėkmę; arba, priešingai, skundžiasi, jog per likimo nemalonę patyrė pralaimėjimą; arba konkrečiu atveju pripažįsta savo bejėgiškumą; arba pagaliau aiškina, kaip laiku pastebėjęs, suvokęs ir, pareikšdamas savo teises arba pavartodamas jėgą, sužlugdė kitų machinacijas ir nubaudė kaltininkus, – ir šimtai panašių atvejų. Iš tikrųjų tai, ką man sako tie gryni gestai, yra ne kas kita, kaip esminis moralinis arba intelektualinis visos kalbos turinys *in abstracto*, taigi kvintesencija, tikroji jos substancija, kuri kiekvienu konkrečiu atveju yra vis tokia pati ir su juo santykiauja kaip sąvoka su ja nusakomais individais. Įdomiausias ir smagiausias dalykas čia, kaip sakyta, yra visiškas gestų tapatumas ir stabilumas žymint tuos pačius santykius, nors tuos gestus skirtingiausi žmonės naudoja visiškai taip pat, kaip kad kalbos žodžiai skamba kiekvieno žmogaus lūpose – jie tik tiek modifikuojami, kiek priklauso nuo tarties arba išsilavinimo skirtybių. Ir vis dėlto netenka

abejoti, kad šitos pastovios ir visų naudojamos gestų formos nėra sutartinės: jos yra natūralios ir prigimtinės, tikrai natūrali kalba, nors įsitvirtino, reikia manyti, per mėgdžiojimą ir įpročius. Tiksliai gestų kalbą privalu studijuoti, kaip žinome, aktoriams ir, galbūt ne taip išsamiai, viešas kalbas sakantiems veikėjams, bet daryti tai reikia išties stebint ir mėgdžiojant kitus, nes abstrakčių taisyklių čia nelabai gali būti, išskyrus nebent kai kuriuos labai bendrus principus, pavyzdžiui, kad gestas neturi būti daromas po žodžių, veikiau jis turi eiti truputį pirma jų, duoti ženklą, kad tuoj bus kažkas sakoma, ir šitaip atkreipti klausytojų dėmesį.

Anglai kažkodėl gestus niekina, laikydami juos nesolidumo požymiu, taigi smerktinais; man atrodo, kad tai tik vienas iš anglų perdėto drovumo prietarų. Juk gestai yra kalba, kurią kiekvienam suteikia gamta ir kurią kiekvienas supranta; tad niekinti ir stengtis ją taip visai be niekur nieko išguiti vien dėl išliaupsinto džentelmeniškumo, būtų nei šis, nei tasy.



27

Apie moteris

§ 362

Manau, geriau nei Schillerio puikiai apgalvotas, antiteze ir kontrastu pagrįstas eilėraštis „Moterų vertė“ („Würde der Frauen“) tikrąjį pagyrimą moterims nusako ši trumpa Jouyso mintis: *Sans les femmes, le commencement de notre vie serait privé de secours, le milieu de plaisirs, et la fin de consolation.* [Be moterų mūsų gyvenimo pradžia stokotų pagalbos, vidurys – džiaugsmo, o pabaiga – paguodos.] Tą patį, tik patetiškiau, sako ir Byronas „Sardanapalo“ pirmame veiksme, antroje scenoje:

The very first
Of human life must spring from woman's breast,
Your first small words are taught you from her lips,
Your first tears quench'd by her, and your last sighs
Too often breathed out in a woman's hearing,
When man shrunk from the ignoble care
Of watching the last hour of him who led them.

[Tau gyvastis
Atėjo juk iš įsčių moteries,
Žodžius lementi mokė lūpos jos;
Ir pirmą ašarą nušluostė ji.
Dažnai juk šnibždami į moters ausį
Atodūsiai mirties, kai vyrai vengia
Būt paskutinę valandą su tuomi,
Kuris prieš tai yra jiems vadas buvęs.]

Abiem atvejais nusakomas tikrasis požiūris į moters vertę.

§ 363

Jau pati išvaizda rodo, jog moteris nėra skirta nei itin dideliems proto, nei fiziniams darbams. Atlygį už gyvenimą ji moka ne veikla, o kančia: gimdymo skausmais, rūpinimusi kūdikiu, klusnumu vyrui, kuriam turi būti kantri ir gerą nuotaiką skleidžianti bičiulė. Jai nėra lemta patirti aistringų kančių ir džiaugsmų, atskleisti didžiulių galių, priešingai, jos gyvenimas turi tekėti ramiau, nepastebimiau ir nuosaikiau negu vyro ir neturi būti iš esmės laimingesnis ar nelaimingesnis.

§ 364

Būti mūsų ankstyvosios vaikystės globėjomis ir auklėtojomis moterys tinka kaip tik todėl, kad pačios yra vaikiškos, naivios ir trumparegės, žodžiu, visą gyvenimą jos yra dideli vaikai – tam tikra vidurinioji grandis tarp vaiko ir vyro, kuris ir yra tikrasis žmogus. Užtenka tik pasižiūrėti į mergi-

ną, kaip ji ištisas dienas žaidžia su mažu vaiku, šoka ir dainuoja, ir įsivaizduoti, ką jos vietoje, kad ir labiausiai norėdamas, galėtų nuveikti vyras.

§ 365

Merginoms gamta davė tai, kas dramaturgijoje vadinama stipriu efektu: keleriems metams ji viso būsimo gyvenimo sąskaita suteikia joms nepaprastą grožį ir žavesį – kad per tuos metus taip užvaldytų vyro fantaziją, jog tas būtų sužavėtas ir pasirengęs vienokiu ar kitokiu būdu sąžiningai prisiimti įsipareigojimą rūpintis ja visą gyvenimą. Katrą žingsnį jam pasirinkti, net blaivus apmąstymas negali pakankamai garantuotai patarti. Todėl gamta moteriai, kaip ir kiekvienam kitam savo kūriniui, į rankas įdavė tokių ginklų ir įnagių, kurie reikalingi pasirūpinti savo egzistencija tokiam laikui, koks yra būtinas; be to, moteris čia elgiasi įprastai santūriai. Panašiai kaip apvaisinta moteriškos lyties skruzdėlė nusimeta nebereikalingus, perėjimui net pavojingus sparnus, taip ir moteris, pagimdžiusi vieną ar du vaikus, netenka savo grožio – tikriausiai dėl tos pačios priežasties.

Todėl jaunos merginos namų ar verslo darbus savo širdyje laiko šalutiniu dalyku, net gryna pramoga, o vieninteliu rimtu užsiėmimu mano esant meilę, vyrų užkariavimą ir visa, kas su tuo susiję – tualetą, šokius ir t. t.

§ 366

Juo tauresnis ir tobulesnis koks nors dalykas, juo lėčiau ir vėliau jis subręsta. Vyras proto ir

dvasinių galių brandos sulaukia vos prieš dvidešimt aštuntuosius metus, o moteris – būdama aštuoniolikos. Pagal tai matuojamas ir protas. Todėl moterys visą gyvenimą lieka vaikai, mato tik tai, kas artimiausia, jos tiesiog prikepusios prie dabarties, regimybę laiko daiktų esme, mažmožius kelia aukščiau už pačius svarbiausius reikalus. Ne kas kita, o protas lemia, kad žmogus, ne taip kaip gyvulys, gyvena ne vien dabartyje, bet apžvelgia ir apmąsto praeitį ir ateitį; iš to kyla jo atsargumas, susirūpinimas ir dažnai nerimas. Nei pranašumai, nei žala, kurių čia atsiranda, moters dėl jos menkesnio proto per daug nejaudina: ji veikiau panaši į dvasinę trumparegę, kurios intuityvi nuovoka aiškiai mato artimus dalykus, nes į jos siaurą akiratį nepatenka tai, kas yra tolumoje; kaip tik dėl tos priežasties visa, ko akivaizdžiai nėra, kas priklauso praeičiai ir ateičiai, moteris veikia kur kas silpniau negu mus, o tai daug dažniau lemia ir kai kada iki beprotybės priartėjantį moterų polinkį išlaidauti: *Δαπανηρὰ φύσει γυνή* [Moteris iš prigimties yra švaistūnė; plg. Menandro „Monostichi“, 97]. Moterys širdies gilumoje įsitikinusios, kad vyro paskirtis yra uždirbti pinigus, o jų – išleisti: jei įmanoma, kol jis dar gyvas, jei ne – bent jam mirus. Jau tai, kad vyras uždirbtą turtą perduoda joms namų ūkiui tvarkyti, tik sustiprina šį jų įsitikinimą. Nors visi tie dalykai ir sudaro daugybę keblumų, bet, antra vertus, yra ir nebloga, kad moteris labiau negu mes atsiskleidžia dabartyje, geriau moka patirti jos malonumus, nes tuo pagrįstas moteriai būdingas nuotai-

kingumas, kuris tinka rūpesčių slegiamam vyrui pailsinti, o jei reikia – ir paguosti.

Sunkesniais atvejais senųjų germanų papročiu jokiu būdu nereikėtų vengti ir moterų patarimo, nes jų tikrovės suvokimas visiškai skiriasi nuo vyriškojo, ypač tuo, kad jos greičiau pastebi trumpiausią kelią į tikslą ir apskritai geriau regi tai, kas arčiausia, o mes, kaip tik todėl, kad tai, kas guli po pat nosim, dažniausiai visai pražiūrime; tad kreipkimės į moteris, kai būtina atgauti artimą ir paprastą perspektyvą. Be to, dar prisideda ir tai, jog moterys yra nepalyginti blaivesnės už mus: jos visur mato ne daugiau negu iš tikrųjų yra, o mes tuomet, kai sužadintos mūsų aistros, esamybę lengvai padidiname arba prie jos priduriame tai, ką įsivaizduojame.

Iš to darosi aišku, kodėl moterys labiau užjaučia nelaiminguosius ir rodo daugiau žmogiškos meilės ir gailestingumo negu vyrai, tačiau teisingumo, nuoširdumo ir sąžiningumo dalykuose jiems nusileidžia. Mat dėl jų silpno proto akivaizdūs, regimi, betarpiškai realūs dalykai jas stipriai veikia, o abstrakčios mintys, galiojančios maksimos, tvirti nutarimai, apskritai praeities ir ateities paisymas, atsižvelgimas į tai, ko tiesiogiai nematyti ir kas toli, tam poveikiui retai ką gali padaryti. Todėl dorybė joms, matyt, yra pirmas ir svarbiausias dalykas, bet jos suklumpa, susidūrusios su antriniu reiškiniu, dažnai būtinu įrankiu pirmajam. Šiuo atžvilgiu jas būtų galima palyginti su organizmu, turinčiu kepenis, bet neturinčiu tulžies pūslės. Smulkiau apie tai siūlau pasiskaityti

mano veikalo „Apie moralės pamatą“ § 17 [t. 3, p. 744–759]. Todėl esminė moters charakterio klaida yra *neteisingumas*. Tos klaidos šaltinį pirmiausia sudaro mūsų minėta protingumo ir gebėjimo mąstyti stoka, prie to dar prisideda tai, kad moterys, iš prigimties būdamos silpnesnės, turi pasikliauti ne jėga, o klasta: štai iš kur jų suktumas ir nepataisomas potraukis meluoti. Nes kaip gamta davė liūtui nagus ir aštrius dantis, drambliui ir šernui – iltis, buliui – ragus, o sepijai – rašalinę liauką vandeniui drumsti, taip moterį gamta apdovanojo apsimetimo menu, kad galėtų apsisaugoti ir apsiginti; tad vyrui gamta suteikė tvirtą kūną ir protą, moteriai – minėtąjį gebėjimą. Apsimetinėjimas joms yra įgimtas bruožas, todėl beveik vienodai būdingas tiek kvailoms, tiek išmintingoms moterims. Kiekvieną kartą griebtis to ginklo joms yra lygiai taip pat natūralu, kaip minėtiems gyvūnams užpuolimo atveju gintis savo priemonėmis, ir jos čia tam tikru mastu jaučiasi tarsi naudotųsi savo teise. Todėl yra tikra tiesa, kad neapsimetinėjanti moteris tikriausiai neįmanoma. Dėl tos priežasties jos taip lengvai įžvelgia kitų apsimetinėjimą, kad galima patarti jų atžvilgiu verčiau neapsimetinėti. O iš minėtosios pagrindinės charakterio klaidos bei jos padarinių randasi veidmainiškumas, neištikimybė, išdavystė, nedėkingumas ir t. t. Dėl melagingos priesaikos teisme moterys nusikalsta dažniau negu vyrai. Iš viso reikėtų kelti klausimą, ar joms leisti prisiekti. Nuolat kartojasi atvejų, kad ponios, kurioms nieko netrūksta, parduotuvėse kai ką ima ir nušvilpia.

§ 367

Rūpintis žmonių giminės pratęsimu, kad neišsigimtų giminė, iš prigimties yra skirta jauniems, tvirtiems ir gražiems vyrams. Tai tvirta gamtos valia, o jos išraiška – moterų geiduliai. Savo amžiumi ir stiprumu šis dėsnis lenkia visus kitus. Tad vargas tam, kurio teisės ir interesai stoja šiam dėsniui skersai kelio: kad ir ką jis sakytų ar veiktų, tos teisės ir interesai pirma pasitaikiusia rimta proga bus negailestingai sutrintos, nes slapta, žodžiais nenusakoma, net nesąmoninga, bet įgimta moterų moralė yra tokia: „Mes turime teisę apgaudinėti tuos, kurie menkai mumis, individais, rūpindamiesi mano įgiję teisę tęsti žmonių padermę. Padermės kokybė ir, žinoma, jos gerovė, kuri priklauso nuo būsimos, mūsų pagimdytos kartos, yra patikėta mums ir mūsų rūpesčiui: mes norime elgtis sąžiningai“. Tačiau šį svarbiausią principą moterys suvokia anaiptol ne *in abstracto*, o tik *in concreto* ir negali jo niekaip kitaip parodyti, kaip tik, pasitaikius progai, savo elgsena išsaugodamos ramesnę sąžinę, nei mums atrodo, ir tamsiausioje savo širdies gelmėje manydamos, kad, pažeisdamos pareigą individui, geriau atlieka pareigą padermei, kurios teisė yra nepalyginti didesnė. Šis santykis išsamiau aiškinamas 44-ajame mano pagrindinio veikalo antro tomo skyriuje [t. 2, p. 678–718].

Kadangi giminės pratęsimas iš tikrųjų yra vien moterų dalykas ir jų paskirtis tuo baigiasi, todėl jos ištisai gyvena labiau kaip rūšis negu kaip

individai, ir širdyje rimtesniais laiko rūšies negu individualius reikalus. Tai suteikia visai jų esybei ir gyvensenai tam tikrą lengvabūdiškumą ir iš esmės nuo vyro besiskiriančią gyvenimo kryptį: iš to kyla tie tokie dažni ir beveik normalūs vedybinio gyvenimo nesutarimai.

§ 368

Jau pačios gamtos taip sutvarkyta, kad vyrai vienas kitam yra abejingi, o moterys iš prigimties jaučia viena kitai priešiškumą. Taip yra, matyt, todėl, kad *odium figulinum* [puodžiaus neapykanta][59], kuri vyrų atveju paprastai neperžengia tos pačios gildijos ribų, moterų bendrijoje apima visą giminę, nes jos visos turi tik *vieną* amatą. Jau susitikusios gatvėje jos žiūri viena į kitą kaip gvelfai ir gibelinai. Taip pat ir pirmai pažinčiai susitikusios dvi moterys viena kitos atžvilgiu rodo akivaizdžiai daugiau nenatūralumo ir apsimetimo, negu panašiu atveju elgiasi du vyrai. Ir komplimentų vienos kitai sakymas atrodo kur kas juokingesnis nei vyrų tarpusavio pagyrimai. Be to, kai vyras kalbasi su visai žemo rango žmogumi, paprastai jaučia jam tam tikrą pagarbą ir žmoniškumą, ir itin nemalonu žiūrėti, kaip kilminga moteris išdidžiai ir užgauliai skeryčiojasi žemesnio rango (jai nepavaldžios) moters atžvilgiu. Ko gera, tai paaiškinama tuo, kad moterims rangų skirtumai yra kur kas painesnis daiktas negu mums ir gali daug greičiau keistis ir išnykti, nes mes dedame ant svartyklių šimtus dalykų, o joms užtenka

vieno, būtent: kokiam vyrui patiko; tai priklauso ir nuo to, kad dėl amato vienpusiškumo jos viena kitai yra gerokai artimesnės negu vyrai, todėl mėgina pabrėžti luomų skirtumus.

§ 369

Žemaūgę, siaurapetę, plačiastrėnę ir trumpakoję būtybę pavadinti gražia galėjo tik lytinio potraukio migla apraizgytas vyro intelektas: šitame instinkte glūdi visas jo žavumas. Pagrįsčiau moterų giminę būtų galima vadinti *neestetiška*. Moterys neturi tikro supratimo ir nuovokos nei apie muziką, nei apie poeziją, nei apie vaizduojamąjį meną; tik maivymasis norint patikti – štai kas svarbiausia, kai jos dirbtinai tais dalykais susidomi ar apsimeta susidomėjusios. Vadinasi, jos nesugeba kur nors *dalyvauti visiškai objektyviai*, o to priežastis, manau, yra ši. Vyras visados siekia viešpatauti *tiesiogiai* – supratimu arba prievarta. Moteriai visur ir visada tenka tik *netiesioginis* viešpatavimas, būtent per vyrą, kurį vienintelį turi tiesiogiai užvaldyti. Todėl moterų prigimtyje glūdi siekis į viską žiūrėti kaip į priemonę paimti vyrą į savo rankas, o jų dalyvavimas kokiuose nors kituose reikaluose visuomet yra apsimestinis, vien aplinkinis kelias, t. y. paremtas koketavimu ir maivymusi. Todėl jau Rousseau kalbėjo: *Les femmes, en général, n'aiment aucun art, ne se connaissent à aucun, et n'ont aucun génie* [Moterys apskritai nemėgsta jokio meno, nesupranta jo ir neturi talento] („Lettre à d'Alembert", note 20). Kiekvie-

nas, kuris jau prablaivėjo, bus tai pastebėjęs. Užtenka tik pasižiūrėti, kaip jos elgiasi koncerto, operos ar spektaklio metu, pavyzdžiui, pamatyti vaikišką jų laisvumą, kai atliekant gražiausias nepakartojamų meno kūrinių vietas, plepa sau kaip niekur nieko. Senovės graikai, neįsileisdami moterų į vaidinimus, elgėsi tikrai teisingai – jų teatruose buvo galima bent šį tą girdėti. Mūsų laikais posakį *Taceat mulier in ecclesia* [Moterys tegul susirinkimuose tyli; *1 Kor 14, 34*] tiktų pakeisti žodžiais *Taceat mulier in teatro* ir juos didelėmis raidėmis užrašyti ant scenos užuolaidos. Nieko kito iš moterų ir negalima tikėtis, kai pagalvoji, kad patys žymiausi visos jų giminės protai niekados nesukūrė nė vieno išties didelio, tikro ir originalaus dailiojo meno kūrinio, apskritai niekuomet nepateikė pasauliui bent vieno išliekamosios vertės turinčio darbo: akivaizdžiausiai tai matyti tapyboje, nes technikos dalykai joms lygiai taip pat prieinami, kaip ir mums, todėl jos stropiai šioje srityje ir dirbo. Deja, nė viena jų nepateikė nė vieno didžio tapybos kūrinio, nes jos absoliučiai neturi dvasios objektyvumo, kurio kaip tik labiausiai ir reikia tapybai – visur jos įklimpusios į subjektyvizmą. Būtent tai rodo, kad paprastos moterys neturi net elementaraus tapybos meno pajautimo, nes *natura non facit saltus* [gamta nedaro šuolių]. Ir Huarte jau tris šimtus metų garsėjančioje knygoje „Examen de ingenios para las scientias“ (Amberes, 1603) nepripažįsta moterims jokių didesnių sugebėjimų; pratarmėje (p. 6) jis sako: *La compostura natural, que la mujer tiene en el*

celebro, no es capaz de mucho ingenio ni de mucha sabiduria [Natūrali moters smegenų sandara netinka nei dideliam protui, nei dideliam mokslui], o paskui 15 skyriuje (p. 382) teigia: *Quedando la mujer en su disposicion natural, todo genero de letras y sabiduria, es repugnante a su ingenio* [Kol moteris išlaiko savo natūralų polinkį, bet kokia literatūra ir mokslas jos protui yra atgrasūs]; (p. 397, 398); *Las hembras (por razon de la frialdad y humedad de su sexo) no pueden alcançar ingenio profundo: solo veemos que hablan con alguna aparencia de habilidad, en materias livians y faciles* etc. [Moterys (dėl jų lyčiai būdingo šaltumo ir drėgnumo) negali įgyti gilaus proto, ir mes tik matome, kad jos su tam tikra sumanumo regimybe kalba apie menkus ir lengvus dalykus, ir t. t.] Pavienės ir dalinės išimtys padėties nekeičia: moterys apskritai yra ir liks didžiausios ir nepataisomiausios filisterės, todėl esant absurdiškiausiai tvarkai, kai moterys dalijasi vyro luomu ir titulu, jos yra nuolatinės jo *nesveiko* garbės troškimo kurstytojos; negana to, ta pačia savybe pagrįstas jų įsigalėjimas ir vyravimas dabartinei visuomenei yra pražūtingas. Atsižvelgiant į pirmąją tendenciją, reikėtų vadovautis Napoleono I mintimi: *Les femmes n'ont pas de rang* [Moterys neturi rango], o Chamfort'as, be kita ko, labai teisingai pažymi: *Elles sont faites pour commercer avec nos faiblesses, avec notre folie, mais non avec notre raison. Il existe entre elles et les hommes des sympathies d'épiderme, et très-peu de sympathies d'esprit, d'âme et de caractère* [Jos yra sukurtos daryti

įtaką mūsų silpnybėms, mūsų paikystėms, bet ne mūsų protui. Tarp jų ir vyrų yra tik paviršutiniškų simpatijų, tačiau labai nedaug dvasios, sielos ir charakterio simpatijų; „Maximes et pensées“, chap. 2]. Jos yra *sexus sequior* [menkesnė lytis; Apulėjus, „Metamorfozės“, 7, cap. 8], *visais* atžvilgiais atsiliekanti antroji lytis, kurios silpnumą, žinoma, reikia tausoti, bet rodyti didelę pagarbą yra be galo juokinga ir žemina mus jų pačių akyse. Kai gamta dalijo žmonių giminę perpus, pjūvį darė ne tiesiai per patį vidurį. Kad ir koks aiškus tas poliariškumas, bet teigiamo ir neigiamo polio skirtumas nėra vien kokybės dalykas – jis drauge ir kiekybinis. Kaip tik taip į moteris žiūrėjo antikos ir Rytų tautos ir kur kas teisingiau numatė joms deramą vietą visuomenėje negu mes su savo suplėkusiu prancūzišku galantiškumu ir banaliu moterų garbinimu, šita krikščionių-germanų kvailumo viršūne, kvailumo, kuris pasitarnavo tik tam, kad moteris padarytų tokiomis arogantiškomis ir beatodairiškomis, jog retsykiais prisimeni Benareso šventąsias beždžiones, kurios, suvokdamos savo šventumą ir neliečiamumą, išdarinėja, ką nori.

Moteris Vakarų šalyse, ypač tai, kas vadinama „dama“, užima *fausse position* [iškreiptą padėtį], nes ji, senovės romėnų teisingai vadinama *sexus sequior,* jokiu būdu netinka būti mūsų didžios pagarbos ir garbinimo objektu, aukščiau kelti galvą už vyrą ir turėti su juo lygias teises. Šitos *fausse position* padarinių matome užtektinai. Tad būtų labai pageidautina, kad ir Europoje šitam antrajam žmonių giminės numeriui vėl būtų skirta

derama vieta ir ta dama-pabaisa, iš kurios juokiasi ne tik visa Azija, bet būtų leipusi juokais ir senovės Graikija bei Roma, turėtų nustatytą tikslą, ir tai duotų neįkainojamos naudos visuomeniniu, pilietiniu ir politiniu požiūriais. Salijų teisynas[60], kaip nuvalkiotas truizmas, būtų nereikalingas. Tikroji Europos dama – tai būtybė, kuri visai neturėtų egzistuoti, o reikėtų, kad būtų namų šeimininkių, būtų merginų, geidžiančių jomis pasidaryti, todėl jas derėtų auklėti ne arogancijos, o šeimininkiškumo ir paklusnumo dvasia. Kaip tik dėl tos priežasties, kad Europoje yra *damų*, moterys užima tokią žemą pakopą, vadinasi, didžioji šios lyties atstovių dalis yra kur kas nelaimingesnė, negu Rytuose. Net lordas Byronas sako (cituojama pagal Thomo Moore'o „Letters and journals"; journal, Ravenna 1821 [vol. 2, p. 399]): *Thought of the state of women under the ancient Greeks – convenient enough. Present state, a remnant of the barbarism of the chivalry and feudal ages – artificial and unnatural. They ought to mind home – and be well fed and clothed – but not mixed in society. Well educated, too in religion – but to read neither poetry nor politics – nothing but books of piety and cookery. Music – drawing – dancing – also a little gardening and ploughing now and then. I have seen them mending the roads in Epirus with good success. Why not, as well as hay-making and milking?* [Esu pagalvojęs apie moterų padėtį senovės Graikijoje – ji ganėtinai patenkinama. Dabartinė padėtis, barbarybės, riterystės ir feodalizmo laikų liekana, – dirbtinė ir nenatūrali. Jos

turėtų rūpintis namais, būti gerai maitinamos ir rengiamos, bet ne tempiamos į visuomenę. Turėtų gauti gerą išsiauklėjimą, taip pat ir religinį, bet neskaityti nei poezijos, nei politikos dalykų – nieko, išskyrus maldaknyges ir kulinarijos knygas. Galėtų muzikuoti, piešti, šokti, taip pat retsykiais dirbti sodo ir lauko darbus. Epyre esu matęs jas sėkmingai taisant kelius. Kodėl jos negalėtų taip pat ruošti šieną ir melžti karves?]

§ 370

Mūsų monogamiškoje pasaulio dalyje vesti reiškia teises padalyti per pusę, o pareigas – sudvigubinti. Tačiau kai įstatymai moterims numatė lygias teises su vyrais, jie turėjo joms suteikti ir vyrišką protą. Bet juo labiau teisės ir pagarba, kurias moterims pripažįsta įstatymai, viršija natūralų santykį, juo labiau jie mažina skaičių moterų, kurios tikrai pasinaudoja šitomis lengvatomis, ir atima iš visų kitų tiek natūralių teisių, kiek joms suteikė tie įstatymai. Susidarius nenormalioms privilegijuotoms sąlygoms, kurias moteriai suteikia monogamijos institucija ir su ja susiję santuokos įstatymai, traktuojantys moterį kaip visiškai lygiavertę vyrui, o tai jokiu atžvilgiu neatitinka tikrovės, išmintingi ir atsargūs vyrai labai dažnai suabejoja, ar verta taip labai aukotis ir sudaryti tokį neadekvatų sandorį*. Poligaminėse

* Tačiau daug daugiau yra tokių moterų, kurios nesugeba ištekėti. Kiekvienai iš jų gresia senmergystė: tokia moteris dažniausiai yra neaprūpinta ir bent jau todėl, kad jai nepasisekė realizuoti savo lyties tikrąją paskirtį, daugiau ar mažiau nelaiminga. Antra vertus, ne

tautose kiekviena moteris būna aprūpinta, o ten, kur praktikuojama monogamija, ištekėjusių moterų skaičius yra ribotas, todėl begalė moterų lieka be paramos: iš aukštesniųjų luomų kilusiosios vegetuoja kaip nenaudingos senmergės, o iš žemesniųjų – priverstos dirbti ne pagal jėgas sunkius darbus arba tampa prostitutėmis, gyvenančiomis šitokį nelinksmą ir negarbingą gyvenimą, bet tomis sąlygomis jos pasidaro būtinos vyrų lytiniams geiduliams tenkinti, todėl reiškiasi kaip viešai pripažintos profesijos atstovės, turinčios specialų tikslą apsaugoti nuo suvedžiojimo minėtas palankaus likimo moteris, radusias vyrus arba turinčias vilčių juos susirasti. Vien Londone tokių yra aštuoniasdešimt tūkstančių. Kas gi yra šitos monogaminėje visuomenėje taip baisiai nuskriaustos moterys – tikros aukos ant monogamijos aukuro? Visos čia minimos į tokią prastą padėtį įstumtos moterys yra neišvengiama sąskaita, mokama už Europos damą su jos pretenzijomis ir arogantiškumu. Vadinasi, moterų giminei kaip *visumai* poligamija yra visai neblogas dalykas. Kita vertus, protu sunku suprasti, kodėl vyras, kurio žmona serga nepagydoma liga, yra nevaisinga arba pasidarė jam per sena, neturėtų teisės parsivesti antros žmonos. Tai, kas mormonams padeda

vienas vyras turi žmoną, kuri netrukus po vestuvių susirgo chroniška liga, trunkančia trisdešimt metų. Ką jam daryti? Kito žmona paseno, trečias teisėtai nebegali jos pakęsti. Jiems visiems nevalia šalia šios imti antrą pačią, kaip yra visoje Azijoje ir Afrikoje. Jei monogamijos sąlygomis sveikas, tvirtas vyras savo lytinį potraukį nuolat... *Haec nimis vulgaria et omnibus nota sunt.* [Tai pernelyg paprasti ir visiems žinomi dalykai.]

pritraukti tiek daug konvertitų, atrodo, yra prigimčiai priešingos monogamijos pašalinimas*. O suteikus moterims nenatūralias teises, ant jų pečių buvo užkrautos ir nenatūralios pareigos, kurias pažeidus, jos vis dėlto darosi nelaimingos. Kai kuriems vyrams dėl luomo ir turto, jei nėra kokių nors ypač palankių aplinkybių, vedybos nepatartinos. Toks vyras verčiau norės išsirinkti moterį tokiomis sąlygomis, kuriomis, be kita ko, galėtų garantuoti jos ir vaikų likimą. Kad ir kokios tos sąlygos būtų teisingos, protingos ir atitiktų dalyko esmę, moteris nusileidžia, nereikalaudama tų labai didelių teisių, kurias suteikia vien tik vedybos; taip pasielgdama ji užsitraukia tam tikrą negarbę, nes vedybos yra pilietinės visuomenės pamatas, ir jai tenka ne itin linksmas gyvenimas, nes tokia jau žmogaus prigimtis, kad pernelyg vertiname kitų nuomonę. O jeigu ji nenusileidžia, tada rizikuoja arba santuokoje priklausyti šlykščiam vyrui, arba nuvysti kaip senmergė, nes laiko gyvenimui susitvarkyti ji turi labai mažai. Dėl šio mūsų monogamiškos institucijos aspekto labai verta paskaityti itin moksliška Tomazijaus veikalą „De concubinatu“, iš kurio aiškiai matyti, kad visose civilizuotose tautose ir visais laikais iki pat Lutherio reformacijos konkubinatas buvo leidžiama, net tam tikru mastu įstatymais pripažinta ir garbės nežeminanti gyvensena, kurią iš šito statuso išstūmė Lutherio reformacija, įžvelgusi čia

* Lyčių santykio prasme jokia pasaulio dalis nėra tokia amorali kaip Europa dėl gamtai priešingos monogamijos.

pretekstą pripažinti dvasininkų santuoką; katalikams ir šiuo atžvilgiu nereikėjo atsilikti.

Dėl *poligamijos* visai neverta *ginčytis*, o geriau žiūrėti į ją kaip į visur gyvuojantį reiškinį, kurį tik būtina *sureguliuoti*. Kur tie tikrieji monogamininkai? Mes visi *bent* tam tikrą laiką, o dažniausiai visados gyvename poligamijos sąlygomis. Kadangi kiekvienam vyrui reikia ne vienos moters, nieko nebūtų teisingesnio, kaip duoti jam laisvę, net įpareigoti rūpintis daugeliu moterų. Šitaip ir moteris, kaip subordinuota būtybė, užims teisingą ir natūralią vietą visuomenėje, o *dama*, tas Europos civilizacijos monstras ir toji krikščionių-germanų kvailybė su visomis savo juokingomis pagarbos ir garbinimo pretenzijomis, išnyks iš gyvenimo, ir bus tada tik *moterys*, bet nebeliks *nelaimingų moterų*, kurių dabar Europoje per akis. Mormonai yra teisūs.

§ 371

Indijoje jokia moteris niekada nebuvo laisva: pagal Manu įstatymą (sk. 5, 148 eil.) iš pradžių ją prižiūrėjo tėvas, paskui – vyras arba brolis. Kad našlės susidegina kartu su vyro palaikais, yra, be abejo, siaubinga, bet kad turtą, kurį vyras, guosdamasis, jog dirba savo vaikams, įgijo nenuilstamu viso gyvenimo triūsu, ji paskui su meilužiu prašvilpia, taip pat yra siaubinga. *Mediam tenuere beati.* [Laimingieji laikosi vidurio.][61] Įgimta motinos meilė vaikams – tiek gyvūnijos pasaulyje, tiek žmonių visuomenėje – yra grynai *intuityvi* ir

liaujasi vaikams įveikus fizinį bejėgiškumą. Tada ją turi pakeisti įpročiu ir protu grindžiama meilė, kurios, deja, dažnai nebūna, ypač jei motina tėvo nemylėjo. Tėvo meilė vaikams yra kitokia ir pagrįstesnė: ji remiasi vidinės savasties atpažinimu vaikuose, vadinasi, yra metafizinės prigimties.

Beveik visose senosiose ir naujosiose pasaulio tautose, net hotentotų bendruomenėje*, turtą paveldi tik vyriškoji palikuonių linija: tiktai Europoje, išskyrus aristokratiją, šito buvo atsisakyta. Tai, kad vyrų dideliu ir ilgu darbu bei pastangomis sunkiai įgytas turtas paskui patenka į rankas moterims, kurios, nieko negalvodamos, per trumpą laiką jį iššvaisto ar šiaip paleidžia vėjais, irgi yra didelis ir dažnas nesusipratimas, kuriam reikėtų užkirsti kelią apribojant moterims paveldėjimo teisę. Man atrodo, geriausia būtų, kad moterys – našlės ar dukterys – gautų iki gyvos galvos ipotetiškai garantuotą rentą, bet ne žemę ir ne kapitalą, nebent visai nebeliktų jokio vyriškos giminės palikuonio. Turtą paveldi vyrai, o ne moterys, todėl joms nereikėtų numatyti besąlygiškos turto paveldėjimo teisės ir įgaliojimų jį valdyti. Bent jau moterys neturėtų laisvai disponuoti paveldėtu

* *Chez les Hottentots, tous les biens d'un père descendent à l'aîné des fils, ou passent dans la même famille au plus proche des mâles. Jamais ils ne sont divisés, jamais les femmes ne sont appelées à la succession.* [Pas hotentotus visą tėvo turtą paveldi vyriausias sūnus arba jis atitenka tos pačios šeimos kitam artimiausiam vyriškam asmeniui. Turtas niekada nedalijamas, niekada jis neatitenka moterims.] (Charles George Leroy, „Lettres philosophiques sur l'intelligence et la perfectibilité des animaux, avec quelques lettres sur l'homme“ [„Filosofiniai laiškai apie gyvulių protingumą ir tobulumą ir keli laiškai apie žmogų“]; Nouvelle édition, Paris, an X (1802), pag. 298).

tikruoju turtu, vadinasi, kapitalu, namais ir dvarais. Moterims reikia nuolatinės globos, todėl jos jokiu būdu neturėtų gauti savo vaikų globos teises. Moterų tuštybė, net jeigu ji ir nebūtų didesnė už vyrų, bloga tuo, kad moterys beatodairiškai linkusios į materialius dalykus, pirmiausia į tai, kad gražiai atrodytų, o paskui – į išorinį blizgesį, prašmatnumą ir prabangą, tad ir draugijos yra jų didžiausias pomėgis. Todėl jos, ypač kad to proto turi ne per daugiausia, linkusios *išlaidauti*; todėl vienas senovės graikas yra pasakęs: *Δαπανηρὸν φύσει γυνή* [Moteris iš prigimties yra švaistūnė]. O vyrų tuštybė dažnai susijusi su nematerialių pranašumų, tokių kaip protingumas, mokytumas, drąsa ir pan. siekiais. Aristotelis savo „Politikoje“ (kn. 2, sk. 9) aiškina, kiek daug žalos spartiečiams pridarė tai, kad jų moterys turėjo per daug teisių – paveldėjimo, kraičio – ir didelių laisvių, ir kaip visa tai esmiškai prisidėjo prie Spartos žlugimo. Ar ne Liudviko XIII laikais prasidėjęs nepaliaujamas moterų įtakos didėjimas yra kaltas dėl vis labiau pražūtin besiritančio dvaro ir valstybės valdymo, atvedusio prie pirmosios prancūzų revoliucijos, kurios padariniai buvo visi po to vykę perversmai? Šiaip ar taip, neteisinga moterų giminės padėtis visuomenėje, o ryškiausias tokios padėties simptomas – tai mūsiškis damos kultas, yra pagrindinis visuomenės būklės negalavimo ženklas, negalavimo, kuris savo neigiamą įtaką iš širdies negali neskleisti po visą kūną.

Tai, kad moteriai iš prigimties lemta būti paklusniai, matyti iš to, kad kiekviena, kuri atsidu-

ria visiškoje jos natūraliai padėčiai prieštaraujančioje absoliučios laisvės padėtyje, veikiai prisišlieja prie kokio nors vyro, atsiduodama jo vadovavimui ir valdžiai, nes jai reikia viršininko. Jei moteris jauna, tai būna meilužis, jei sena – nuodėmklausys.



31

Palyginimai, parabolės ir pasakėčios

§ 379

Įgaubtas veidrodis gali būti pamatas įvairiems palyginimams, pvz., kaip anksčiau probėgšmais užsiminta, jį galima lyginti su genijumi, nes ir jis savo jėgą koncentruoja į *vieną* tašką, kad, kaip ir įgaubtas veidrodis, siųstų išorėn ne tikrą, bet pagražintą daiktų vaizdą arba apskritai sutelktų šviesą ir šilumą nuostabiems efektams. O elegantiškasis daugiažinis, priešingai, panašus į išgaubtą sklaidomąjį veidrodį, kuris savo paviršiumi nedaug tepajėgia vienu metu parodyti daiktų, kaip ir sumažintą saulės vaizdą išsklaidydamas daiktus į visas puses; įgaubtas veidrodis veikia tik *viena* kryptimi ir iš žiūrovo reikalauja būti tam tikroje vietoje.

Antra, ir kiekvieną tikrą meno kūrinį galima lyginti su įgaubtu veidrodžiu, nes tai, ką jis iš tikrųjų praneša, nėra jo tikroji apčiuopiamoji patybė, jo empirinis turinys, o tai, kas glūdi už jo ribų, ne kas į rankas paimama, o tai, ką vejasi fantazija kaip sunkiai pagaunamą dalyko dvasią.

Šiuo klausimu dar siūlau pasižiūrėti mano pagrindinio veikalo antro tomo 34 skyrių, p. 407 [t. 2, p. 521–527].

Galiausiai dar gali ir beviltiškas įsimylėjėlis savo žiauriąją gražuolę epigramiškai palyginti su įgaubtu veidrodžiu, kuris, kaip ir šioji, blizga, uždega ir naikina, o pats lieka šaltas.

§ 380

Šveicarija panaši į genijų: graži ir iškilni, tačiau mažai tetinka žemės ūkiui. O Pomeranija ir Holšteino maršos yra nepaprastai derlingos ir pajamingos, bet plokščios ir nuobodžios kaip tas naudingas filisteris.

§ 380[a]

Stovėjau negailestingai žmonių išmindžiotoje bręstančių javų brydėje. Tarp begalės vienas į kitą absoliučiai panašių, tiesių, sunkias varpas laikančių stiebų išvydau įvairių įvairiausių mėlynų, raudonų ir violetinių gėlių, kurios savo natūralia lapija maloniai traukė akį. Tačiau, galvojau aš, jos niekam nereikalingos, maistui netinka, nes iš tiesų yra vien piktžolės, kurios čia pakenčiamos tik todėl, kad jų negalima išnaikinti. Vis dėlto jos vienintelės šiam vaizdui suteikia grožį ir žavesį. Tad jų vaidmuo visais atžvilgiais yra toks pat, kaip poezijos ir dailiųjų menų rimtame, naudingame ir vaisingame miestiečio gyvenime; štai kodėl tas gėles galima laikyti poezijos ir dailiųjų menų alegorija.

§ 381

Žemėje yra tikrai gražių vietovių; tačiau stafažas visur vertinamas nekaip, todėl nereikia juo piktintis.

§ 381[a]

Miestas su savo architektūriniais puošmenimis, paminklais, obeliskais, fontanais ir panašiais dalykais, be to, dar turintis *varganą grindinį*, kaip įprasta Vokietijoje, yra panašus į moterį, pasidabinusią auksu ir brangakmeniais, bet vilkinčią nešvarią, sudriskusią suknelę. Jei norite savo miestus išgražinti kaip Italijoje, tai ir grindinius grįskite kaip Italijoje! Ir dar ta proga: nestatykite paminklų ant namo aukščio postamentų, o darykite, taip kaip daro italai.

§ 382

Begėdiškumo ir akiplėšiškumo simboliu reikėtų laikyti musę: visi gyvūnai žmogaus baisiausiai bijo ir sprunka iš tolo jį pamatę, o musė tupia jam ant pačios nosies.

§ 383

Du kinai Europoje nuėjo pirmą kartą į teatrą. Vienas visą laiką suko galvą, norėdamas suvokti, koks scenos mechanizmas; tai jam pasisekė. Antras, nors ir nemokėdamas kalbos, stengėsi išnarplioti vaidinimo prasmę. Pirmasis prilygsta astronomui, antrasis – filosofui.

§ 384

Stovėjau prie pneumatinio aparato[62] gyvsidabrio vonios ir, pasėmęs metaliniu šaukštu kelis gyvsidabrio lašus, išmesdavau juos į viršų ir vėl šaukštu pagaudavau; jei nepasisekdavo, lašai krisdavo atgal į vonią, ir niekas nepradingdavo – tik jų forma, todėl man buvo vis tiek, ar pavyks pagauti, ar ne. Taip elgiasi *natura naturans*[63] [kuriančioji gamta] arba vidinė visų daiktų esmė su individų gyvybe ir mirtimi.

§ 385

Išmintis, kurią žmogus turi tik teoriškai ir kuri netaikoma praktiškai, panaši į tuščiavidurę rožę, kuri savo spalva ir kvapu teikia malonumą kitiems, bet nuvysta neužmezgusi vaisiaus.

Nėra rožių be spyglių, tačiau yra spyglių be rožių.

§ 386

Šuo teisėtai yra ištikimybės simbolis, o iš augalų juo turėtų būti eglė, nes ji vienintelė su mumis ištveria tiek gerus, tiek blogus laikus ir neapleidžia mūsų kartu su saulės malone kaip kiti medžiai, augalai, vabzdžiai ir paukščiai, kurie sugrįžta, kai dangus vėl mums šypsosi.

§ 386[a]

Už puikiu žiedų nuometu pasidabinusios plačiašakės obels aukštyn savo smailią, tamsią vir-

šūnę kėlė liauna eglė. Obelis jai tarė: „Pažiūrėk į tūkstančius nuostabių akį džiuginančių žiedų, kurie mane visą gaubia! Ką tu gali parodyti? Tamsiai žalius spyglius". „Taip, tiesa, – atsakė eglė, – tačiau, kai ateis žiema, tu stirksosi be lapų, o aš būsiu tokia pati, kokia ir dabar esu".

§ 387

Kai kartą po ąžuolu rinkau augalus, tarp žolių aptikau vieną, kuris buvo tokio pat dydžio, kaip kitos žolės, – tamsios spalvos, glaustais lapais ir tiesiu stiebu. Kai tą augalą paliečiau, jis tvirtu balsu tarė: „Palik mane augti! Aš nesu žolelė tavo herbariumui kaip anos, kurioms gamta skyrė gyventi tik vienus metus. Mano gyvenimas matuojamas šimtmečiais: esu nedidelis ąžuolas". Taigi tas, kuriam lemta gyvuoti šimtmečius, būdamas vaikas, jaunikaitis, dažnai net vyras, iš viso kaip gyvas padaras, atrodo toks pat, kaip kiti, ir toks pat nereikšmingas, kaip ir jie. Bet tegu ateina laikas, o su juo ir žinovai. Toks nemiršta kaip kiti.

§ 388

Radau vieną laukų gėlę, stebėjausi jos grožiu, proporcijų tobulumu ir sušukau: „Bet juk visa tai – ji ir tūkstančiai kitų, tokių kaip ji, – sutviska ir nuvysta niekieno nepastebėta, jokio žvilgsnio nepamatyta!" O gėlė atsakė: „Kvaily tu! Nejaugi manai, jog aš žydžiu, kad kas nors matytų? Dėl savęs, o ne dėl kitų žydžiu; žydžiu, kad man tai

patinka: tai, kad žydžiu ir esu, yra mano džiaugsmas ir pasitenkinimas“.

§ 389

Tais laikais, kai žemės paviršių dar tebesudarė vienoda, lygi granito pluta, o gyvybei rastis nebuvo sąlygų, vieną rytą patekėjo saulė. Dievų pasiuntinė Iridė, skridusi Junonos paliepimu, šūktelėjo plasnodama pro šalį: „Ko taip stengiesi patekėti? Juk nėra akių, kurios tave išvystų, ir nėra Memnono[64] statulos, kuri suskambėtų!“ Atsakymas buvo toks: „Bet aš esu saulė ir pateku todėl, kad tokia esu – težiūri į mane, kas tik gali“*.

§ 390

Graži žaliuojanti ir žydinti *oazė* apsidairė ir aplinkui išvydo vien dykumą; veltui stengėsi pamatyti ką nors į save panašaus. Ir pradėjo raudoti: „O, aš nelaiminga, vieniša oazė! Esu priversta likti viena! Niekur nėra tokios, kaip aš, net akių, kurios mane matytų ir džiaugtųsi mano pievomis, šaltiniais, palmėmis ir krūmais! Nieko, išskyrus liūdną, smėlingą, uolingą ir negyvą dykumą. Kas iš tų visų mano gėrybių, grožybių ir turtų šitoje vienatvėje!“

Tada prabilo sena pilkoji motina dykuma: „Mano vaike, jei būtų kitaip, jei aš būčiau ne liūdna, sausa dykuma, o žydėčiau, žaliuočiau ir būčiau gyvybinga, tada tu nebūtum oazė, pamėgtoji vieta, apie kurią jau iš tolo keliauninkas pasakoja

* Apie labai panašų dalyką žr. „Vokiečių teologija“, p. 52.

tave girdamas; tu būtum maža mano dalis, tiesą sakant, išnyktum ir liktum nepastebima. Štai kodėl turi kantriai kęsti tai, kas sudaro tavo išskirtinumo ir šlovės sąlygą“.

§ 391

Kylančiam oro balionu atrodo, kad ne jis kyla, o vis gilyn ir gilyn grimsta žemė. Ką tai reiškia? Paslaptį, kurią tik vienminčiai supranta.

§ 392

Vertinant, katras žmogus yra didis, dvasiniam aspektui galioja atvirkščias fizikos dėsnis: fizinį dydį atstumas mažina, dvasinį – didina.

§ 393

Kaip gamta švelniu rasos pūku padengė mėlynas vyšnias, taip ji visus daiktus aptraukė išoriniu *grožio* blizgesiu. Tapytojai ir poetai uoliai stengiasi jį nuvalyti ir paskui sutirštintą pateikti mums, kad galėtume patogiai gėrėtis. Jau prieš ateidami į tikrąjį gyvenimą, mes jį godžiai siurbiame į save. Kai paskui į jį įžengiame, visai natūralu, kad dabar daiktus išvystame netekusius ano blizgesio, kuriuo gamta juos buvo padengusi, nes menininkai jį visą sunaudojo, o mes iš anksto juo atsigėrėjome. Todėl dabar daiktai mums dažnai atrodo nemalonūs ir nepatrauklūs, net kelia pasibjaurėjimą. Tad, matyt, būtų geriau tą grožio apdangalą palikti, kad patys jį atrastume: tiesa, ta-

da juo gėrėtumėmės ne tokiomis didelėmis porcijomis, matytume ne tokį sutelktą į krūvą ištisų paveikslų ar eilėraščių pavidalu, bet užtat visus daiktus regėtume toje linksmoje ir džiuginančioje šviesoje, kurioje juos dabar tik retsykiais išvysta necivilizuotas žmogus iš anksto, tarpininkaujant dailiesiems menams, neišeikvojęs savo estetinių džiaugsmų ir gyvenimo žavesio.

§ 394

Mainco katedra, taip smarkiai užgožta šalia jos ir aplink ją pastatytų namų, kad kur beatsistotum, nepamatysi jos visos, man yra visko, kas pasaulyje didinga ir gražu, simbolis, turįs egzistuoti vien dėl paties savęs, tačiau jis niekinamas iš visų pusių kylančių interesų, kad prie jo šlietųsi, juo remtųsi ir šitaip jį uždengtų ir sugadintų. Tai, žinoma, nėra vienintelis nemaloniai nuteikiantis reiškinys šiame vargų ir reikmių pasaulyje, reikmių, kurioms visur ir viskas privalo tarnauti ir kurios viską tempia, plėšia sau, kad iš to gautų naudos, net neatsižvelgdamos į tai, kas galėtų būti sukuriama tik jų nebuvimo akimirkomis, t. y. grožis ir dėl pačios savęs ieškota tikrybė.

Tai ypač paaiškėja ir pasitvirtina, kai imame nagrinėti dideles ir mažas, turtingas ir skurdžias institucijas, kurios buvo įkurtos kurioje nors epochoje ir kuriame nors krašte žmonių žinojimui ir apskritai remti ir puoselėti intelektinius siekius, kurie iškelia mūsų giminę. Visur netrukus įsibrau-

na šiurkščios gyvuliškos reikmės, kad, prisidengusios noru tarnauti tiems tikslams, išspaustų iš to naudos. Čia ir glūdi šarlatanystės šaknys, šarlatanystės, kuri dažnai aptinkama visose srityse ir kurios esmę, kad ir kokių skirtingų ji būtų pavidalų, sudaro tai, jog, nesirūpinant pačiu dalyku, būtų siekiama tik jo regimybės savo asmeniškiems, savanaudiškiems, medžiaginiams tikslams įgyvendinti.

§ 395

Viena motina, norėdama, kad jos vaikai lavintųsi ir tobulėtų, liepė skaityti Ezopo pasakėčias. Tačiau netrukus jie grąžino knygą, o vyresnysis išmintingai, lyg koks senis, pareiškė: „Ta knyga ne mums – ji per daug vaikiška ir kvaila! Kad lapės, vilkai ir varnos mokėtų kalbėti, tuo mūsų nebeįtikinsit, iš tokių kelnių mes seniai išaugę!" Kas neatpažins šituose viltinguose berniukuose būsimų supratingų racionalistų?

§ 396

Vieną speiguotą žiemos dieną dygliuočių banda, gelbėdamasi nuo šalčio, susispietė į krūvą, kad savo šiluma sušildytų vienas kitą. Tačiau netrukus kiekvienas pajuto kaimynų dyglius, todėl vėl visi išsisklaidė. Bet kai reikalo sušilti spiriami iš naujo susibūrė, pasikartojo ta pati bėda, ir dygliuočiai ėmė blaškytis iš vieno kraštutinumo į kitą, kol pagaliau rado tokį atstumą, kurio laikydamiesi geriausiai galėjo ištverti negandą. Taip ir

visuomenės reikmė, kylanti iš kiekvieno individo vidaus pasaulio tuštumo ir monotonijos, stumia žmones vieną prie kito, tačiau daugybė jų šlykščių savybių ir nepakenčiamų ydų verčia trauktis. Vidutinis atstumas, kurį jie galų gale suranda ir kuris duoda galimybę būti drauge, yra mandagumas ir geros manieros. Tam, kuris šitą atstumą peržengia, Anglijoje primenama: *Keep your distance!* [Laikykis savo atstumo!] Nors reikmė šildyti vienas kitą šitaip patenkinama ir nelabai tobulai, užtat nejaučiama dyglių dūrių. Na, o tas, kuris turi daug vidinės šilumos, verčiau tegu šalinasi visuomenės, kad neapsunkintų nei kitų, nei savęs.



Paaiškinimai

Šia knyga pradedama nauja „Pradų“ leidyklos knygų serija **„Eseistika ir aforistika“**, kurioje numatoma spausdinti praeities ir dabarties laikų užsienio šalių ir Lietuvos filosofų, rašytojų, mokslininkų, publicistų eseistinio pobūdžio tekstus – nedidelės apimties studijas ir straipsnius, eseistinius filosofinių bei kitų mokslo sričių veikalų fragmentus, taip pat ir aforistinių minčių rinkinius.

Ši žymaus vokiečių filosofo **Arthuro Schopenhauerio** (1788–1860) eseistikos rinktinė sudaryta iš šio autoriaus filosofinių studijų rinkinio „Parerga ir paralipomena“, kurio pirmasis leidimas pasirodė 1851 m. Jo pratarmėje A. Schopenhaueris taip apibūdina šį savo dviejų tomų rinkinį:

„Šiuose svarbesnius, sisteminius mano darbus papildančiuose tomuose spausdinami kai kurie straipsniai, skirti specifinėms, labai įvairioms temoms, bei pavienės mintys apie dar įvairesnius dalykus – viskas čia sudėta į viena, nes dažniausiai dėl pačios medžiagos pobūdžio negalima buvo jiems rasti vietos minėtuose sisteminiuose darbuose, o kai kurie kiti nepateko vien dėl to, kad radosi per vėlai, todėl negalėjo ten užimti jiems deramos vietos. Sudarydamas šį rinkinį, pirmiausia turėjau galvoje skaitytojus, kurie, susipažinę su mano sisteminiais nelengvo turinio darbais, galbūt čia aptiks vieną kitą pageidaujamą paaiškinimą, bet šiaip tų tomų turinys,

išskyrus nedaugelį vietų, bus suprantamas ir suvokiamas taip pat ir tiems, kurie anų darbų nėra skaitę. Tačiau kam teko įsigilinti į mano filosofiją, visados turės tam tikrą pranašumą, nes į viską, ką aš mąstau ir rašau, jinai meta savo spindulius, nors šie sklistų ir iš tolo; kita vertus, iš viso to, kas gimsta mano galvoje, ir ji pati vis dar susilaukia tam tikro nušvietimo".

Į lietuvių skaitytojo rankas atiduodamoje pirmojoje eseistikos rinktinėje iš pirmojo tomo, pavadinto „Parerga" (gr. *πάρεργα* – priedai, papildymai), spausdinami tik du pirmieji straipsniai, o visi likusieji paimti iš antrojo tomo – „Paralipomena" (gr. *παραλειπόμενα* – praleidimai, pastabos). Knygoje išlaikoma originale esanti straipsnių eilės ir paragrafų numeracija.

Versta iš: *Arthur Schopenhauer.* Sämtliche Werke / Textkritisch bearbeitet und herausgegeben von Wolfgang Frhr. von Löhneysen. – Stuttgart; Frankfurt am Main: Surkamp – Taschenbuch Verlag, 1986. – Bd. 4–5, kur įtraukti visi autoriaus antrajam leidimui rengti paaiškinimai. Lietuviškajame vertime jie spausdinami su žvaigždute puslapio apačioje.

[1] Turima galvoje knyga, kurią Jahvė įsakė Danieliui užantspauduoti. Laužtiniuose skliaustuose pateikti citatų kitomis kalbomis vertimai į lietuvių kalbą – tų veikalų vertėjų ir leidėjų arba šios rinktinės vertėjo.

[2] Turimas galvoje A. Schopenhauerio veikalas „Dvi pagrindinės etikos problemos" („Die beiden Grundbegriffe der Ethik").

[3] Tą patį vertinimą A. Schopenhaueris yra pateikęs jau savo pagrindinio veikalo „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" („Die Welt als Wille und Vorstellung") antrame tome. A. Schopenhauerio veikalų nuorodos iš leidinio: *Arthur Schopenhauer.*

Sämtliche Werke / Textkritisch bearbeitet und herausgegeben von Wolfgang Frhr. von Löhneysen. – Stuttgart; Frankfurt am Main: Surkamp – Taschenbuch Verlag, 1986.

[4] Antrame A. Schopenhauerio veikalo „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" tome sakoma: „Gamtą jis [Descartes'as] tiksliai suskaidė į dvasią ir materiją, t. y. į mąstančią ir tįsią substancijas ir lygiai taip pat absoliučiai supriešino Dievą ir pasaulį: Spinoza irgi, kol buvo Descartes'o sekėjas, visa tai aiškino savo veikale „[Appendix, continens] cogita metaphysica", cap. 12, 1665 m. Tiktai paskutiniaisiais gyvenimo metais jis suvokė esminę šio dvigubo dualizmo klaidingumą, todėl jo paties filosofiją išties sudaro netiesioginis anų dviejų priešpriešų šalinimas, kuriam jis vis dėlto, iš dalies nenorėdamas įžeisti savo mokytojo, iš dalies vengdamas pasmerkimo, visai dogmatiškai suteikė teigiamą formą, nors turinys daugiausia yra neigiamas. Šitą grynai neigiamą prasmę turi ir jo pasaulio tapatinimas su Dievu, nes pasaulį pavadinti Dievu nereiškia jį paaiškinti – jis liks mįslė, nors ir turės tiek šį, tiek kitą vardą. Tačiau minėtosios dvi negatyvios tiesos buvo vertingos anais laikais, kaip ir tais, kol dar esama sąmoningų ar nesąmoningų Descartes'o sekėjų. Drauge su visais filosofais iki Locke'o Spinoza darė tą bendrą klaidą, kad rėmėsi sąvokomis, iš pradžių nepatikrinęs jų kilmės, pavyzdžiui, *substancija, priežastis* ir kt., kurios, šitaip samprotaujant, tampa pernelyg reikšmingos" (t. 2, p. 828).

[5] Tikslesnis vokiečių rašytojo *Augusto Kotzebue* (1761–1819) veikalo pavadinimas yra „Grafas Benovskis, arba sąmokslas Kamčiatkoje".

[6] Plg. J. W. Goethe's „Fausto" 1947–1949 eilutes:

Schüler: Mir wird von alle dem so dumm,
Als ging mir ein Mühlrad im Kopf herum,

Studentas: Aš negaliu sau to įsivaizduoti,
Galvoj man tartum girnos ūžia.

[7] Lot. *vomitivum* – vimdomasis vaistas.

[8] *K. W. von Knebel* (1744–1834) – Prūsijos kronprinco pulko karininkas, vėliau užėmęs princo Konstantino dvaro valdytojo postą Veimare. Yra išleidęs „Mažų eilėraščių rinkinį" (1815) ir „Distichus" (1872), tačiau labiausiai nusipelnė kaip puikus kai kurių antikos autorių – Propercijaus elegijų (1798), Lukrecijaus poemos „Apie daiktų prigimtį" (1821), taip pat italų poeto Alfieri'o dramos „Saulius" (1829) – vertėjas. Buvo išleistas trijų tomų K. W. von Knebelio „Literatūrinis palikimas ir susirašinėjimas" (1835 ir 1840) ir ypač įdomus „Susirašinėjimas su Goethe" (2 tomai, 1851).

[9] *Marshall Hall* (1790–1857) – žymus anglų gydytojas. Svarbiausi jo darbai: „Treatise on diagnoso", „On the true spinal marrow and the electro-motor system of neves" (1837), „Observations on various diseases pecular to women" (1827). Minima sąvoka paimta iš M. Hallo straipsnio „Apie *medulla oblongata* ir *medulla spinalis* refleksines funkcijas" („On the reflex function of the *medulla oblongata* and *medulla spinalis*"). – „Philosophical Transactions", 1833.

[10] *C. S. M. Pouillet* (1791–1868) – prancūzų fizikas, Paryžiaus Menų ir amatų konservatorijos direktorius (1831), MA narys (1837), politinis veikėjas. A. Schopenhaueris remiasi jo daug leidimų susilaukusiu veikalu „Eksperimentinės fizikos ir meteorologijos pamatai".

[11] *Ludovico Ariosto* (1474–1533) – žymiausias XVI a. italų poetas, studijavęs teisę, paskui humanitarinius mokslus, buvęs diplomatas. Jo poetinės kūrybos viršūnė yra didžiulė 46 giesmių poema „Pašėlęs Rolandas", („L'Orlando furioso"), kurią rašė kone dešimt metų ir kuri rodo nepaprastą autoriaus poetinį talentą, nors čia ir neiškeliama ypatingų dorovinių, religinių ar patriotinių idėjų. Joje, remiantis riterinių romanų siužetais, vaizduojamas renesanso epochos gyvenimas.

L. Ariosto yra dar sukūręs lotyniškų eilėraščių, o italų kalba – komedijų ir satyrų.

[12] Baladėje vaizduojama, kaip dievobaimingą ir ištikimą grafienės tarną Fridoliną pavydus medžioklis Robertas apskundžia grafui esą tarnas turįs meilės romaną su grafiene. Grafas paliepia dviem geležies kasyklos, vadinamos Eisenhameriu (Geležies kūju), darbininkams įmesti į krosnį tą, kuris atėjęs paklaus, ar šie įvykdę pono paliepimą. Su tokia užduotimi grafas ten pasiuntė Fridoliną, bet tarnas iš pradžių užsuko pas valdovę pasiteirauti, ar ji neturinti jam užduočių. Grafienė liepė Fridolinui eiti į bažnyčią, kad už ją pasimelstų, nes pati negalinti – susirgo sūnus. Kadangi bažnyčioje nebuvo zakristijono (visi dirbo laukuose), Fridolinas ėmė tarnauti mišioms. Tik po visko jis nuėjo į liejyklą, bet darbininkai krosnį jau buvo užgesinę. Fridolinas liko gyvas.

[13] *Praesagium (praesagio)* – nuojauta, numatymas; pranašavimas, aiškiaregystė; pranašingas ženklas.

[14] Nagrinėdamas tikslingumo problemą gyvojoje ir negyvojoje gamtoje, A. Schopenhaueris vartoja sąvokas „galutinės priežastys“ (causae finalis) ir „veikiančiosios (wirkende) priežastys“ (causae efficientes); nors *nexus* reiškia sujungimą, sukabinimą, ryšį, čia šis žodis verčiamas sąvoka „priežastis“.

[15] Medicinos terminas, reiškiantis evoliucijoje išnykusių požymių atsiradimą tam tikru ontogenezės laikotarpiu; čia – atgimimas.

[16] *Jasonas* – sen. graikų mitologijos personažas, vienas iš argonautų. Kai Jasonas pareikalavo iš Kolchidės valdovo Ajeto auksinio avies kailio, Ajetas liepė Jasonui dviem ugnį spjaudančiais jaučiais suarti lauką ir jį apsėti Tėbų slibino dantimis, iš kurių išauga kareiviai. Jiems išaugus, Medėja, Jasoną pamilusi Ajeto duktė, patarė mylimajam sviesti į kareivius

akmenį ir pasislėpti. Kareiviai pradėjo tarp savęs kautis ir daugelis vienas kitą išžudė. Likusius pribaigė Jasonas.

[17] Riteris, kuris karūnuojant Anglijos karalių, kviečia dvikovon nenorinčius pripažinti jo teisėtu dviejų karalysčių valdovu.

[18] Taip Aristotelis, Descartes'as ir kiti vadina metafiziką.

[19] *Pulčinela* (it. *Pulcinella* arba *Policinello*) – italų liaudies komedijos *commedia dell'arte* personažas, dažniausiai tarnas, – mažas sukrypėlis, vilkįs baltomis pliuškėmis kelnėmis ir tokiu pat apsiaustu, apsagstytu raudono audeklo širdimis, persijuosęs odos diržu arba virve, ant galvos – smaila kepurė su raudonu bumbulu; pokštininkas ir gudročius. Prancūzijoje – ir masonų teatro personažas.

[20] Čia nelabai tiksliai cituojamas Cicerono traktatas „Apie gėrio ir blogio ribas" (3, 16, 52). Cicerono žodžiai yra tokie: *Re enim intellecta in verborum usu faciles esse debemus* (Dalyką išties supratę, privalome kalbėti paprastai).

[21] Plg.: *A. Schopenhauer.* Pasaulis kaip valia ir vaizdinys / Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris. – Vilnius: Pradai, 1995. – P. 45.

[22] Užrašas Izidės šventykloje Saise.

[23] Žr.: *Mt 19, 28:* „Iš tiesų sakau jums: pasaulio atgimime..."; *Tit 3, 5:* „jis išgelbėjo mus Šventosios Dvasios atgimdančiu ir atnaujinančiu nuplovimu..."

[24] Tai citata iš J. W. Goethe's dramos „Satyras, arba sudievintas girinis" (II veiksmas, 17–18 eilutės); plg. vokiškai:

Mir geht in der Welt nichts über mich:
Denn Gott ist Gott, und ich bin ich.

[25] Turimas galvoje J. W. Goethe's eilėraštis „Dvasios pasveikinimas" („Geistes-Gruß"); plg. vokiškai:

Hoch auf dem alten Turme steht
Das Helden edler Geist...

[26] Platono terminas.

[27] Plg. Voltaire'o mintį: „Prasimušama šiame pasaulyje tik išsitraukus špagą ir mirštama su ginklu rankoje", kurią A. Schopenhaueris cituoja „Gyvenimo išminties aforizmuose" (iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius. – Vilnius: Pradai, 1994. – P. 261).

[28] Skyrius vadinasi „Lytinės meilės metafizika" (t. 2, p. 678–718).

[29] Plg.: lot. *defunctus sum* – aš tai padariau (miriau).

[30] Plg.: *Pr. 1, 31.* Taip Dievas tarė, baigęs šeštą dieną kurti dangų ir žemę.

[31] Nuoroda į „Parerga und Paralipomena" pirmame tome išspausdintos studijos „Filosofijos istorijos fragmentai" („Fragmente zur Geschichte der Philosophie") 13 paragrafą.

[32] Turimas galvoje straipsnis „Apie teisės mokslą ir politiką" („Zur Rechtslehre und Politik"); pagrindinė § 121 mintis yra tokia: „Kiekvienas turi teisę daryti viską, kas nepažeidžia kito".

[33] Žr. taip pat: *A. Schopenhauer* Pasaulis kaip valia ir vaizdinys / Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris. – Vilnius: Pradai, 1995. – P. 534–535.

[34] Čia akivaizdi klaida: ne Sofoklis, o Euripidas.

[35] Žr. 30 šios knygos paaiškinimą.

[36] „Trejopų skausmų antplūdis žadina gynybos būdų paiešką. Tai būtina, net jei ir pastebima galimybė tokiai gynybai, nes tie skausmai nėra nei amžini, nei išvengiami".

[37] *Linga* (skr.) – falas, dieviškos, kuriančios jėgos hinduizme, o išplitus šivaizmo kultui, – Šivos simbolis. Moteriškasis *linga* atitikmuo yra *joni,* kuris simbolizuoja Šivos žmoną Parvatę. Pagal pirminį sanskrito tekstą šis posakis skambėtų taip: „Brangus akmuo yra lotoso žiede". Mat *linga* vaizduojamas kaip akmens stulpas, kylantis iš *joni*; jis laikomas kiekvienoje Šivos šventykloje.

[38] Smulkiau apie tai žr.: *A. Schopenhauer.* Pasaulis kaip valia ir vaizdinys / Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris. – Vilnius: Pradai, 1995. – P. 539 ir kt.; taip pat žr. šio veikalo antrą tomą (t. 2, p. 808).

[39] Plg. romėnų poeto Marko Valerijaus Marcial (40–104) antros knygos 41 epigramą: *Ride, si sapis, o puella, ride!* (Jeigu protinga esi, mergužėle, juokis!).

[40] Vokiškai gluosnis svyruoklis – *Trauerweide;* išvertus pažodžiui būtų *liūdintis gluosnis.*

[41] Iš Horacijaus „Satyrų" („Saturae", 1, 4, 10) matyti, kad Lucilijus dažnai dar tebeeidamas – iš čia ir pasakymas „stovėdamas ant *vienos* kojos" – padiktuodavo du šimtus eilių.

[42] Plg. vokiškai:

Ich singe, wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnet.
Das Lied, das aus der Kehle dringt,
Ist Lohn, der reichlich lohnet.

[43] Plg. F. Schillerio „Vyrų savigarba" („Männerwürde").

[44] *A. W. Iffland* (1759–1814) – žymus vokiečių aktorius, režisierius ir dramaturgas. Aktoriaus išsilavinimą gavo Gotoje, o scenos meistro karjerą pradėjo tada garsiame Manheimo teatre. Nuo 1796 m. – Berlyno Nacionalinio teatro direk-

torius. Kaip aktorius pasidarė žinomas visoje Vokietijoje. Vienodai sėkmingai vaidino tragiškus ir komiškus vaidmenis. Ilgai Vokietijos teatrų repertuaruose išliko tokios jo pjesės kaip „Medžiotojai“, „Tarnybinė pareiga“, „Advokatai“, „Globotiniai“, „Senberniai“.

[45] *A. B. S. Raupach* (1784–1852) – vokiečių dramaturgas. 1801 m. Halėje studijavo teologiją, paskui dešimt metų dirbo Rusijoje auklėtoju, 1816 m. Sankt Peterburgo universitete dėstė vokiečių literatūrą, skaitė istorijos kursą. 1822 m. dėl prasidėjusių persekiojimų iš Rusijos išvyko. Po kelionės į Italiją apsigyveno Berlyne. Parašė per šimtą tragedijų, komedijų bei sentimentalių pjesių. Iš komedijų pažymėtinos „Kritika ir antikritika“, „Kontrabandininkai“, „Laiko dvasia“. Buvo geras stilistas, puikiai išmanė teatro galimybes ir pasižymėjo estetiniu skoniu, todėl jo veikalus publika mėgo.

[46] Plg. poetinį Aleksio Churgino vertimą:

Jei tu, Jupiteri, dėl mūs kaltės
Ant kryžiaus taurę kankinio išgėrei...

[47] Plg. vokiškai:

Was eben, wahr ist aller Orten,
Das sag' ich mit ungescheuten Worten.

[48] Iki šiol neaišku apie kokį paveikslą kalbama.

[49] Broliai *Boisserée: Sulpizas* (1783–1854) ir *Melchioras* (1786–1851) – senojo vokiečių meno rinkėjai ir puoselėtojai. Gimę Kelne, Nyderlandų išeivių šeimoje, studijavę filosofiją, klausę F. Schlegelio paskaitų, susipažinę su Napoleono iš visur sugabentais lobiais, nuo 1804 m. sukaupė daug senojo originalaus meno pavyzdžių iš pradžių Heidelberge, paskui Viurtenberge; 1836 m. vertingiausią dalį perdavė Miuncheno pinakotekai. Abu yra paskelbę vertingų meno studijų.

[50] *Jan van Scorel* (1495–1562) – žinomas Nyderlandų tapytojas. Meno mokėsi Amsterdame pas žymiausią to meto tapytoją ir medžio drožėją J. Cornelį. Kelne ir Špėjeryje gilinosi į architektūrą ir perspektyvos dalykus, Niurnberge susipažino su Albrechtu Düreriu. 1820 m. nuvyko į Veneciją, paskui trejus metus praleido Jeruzalėje. Grįžęs į tėvynę, apsigyveno Utrechte, kurio šv. Marijos bažnyčiai nutapė keturių dalių altoriaus paveikslą, o šį 1549 m. nupirko Pilypas II ir išsivežė į Ispaniją.

[51] *Hans Memling* (iš pradžių klaidingai vadinamas Hemlingu; 1440–1494) – vėlyvosios gotikos Nyderlandų tapytojas. Mokėsi pas Rogierą van der Weydeną Briuselyje ir pas D. Boulą. Gyveno Briugėje. Jo paveikslams būdingos subtilios spalvos, puikus detalių atlikimas, dinamiškos grupinės kompozicijos. Žymiausi kūriniai: „Septyni Marijos džiaugsmai“ (Miunchenas), „Septyni Marijos sopuliai“ (Turinas), „Kristaus nukryžiavimas“ (Liubekas).

[52] Pirma, Laurence'o Sterne'o (1713–1768) romano nesutrumpintas pavadinimas yra toks: „Džentelmeno Tristramo Šendžio gyvenimas ir mintys“ (9 tomai, parašytas 1759–1767 m.); antra, A. Schopenhaueris, versdamas citatą, supainioja anglų *tun* (statinė) su *ton* (tona), todėl vertime turėtų būti: „... yra verta statinės kitų žmonių proto“.

[53] Justiniano teisyną „Corpus iuris civilis“ į vokiečių kalbą išvertė Otto, Schillingas ir Simtenis.

[54] *Alexander Pope* (1688–1744) – vienas iš žymiausių anglų šviečiamojo klasicizmo poetų. Dvylikos metų pašalintas iš Tvifordo (netoli Vinčesterio) mokyklos dėl paskvilio apie vieną mokytoją, daugiau niekur nebesimokė, o atsidavė poetinei kūrybai. „Esė apie kritiką“ (1711) iki šiol tebelaikomas gražiausiu anglų didaktinės poezijos pavyzdžiu. Jo, kaip satyriko, talentas atsiskleidė poemoje „Garbanų pagrobimas“ (1712,

1714). Į anglų kalbą išvertė „Iliadą" (1713–1725) ir „Odisėją" (su bendraautoriais), leido W. Shakespeare'o veikalus. Svarbiausias jo satyrų rinkinys yra „Dunsiada" (pirmosios trys knygos pasirodė 1728, ketvirtoji – 1742 m.). Vienintelė (beveik nesatyrinė) yra filosofinė jo poema „Esė apie žmogų" (1733–1734). A. Pope'o poezijai būdingas subtilus formos pajautimas, lengvas eiliavimas, taikli aforistiška frazė.

[55] Citata iš J. W. Goethe's „Fausto" (II, 682–683). Plg. vokiškai:

Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.

[56] A. Schopenhaueris ne kartą yra mėginęs išsamiau aptarti *genijaus* ir *genialumo* prigimtį; žr.: *A. Schopenhauer* Pasaulis kaip valia ir vaizdinys / Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris. – Vilnius: Pradai, 1995. – § 36; taip pat žr. šio veikalo antrojo tomo 31 skyrių „Apie genijų" („Vom Genie").

[57] Tai skyrius „Apie etiką", kuris šiame rinkinyje nespausdinamas.

[58] Užrašas Delfų Apolono šventykloje, priskiriamas Chilonui Lakedaimoniečiui.

[59] Plg. Hesiodo „Darbai ir dienos", 25.

[60] Salijų teisynas *(Lex Salica)* sudaro dalį Barbarų teisyno *(Leges barbarorum),* kurį V–IX a. sukūrė buvusios Vakarų Romos imperijos teritorijoje atsiradusios germanų valstybės. Salijų teisynas buvo surašytas viduramžių lotynų kalba V a. Paprotinės teisės pagrindu jis kodifikavo to meto aktualias teisės normas. Jame užfiksuota frankų teisės nuostata, kad moterys negali paveldėti vyrams priklausančių žemių. Ši norma buvo perkelta į frankų, vėliau ir į prancūzų monarchijos sosto paveldėjimo teisę.

61 1613 m. mirusio Vitenbergo universiteto profesoriaus Taubmanno mėgstamas posakis.

62 *Pneumatinis aparatas* – įrenginys vonioje dujų sudėčiai tirti. Dujoms nuo atmosferos oro apsaugoti naudojamas vanduo, o toms dujoms, kurias absorbuoja vanduo, naudojamas gyvsidabris.

63 B. Spinozos filosofijos terminas.

64 *Memnonas* – mitinis Etiopijos valdovas, trojiečių sąjungininkas Trojos kare, žuvęs nuo Achilo rankos. Viena iš Tėbuose Egipto faraono Amenchotepo III laikais pastatytų milžiniškų statulų buvo laikoma Memnono atvaizdu. Nukentėjusi nuo žemės drebėjimo, ši statula rytui brėkštant skleisdavo garsą: buvo manoma, jog tai Memnonas sveikina savo motiną.

Vardų rodyklė

Turinys

Schopenhauer, Arthur

Sc 59 Parerga ir paralipomena: filosofiniai samprotavimai apie filosofiją, būtį, kančią, grožį, moteris ir savižudybę / Arthur Schopenhauer. – Vilnius: Pradai, 2001. – 363 p. – (Eseistika ir aforistika)

Vardų r-klė: p. 357–361.
ISBN 9986-943-66-3

Pirmojoje serijos „Eseistika ir aforistika" knygoje spausdinami eseistiniai straipsniai iš vokiečių filosofo A. Schopenhauerio (1788–1860) dviejų tomų veikalo „Parerga und Paralipomena".

UDK 1(430)+141+165

Arthur Schopenhauer
PARERGA IR PARALIPOMENA
Filosofiniai samprotavimai
apie filosofiją, būtį, kančią, grožį, moteris
ir savižudybę

Iš vokiečių kalbos vertė
Alfonsas Tekorius

Sudarė ir redagavo *Antanas Rybelis*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Korektorė *Ingrida Sutkevičienė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2001 09 20. Užsakymas

Išleido UAB „Pradai" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius
Spaudė „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas

Printed in Lithuania

Kaip

kad pasauli

žmogui jame *natūralu*,

ir kaip tik todėl,

kad žmogui *natūralu*,

pasaulis yra blogas

FILOSOFINIAI SAMPROTAVIMAI

APIE

FILOSOFIJĄ,

BŪTĮ,

KANČIĄ,

GROŽĮ,

MOTERIS

IR

SAVIŽUDYBĘ

